

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2010

№ 4 (51)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 23 грудня 2010 р.)*

Дніпропетровськ
2010

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ № 11383-256 ПР від 23.06.2006 • Виходить щоквартально • Тираж – 120 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **О.В. Негодченко** (*голова*); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р тех. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р істор. наук, проф. **В.М. Заруба**; д-р юрид. наук, проф. **В.С. Зеленецький**; д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р юрид. наук, проф. **Є.В. Курінний**; д-р юрид. наук **Л.М. Лобойко**; д-р юрид. наук, проф. **В.А. Мисливий** (*заст. голови*); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук **В.М. Тертишник**; д-р юрид. наук, проф. **О.Ф. Фрицький**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Доненко** (*відп. секретар*); канд. юрид. наук, доц. **О.О. Кисельов**; канд. юрид. наук, проф. **Є.І. Макаренко**; канд. юрид. наук, доц. **Ю.Е. Черкасов**.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Л.М. Лобойко

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

ПРЕДМЕТ І МЕЖІ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено актуальну для теорії і практики законотворення проблему визначення предмета і меж реформування кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, реформування, предмет реформування, межі реформування, кримінально-процесуальне законодавство.

Исследуется актуальная для теории и практики законотворчества проблема определения предмета и пределов реформирования уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: уголовный процесс, реформирование, предмет реформирования, пределы реформирования; уголовно-процессуальное законодательство.

The actual problem for theory and practice of reforming of criminal procedural legislation in the sphere of criminal procedural principles regulation is researched.

Key words: criminal procedure, reforming, principles, criminal procedural legislation.

Постановка проблеми. Реформування кримінально-процесуального законодавства, як, до речі, і будь-якого іншого, не може мати позитивного результату без визначення таких фундаментальних для процесу реформування понять, як його предмет та межі. Проблемність визначення предмету і меж реформування українського кримінально-процесуального законодавства обумовлюється дискусійністю серед учених і практиків питання про принципові положення

щодо моделі оновленого вітчизняного процесу. Досить гострим є та кож питання щодо визначення шляху реформування – еволюційного чи революційного – до цього часу не реформованого кримінально-процесуального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання про предмет і межі реформування кримінально-процесуального законодавства у процесуальній літературі, як про окремий предмет наукового дослідження не ставилося, а отже і розглядалося. Окремі його елементи були предметом розгляду у наукових публікаціях таких вітчизняних процесуалістів, як В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та ін. У теорії кримінального процесу, таким чином, окремі питання щодо предмету і меж реформування законодавства розглядалися, а от загальна проблема, що полягає у формулюванні і чіткому визначенні цих понять, не досліджувалася.

Розглянути повно і всебічно предмет та межі реформування кримінально-процесуального законодавства у одній науковій статті практично неможливо. Тому **метою** статті є лише визначення предмету та меж реформування кримінально-процесуального законодавства. Задля досягнення цієї мети статті треба вирішити такі завдання: 1) визначити поняття предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства; 2) встановити чинники, що впливають на визначення предмету і меж реформування законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під предметом реформування слід розуміти ту частину законодавства, що належить до галузі кримінально-процесуального, на яку спрямовані зусилля компетентних осіб з метою його певних перетворень.

Серед правознавців у сучасній Україні реформування кримінально-процесуального законодавства розглядається, у першу чергу, як прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України (КПК), замість чинного. Однак лише прийняттям нового КПК реформування не може обмежуватися об'єктивно. Бо кримінально-процесуальне законодавство, як відомо, складається, окрім КПК, ще й з інших законів, що містять кримінально-процесуальні норми (статті). Тому предметом, на який мають бути спрямовані зусилля реформаторів*, повинні стати усі статті усіх законів, що регулюють порядок провадження у кримінальних справах, тобто усе те, що охоплюється терміном «кримінально-процесуальне законодавство». Реформування має провадитися комплексно, всебічно. У результаті реформування

---

* Реформатори тут – це ті особи, що готують відповідний законопроект від формулювання концептуальних положень нового закону і до його остаточного ухвалення.

кримінально-процесуального законодавства не повинно бути неузгодженостей, колізій між різними законодавчими актами.

Викладене свідчить про тісний зв'язок предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства. Якщо предмет реформування визначає, що саме підлягає реформуванню, то межі окреслюють сам предмет. Межами реформування кримінально-процесуального законодавства є такі границі перетворень, коли реформатори можуть констатувати досягнення цілей реформування і представити суспільству у завершеному вигляді усі ті закони, що були так чи інакше змінені (доповнені) або замінені взагалі.

Після цього суспільство або, принаймні, відповідна референтна група може зробити висновки щодо того, чи повно було визначено реформаторами предмет реформування, чи не були звужені або розширені його межі. На визначення обсягу предмету реформування, його якісних складових і меж суттєво впливають позиції представників громадськості, експертів. Реформатори повинні бути зацікавлені у якомога ширшому залученні до реформування цих осіб. По-перше, вони можуть звернути увагу реформаторів на ті питання, що мають першочергове значення. По-друге, очікувана якість законопроекту, а потім і закону, буде значно вищою*.

Пріоритетним елементом предмету реформування кримінально-процесуального законодавства, безперечно, є КПК. Бо саме цей нормативно-правовий акт повинен мати першочергове значення для визначення порядку провадження у кримінальних справах. Він є основним нормативно-правовим актом у системі цієї галузі законодавства, її кістяком. Прийняття нового КПК є дуже відповідальною справою. Перші кроки із підготовки нового КПК (проекту) були зроблені відразу після набуття Україною незалежності. Але минуло майже двадцять років, а новий КПК ще не ухвалений.

Причин затягування із прийняттям Україною нового Кримінально-процесуального кодексу можна називати багато. Одна із них, що стосується теми цієї статті, полягає у принциповій невизначеності із предметом і межами реформування кримінально-процесуального законодавства.

Існує багато думок щодо того, що саме із існуючого кримінально-процесуального законодавства слід реформувати, а що залишити як є, бо воно пройшло випробування часом і зарекомендувало себе з кращого боку. Не вдаючись до характеристики усіх висловлених позицій щодо предмету і меж реформування законодавства (та це й не можливо у межах однієї статті), зазначу, що дискусії з даного питання зводяться, як правило, до визначення меж сприйняття оновленим кримі-

---

* Ідеться саме про очікувану якість законопроекту (закону). Бо, по-перше, висновки експертів можуть бути проігноровані реформаторами. По-друге, пропозиції експертів не завжди, як це не прикро, мають позитивний, конструктивний характер.

нально-процесуальним законодавством чинних наразі статей КПК та інших законів, якими врегульовано провадження у кримінальних справах (історична наступність) та іноземного, зокрема європейського, досвіду регулювання кримінально-процесуальних відносин.

Реформатори завжди перебувають під загрозою звинувачень у тому, що вони руйнують ті інститути, що є звичними для практиків і теоретиків, апробованими ними. Так, наприклад, професора кафедри правосуддя юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна В.П. Півненка «особливо бентежить те, що розробники законопроекту (мається на увазі проект КПК України, підготовлений Національною комісією зі зміцнення демократії і утвердження верховенства права [1]) чітко не визначилися ні зі світоглядними, ні з методологічними базовими установками (фундаментальними основами), на яких має будуватися вся архітектура нового КПК України, що й призвело до невдачі, створення законопроекту за принципом заперечення і руйнації всього попереднього і зміни традиційної вітчизняної змішаної (континентальної) моделі (форми) кримінального судочинства на повністю змагальну англо-американського типу» [2, с. 359-360].

З приводу «руйнації всього попереднього» зазначу таке. У проекті КПК дійсно «зруйновано» ті застарілі, незручні для учасників процесуальні інститути, що були традиційними для радянського кримінального процесу (наприклад, інститут додаткового досудового слідства). Але ж реформи задля того і проводять, щоб відмовитися від того, що застаріло і заважає, і щоб запровадити нове, прогресивне, сучасне. До того ж систему правового регулювання кримінально-процесуальних відносин поступово «руйнували», а точніше, приводили її у відповідність до нових суспільних відносин (ринкові відносини, демократія тощо), раніше, у тому числі досить суттєво – під час «малої» судової реформи 2001 року. Треба пам'ятати, що правова система України виникла об'єктивно у період досягнення радянською правовою системою «точки біфуркації», коли ця система згідно з основними засадами синергетики руйнувалася [3].

Як стверджує Н.М. Оніщенко, яка у незалежній Україні присвятила багато уваги дослідженням правової системи, «у сучасній юридичній літературі пропонується широкий діапазон вживання категорії «правова система» [4, с. 23]. Тому критикам проекту КПК варто було би визначитися, якому саме із елементів правової системи чи, можливо, усій правовій системі не відповідає те чи інше положення проекту.

Слід зазначити, що раціональна діяльність поки що не виробила продукту у вигляді остаточно сформованої української системи законодавства. Навіть більше, система законодавства, а отже, і правова системи держави постійно змінюються із зміною соціальних умов життя суспільства. Та й правова система є доволі складним явищем, у

якому переплітаються законодавчі акти, ухвалені в історично різні періоди часу. До того ж ці періоди розмежовуються складними соціальними перетвореннями. Приміром, до цього часу продовжує діяти КПК неіснуючої держави, який «мирно уживається» із новими Кримінальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України та Кодексом адміністративного судочинства України.

На думку Н.М. Оніщенко, основним завданням правової системи є створення визначеної, нормативної, стабільної основи для всього комплексу суспільних відносин, в тому числі і для їх динаміки. Основним напрямком правового регулювання в умовах демократичної і правової держави є закріплення і охорона *нових* (вид. – Л.Л.) суспільних відносин; забезпечення сприятливих умов і засобів існування індивідів; зміна характеру відносин у певній сфері; сприяння виникненню і функціонуванню нових відносин і суспільних явищ [5, с. 38-39]. Правове регулювання у проекті КПК якраз і покликане виконувати це завдання і змушувати українську процесуальну систему йти у зазначених напрямках.

Правова система України як незалежної і суверенної держави лише формується, а точніше – трансформується із радянської, тоталітарної у демократичну із пануванням принципу верховенства права. Те, якою вона буде сформована (у яку саме трансформована), має визначатися не радянськими традиціями, а міжнародними, визнаними у Європі стандартами побудови правової системи. Європа знає різні правові, у тому числі й процесуальні, системи. Але ж стандарти дотримання прав людини, тобто мінімальні вимоги до їх дотримання, мають бути єдиними, спільними. Ну і, звичайно ж, не радянськими.

Під час багатьох і тривалих обговорень проекту КПК основні аргументи його противників зводилися до того, що у ньому «усе не так як зараз», бо не враховані вітчизняні традиції кримінального процесу. У такому разі виникають запитання: «Навіщо взагалі реформувати кримінальний процес України? Навіщо наближатися до європейських цінностей у галузі кримінального судочинства (які, до речі, ніхто із противників Проекту, жодного разу не поставив під сумнів), коли у нас є «українські» традиції «радянського кримінального процесу» ?

Чи є у нас власні, українські, стандарти кримінального судочинства? Багато того, що ми використовуємо у повсякденній слідчій і судовій діяльності, можна називати досвідом, практикою, але не демократичними стандартами. Наприклад, чи можна вважати стандартом судочинства направлення кримінальної справи для провадження додаткового досудового слідства? Стандартом є те, що усі сумніви мають тлумачитися на користь підсудного. Але ж на практиці (стандарт?), якщо у суддів виникає сумнів у доведеності вини підсудного, вони направляють справу стороні обвинувачення для «доопрацювання». Це є українська, а точніше, радянська процесуальна традиція.

Ми хіба не повинні від неї відмовитися?

Отже, під час визначення предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства слід враховувати і розвивати ті вітчизняні традиції, що є корисними для забезпечення прав учасників кримінального процесу і позбавлятися тих негативних інститутів процесуального права, що стоять на заваді реалізації прав осіб.

Предмет і межі реформування кримінально-процесуального законодавства значною мірою обумовлюються впливом законодавчого регулювання процесуальних відносин у іноземних державах. В умовах конвергенції правових систем предмет реформування просто «змушений» коригуватися, а можливо, й зближуватися із зарубіжними інститутами кримінально-процесуального права.

Конвергенція правових систем наразі є реальністю. Навіть у надрах таких самобутніх типів правових систем, як романо-германський та англосаксонський, спостерігаються достатньо відчутні конвергентні процеси. З одного боку, у романо-германському праві спостерігається істотне підвищення значення прецедентної практики, а з іншого – характерною тенденцією розвитку загального права є розширення законодавчого впливу на розвиток суспільних відносин [6].

У юридичній літературі відзначається, що відмінності між романо-германським та англосаксонським правом не є принциповими та криються у *другорядних техніко-юридичних компонентах* (вид. – Л.Л.) [7, с. 14].

Противники запозичень досвіду правового регулювання кримінально-процесуального законодавства у іноземних державах частіше згадують лише одну частину відомого висловлювання Т.Г. Шевченка – «свого не цурайтесь». Але ж Шевченко закликав і «чужому навчатися». То чому ж не повчитися чужому, якщо воно є прийнятним для українців? Чому треба сліпо відкидати надбання іноземного досвіду, відмовляючись використовувати його під час врегулювання кримінально-процесуальних відносин, керуючись лише тим, що це чужий досвід?

Для України, яка поставила і незалежно від того, хто перебуває при владі, повинна виконувати завдання стати повноправним членом європейського співтовариства, вкрай важливо, готуючи проект КПК, закріпити у ньому такі положення, що є визнаними у Європі.

Кримінальний процес – це різновид соціальної технології. А технології, як відомо, щоб не відстати від цивілізації мають бути передовими. Якщо усі за те, щоб передові технології використовувалися в економіці, то чому їх не можна впроваджувати у кримінальному процесі?

Дотримання українських традицій кримінального процесу має значення для підтримання національної самобутності провадження у кримінальних справах. Особливо наразі, коли актуальною є національна самоідентифікація громадян України. Традиціями у кримінально-процесуальному праві і практиці його застосування можна вважати

тільки ті, що сформувалися під час радянської доби. Бо ті правові положення, що формувалися до 1917 року, коли Україна перебувала у складі царської Росії, були у результаті жовтневого перевороту зруйновані «до основанья». А нові традиції у кримінально-процесуальному праві ще не сформовані, бо до цього часу діє КПК 1960 року.

Перехідний період, на якому наразі перебуває наша держава, супроводжується черговою модернізацією правової системи, у тому числі й тієї її частини, що стосується кримінально-процесуального законодавства, із урахуванням досвіду європейської правової традиції.

Несприйняття досвіду, накопиченого іншими державами та міждержавними утвореннями у галузі кримінального процесу, здатне призвести до відсталості національної системи кримінального процесу, а отже, і до висновків міжнародних організацій про невідповідність національних стандартів міжнародним стандартам. А це означає, що Україна в частині регламентації і здійснення кримінального судочинства може назавжди відстати від цивілізації.

Отже, предмет і межі реформування кримінально-процесуального законодавства мають визначатися із урахуванням іноземного досвіду регулювання кримінально-процесуальних відносин, а також вітчизняних правових традицій із урахуванням того, що ці традиції наразі лише формуються.

Зрозуміло, що процес визначення предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства не може бути повністю позбавлений суб'єктивних чинників, обумовлених інтересами відомств, у структурі яких діють підрозділи, що здійснюють кримінально-процесуальну діяльність; суду; наукових процесуальних шкіл і окремих науковців тощо. Вплив цих інтересів на визначення предмета і меж реформування кримінально-процесуального законодавства доводиться спостерігати у процесі обговорень проектів КПК України. Діапазон думок з приводу розглядуваних у цій статті питань коливається від пропозицій залишити законодавство у тому вигляді, як воно є (за таких умов визначати предмет і межі реформування не потрібно, бо реформування заперечується взагалі), до кардинальної зміни чинного законодавства. Остання в принципі передбачає формування нового законодавства. А оскільки це так, то предмет реформування стає широким і значним за обсягом. Однак і в цьому разі мають бути чітко окреслені межі реформування (змін) кримінально-процесуального законодавства.

На основі проведеного у цій статті дослідження можна зробити такі **висновки**: 1) під предметом реформування слід розуміти ту частину законодавства, що належить до галузі кримінально-процесуального, на яку спрямовані зусилля компетентних осіб з метою його перетворень; 2) межами реформування кримінально-процесуального законодавства є такі границі перетворень, коли реформатори можуть констатувати досягнення цілей реформування і представити суспільству у завершеному

вигляді усі ті закони, що були так чи інакше змінені (доповнені) або замінені взагалі; 3) на визначення предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства впливають такі чинники: а) об'єктивні: необхідність узгодження реформованого кримінально-процесуального законодавства із правовою системою України і національними процесуальними традиціями; вплив іноземного досвіду правового регулювання кримінально-процесуальних відносин на формування оновленого вітчизняного законодавства; б) суб'єктивні: відомчі інтереси та інтереси окремих наукових шкіл і науковців.

Проблема визначення предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства, як відзначалося вище, є доволі об'ємною. Тому дослідження, здійснене у цій статті, лише частково заповнює прогалини у теорії кримінального процесу. Для повного опрацювання проблем, розглянутих у цій статті, звичайно ж треба здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими **напрямами наукових розвідок**: 1) суб'єкти визначення предмету і меж реформування кримінально-процесуального законодавства; 2) заходи зменшення впливу суб'єктивних чинників на визначення предмету і меж реформування цієї галузі законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Проект КПК України, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії і утвердження верховенства права. – К., 2008.
2. *Півненко В.П.* Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України: прорахунки і недосконалості // Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 145-й річниці створення Одеського нац. ун-ту ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 23 квіт. 2010 р.). – Одеса, 2010. – С. 359-360.
3. *Луць Л.* Трансформація нормативної частини сучасної правової системи України - вимога часу // Право України. – 2003. – № 3. // <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=67&d=315>.
4. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; За заг. ред. В.С. Журавського. – К., 2003.
5. *Оніщенко Н.М.* Правова система і держава в Україні: Монографія. – К., 2002.
6. *Волошенко О.В.* Процеси конвергенції в сучасних правових системах // Форум права (Електронне наукове фахове видання). – 2009. – № 3 // <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vovcpc.pdf>.
7. *Марченко М.Н.* Конвергенция романо-германского и англо-саксонского права: Открытая лекция. – К. – Симферополь, 2007.

Надійшла до редакції 19.11.2010 р.

В.М. Тертишник

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.131

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ТА ЗМАГАЛЬНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглядаються проблеми засад законодавчого регулювання та принципів кримінального процесу в умовах реалізації ідей правової держави у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: засади законодавства, принципи діяльності, принципи кримінального процесу.

Рассматриваются проблемы основ законодательного регулирования и принципов уголовного процесса в условиях реализации идей правового государства в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: основы законодательства, принципы деятельности, принципы уголовного процесса.

Problems of bases of legislation regulation and principles of criminal procedure in conditions of realization of ideas of legal state in criminal procedure.

Keywords: bases of legislation, principles of activity, principles of criminal procedure.

Постановка проблеми. Стан справ у сфері кримінального судочинства сьогодні не може задовольняти ні суспільство, ні людей, ні, тим більше, юридичну науку. Потрібні зміни, зміни в першу чергу кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Величчям часу ми маємо створити правові інститути, які б мінімізували будь-які обмеження прав людини, унеможливили реанімацію командно-адміністративної чи тоталітарної системи. Право має стати мистецтвом істини, добра і справедливості.

Між тим судово-правова реформа в Україні здійснювалась досі хаотично, часом шляхом проб і помилок, без чітко визначеної концептуальної моделі правосуддя та її основних засад.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється новими обертами судово-правової реформи, активною розробкою законопроектів що, регулюють здійснення кримінального судочинства. За таких обставин першочергово необхідно визначитись з засадами та принципами кримінального процесу.

Під принципами права зазвичай розуміються детерміновані суспільними відносинами та виражені в нормах права ідейно-політичні, моральні основи, починання певної галузі права, що визначають її

якісні особливості, найістотніші риси та перспективи розвитку [13, с. 124; 12, с. 124].

Принципи кримінального процесу – це закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, забезпечення верховенства права та справедливості правосуддя, засади, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень у справі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що питанням принципів права, принципів юридичного процесу взагалі й принципів кримінального процесу зокрема приділяється значна увага в сучасній юридичній літературі [2; 4; 7-12; 14]. Але питання цілісної системи принципів кримінального процесу та суті і змісту таких ідей, як диспозитивність та змагальність, у кримінальному процесі досліджено недостатньо.

Ідея диспозитивності, будучи передбаченою п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України та ст. 16-1 КПК України, викликає немало питань у теорії і практиці кримінального процесу. Незважаючи на те, що навіть у словнику української мови та словнику іноземних термінів немає жодного визначення поняття диспозитивності, принцип з такою назвою з'явився в законодавстві і дебатуються в науковій літературі [7; 14].

Мета даної роботи – визначити суть та місце диспозитивності і змагальності в кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо посилатись на зміст ст. 16-1 КПК України під назвою «Змагальність і диспозитивність», то до розуміння диспозитивності за існуючих теоретичних уявлень можна відносити і положення ч. 2, де зазначено, що «при розгляді справи в суді функції обвинувачення, захисту і вирішення справи не можуть покладатися на один і той же орган чи на одну і ту ж особу», і положення ч. 3, яка проголошує, що «державне обвинувачення в суді здійснює прокурор. У випадках, передбачених цим Кодексом, обвинувачення здійснює потерпілий або його представник», або, що все ж таки більш вірогідно, положення ч. 5 і 6 (де йдеться мова про наявність протистояння сторін, як про явище найбільш наближене до уявлень щодо диспозиції і диспозитивності), де стверджується, що «прокурор, підсудний, його захисник чи законний представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники беруть участь у судовому засіданні як сторони і користуються рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом», а суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для виконання сторонами

їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав». Хоча ці ж положення з не меншим успіхом можуть розглядатись і як передумови чи складові постулати принципу змагальності.

Не розв'язана проблема диспозитивності і в Проекті КПК України поданому для розгляду до Верховної Ради України в другому читанні [5]. В ст. 21 даного законопроекту «Публічність та диспозитивність», де зазначено, що «прокурор, слідчий, орган дізнання в межах своєї компетенції незалежно від думки окремих фізичних чи юридичних осіб зобов'язані почати провадження у справі у кожному випадку виявлення ознак злочину і вжити передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, захисту прав і законних інтересів потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, інших осіб, захисту інтересів суспільства і держави, виконати передбачені законом дії для встановлення і притягнення до відповідальності винуватого у вчиненні злочину чи реабілітації невинуватого. Відмова прокурора від обвинувачення тягне за собою закриття провадження у справі, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом», фактично мова йде лише про принцип публічності.

За визначенням Л. М. Лобойка, принцип диспозитивності – правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надається і забезпечується можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід і результати кримінально-процесуальної діяльності, головним призначенням якої є забезпечення гнучкості та повноти захисту заінтересованими суб'єктами процесу своїх прав, а також стимулювання їх активності у захисті цих прав [7, с. 9].

Ця одна з перших спроб дефініції принципу диспозитивності та визначення його структури створює певну наукову базу для подальших наукових пошуків.

В такому неординарному концептуальному документі, насиченому різними цікавими, в тому числі і проблематичними ідеями, як «Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» зазначається, що судочинство, як найдієвіший інститут забезпечення верховенства права, має ґрунтуватись, зокрема, на такому принципі як «диспозитивність, відповідно до якої сторони можуть вільно розпоряджатись своїми правами щодо предмета спору» [3]. Як бачимо, диспозитивність досі дуже часто асоціюється зі свободою розпоряджатись правами, хоча тут є елемент тавтології «ви маєте право користуватись своїм правом». На те воно і право що воно є правом, а не обов'язком і в своєму докорінному змісті включає свободу ним розпоряджатись.

Певна спроба дефініції та визначення змісту принципу диспозитивності зроблена авторами Проекту КПК України, підготовленого

під егідою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права.

У ст. 19 даного законопроекту [6] «Офіційність і диспозитивність провадження» викладено таке положення:

«Орган кримінального переслідування зобов'язаний у межах своїх повноважень почати кримінальне провадження у випадку заяви або повідомлення про наявність кримінального правопорушення і здійснити всі процесуальні дії у досудовому провадженні, що передбачені цим Кодексом. Відмова органу кримінального переслідування від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження.

Суд здійснює відповідні процесуальні дії у межах повноважень, які надає закон.

Кримінальне провадження у випадках приватного обвинувачення суд відкриває за заявою фізичної особи. Відмова заявника від приватного обвинувачення є підставою для негайного припинення судом кримінального провадження.

Учасники кримінального провадження мають право вільно користуватися своїми процесуальними правами в межах і порядку, що встановлені цим Кодексом».

Думається, що диспозитивність більш правильно розглядати як певну загальну засаду, а не принцип діяльності слідчого і суду, засаду розбудови концептуальної моделі судового процесу, заснованої на більш широкому застосуванні змагальних підходів, а зміст цієї засади треба шукати у площині переходу на демократичні засади кримінального судочинства, характерні для країн Європи, а саме – до так званої змагальної чи змішаної (змагально-розшукової) форми процесу. Саме за такої моделі в кримінальному процесі більш широко запроваджується можливість альтернативи (обвинувачення підтримує державний обвинувач або ж і сам потерпілий, запроваджуються можливості судового компромісу тощо. В ініціюванні процесу тут відома як активна роль державних органів, так і приватних осіб, більш широке коло справ приватного та приватно-публічного обвинувачення, дієвий інститут відновлювального правосуддя та медіації. Така альтернативність спрямована в першу чергу на інтереси людини, надаючи їй більш широкий вибір вільної поведінки в рамках закону.

На наш погляд, диспозитивність, як демократична засада правосуддя, включає такі основні постулати:

1. Органам дізнання та досудового слідства, рівно як і зацікавленим у справі особам, надається право ініціювання судового провадження, а у визначених законом випадках кримінальна справа може бути порушена тільки за заявою потерпілого.

2. Прокурор, підсудний, його захисник чи законний представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх пред-

ставники беруть участь у судовому засіданні як сторони.

3. Сторонам надається необхідний для захисту своїх законних інтересів процесуальний статус та можливість самим вільно розпоряджатись своїми процесуальними правами: представляти чи не представляти докази, давати показання чи відмовитись від давання показань, а також користуватися рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом.

4. Державне обвинувачення в суді здійснює прокурор, а потерпілому надається право на підтримання обвинувачення в суді за умови, коли сам прокурор відмовився від обвинувачення.

5. Потерпілому і обвинуваченому надається право на примирення сторін у визначених законом випадках, а суд має сприяти компромісу і при його досягненні, у визначеному в законі колі кримінальних справ, закінчує провадження не винесенням вироку, а закриває справу за примиренням сторін.

Диспозитивність — демократична засада побудови кримінального процесу, яка полягає в тому, що органам дізнання та досудового слідства, рівно як і зацікавленим у справі особам, надається право ініціювання судового провадження; сторонам у кримінальному судочинстві надається певний процесуальний статус та право самим вільно розпоряджатись своїми правами: представляти чи не представляти докази, давати показання чи відмовитись від давання показань; державне обвинувачення в суді здійснює прокурор, а потерпілому надається право на підтримання обвинувачення в суді за умови, коли сам прокурор відмовився від обвинувачення; потерпілому і обвинуваченому надається право на примирення сторін у визначених законом випадках, а суд має сприяти компромісу і при його досягненні, у визначеному в законі колі кримінальних справ, закінчує провадження не винесенням вироку, а закриває справу за примиренням сторін.

Пропонуємо таке положення закріпити в ст. 16-1 КПК України та в Проектах КПК України.

Змагальність – це така побудова процесу, за якої зацікавлені сторони, сторони обвинувачення та захисту мають рівні можливості для пошуку істини та відстоювання своїх тверджень або оскарження тверджень іншої сторони, функція обвинувачення й захисту відокремлені від правосуддя і розслідування, обвинувачений може здійснювати свій захист як самостійно, маючи всі права щодо дослідження доказів, так і за допомогою захисника, правосуддя здійснюється судом з дотриманням принципу гласності й інших засад судочинства.

Проблемам змагальності теж все більше приділяється уваги в сучасній юридичній літературі [1; 9-11]. Змагальність передбачає відокремлення обвинувачення від суду, незалежність суддів та процесуальну самостійність слідчого, процесуальну рівність сторін,

незацікавленість суду в результатах справи.

Проблемою реалізації принципу змагальності при розробці нового Кримінально-процесуального кодексу України стає, з однієї сторони, надмірне захоплення ідеєю змагальності та спроба запровадити її «заради самої змагальності» на усіх стадіях процесу, з іншої – недостатня увага до необхідності реформування статусу учасників процесу, забезпечення рівності сторін у змагальному процесі.

Слід зауважити, що сьогодні в змагальний процес потерпілий вступає в складних умовах, а саме – коли йому не видали жодного з основних юридичних документів, що можуть стати предметом дослідження (обвинувального висновку, вироку тощо). Проблема змагальності ще тільки починає отримувати певні риси концептуальності, поступово осмислюється вченими та торує шлях в юридичну практику, але потребує реальних реформ системи судочинства, розширення прав учасників процесу.

Висновки. Диспозитивність правильно розглядати як певну загальну засаду та характерну рису моделі змагального судового процесу. Зміст цієї засади треба шукати у площині більш широкого запровадження можливості альтернативи – обвинувачення підтримує державний обвинувач або ж і сам потерпілий, підсудному надається право клопотати про розгляд справи судом присяжних, запровадження процедури судового компромісу й закінчення справи мировою угодою.

Елементи змагальності та диспозитивності мають наповнювати змішану модель кримінального судочинства, не змінюючи його форми, та не звужуючи існуючі гарантії забезпечення встановлення об'єктивної істини та верховенства права.

Бібліографічні посилання

1. *Грошевий Ю.* Проблеми реформування кримінального судочинства // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 7.
2. *Ковтун Г.* И состязательность и поиск истины // *Российская юстиция*. – 1997. – № 7. С. 12–13.
3. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Затверджена Указом Президента України № 361/206 від 10 травня 2006 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2006. – №95. – 24 травня.
4. *Король В.В.* Засада гласності кримінального судочинства України: поняття, зміст, підстави обмеження: Монограф. – Івано-Франківськ, 2003.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект, підготовлений Верховною Радою України до другого читання (реєстраційний № 3456-1).
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права від 10 грудня 2008 р.
7. *Лобойко Л.М.* Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України: Монограф. – Дніпропетровськ, 2004.
8. *Маляренко В.Т.* Конституційні засади кримінального судочинства: Наук.-практ. вид. – К., 1999.
9. *Маркуш М.* Змагальність у кримінальному процесі: історико-методологічний аспект // *Підприємництво, господарство і право*. – 2005. – № 2. – С. 55–57.

10. Півненко В., Мірошниченко Е. Впровадження конституційних принципів змагальності та рівності сторін та стадії досудового слідства: проблеми і шляхи їх вирішення // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2.
11. Попелюшко В. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі? // Право України. – 2006. – № 3. – С. 94–97.
12. Тертишник В.М. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу // Вісник прокуратури. – 2001. – № 5. – С. 26–34.
13. Тертишніков В.І. Принципи цивільно-процесуального права. – Х., 1991.
14. Шишкін В. Диспозитивність – принцип судочинства // Право України. – 1999. – № 6. – С. 10–16.

Надійшла до редакції 19.10.2010

Д.Г. Заброта

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.35 : 342.951 : 35.086.2

АНТИКОРУПЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТАН КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Характеризуються норми антикорупційного законодавства України, у яких наводиться оцінка стану корупції в нашій державі, визначається його роль у формуванні корупційного іміджу України.

Ключові слова: антикорупційне законодавство, корупція, корупційний імідж.

Характеризуются нормы антикоррупционного законодательства Украины, в которых содержится оценка состояния коррупции в нашей стране, определяется его роль в формировании коррупционного имиджа Украины.

Ключевые слова: антикоррупционное законодательство, коррупция, коррупционный имидж.

Characterized norms of anticorruption legislation of Ukraine, in which the estimation of the state of corruption is pointed in our state, his role is determined in forming of corruption image of Ukraine.

Keywords: anticorruption legislation, corruption, corruption image.

Постановка проблеми. Корупція в Україні є однією з проблем, які потребують невідкладного розв'язання. Вона становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства.

Серед причин низького антикорупційного рейтингу нашої держави відзначалися відсутність належної законодавчої бази для більш ефективної протидії корупції, наявність невирішених питань посилення відповідальності за корупційні діяння, обмеження імунітетів, інституційного

забезпечення протидії корупції, впровадження судової реформи [1].

Під антикорупційним законодавством України розуміють закони та інші нормативно-правові акти, якими встановлюються спеціальні законодавчі положення щодо запобігання корупції, визначаються ознаки корупційних правопорушень та відповідальність за їх вчинення, регулюється діяльність державних органів чи їх спеціальних підрозділів, до компетенції яких входить протидія корупції, координація такої діяльності чи контроль та нагляд за нею [2].

З метою удосконалення законодавства України про боротьбу з корупцією та приведення його у відповідність до вимог міжнародних договорів у національне законодавство України імплементовано Конвенцію ООН проти корупції від 29 вересня 2003 р., Конвенції Ради Європи про корупцію у контексті кримінального права від 4 листопада 1998 р., про корупцію у контексті цивільного права від 9 вересня 1999 р. та низку інших правових актів. Протягом 2006-2009 рр. були розроблені та прийняті закони України, які враховують положення зазначених правових актів, а саме: “Про засади запобігання та протидії корупції” № 1508-VI, “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” № 1507-VI, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення” № 1508-VI від 11 червня 2009 р. Зазначені законодавчі акти повинні були вступити у дію з 01.01.2010 р., але через деякі причини ця дата була перенесена спочатку на 01.04.2010 р., а потім – на 01.01.2011 р. Незважаючи на зміну терміну та наявність низки законопроектів щодо внесення змін і доповнень до перелічених законів, деякі з їх положень мають позитивне значення та продовжують розпочаті наприкінці 90-х рр. ХХ ст. реформістські процеси у галузі адміністративного права.

Крім цього, на виконання антикорупційних програм були прийняті й правові акти Уряду та Президента України. Достатня кількість таких правових актів, крім відповідних приписів щодо протидії корупції, містять також положення, у яких оцінюється стан корупції у нашій державі, на підставі чого визначається зміст антикорупційних заходів у конкретний період розвитку нашого суспільства.

Викладені у формі констатації, такі оцінки безпосередньо відображають ставлення керівництва держави до проблеми подолання корупції в Україні, засвідчують політичну волю вищих посадових осіб та органів державної влади вести боротьбу з цим явищем.

У зв'язку з цим є потреба у проведенні аналізу положень відповідних законів та підзаконних актів для визначення офіційної позиції Верховної Ради, Президента та Уряду України щодо корупційної ситуації у нашій державі й визначення її впливу на її корупційний імідж.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано

розв'язання даної проблеми. Слід наголосити, дослідження корупції як соціально-правового, політичного, економічного феномену передбачає ґрунтовний аналіз законодавства, що визначає відповідальність за вчинення відповідної групи правопорушень, зміст діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо протидії цьому явищу, форми та методи їх діяльності.

Так, норми кримінального законодавства, специфіка їх застосування щодо окремих категорій осіб, які вчиняють злочини, що мають ознаки корупції, досліджувалися М.Г. Вербенським, Л.В. Багрій-Шахматовим, О.О. Дудоровим, А.П. Закалюком, В.С. Зеленецьким, О.Г. Кальманом, М.І. Камликом, Я.Ю. Кондратьєвим, О.М. Литваком, М.І. Мельником, М.О. Потебеньком, А.І. Редькою, В.В. Сташисом, М.І. Хавронюком, В.І. Шакуном, С.А.Шалгуновою та деякими іншими науковцями.

Положення адміністративного законодавства у контексті заходів попередження та припинення корупційних правопорушень, адміністративної відповідальності за їх вчинення, діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і громадськості щодо реалізації антикорупційних повноважень та участі у боротьбі з корупційними проявами розкриваються у роботах Л.А. Аркуші, В.Т. Білоуса, М.Ю. Бездольного, А.В. Гайдука, І.П. Голосніченка, В.В. Дурдинця, Д.І. Йосифовича, В.О. Завгороднього, В.К. Колпакова, М.В. Корнієнка, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, О.Я. Прохоренка, С.С. Рогульського, О.П. Рябченко, С.С. Серьогіна, С.Г. Стеценка, О.В. Терещука, О.В. Ткаченка, Р.М. Тучака, О.І. Олійник, Г.П. Пожидаєва, В.О. Шамрая.

Не змогли обійти стороною аналіз законодавства й фахівці у інших галузях знань: економісти – Г.С. Буряк, І.І. Мазур, політологи – В.С. Журавський, Є.В. Невмержицький, М.І. Михальченко, О.М. Михальченко, А.О. Сафоненко, соціологи – А.А. Бова та ін.

У переважній більшості наукових праць наголошується на недосконалому законодавстві про боротьбу з корупцією та висловлюються пропозиції щодо його удосконалення.

Мета статті полягає у характеристиці норм антикорупційного законодавства України, які містять оцінку стану корупції в нашій державі, та визначенні його ролі у формуванні корупційного іміджу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна як член міжнародного співтовариства перебуває у полі зору світової спільноти, яка висловлює свою позицію щодо розвитку корупційної ситуації в нашій державі, визначає вплив цього явища на розвиток демократичних інституцій, пропонує заходи щодо запобігання корупційним правопорушенням. При цьому аналізуються й оцінки, що даються в указах Президента України, рішеннях Кабінету Міністрів України та в інших підзаконних актах.

В одній із перших національних програм боротьби з корупцією вона визначалася як суспільне зло, яке негативно позначається на забезпеченні

національної безпеки держави, викликає напругу в суспільстві [3].

У Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 роки наголошується, що корупція є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, вона негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини [4].

Визначаючи у 2003 р. невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Президент підкреслив, що остання продовжує завдавати значної шкоди справі забезпечення захисту прав і свобод громадян, гальмувати розвиток економіки та становлення ринкових відносин, підриває міжнародний авторитет України [5].

Оцінювання руйнівного впливу корупції здійснюється й у Концепції подолання корупції в Україні "На шляху до доброчесності", де вона визнається однією з проблем, які потребують невідкладного розв'язання і є фактором, що становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства [6].

Визнання корупції загрозою для національної безпеки нашої держави призвело до прийняття низки рішень Радою національної безпеки і оборони України. Зокрема, в одному з них стан корупції визначається таким, що становить загрозу національній безпеці України, зауважується, що вона справляє руйнівний вплив на усі сфери життя суспільства, є серйозною перепорою для реформ в економіці, гальмує становлення ринкових інститутів, перешкоджає надходженню інвестицій [7].

Виявляючи стурбованість у подальшому, РНБО України продовжує приділяти посилену увагу проблемам протидії злочинності і корупції. Зокрема, нею визначено, що масштаби криміналізації та корумпованості влади мають тенденцію до невпинного зростання, сягаючи критичної межі, за якою настає втрата важелів керування державою з боку легітимної влади, розпад державних інститутів та припинення демократичного розвитку держави [8].

Оцінка стану корупції в нашій державі здійснюється й парламентом. Так, у 2001 р. Верховна Рада України зазначала, що проблема подолання корупції в Україні вже втратила суто юридичний аспект і перетворилася в найсерйознішу політичну проблему, нерозв'язання і загострення якої визначають міжнародне становище нашої держави та її політичний імідж у світі. Також вона постановила визнати, що рівень корупції в державі досяг надзвичайно високого рівня і реально загрожує конституційним основам державного ладу в Україні [9]. У подальшому Верховна рада України під час прийняття законів та законопроектної роботи наголошувала на існуючих корупційних загрозах для розвитку суспільних відносин в нашій державі.

Відповідні положення містяться й у рішеннях Кабінету Міністрів України. Так, у 1998 р. в одному з них наголошувалося, що негативні наслідки корупції підбивають довіру громадян до держави та її владних структур, сприяють тінізації економіки, зумовлюють розкрадання національного багатства, зниження міжнародного авторитету держави [10].

У деяких інших актах уряду конкретизувався фактичний стан виконання законодавства України про боротьбу з корупцією й наводилися дані про кількісні та якісні показники діяльності відповідних суб'єктів [11].

Слід зауважити, що протягом останнього десятиріччя боротьба з корупцією, враховуючи її негативний вплив, визначалася урядами як пріоритетне завдання державної політики. Так, у програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту" корупція та організована злочинність визначаються як такі, що підбивають довіру до влади, дискредитують Україну перед світовою спільнотою [12]. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність" відносить протидію корупції до заходів, пов'язаних із захистом прав і свобод людини, зміцненням законності та правопорядку [13]. До Програми діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям» було включено окремий розділ «Подолання корупції», у якому проголошувалося, що питання недопущення виникнення умов для корупції повинні стати предметом неухильної уваги Уряду у побудові відносин держави і бізнесу, людини, бізнесу та чиновництва. Кожний нормативно-правовий акт Уряду, кожен проект законодавчого акта проходить експертизу на предмет можливих зловживань. Прозорість і публічність діяльності Уряду та виконавчої влади в цілому, невідворотність виявлення зловживань та покарання має стати перепорою для корупційних проявів [14].

Найбільша кількість заходів щодо протидії корупції передбачалася у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків". У ній корупція визнана основною загрозою соціально-економічному розвитку суспільства; основною причиною бідності країни і перешкодою її подолання; загрозою існуванню нації, оскільки корупційні дії та їх наслідки можуть позначитися на житті наступних поколінь [15]. Подальший розвиток урядової діяльності у цій галузі в умовах подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток України викладено у відповідній програмі від 20.12.2008 р. [16].

Антикорупційні ініціативи нової влади (Президента України В.Ф. Януковича, Кабінету Міністрів України під головуванням М.Я. Азарова, центральних органів виконавчої влади та ін.) знайшли своє загальне відображення у програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та прийнятих на її реалізацію рішеннях [17].

Крім того, оцінка корупції у процесі нормотворчості дається у пояснювальних записках до проектів законів, у яких містяться норми щодо протидії корупції, а також відповідних висновках і зауваженнях Головного науково-експертного управління, Головного юридичного управління Верховної Ради України та центральних органів державної влади, Верховного Суду України на проекти законів щодо протидії корупції [18-19].

Висновки. Таким чином, у правових актах органів державної влади корупція визначається як суспільне зло, що складає найсерйознішу політичну проблему і є основною загрозою соціально-економічному і демократичному розвитку суспільства, конституційним основам державного ладу в Україні та національній безпеці України.

Вона є причиною бідності країни та напруги в суспільстві; підриває довіру громадян до держави та її владних структур; сприяє тінізації економіки; негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини; гальмує розвиток економіки та становлення ринкових відносин, підриває міжнародний авторитет України.

Стан корупції в Україні оцінюється як загрозливий, її рівень є надзвичайно високим, при цьому масштаби криміналізації та корумпованості влади мають тенденцію до невпинного зростання, сягаючи критичної межі.

Наприкінці зауважимо, що міжнародні експерти та організації, які надають оцінку корупційному іміджеві нашої держави, враховують зміст відповідних нормативно-правових актів, вбачаючи у них ставлення вищої української влади до цього явища та проблем, пов'язаних із його подоланням.

Бібліографічні посилання

1. Про стан протидії корупції в Україні: Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від від 31.10.2008 р., введено у дію Указом Президента України № 1101/2008 від 27.11.2008 р. // Офіційний сайт Президента України. – 2010.20.02.
2. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монограф. – К., 2001.
3. Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України № 319/97 від 10.04.1997 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – 17 квітня.
4. Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 роки: Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд.: М.І. Камлик та ін. – К., 1999. – С. 443–478.
5. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президента України № 84/2003 від 6 лютого 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 228.
6. Концепція подолання корупції в Україні “На шляху до добросовісності”: Указ Президента України від 11 листопада 2006 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – 20 вересня.
7. Про заходи щодо реалізації національної антикорупційної стратегії та інституційного забезпечення цілісної антикорупційної політики: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 квітня 2008 р., введено у дію Указом Президента України від 05.05.2008 р. // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 85. – 13 травня.
8. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 вересня 2009 р. введено у дію Указом Президента України від 27 жовтня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 83. – Ст. 2809.

9. Про підсумки парламентських слухань щодо стану боротьби з корупцією в Україні: Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2001 р. // *Голос України*. – 2001. – № 145. – 15 серпня.
10. Про стан виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади Закону України "Про боротьбу з корупцією" та Національної програми боротьби з корупцією: Постанова Кабінету Міністрів України № 345 від 20 березня 1998 р. // *Урядовий кур'єр*. – 1998. – 30 квітня.
11. Про хід виконання законів України, рішень Президента України та Кабінету Міністрів України з питань боротьби з корупцією і злочинністю та звіти керівників центральних органів виконавчої влади щодо виконання Законів України "Про державну службу" та "Про боротьбу з корупцією": Постанова Кабінету Міністрів України № 763 від 14 липня 1997 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=763-97-%EF&p=1288203321390349>; Про стан виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 1120 від 17 серпня 2002 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1120-2002-%EF&p=1288203321390349>.
12. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту": Постанова Кабінету Міністрів України № 550 від 23 березня 2000 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=550-2000-%EF&p=1289472698464919>.
13. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність": Постанова Верховної Ради України № 1602-IV від 16 березня 2004 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2004. – № 60. – 31 березня.
14. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям»: Затверд. Постановою КМ № 115 від 04.02.2005 р., схвалено Постановою ВР № 2426-IV від 04.02.2005 р. // *Офіційний вісник України*. – 2005. – № 6. – Ст. 348.
15. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків": Затверд. Постановою Кабінету Міністрів № 14 від 16 січня 2008 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001120-08&p=1289472698464919>.
16. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток": Затверд. Постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 20 грудня 2008 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0005120-08&p=1289472698464919>.
17. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава": Президент України від 02 червня 2010 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0004100-10>; Про першочергові заходи на 2010 рік щодо реалізації основних положень Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада": Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1725-р від 23 червня 2010 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2010 – № 161. – 2 вересня; Про виконання Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада" : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1724-р від 23 червня 2010 р.
18. Див.: Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції" № 0876 від 23.11.2007 р. // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30767. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо посилення протидії корупції" № 4119 від 26 лютого 2009 р. // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34594; Висновки Верховного Суду України щодо проектів законів «Про внесення змін до деяких законів України щодо протидії корупції» № 4505 від 20 травня 2009 р.
19. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (До № 4329 від 20 серпня 2009 р. (на заміну)) // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34958; Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» (реєстраційний № 0876) // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30767.

Надійшла до редакції 22.11.2010 р.

В.П. Пєтков

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

(Кіровоградський юридичний інститут Харківського
національного університету внутрішніх справ)

УДК 351.741 : 378.14

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ-МЕНЕДЖЕРІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС УКРАЇНИ

У статті постає проблема підготовки кваліфікованих менеджерів для правоохоронних структур і в цілому для галузі юриспруденції. Розглядаються питання морально-психологічної підготовки курсантів та слухачів у спеціалізованих освітніх закладах МВС України.

Ключові слова: юрист-менеджер, юридичний менеджмент, освітні заклади МВС України, морально психологічна підготовка, професійно-правова культура.

В статті поднята проблема підготовки кваліфікованих менеджерів для правоохоронних структур і в цілому для області юриспруденції. Розглядаються питання морально-психологічної підготовки курсантів та слухачів в спеціалізованих освітніх закладах МВС України.

Ключевые слова: юрист-менеджер, юридический менеджмент, образовательные учреждения МВД Украины, морально-психологическая подготовка, профессионально-правовая культура.

The article deals with the problem of training of skilled managers for law-enforcement structures and in the whole for the area of jurisprudence. The questions of morally-psychological training of cadets and listeners are examined in the specialized educational establishments of the MIA of Ukraine.

Keywords: lawyer-manager, legal management, educational establishments of the MIA of Ukraine, morally-psychological training, professionally-legal culture.

Постановка проблеми. Зі становленням України як самостійної держави вперше в її історії підготовка національних кадрів стала нагальною необхідністю українського народу. Відродження освіти, її докорінне реформування не тільки визначають відтворення інтелектуального потенціалу нації, піднесення вітчизняної науки до рівня світових стандартів, але й мають стати основою розбудови держави та демократизації суспільства в Україні.

Зростання злочинності, консолідація цього елемента, розквіт тіньової економіки тощо – проблеми, які викликають занепокоєння фа-

хівців правоохоронної сфери.

Економічна та політична ситуація, яка склалася в Україні а також ускладнення боротьби зі злочинністю – це чинники, які підвищують морально-психологічні вимоги до особистості та професійної підготовки особового складу органів внутрішніх справ загалом та фахівців усіх категорій зокрема

Слід зазначити, що в останні роки на службу до органів внутрішніх справ України прийшло молоде поповнення, яке крім професійної підготовки потребує стійкого психологічного загартування. Як свідчить аналіз практики, розпочавши виконання своїх обов'язків на займаних посадах, деякі випускники навчальних закладів відчують певні ускладнення при застосуванні прийомів, типових тактичних дій на місці вчинення правопорушення чи злочину, й особливо в умовах надзвичайних ситуацій.

Певною проблемою у цьому контексті є те, що до вищих навчальних закладів системи МВС сьогодні вступають особи, які вчора закінчили загальноосвітні навчальні -заклади, але вже реалізували своє конституційне право на державну службу. Отже, навчаючись, вони зобов'язані дотримуватися етики поведінки державного службовця, а переконати їх у цьому повинен командно-викладацький склад навчального закладу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Заслуговує на увагу модель професійно важливих якостей особистості співробітника ОВС, розроблена М.І. Ануфрієвим, О.М. Бандуркою, О.Н. Ярмишом, яка «передбачає відповідність його професійних якостей основним кваліфікаційним вимогам до фахівців органів внутрішніх справ» [1, с. 12-36].

У той же час існуючий рівень реальної морально-психологічної, а також професійної підготовки в цілому нерідко не відповідає цим вимогам і негативно відображається на успішності в їх діяльності, як це зазначалось у низці наказів Міністерства внутрішніх справ, рішеннях колегій МВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна діяльність співробітника органів внутрішніх справ є ефективною тоді, коли поряд із наданням охоронних послуг населенню вона несе добро, справедливість, зміцнює віру громадян у надійний правовий захист, сприяє їх моральному вдосконаленню. Їхній професіоналізм виявляється, поряд з іншим, у здатності, підготовленості та незаперечному дотриманні моральних норм і вимог при вирішенні поставлених перед ними завдань щодо розслідування злочинів.

Існуючий рівень морально-психологічної підготовленості курсантів та слухачів-випускників освітніх закладів МВС України, які готують різні категорії працівників органів внутрішніх справ, потребує

вдосконалення.

Розкриття причин та умов, які впливають на рівень морально-психологічної підготовленості випускників, і розробка відповідних науково обґрунтованих рекомендацій здатні підвищити цей рівень. Недосконалість морально-психологічної підготовленості є причиною порушення законності, неправомірності відношень до громадян, порушень дисципліни, зловживань службовим становищем, порушень службового обов'язку, хабарництва, корумпованості тощо.

Морально-психологічна підготовленість співробітника правоохоронних органів повинна становити комплексну особистісну освіту. У професійно розвинутому вигляді вона складається з двох груп елементів – структурно-психологічних та структурно-змістовних. До перших повинні належати морально-психологічні знання та переконання, морально-психологічні цінності орієнтації та установки: морально-психологічні навички, вміння та звички; і, нарешті, морально-психологічні якості.

Структурно-змістовні компоненти морально-психологічної підготовки складаються з трьох блоків: ставлення до людей; ставлення до праці і ставлення до себе.

На превеликий жаль, можемо констатувати, що морально-психологічна підготовка курсантів та слухачів у спеціалізованих освітніх закладах МВС України, які готують працівників у різних напрямках діяльності, сьогодні не завжди організована належним чином і не відображає зміни та вимоги, що відбуваються в практичній діяльності працівників правоохоронних органів. При цьому в практичних підрозділах ОВС заняття з особовим складом з морально-психологічної підготовки нерідко мають формальний характер або майже не проводяться.

Усунення цих недоліків становить реальну можливість підвищити професіоналізм працівників правоохоронних органів та результативність їх роботи. Для цього необхідні: нове ставлення, нові підходи, реалізація системи заходів щодо підвищення морально-психологічної підготовки співробітників правоохоронних органів на рівень, який відповідав би міжнародним вимогам та духу часу.

На мою думку, основними групами факторів, які визначають формування морально-психологічної підготовленості курсантів, студентів та слухачів, є:

- внутрішньосистемні (мікросистеми) морально-психологічні;
- фупові соціально-психологічні;
- організаційно-виховні;
- педагогічно-кадрові;
- позанавчально-особистісні;
- позанавчально-побутові;

- освітні та нормативно-освітні;
- організаційно-педагогічні;
- планово-освітні;
- самостійно-освітні;
- методично-освітні;
- змістовно-освітні;
- позасистемні (мікросистемні) морально-психологічні;
- позасистемні суспільні соціально-психологічні;
- позасистемні особистісно-групові [3, с. 315].

На нашу думку, підвищення ефективності формування морально-психологічної підготовленості курсантів, слухачів і студентів в освітніх закладах МВС України повинно бути пов'язане з необхідністю вдосконалення всієї системи освітнього процесу і факторів, які її зумовлюють.

Зрозуміло, що вирішення комплексу питань, які ставляться перед органами внутрішніх справ, залежить від їх кадрового забезпечення.

Проте ситуація, яка склалася сьогодні, свідчить про те, що професія юриста-менеджера є однією з необхідних в Україні. Рішення цієї проблеми можливе за умови кардинального організаційно-структурного та концептуального реформування системи відомчої освіти [4, с. 14].

Основні напрямки освітньої діяльності мають відбуватися за освітньо-професійними програмами підготовки фахівців четвертого рівня акредитації за спеціальністю юрист-менеджер. У цьому контексті інституту менеджменту з юридичним напрямком навчання – це навчальні заклади нового типу. Характерною їх особливістю є безперервність системи підготовки кадрів у межах трьох навчальних закладів.

Структурою навчального плану має передбачуватися вивчення гуманітарних, фундаментальних, соціально-економічних, професійно орієнтованих та спеціальних дисциплін. Передбачені навчальним планом дисципліни повинні відповідати вимогам кваліфікаційної характеристики магістра, як широко освіченої, гуманної, внутрішньовільної і громадсько активної особистості, здатної кваліфіковано виконувати свої професійні обов'язки. Випускник повинен мати професійні знання, бути переконаним у їхній соціальній доцільності й корисності, вміти застосовувати їх у своїй професійній діяльності.

професійні правові знання та знання з «Основ менеджменту» ґрунтуються на всебічному й глибокому усвідомленні системи права, менеджменту, їх основних принципів і тенденцій розвитку, розуміння процесів їх реалізації, а також упевненості в необхідності всебічного набуття знань у процесі здійснення своєї діяльності, майстерного уміння користуватися повним арсеналом юридичних засобів при виборі будь-якої юридичної справи.

Рівень професійно-правової культури повинен постійно вдосконалюватися. Випускники повинні мати відповідний рівень політичної, управлінської, етичної та психологічної культури, набути чітко сформовані принципові засади світогляду як загального усвідомлення про навколишній світ і своє місце в ньому, про їх реалізацію в умовах реальної дійсності своїх життєвих програм: сформувані філософське, економічне, політичне мислення; розумітися на проблемах ринкової економіки, соціальних, національних, історичних і демографічних процесах розвитку суспільства; засвоїти закономірність та особливість культурного розвитку людства; брати участь у громадському житті, формуванні правової свідомості та цивілізованих взаємовідносин між усіма членами суспільства [5, с. 217].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р № 1193 затверджено перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями:

- галузь знань «менеджмент», напрям підготовки – «менеджмент і адміністрування»;

- галузь знань «право», напрям підготовки – «правознавство».

Вважаємо, що ще раніше було потрібно взяти за основу програму з «Основ менеджменту» і готувати та випускати менеджерів у межах спеціальності «Менеджмент та правознавство» (можливо, менеджмент і правоохоронна діяльність), у дипломі яких буде записано «менеджер-юрист». Тому необхідно було б ввести до навчальних планів підготовки фахівців на всіх факультетах денного та заочного навчання курс «Ефективний менеджмент в органах внутрішніх справ» загальним обсягом 5 або 6 модулів.

Програма з цього курсу націлена на підготовку юристів, які вивчають шість модулів:

1. «Вступ до менеджменту»;
2. «Основи менеджменту»;
3. «Менеджмент організації»;
4. «Менеджмент і адміністрування»;
5. «Менеджмент кризових ситуацій» [6];
6. «Менеджмент в ОВС».

Опанувавши цю дисципліну, курсанти, студенти та слухачі зможуть ефективно розвивати і проваджувати надані їм знання в різних галузях діяльності.

Зазначена програма передбачає підготовку бакалаврів, спеціалістів та магістрів, які зможуть обіймати посади рівня I-IV категорій в установах правоохоронної діяльності, органах влади та в інших державних установах й організаціях.

Вивчення цього курсу надасть курсантам, студентам і слухачам

аналітичні та дослідницькі вміння, які базуються на широко аспектовому підході до вирішення різноманітних проблем.

Навчання за даною програмою у вищих навчальних закладах дасть змогу співробітникам середньої та вищої ланок розвинути спільне розуміння своєї місії та буде сприяти духу співробітництва в їх професійному житті.

Ключовим аспектом даної програми є розвиток державної служби, яка перш за все спрямована на громадську користь, відданість Українській державі, розуміння принципів законності та порядку, підвищить дисципліну та культуру, виконання обов'язків перед політичною демократизацією, економічними реформами та соціальною справедливістю.

Успіх їх роботи з людьми визначається знанням менеджменту, правових наук, психології, педагогіки, логіки та ін. Теорія менеджменту веде пізнання від зв'язків держави з суспільством через механізми формування та реалізації керування до ефективності наслідків рішень з менеджменту.

Неможливо не погодитись з М.І. Ануфрієвим, О.М. Бандуркою, О.Н. Ярмишем, які підкреслюють, що «важливе значення для підготовки працівників внутрішніх справ мають заняття з військових та тактико-спеціальних дисциплін, на яких повинні бути застосовані такі форми організації навчального процесу, як групові вправи, тактичні заняття і навчання» [1, с. 133]. Максимально наблизити навчання курсантів до реальної діяльності ОВС можуть тільки активні форми та методи навчання, практичні та комплексно-тактичні заняття, тому що завдяки цьому у життя втілюється принцип вчити тому, що потрібно для виконання практичних завдань.

Правове виховання – дуже складний процес. Тут має відбуватися зв'язок науки та практики і навпаки, тому що це – основа професійної підготовки. Ось чому контури практичної державної політики повинні орієнтуватись на якісне оновлення організації та змісту курсу «Основи менеджменту».

Курсанти, студенти, слухачі повинні: отримати системні знання у сфері менеджменту та вміти застосувати їх під час роботи; перейняти досвід у керуванні державними організаціями; орієнтуватись на формування нової вітчизняної культури менеджменту; засвоїти теоретичні засади інституту державної служби; ознайомитись із зарубіжним і вітчизняним досвідом державного керування.

Тому основою успіху роботи з людьми має стати:

- вивчення основних державно-правових функцій теорії менеджменту, їх ролі та місця в керуванні суспільними процесами;
- формування вміння орієнтуватись в «Основах менеджменту», навичок ефективного керування організацією;

- формування високої правової культури правосвідомості;
- набуття курсантами, студентами та слухачами необхідного обсягу знань з основних галузей менеджменту.

Ці знання сприятимуть започаткуванню гуманних стосунків в органах внутрішніх справ, встановленню цивілізованих форм керівництва правоохоронними організаціями.

Відомо, що цивілізований світ сприйняв менеджмент як науку про керування людьми, соціалізацію їх продуктивної діяльності для досягнення особистих цілей організації, суспільства через механізм збереження фізіологічних, моральних та психічних ресурсів людини. Можемо констатувати, що у межах України науковий менеджмент ще не отримав достатнього розвитку. Причини цього полягають у недосконалості правового поля, недостатній інтегрованості цивілізованих методів менеджменту персоналом, нашій багаторічній історії та ментальності.

Окремою галуззю менеджменту є юридичний та педагогічний менеджмент, які мають свою специфіку і властиві лише їм закономірності. Ця специфіка полягає в особливостях предмета, продукту, знаряддя та результатів роботи менеджера-юриста. Предметом праці менеджера з юридичного процесу є діяльність суб'єкта керівництва, продуктом праці – інформація, а знаряддям праці – слово, мова, закон. Результатом праці менеджера-юриста є рівень навченості, вихованості та розвитку об'єкта менеджменту – учнів, студентів, курсантів, слухачів.

Юридичний менеджмент – це комплекс принципів, методів, організаційних форм і прийомів керування правознавчим процесом, спрямований на значне підвищення його ефективності.

Методами керування в юридичному менеджменті є:

група адміністративних методів (регламентація діяльності виконавців, її нормування, робота з кадрами);

- група методів психолого-педагогічного впливу (встановлення сприятливого психологічного клімату, стимулювання творчості та ініціативи, прогнозування соціальних перспектив розвитку організацій);

- група економічних методів (економічне стимулювання) – найбільш недосконале, вимагає своєї довершеності на всіх рівнях;

- методи суспільного впливу (запровадження лояльної конкуренції, толерантності, підвищення престижу та іміджу) [2, с. 45-78].

В організаціях правоохоронної діяльності та в цілому в юриспруденції сьогодні практично відсутні кваліфіковані менеджери. Є формалізовані одиниці в особі працівників інших підрозділів, заступників керівників і недостатньо кваліфікованих працівників. Але проблема зміни авторитарного, командного менталітету в правоохоронній та в цілому юридичній галузі на науково-менеджерський досить актуальна.

Для керівника підрозділу органів внутрішніх справ та юриста така трансформація може здійснюватися в рамках спеціальної психоло-

го- педагогічної та юридичної підготовки.

Проблема менеджменту (здорового глузду) в юриспруденції актуалізується тим, що:

- по-перше, за специфічністю своєї професійної спрямованості юрист, правоохоронець є керівником та організатором життя і діяльності людей, дітей, що підсилює значення його професіоналізму;

- по-друге, в умовах зростаючої незахищеності, безробіття кожна людина повинна бути готовою, в разі необхідності, до організації своєї «справи»;

- по-третє, менеджер-юрист, правоохоронець зобов'язаний підготувати своїх підлеглих до роботи в нових соціальних і економічних умовах.

Численні спроби перенести без змін досвід зарубіжного менеджменту в практику нашої дійсності не дали позитивних результатів.

Існує актуальна потреба його переробки, адаптації та запровадження з урахуванням специфіки національних традицій, менталітету, законодавчої бази освіти, професійної спрямованості та інших факторів. І тільки у такому разі використання досягнень менеджменту може істотно збагатити професійну підготовку наших працівників системи правоохоронних органів та в цілому правознавців і підвищити рівень їх загального розвитку.

Висновки. Оволодіння юристами, правоохоронцями «Основ менеджменту» допоможе їм у підвищенні ефективності правової та педагогічної діяльності. Методи самого менеджменту допоможуть юристам успішно вирішувати різноманітні проблеми особистого плану, навчитись володіти собою, визначати і формулювати чіткі особисті цілі та цінності, займатися саморозвитком, раціонально використовувати свій час, здійснювати вплив на дітей, людей в цілому – це далеко не повний спектр можливостей юриста, який оволодів основами менеджменту [7, с. 20-67].

Запровадження в підрозділах МВС України елементів менеджменту буде сприяти процесу ефективного керування підрозділами, різними колективами.

Діяльність із самовдосконалення – достатньо трудомістка робота, але її результати перевершають очікування та принесуть вагомий здобутки.

Головна мета ефективного менеджменту в юриспруденції – домогтися того, щоб кожен юрист, керівник підрозділу ОВС при вирішенні службового завдання був у змозі самостійно визначати мету, форми та способи його реалізації, тобто нам потрібно уже сьогодні мати ефективно працюючих юристів – менеджерів – правоохоронців – професіоналів.

Бібліографічні посилання

1. Ануфрієв М.І., Бандурка О.М., Ярмиш О.Н. Вищий заклад освіти МВС України. – Х., 1999.
2. Мартиненко Н.М. Менеджмент фірми: Книга для підприємця: для студ. зконом. спец, вузов. – К., 1995.

3. *Петков В.П.* Менеджмент організації: Підруч. / під заг. ред. д.ю.н., проф. В.П. Петкова. – Кіровоград, 2010.
4. *Петков В.П.* Вступ до менеджменту: Навч. посіб. / під заг. ред. В.П. П'яткова. – Запоріжжя, 2001.
5. *Петков В.П.* Менеджмент у державному управлінні: Навч. посіб. / під заг. ред. В.П. Петкова. – Запоріжжя, 2001.
6. *Петков В.П.* Менеджмент кризових ситуацій: Навч. посіб. / під заг. ред. В.П. Петкова. – Кіровоград, 2007.
7. *Сущенко В.Д., Смирнов А.М., Коваленко О.І.* Організація управління персоналом в органах внутрішніх справ: Монографічне дослідження. – К., 1999.

Надійшла до редакції 11.12.2010 р.

О.Г. Комісаров

кандидат юридичних наук, доцент
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 34.03+351.74

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто сутність та зміст процесів формування інформаційної компетентності працівника органів внутрішніх справ. Визначено роль тактико-спеціальної підготовки у формуванні інформаційної компетентності.

Ключові слова: *інформація, компетентність, компетентний підхід, тактико-спеціальна підготовка*

Рассмотрена сущность и содержание процессов формирования информационной компетентности работника органов внутренних дел. Определена роль тактико-специальной подготовки в формировании информационной компетентности.

Ключевые слова: *информация, компетентность, компетентный подход, тактико-специальная подготовка*

Essence and maintenance of processes of forming of informative competence of worker of organs of internal affairs is considered. Certainly role of the tactical and special preparation in forming of informative competence.

Keywords: *information, competence, competention approach, tactical and special preparation*

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній та світовій освітній практиці існує декілька провідних підходів як до загальнопрофесійної, так і до спеціальної підготовки. У практиці підготовки особового складу сил охорони правопорядку такими підходами є діяльнісний, особистісно орієнтований та компетентнісний. За відсутності єдиного

стандарту підготовки фахівців для відповідних міністерств та відомств, неузгодженості кадрової політики окремих служб та підрозділів тощо спостерігається постійна ротація у визначенні основного з них.

Останнім часом у системі "відомчої" освіти та науки відбувається різка переорієнтація оцінки результату підготовки кадрів МВС України з "підвищення загальноосвітнього рівня й юридичної грамотності" (діяльнісний) на "збільшення професійної складової та практичної підготовленості" (компетентнісний). Вирішуючи проблему професіоналізації кадрів МВС України, система освіти й науки стикається з цілою низкою проблем невідповідності інформаційного середовища органів внутрішніх справ (далі – ОВС) та їх організаційної структури вимогам інформаційного (відкритого) суспільства, з якого до ОВС приходять кандидати на службу. В умовах мультиформатності інформаційних ресурсів, розвитку вільного доступу широких верств населення до інформаційних джерел та засобів комунікації, інформатизації системи загальної освіти тощо на перший план виходить проблема інформаційної компетентності курсантів вищих навчальних закладів МВС України та училищ професійної підготовки.

Закінчивши курс початкової підготовки та склавши випробування на самостійне несення служби, курсанти та слухачі мають набути такого рівня інформаційної компетентності, який дозволяє продовжувати службу або навчання. Таким чином, тактико-спеціальна підготовка, яка є основою початкової підготовки, стає основним інформаційним джерелом – базою інформаційної компетентності працівника ОВС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри досить активне дослідження сутності понять "компетентність", "компетенція" у політичній, соціальній, психологічній, педагогічній науці, науці державного управління (П. Бех, О. Бігич, В. Білолипецький, Т. Вольфовська, Б. Гершунський, Д. Дзвінчук, Е. Зеєр, В. Ігнатов, Н. Нижник, О. Пометун, О. Понедєлков, В. Поляков, В. Сафонова, О. Сібіль, О. Соловова та ін.) питання формування компетентнісного підходу до професійної та тактико-спеціальної підготовки ОВС не знайшли свого відображення у вітчизняній правовій науці. При цьому в текстах як наукових праць, так і нормативних актів, присвячених процесам планування, організації та реалізації кар'єри персоналу ОВС, його підготовці до виконання нових функцій, обійманню нових посад, розв'язанню нових завдань тощо, як синонімічні заміники використовуються терміни "професіоналізм", "компетенція", "кар'єра".

Мета. Теоретично виправданим та практично необхідним з огляду на процеси реформування ОВС та покращення якості їх особового складу є здійснення аналізу сучасних підходів до визначення понять "компетентність", "компетенція", "компетентнісний підхід" та розгляд на цій основі можливості формування інформаційної компетенції

працівників ОВС під час тактико-спеціальної підготовки у навчальних закладах системи МВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційна компетентність фахівця у загальних системах освіти, як правило, характеризується за допомогою понять "компетенція" та "компетентність". Щодо першого використовуються такі визначення: "1. Добра обізнаність із чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи" [1]. Друге поняття вважається властивістю першого за значенням та визначається як "поінформованість, обізнаність, авторитетність" [2].

Слід пам'ятати, що поняття "компетентність" відображає сучасні вимоги до результату освітньої діяльності і нерозривно пов'язане із філософією успіху. Таким чином, успішна професійна діяльність всієї системи ОВС є очікуваним результатом і свого роду індикатором якості "відомчої" освіти. Але, як вказує Т. Дяченко, з точки зору суспільної оцінки певної діяльності, цілком зрозумілим є те, що поняття "компетенція" (коло питань, у яких будь-хто добре розуміється) і "компетентність" (знаючий, освічений, авторитетний у якій-небудь галузі) не перекривають одне одного [3]. Також доцільно звернути увагу на позицію Т. Вольфовської, відповідно до якої компетентність – необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу [4, с. 13].

Важливість компетентнісного підходу як дієвого засобу формування загальних або ключових вмінь, базових вмінь, фундаментального шляху навчання, способу набуття ключових кваліфікацій та уявлень, опорних знань відмічається у документах Ради Європи. Як вказує О. Помету, за позицією Ради Європи "сучасні" компетентності передбачають:

- 1) спроможність особистості сприймати і відповідати на індивідуальні та соціальні потреби;
- 2) наявність у неї необхідного для цього комплексу стосунків, цінностей, знань, умінь і навичок [5].

Компетентнісна освіта почала формуватися в 70-х роках минулого століття в США і низці країн Західної Європи, де особливо гостро виявилася невідповідність між вимогами ринку праці і результатами освіти. При цьому навчальні заклади зазнавали суттєвої критики за відсутність у випускників якостей, необхідних для розвитку суспільства і економіки, у межах якої вказувалося на зацікавленість суспільства в якісній базовій готовності випускників порівняно із спеціальною підготовкою до конкретних операцій. Компетентнісний підхід в освітній сфері широко став обговорюватися після прийняття Радою Європи п'яти ключових компетенцій, якими повинні бути оснащені „молоді європейці”:

- 1) політичні і соціальні компетенції, такі як здатність приймати відповідальність, приймати участь у прийнятті групових рішень, ви-

рішувати конфлікти без застосування сили, приймати участь у підтримуванні і оптимізації діяльності демократичних інститутів;

2) компетенції, пов'язані з життям у полікультурному суспільстві. У молоді під дією освіти повинні сформуватися міжкультурні компетенції, толерантність, відсутність схильності до расизму і ксенофобії. Освічені європейці повинні вміти приймати відмінності, поважати інших і бути здатними жити з людьми інших культур, мов, релігій, переконань;

3) компетенції, які належать до володіння усними та письмовими комунікативними можливостями; мати можливість володіння більш ніж однією іноземною мовою;

4) компетенції інформаційного характеру. Володіння комунікативно-інформаційними технологіями з розумінням їх застосування, слабких та сильних сторін, здатність до критичного судження у відношенні до інформації із ЗМІ і реклами;

5) здатність навчатися і вдосконалюватися протягом всього життя у якості основи безперервного навчання у контексті як особисто професійної, так і соціальної дійсності.

Очевидним, з огляду на світовий досвід, стає те, що становлення компетентної освіти й професійної підготовки в ОВС пов'язане з вирішенням проблеми адекватності тактико-спеціальної підготовки запитам завтрашнього дня.

Розглядаючи компетентнісний підхід як такий, що потенційно відповідає вимогам часу в питанні тактико-спеціальної підготовки ОВС, слід звернути увагу також і на психологічну готовність особового складу. Сучасна психологія трактує поняття "компетентність" як готовність до діяльності. У свою чергу, психологічна готовність співробітника ОВС, набута під час тактико-спеціальної підготовки, обов'язково має передбачати елементи психологічної витривалості впливу отриманої під час службових відносин інформації. Викладач, що проводить відповідне заняття із включенням тренінгу психологічної витривалості, завжди вимушений "дозувати" навантаження, розглядаючи компетентність (мету відповідного заняття) як інтегровану якість особистості курсанта чи слухача. За позицією С. Зигмановича, ця якість має проявлятися у загальній здібності і готовності до діяльності, яка базується на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання і зорієнтованих на самостійну та успішну участь у діяльності [6].

Характеризуючи знання і досвід як основу надання від імені держави повноважень установі чи окремій посадовій особі сучасні науки адміністративного права та державного управління переважно оперують поняттям "компетенція", відмежовуючи в такий спосіб якісне зростання особистості від її "службового зростання". При цьому визначається, що у межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною в тих чи інших питаннях, тобто мати або набути компетентність.

Важливе зауваження щодо механізмів визначення компетентності зроблено Т. Сорочан, яка зазначає, що "компетенцію можна розглядати як можливість установлювати зв'язок між знанням і ситуацією, як здатність знайти, виявити процедуру (знання і дію), що підходить для розв'язання проблеми. Мати компетенцію – не означає бути вченим або освіченим. Мати компетенцію – означає опанувати вміння, бути здатним виявити в даній ситуації набуті знання й досвід" [7, с. 11]. У свою чергу, С. Зигмантович, розглядаючи структуру цього механізму в підготовці фахівців певного напрямку, зазначає, що поняття "компетенція" застосовується для позначення: 1) освітнього результату, що виражається в підготовленості випускника, реальному володінні методами, засобами діяльності, а також у можливості вирішити поставлені завдання; 2) такої форми сукупності знань, умінь і навичок, яка дозволяє ставити і досягати цілі по перетворенню навколишнього середовища [6].

Аналіз "відомчої" науково-методичної і спеціальної літератури з проблем початкової та тактичної підготовки ОВС свідчить про те, що: по-перше, відповідна освітня система ще не визначилася із змістом ключових компетенцій співробітника ОВС; по-друге, сформовані кваліфікаційні та посадові вимоги не відображають дійсного рівня компетентності; по-третє, за відсутності єдиних підходів до формування інформаційної компетентності співробітника ОВС перекладає весь тягар формування її структури й змісту на особовий склад кафедр і циклів, які займаються тактико-спеціальною і професійною підготовкою загалом.

Теоретик проблематики компетенцій Г. Халаж розглядав їх формування як відповідь на виклики, які стоять перед суспільством (збереження демократичного відкритого суспільства, мультилінгвізм, мультикультура, нові вимоги ринку праці, розвиток комплексних організацій, економічні зміни тощо) [8, с. 18]. При цьому незалежно від підстав класифікації ключових компетенцій, особливостей підготовки кадрів для різних сфер суспільного виробництва інформаційна компетенція є інваріантною у навчальних програмах. У широкому сенсі, як правило, вона формулюється як відповідь на загальні виклики, у зв'язку з чим інформаційна компетенція як мета і результат тактико-спеціальної підготовки повинна бути орієнтована на готовність майбутніх фахівців до повноцінної життєдіяльності в інформаційному середовищі – "контексті" діяльності ОВС. Таким чином, слід визнати, що зміст інформаційної компетенції формується відповідно до соціального замовлення, обумовленого інформаційними потребами суспільства, сім'ї, особи.

Аналізуючи вказаний "контекст" з метою вживання поняття "компетенція", Н. Бібік доходить висновку, що ним є соціально закріплений освітній результат. Розвиваючи цю думку, М. Ярмаченко зазначає, що такий результат є ідеальним, уявним передбаченням результату дійсності, сформованим як ціль (мета) майбутньої

діяльності. Отже, загальні закономірності становлення і тенденції розвитку інформаційної цивілізації вимагають вироблення стратегії, яка дозволить освітньому співтовариству визначити не тільки шляхи і способи адаптації особи до нових умов, але й можливості самореалізації людини у високоавтоматизованому середовищі.

Безпосередньо "компетентнісний підхід" передбачає спрямування освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) та предметних компетентностей особистості. Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною до ефективного функціонування (тобто компетентною), є достатньо широкою, то йдеться про так звані ключові, чи життєві, компетентності. Якщо ж компетентність розповсюджується на вузьку сферу, наприклад, у рамках певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність [5]. Тієї ж думки дотримується Ю. Мальований, за позицією якого компетентнісний підхід – це спрямування змісту навчання на забезпечення формування певних компетентностей, що розглядаються як здатність особистості успішно діяти у відповідних життєвих та навчальних ситуаціях і нести відповідальність за такі дії [9, с. 3].

О. Губарева зазначає, що професійна компетентність працівника ОВС – це система, яка формується завдяки таким складовим: навченості, професійній освіті, необхідним професійним якостям та професіоналізму. Професійна компетентність складається з соціально-правової компетентності, спеціальної компетентності, персональної компетентності, аутокомпетентності та екстремальної компетентності. Залежно від виконуваних обов'язків один з видів компетентності стає ведучим, а інші – супровідними [10].

На думку зазначених та багатьох інших сучасних дослідників, важливим нині є вміння не тільки оперувати знаннями, а й бути готовим змінюватися і пристосовуватися до нових потреб ринку праці, управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись протягом життя. Це актуалізує значення компетентнісного підходу, означає переорієнтацію з процесу на результат. Як результат сучасні інформаційні компетенції включають: 1) технологічну писемність як здатність використовувати нові засоби для ефективного отримання і передачі інформації; 2) інформаційну писемність як здатність знаходити, організувати, відбирати, обробляти і використовувати інформацію; 3) медіакомпетенцію як здатність проводити і поширювати контент в довільному форматі будь-яким аудиторіям; 4) критичне мислення як здатність критично оцінювати достовірність інформації, формувати на цій основі правильні висновки; 5) інформаційну етику як здатність дотримувати норми соціальної відповідальності і етичної поведінки в інформаційно-комунікаційному процесі [11, с. 136].

Інформаційна компетенція виступає також як набір можливостей,

здібностей, знань, умінь і навичок у певній галузі, а інформаційна компетентність як рівень володіння цим потенціалом та характеристика самого суб'єкта, що показує рівень володіння компетенціями. Досліджуючи психологічні особливості формування професійної компетентності співробітників ОВС, О. Губарева вказує на доцільність розділення реалізації зазначеного потенціалу на окремі стадії.

Стадії розвитку професійної компетентності працівника ОВС [10]

Назва стадії	Загальні психологічні характеристики стадії	Етапи професійного становлення працівника ОВС
Аморфна оптація (0-12-14 років)	Формування професійних інтересів та здібностей	
Оптація (12-18 років)	Формування професійних намірів, вибір професійної освіти і підготовки, навчально-професійне самовизначення	Відбувається процес професійної орієнтації. В разі навчання в ліцеях та спеціалізованих закладах МВС, які надають середню освіту, формується первинна професійна мотивація.
Професійна підготовка (18 – 21-22 роки)	Відбувається професійне самовизначення, формується готовність до самостійної праці, набуваються необхідні професійні якості та знання	Відбувається процес профвідбору, остаточно формується професійна мотивація під час навчання в закладах системи МВС
Професійна адаптація (18-25 років)	Освоєння нової соціальної ролі, набуття досвіду самостійного виконання професійної діяльності, удосконалення необхідних професійних якостей	Відбувається процес профадаптації
Первинна професіоналізація (25-28-30 років)	Формування професійної позиції, ключових кваліфікацій, індивідуального стилю діяльності, кваліфікована праця	Відбувається лонгітюдний контроль діяльності працівника ОВС; в цей час працівник може перебувати у резерві на висунення на посаду
Вторинна професіоналізація	Формування професійного менталітету та ключової компетенції, ідентифікація з професійною спільнотою, проведення висококваліфікованої професійної діяльності, реалізація професійної мобільності	Відбувається лонгітюдний контроль (кожні 5 років проходить курси підвищення кваліфікації і перепідготовки, визначає індивідуальну самопідготовку, прохо-

	та корпоративності.	дить службову атестацію, де отримує наступні висновки: відповідає вимогам; висунути в резерв; виключити недоліки).
Професійна майстерність	Відтворення творчої професійної діяльності, самопроєктування, вершина професійного розвитку	Може виконувати всі службові обов'язки і не тільки свої, наприклад, слідчий може вести будь-які справи незалежно від типу скоєння злочину та складності.

Формуючи інформаційну компетенцію працівника ОВС, викладач курсу тактико-спеціальної підготовки має максимально швидко подолати інформаційні бар'єри переходу з однієї на іншу стадію, побудувати процес засвоєння фундаментальних знань через набуття "власного" життєвого досвіду, діалог, дискусію, проявити зацікавленість в досягненні результатів освітньої діяльності. Успіх формування інформаційної компетенції у зазначених умовах високого інформаційного навантаження та відносно невеликого проміжку часу може гарантувати максимальна візуалізація освітнього процесу під час аудиторних занять, перенесення занять на місця майбутнього несення служби і навчальні полігони, залучення до проведення занять інспекторського складу ГУМВС, УМВС в областях, інтеграція тактико-спеціальної і службової підготовки тощо, оскільки вони допомагають засвоїти максимальний об'єм інформації за проміжок часу відведений на початкову підготовку.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що існуюча система підготовки працівників ОВС має достатньо логічну та завершену структуру, яка складається з декількох етапів довузівської, вузівської та післявузівської підготовки, однак ця складна структура може відігравати високу продуктивну роль лише за умов чіткого розуміння завдань освітньої діяльності, відповідності її змісту вимогам сьогодення та інформаційного середовища на місцях майбутньої служби, а також інших складових компетентнісного підходу.

Загалом для досягнення інформаційної компетентності курсантам і слухачам мають пропонуватися переважно готові пошукові схеми, за якими конкретні практичні завдання вирішуються у формі складання алгоритму інформаційного пошуку з критичною оцінкою пошукових кроків і знайдених ресурсів. Даний методичний прийом дозволить ввести в освітній процес самооцінку інформаційної поведінки та дозволяє здійснити її корегування у межах подальшої професійної підготовки та навчання, що є необхідним по закінченню кожного курсу навчання, особливо, напередодні першого призначення до стройового підрозділу ОВС.

Бібліографічні посилання

1. Портаг української мови та літератури // <http://slovnuk.net/index.php/?swrd=%EA%EE%EC%EF%E5%F2%E5%ED%F6%B3%FF&x=27&y=21>.
2. Портаг української мови та літератури // <http://slovnuk.net/index.php/?swrd=%CA%CE%CC%CF%C5%D2%C5%CD%F2%ED%B3%F1%F2%FC>.
3. Д'яченко Т.В. Компетентнісний підхід та синергетика в оптимізації професійної підготовки фізичних реабілітологів в умовах безперервної освіти // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 5. – С. 25-29.
4. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13-16.
5. Пометун О. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти // <http://visnyk.iatp.org.ua/visnyk/issue;22/>.
6. Зигмантович С.В. Компетентностный подход к профессиональной подготовке будущих библиотекарей // <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2005/31.pdf>
7. Сорочан Т. Характеристика професіоналізму управлінської діяльності керівників шкіл на засадах компетентнісного підходу чан // Шлях освіти. – 2005. – № 3. – С. 9-12.
8. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М., 2004.
9. Мальований Ю. Післямова до стандарту // Шлях освіти. – 2005. – № 3. – С. 2-4.
10. Губарева О.С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Х., 2005.
11. Опарина О. Об информационных компетенциях преподавателя // Высшее образование в России. – 2008. – № 8. – С. 136-138.

Надійшла до редакції 01.12.2010 р.

Л.П. Скалозуб

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

В.І. Василичук

кандидат юридичних наук, доцент

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.95.7 : 343.37

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ЯК ГОЛОВНИЙ НАПРЯМОК У СУЧАСНІЙ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито поняття та значення оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки як одного з головних напрямків у сучасній оперативно-розшуковій діяльності

Ключові слова: профілактика, попередження, запобігання, оперативні підрозділи.

Раскрыты понятие и значение оперативно-розыскной профилактики преступлений в сфере экономики как одного из основных направлений в современной оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: профилактика, предупреждение, предотвращение, оперативные подразделения.

This article is devoted to the problematic questions of conception and significance of operational-search economic crime prevention as one of the main direction in actual operational-search activity.

Keywords: *prohylaxis, prevention, warning, undercover units.*

Постановка проблеми. Вже на ранніх етапах свого існування людство усвідомлювало, що стримати злочинність тільки за допомогою покарання важко і фактично неможливо. Отже, формулювалось розуміння, що раціональніше її попередити.

Проблеми профілактики займали провідне місце в різних дослідженнях найрізноманітніших наукових шкіл і напрямків практично у всі часи. В процесі наукового осмислення оперативно-розшукової діяльності природним шляхом сформувався і такий напрямок, як оперативно-розшукова профілактика.

Ідея пріоритету попередження злочинів перед іншими заходами боротьби з ними була вперше сформульована Ш. Монтеск'є у його відомому трактаті «О духе закона». Про соціальні причини злочинності і переваги профілактичного впливу на неї висловлювалися такі вчені, як Т. Мор, А.Н. Радищев тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливого теоретичного і науково-практичного значення для розвитку окресленого дослідницького напрямку набувають праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених: Т.А. Аванесова, І.П. Козаченка, В.О. Глушкова, О.М. Джужи, Я.Ю. Кондратьєва, О.Г. Кальмана, А.Г. Лекаря, В.Д. Ларічева, А.І. Алексєєва, Е.О. Дідоренка, С.С. Овчинського, І.А. Гельфанда, П.П. Михайленка та ін. – щодо дослідження питань попередження злочинів, у тому числі і у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На колегіях, оперативних нарадах МВС України неодноразово зазначалось, що стан профілактики злочинів у сфері економіки потребує покращання, дуже мало застосовуються нові форми, методи, та заходи оперативно-розшукової профілактики в сучасних умовах. Тобто в питаннях оперативно-розшукової профілактики необхідно виходити за межі шаблонів, використовувати нові форми і методи профілактики з урахуванням сьогодення.

Отже, профілактика злочинів нині потребує поліпшення, використання нових форм і методів цієї роботи. Проте, як свідчить аналіз оперативно-слідчої практики, профілактика злочинів у сфері економіки має лише чисто декларативний характер, підтвердженням цього є проведене авторами опитування оперативних працівників ОВС, де на запитання: «Чи є актуальною профілактика злочинів у сфері економіки у Вашому оперативному підрозділі?» – 88,4 % респондентів відповіли заперечно, і лише 11,6 % стверджували, що таке питання є актуальним. Пояснити це можна тим, що основним показником оцінки роботи оперативного підрозділу є кількість викритих злочинів, відш-

кодування завданих збитків, а не їх профілактика.

Викриття злочинів має загальне *превентивне* значення, але конкретної профілактики у процесі викриття злочину не відбувається, при цьому можуть виявлятися причини і умови, які сприяють вчиненню правопорушення, однак здійснення заходів щодо їх усунення виходить за рамки викриття злочину. І лише на стадії досудового слідства слідчий, орган дізнання, відповідно до ст. 23-1 КПК України, може вносити подання фізичній/юридичній особі про вжиття заходів для усунення цих причин і умов.

В літературі та нормативних актах можна зустріти терміни «попередження», «профілактика», «запобігання» злочинам. Ці терміни є близькими за змістовним значенням і часто використовуються як взаємозамінні, але мають при цьому відповідні особливості і несуть відповідні змістовні навантаження.

Розглянувши дані аспекти, доцільно перейти безпосередньо до попередження злочинів, яке є досить складною діяльністю, про що свідчить і сама термінологія. Так, слово “попередження” з грецького перекладу означає “попереджувальний, запобіжний”. Крім термінології «попередження злочинів» часто використовуються і такі терміни, як «профілактика», «запобігання», «припинення». Якщо проаналізувати кримінологічну літературу, то ми не знайдемо жодного концептуального розуміння відповідних понять та їх співвідношення, оскільки зазначені терміни використовуються не тільки в кримінологічному аспекті, але й, наприклад, у медичній практиці, а саме як заходи, спрямовані на забезпечення високого рівня здоров'я і недопущення захворювань.

Таким чином, попередження злочинів у сфері економіки становить складний процес, його зміст відрізняється від інших видів діяльності. При цьому вирізняють декілька складових частин, а саме профілактику, запобігання та припинення злочинів. Кожний із цих елементів є відносно самостійним, але всі вони взаємопов'язані між собою і мають однакову ціль – не допустити вчинення злочину.

При всій складності ми все-таки спробуємо встановити відмінності між попередженням та профілактикою, запобіганням та припиненням злочинів у сфері економіки.

Для початку доцільно зупинитись на самому визначенні попередження.

У новому тлумачному словнику української мови зазначається, що попередження – це наперед зроблене повідомлення, про що-небудь; застереження проти чого-небудь [1], а в словнику української мови попередження тлумачиться як запобігання вияву чого-небудь небажаного [2].

З кримінологічної точки зору попередження правопорушень є системою загальних та спеціальних заходів, що застосовуються органами державної влади, громадськими організаціями, *правоохорон-*

ними органами з метою нейтралізації, ослаблення чи усунення факторів, що спричиняють злочини та інші правопорушення, здійснення впливу на потенційних правопорушників з тим, щоб утримати їх від вчинення протиправних дій.

Попередження злочинів є сукупністю різних взаємопов'язаних між собою заходів, що проводяться як державними, так і суспільними організаціями, спрямованих на те, щоб не допустити злочин і усунути умови, які їх породжують.

В курсі кримінології попередження злочинів визначається як особливий вид соціального управління, який покликаний забезпечити безпеку правоохоронних цінностей і полягає у розробці та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінанти злочинності (тобто чинників (факторів) у різних сферах і на різних рівнях суспільного життя, що обумовлюють злочинність), а також запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [3, с. 352].

В кримінологічній літературі є немало роздумів про поняття попередження злочинності, але немає загальноновизнаної дефініції.

Однією з перших опублікованих наукових праць, присвячених проблемам попередження злочинів, є колективна монографія І.А. Гельфанда та П.П. Михайленка «Попередження злочинів – основа боротьби за викорінення злочинності» (1964), у якій автори, розмірковуючи про термінологію у сфері попередження злочинів, стверджували, що не потрібно шукати відмінності у змісті термінів «попередження», «запобігання», «профілактика», оскільки їхній зміст однаковий, у тому сенсі що вони є синонімами, які відображають думки про необхідність застосувати такі заходи, які попередили, а потім і цілком виключили бажання у окремих осіб вчиняти протиправні дії [4, с. 12-13].

Інші автори, праці яких з'явилися у 70-х рр., навпаки, підкресливали різний зміст термінів. Зокрема, А.Г. Лекарь і А.Ф. Зелінський, розмежовуючи терміни «запобігання» і «профілактика», під запобіганням розуміють недопущення вчинення конкретного злочину, а під «профілактикою» – усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину.

На їхню думку, до «профілактики» слід віднести процес виявлення, усунення причин і умов злочинності, а до «попередження» – недопущення задуманих і таких, що готуються, злочинів [5, с. 4].

М.Г. Кобець розглядає питання профілактики правопорушень взагалі. Він слушно зазначає: «Близькими, але не однозначними є поняття «попередження», «запобігання» правопорушень», оскільки попередити правопорушення означає не допустити його виникнення, а запобігти – перервати його, застосувати заходи до того, щоб злочин, який готується чи який розпочать, не було доведено до кінця [6, с. 38].

Т.А. Аванесов зауважує що всі наведені терміни не виключають один одного і між ними більше схожості, ніж відмінності, разом з тим ви-

значення профілактики злочинів дає двояке значення. У широкому розумінні слова профілактика – це недопущення конкретних злочинів. У цьому сенсі зміст профілактики охоплює і правоохоронну діяльність. У вузькому змісті слова під профілактикою потрібно розуміти діяльність щодо: а) виявлення причин злочинів, умов і обставин, які сприяють їх вчиненню; б) виявлення осіб, які можуть вчинити злочин, і проведення з ними необхідних попереджувальних заходів. У сукупності ці два поняття і створюють єдине поняття – «профілактика злочинів» [7, с. 339].

О.М. Джужа тлумачить попередження злочинів як систему соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення злочинів, якій належить провідна роль у запобіганні та ліквідації злочинності [8].

Отже, *попередження злочинів у сфері економіки* – це система заходів, які вживаються державними органами, у тому числі оперативними підрозділами, суспільними організаціями, представниками влади та іншими уповноваженими на те особами, спрямовані на протидію процесам детермінації економічної злочинності, і мають за мету ресоціалізацію осіб, які схильні до вчинення злочинів у сфері економіки, і запобігання вчиненню ними нових злочинів.

Запобігання, згідно з новим тлумачним словником української мови, – це недопущення чогось, що заздалегідь готується [1].

У юридичній енциклопедії запобігання злочинності характеризується як соціальна діяльність, що полягає в усуненні причин та умов злочинності, є різновидом соціального контролю та соціальної профілактики антигромадської поведінки, зокрема тієї, що виявляється у вчиненні злочинів.

Залежно від міри сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаним з цим моментом її реалізації запобігання злочинну поділяється на:

- профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу;
- запобігання, що відбувається після формування злочинного умислу до початкового вчинення злочину;
- припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально караних дій [9].

Російські автори у навчальному посібнику «Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ» під запобіганням розуміють дії, спрямовані на встановлення осіб, що замислюють конкретні злочини, і вживання необхідних заходів, які виключають реалізацію їх намірів [10].

Я.Ю. Кондратьєв у своїй монографії “Теоретичні правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції” роз'яснює, що запобігання злочину є похідним від об'єкта та предмета, яке б не дублювало кримінологічне розуміння дано-

го феномену, а включало у себе свої якості та властивості відповідно до специфіки предмета оперативно-розшукової діяльності.

Автором також проводиться розмежування запобігання у широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні запобігання є комплексним використанням оперативно-розшукових сил та засобів. Вузьке розуміння запобігання злочинам може бути сформульоване як використання оперативно-розшукових сил та засобів, як спеціально, чітко урегульована законом та підзаконними актами діяльність оперативних підрозділів щодо протидії кримінальній активності з боку конкретних осіб [11].

Отже, на нашу думку, під запобіганням злочинів у сфері економіки слід розуміти комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на припинення злочинної діяльності на початковому етапі, коли особа тільки замислює, планує вчинити відповідні протиправні дії, які ще не підпадають під ознаки злочину.

В відповідно до нового тлумачного словника української мови припиняти, припинити означає переривати яку-небудь дію, процес, стан, що триває; змушувати кого-небудь перестати робити щось чи поводити себе відповідно до встановленого порядку [1].

Припинення злочинів є діяльністю оперативних підрозділів та інших правоохоронних органів, спрямованою на те, щоб не допустити продовження й завершення злочину, а також на знешкодження злочинних дій на стадії готування чи замаху на злочин, припинення злочину, що готується.

При висвітленні цього питання ми розділяємо погляд російського кримінолога Г.А. Аванесова, який зазначив, що попередження злочинів на індивідуальному рівні включає в себе профілактику, запобігання і припинення. При цьому припинення використовується, як правило, лише тоді, коли мова йде про припинення вже розпочатого злочину [12, с. 340-341].

Виходячи з вищезазначеного, припинення злочинів у сфері економіки є діяльністю оперативних підрозділів із метою перервати злочин, який мають намір вчинити особи, а саме коли процес вчинення злочину зупиняється зовнішнім впливом на стадії готування чи замаху, коли особа тільки підготувала засоби його вчинення або коли процес злочинного посягання припиняється до того, як була досягнута ціль.

На думку українських вчених, попереджувальна діяльність правоохоронних органів містить такі елементи: профілактика, запобігання і припинення злочинів.

Серед спрямувань профілактичної діяльності, що проводиться правоохоронними органами, виділяють такі основні її види: оперативно-розшукову, кримінально-правову, адміністративно-правову, криміналістичну, кримінологічну профілактику та ін.

Визначені види профілактичної діяльності не слід розглядати ізольо-

вано один від одного. При вирішенні завдань профілактики злочинів вони повинні розглядатися і застосовуватися комплексно й загалом можуть бути об'єднані в єдиному понятті — «профілактична діяльність правоохоронних органів». Разом із тим кожен із цих видів профілактики злочинів являє собою самостійне спрямування діяльності правоохоронних органів, хоча має свої характерні особливості та відмінності. Серед них передусім слід виділити оперативно-розшукову профілактику, яка є одним із найважливіших напрямків профілактичної діяльності [13, с. 202].

Основним елементом запобігання злочинам у сфері економіки є оперативно-розшукова профілактика, яка включає три рівні:

- вирішення великих соціальних, економічних та інших життєвих проблем, що гарантує безпосередній планомірний вплив на всі прояви антигромадської поведінки;

- здійснення впливу на конкретні соціальні групи, у яких відбуваються негативні явища, зокрема, оперативне усунення різних недоліків, виявлених у житті колективу (соціальної групи);

- індивідуальна профілактична робота – позитивне заміщення системи ціннісних орієнтирів особи, поведінка якої заслуговує на особливу увагу.

За формами профілактика буває ранньою і безпосередньою. *Рання профілактика* покликана впливати на негативну поведінку осіб, які перебувають у стадії, віддаленій від учинення злочину. *Безпосередня* здійснюється стосовно осіб, близьких до реалізації своїх антигромадських намірів [14].

Профілактика злочинів є особливим видом соціального управління, що покликаний гарантувати безпеку правоохоронних цінностей і полягає в розробленні та здійсненні системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення й усунення причин злочинів, умов, які сприяють їх вчиненню, а також запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Профілактика (від грец. *prophylaktikos* — попереджувальний) — попередні заходи для недопущення чого-небудь [15].

Згідно з визначенням словника української мови профілактика — це заходи, що запобігають виникненню й поширенню чого-небудь.

Поняття профілактики злочинів має як широке, так і вузьке розуміння. В широкому розумінні профілактика є синонімом попередження, а у вузькому — це заходи, які спрямовані на виявлення осіб, потенційно спроможних вчинити злочин, з метою здійснення цілеспрямованого попереджувального впливу. Така діяльність є одним із етапів комплексного попередження злочинів [7, с. 339].

Сутність кримінологічної профілактики, як зазначає О.Г. Кальман, полягає у реалізації таких заходів, які були б безпосередньо спрямовані на випередження, обмеження, усунення кримінологічних

чинників і захисту економіки від злочинних посягань на різних етапах розвитку злочинної економічної діяльності [16].

На думку Ю.Ф. Іванова, під профілактикою злочинів слід розуміти діяльність як державних органів, громадських організацій, так і окремих громадян з виявлення й усунення причин злочинності в цілому і умов, які її зумовлюють, а також окремих видів злочину. Профілактика злочинності здійснюється у двох напрямках: попередження і припинення [17].

Профілактика злочинів – завдання всього суспільства і всіх органів держави, що вирішується різними політичними, економічними, правовими та іншими методами, спеціально спрямованими на усунення причин злочинів і умов, які сприяють їх вчиненню.

Як свідчить аналіз дослідження, зараз профілактична діяльність розглядається як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин із метою усунення причин злочинності; як взаємодія заходів економіки-соціального, виховного, педагогічного, організаційного і правового характеру; як поєднання різних рівнів попередження злочинності.

У широкому плані кримінальна відповідальність є однією з форм профілактики злочинів у сфері економіки, оскільки, притягуючи особу до відповідальності, суспільство намагається попередити вчинення нею нових злочинів і на її прикладі стримати від подібних дій інших морально нестійких осіб. Однак провідну роль у боротьбі зі злочинами у сфері економіки відіграє попередження, профілактика, а саме усунення чи нейтралізація причин та умов злочинів, перш ніж вони призведуть до вчинення суспільно небезпечного діяння [18].

Згідно зі ст. 1 проекту Закону України «Про профілактику злочинів» від 12.05.1998 р. під профілактикою злочинів розуміється здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Підсумовуючи вищезазначене, профілактику слід розділити на загальну та індивідуальну.

Відповідно до названого проекту закону до заходів загальної профілактики злочинів належать: профілактична перевірка; профілактичний припис; повідомлення про невиконання профілактичного припису; кримінологічне дослідження; роз'яснення положень законодавства України з питань профілактики злочинів; інформування населення про стан злочинності; засоби та методи захисту населення від злочинних посягань.

Індивідуальна профілактика злочинів включає в себе такі заходи: роз'яснення суспільної небезпечності поведінки особи, яка вчинила правопорушення, та усунення її попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій; офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки; профілактичний облік в органах внутрішніх справ чи служби безпеки і здійснювані у зв'язку з цим заходи; адміністративний нагляд ОВС; соціальний патронаж [19].

У теорії ОРД оперативно-розшукова профілактика є системою цілеспрямованих оперативно-профілактичних та інших передбачених чинним законодавством заходів, що проводяться стосовно осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, для здійснення оперативного контролю за ними, профілактичного впливу та профілактики злочинів, які готуються.

На думку російських вчених, оперативно-розшукова профілактика злочинів є організаційно-тактичною формою ОРД, що являє собою державно-правову реакцію оперативних підрозділів на факти протиправної поведінки особи (індивідуальна профілактика) чи криміногенну ситуацію (загальна профілактика) з урахуванням особливостей застосування оперативно-розшукових сил, засобів та можливостей.

Інші автори зазначають, що комплекс заходів, які призначені реалізовувати інформацію, отриману під час оперативно-розшукового процесу і спрямовану на вирішення превентивних завдань ОРД, охоплюють поняття оперативно-розшукової профілактики [20].

І.П. Козаченко, оперативно-розшукову профілактику характеризує як самостійну форму ОРД, а саме як цілісну систему оперативного контролю і профілактичного впливу стосовно осіб, криміногенної обстановки (ситуації) та інших антисуспільних явищ, попередження задуманих злочинів і тих, що готуються, з використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів. Розкриваючи поняття оперативно-розшукової профілактики, доцільно виходити із таких суб'єктів, які цілеспрямовано здійснюють профілактику злочинів як явну функцію, володіють можливістю вибору лінії поведінки, мають у розпорядженні спеціальні сили, заходи, методи і засоби профілактичного впливу [21].

Н.Є. Філіпенко під оперативно-розшуковою профілактикою злочинів розуміє оперативно-тактичну діяльність оперативних підрозділів, що здійснюється комплексно стосовно державно-правових заходів боротьби зі злочинністю, з виявлення, вивчення і нейтралізації причин злочинів і умов, що сприяють їх учиненню, а також методів профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочину [14].

У проекті закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (реєстр. № 2134), що внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України: В.Д. Швецем, Г.Г. Москалем, В.Л. Сівковичем, В.А. Бевзем, В.М. Грицаком, В.С. Малишевим, – вперше серед усіх раніше прийнятих і запропонованих нормативно-правових актів дано визначення оперативно-розшукової профілактики злочинів, під якою розуміється система оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення злочинів.

Виходячи з вищезазначеного, а також із аналізу дослідження, оперативна профілактика злочинів у сфері економіки здійснюється за такими напрямками:

- 1) виявлення і усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів у

сфері економіки (загальна профілактика);

2) виявлення осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів у сфері економіки, здійснення профілактичного впливу з метою переорієнтувати таких осіб, а саме змусити їх відмовитись від злочинних намірів (індивідуальна профілактика);

3) запобігання злочинам.

На нашу думку, оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки в діяльності оперативних підрозділів повинна бути наступальною, випереджати дії осіб, від яких можна очікувати підготовку або вчинення злочинів, при цьому оперативно-розшукові заходи повинні бути вичерпні, щоб передбачити вирішення всіх поставлених завдань, а це можливо лише в результаті систематичного виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню даних злочинів.

Підсумовуючи вищевикладене зауважимо, що на перший погляд «попередження», «запобігання», «припинення» і «профілактика» є синоніми, тобто словами, однаковиими за своїм змістом, але стосовно діяльності оперативних підрозділів, як засвідчив аналіз досліджень, вони набувають різного значення. Так, попередження злочинів у сфері економіки є більш широким за своїм змістом поняттям – його метою є виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів у цілому, у той час як запобігання – це дія, що здійснюється після того, як вже сформовано злочинний умисел. Припинення злочину відбувається після початку дій, відповідальність за які передбачена кримінальним законодавством.

Стосовно профілактики варто підкреслити, що її визначення за своїм змістом є більш вузьким і охоплює комплекс заходів, які запобігають виникненню й поширенню злочинів. Цей термін використовується для конкретної спеціалізації.

Крім того, між профілактикою злочинів в цілому і оперативно-розшуковою профілактикою існують певні відмінності. Сутність оперативно-розшукової профілактики полягає в дослідженні тих її внутрішніх, закономірних, стійких і суттєвих властивостей, які визначають її природу і призначення. З цієї точки зору оперативно-розшукова профілактика виступає як частина (підсистема) цілісного процесу профілактики злочинів.

При здійсненні заходів оперативно-розшукової профілактики застосовується особлива тактика отримання і використання оперативно-розшукової інформації. Склалися і специфічні організаційні форми. Здійснення оперативно-розшукової інформації потребує залучення знань із галузей кримінології і педагогіки, уміння прогнозувати розвиток криміногенної ситуації та індивідуальної злочинної поведінки [20].

Крім того, оперативно-розшукова профілактика відрізняється від інших видів профілактики тим, що вона вивчає особливості не тільки гласної, а й негласної діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ що-

до усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів у сфері економіки, а також впливу на профілактуюємих осіб за допомогою сил, заходів, засобів і методів, які є в їх розпорядженні.

Особливість оперативно-розшукової профілактики полягає також у тому, що її вплив на об'єкти реалізується у скритому вигляді: від отримання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей за усунення протиправної поведінки, ситуації (обстановки), недопущення настання суспільно небезпечних наслідків.

Оперативно-розшукова профілактика базується на Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчих нормативних актах.

Законність профілактичних заходів складається у тому, щоб суб'єкти профілактичного впливу (оперативні підрозділи та їх працівники) вдаються до примусових дій не тільки на основі обов'язку виконання використання оперативної інформації про підготовку до вчинення злочину, але і на основі обов'язку запобігти настанню злочинного результату.

Таким чином, оперативно-розшукова профілактика злочинів як самостійна форма ОРД є цілісною системою оперативного контролю і профілактичного впливу стосовно осіб, криміногенної обстановки з метою попередити задумані та такі, що готуються злочини, а також усунути їх причини і умови з використанням оперативно-розшукових сил, засобів та заходів.

Висновок. Отже, *оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки* – це врегульована нормативно-правовими актами та відомчими наказами й інструкціями діяльність оперативних підрозділів щодо проведення систематичного контролю за оперативною ситуацією в сфері економіки з метою усунення причин та запобігання виникненню умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення осіб, від яких слід очікувати їх вчинення, та здійснення на них профілактичного впливу для недопущення вчинення ними задуманих злочинів або таких, що готуються.

Сформульоване нами визначення оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки, яким би повним, вичерпним воно не здавалось, не включає інших численних тлумачень.

Бібліографічні посилання

1. Новий тлумачний словник Української мови. – К., 2003. – Т. 2, 3.
2. Словник української мови. – К., 1977. – Т. 3, 7-8.
3. Курс кримінології (загальна частина) / за заг. ред. О.М. Джужи. – К., 2001.
4. Гельфанд *И.А.*, Михайленко *П.П.* Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступности. – М., 1964.
5. Зелинский *А.Ф.* Значение нормы уголовного права для предупреждения преступлений: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1966.
6. Кобец *Н.Г.* Предупреждение правонарушений в производственном коллективе: вопросы теории и практики. – М., 1982.
7. Аванесов *Г.А.* Криминология. – М., 1984.
8. Джужа *О.М.* Стислий словник кримінологічних термінів: Навч. посіб. – К., 1999.
9. Юридична енциклопедія. – К., 1999. – Т. 2.
10. Оперативно-розыскная деятельность / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М., 2001.
11. Кондратьев *Я.Ю.* Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання зло-

- чинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: Монограф. – К., 2004.
12. *Аванесов Г.А.* Кримінологія. – М., 1984.
  13. *Кириченко О.В., Шевченко О.А.* Оперативно-розшукові аспекти протидії злочинності // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 202.
  14. Організація діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України: Практ. посіб. / Кол. авт.: О.Ф. Долженков, Є.О. Железов, В.Ю. Журавльов та ін. / За ред. Л.П. Скалозуба, О.М. Бандурки. – К., 2006.
  15. <http://ru.wikipedia.org/>.
  16. *Кальман О.Г.* Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та практичні проблеми попередження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2004.
  17. *Іванов Ю.Ф.* Боротьба із злочинними посяганнями на власність, предметом яких є автотранспортні засоби (кримінально-правові і кримінологічні аспекти): Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1999.
  18. *Алауханов Е.* Кримінологія. Учеб. – Алматы. 2008.
  19. Про профілактику злочинів: Проект Закону України від 12.05.1998 р. // www.rada.gov.ua.
  20. Оперативно-розшуковий діяльність: Учеб. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинського, А.Ю. Шумилова. – М., 2001.
  21. *Козаченко І.П.* Оперативно-розшукова профілактика. – К., 1991.

Надійшла до редакції 10.11.2010 р.

Є.О. Безсмертний

кандидат юридичних наук, доцент
(Навчально-методичний центр
навчальних закладів МВС України)

УДК 37.046.16 (477)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ В УМОВАХ ІСНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядається сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку вищої відомчої освіти МВС України в умовах існування загальноєвропейського освітнянського простору.

Ключові слова: вища освіта МВС України, загальноєвропейський освітнянський простір, Болонський процес.

В статье рассматривается современное положение, проблемы и перспективы развития высшего ведомственного образования МВД Украины в условиях существования общеевропейского образовательного пространства.

Ключевые слова: высшее образование МВД Украины, общеевропейское образовательное пространство, Болонский процесс.

The article is devoted to the problems of higher education development in Ukraine within the framework of all-European educational space.

Keywords: higher education of the MIA of Ukraine, all-European educational space, Bolonia prcess.

Постановка проблеми. З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства у Європейському Союзі, Указом Президента України № 1411 від 16 листопада 2004 р. затверджено Програму інтеграції України до Європейського Союзу [4, с. 392]. Основними напрямками культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції визначено впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширення власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС.

Згідно з цією програмою, поряд із іншими напрямками європейської інтеграції, культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце, зумовлене потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі.

За таких умов є всі підстави стверджувати, що пошук шляхів з метою втілення в навчальний процес ідей Болонської декларації, яка наголошує на необхідності європейської співпраці у забезпеченні якості вищої відомчої освіти, підвищенні якості підготовки фахівців, на наш погляд, є актуальним і своєчасним.

Процеси європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності, включаючи і вищу відомчу освіту. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше працює над практичним впровадженням ідей Болонського процесу [5, с. 140].

Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. В остаточному підсумку такі кроки сприятимуть підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища. Особливо важливим при цьому, на нашу думку, є здійснення спільних наукових, освітніх та інших проектів, залучення українських вчених та фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Зокрема, у Концепції державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 396 від 12 липня 2006 р. [2, с. 116] зазначається, що європейський рівень якості і доступності освіти є національним пріоритетом дотримання міжнародних норм і вимог національного законодавства щодо реалізації конституційних прав громадян України на здобуття якісної освіти.

Основними способами розв'язання проблем у цій сфері є:

- розроблення та впровадження державних стандартів нового

покоління, національної системи кваліфікацій, інформатизації та комп'ютеризації навчально-виховного процесу;

- оцінювання здібностей студентів (слухачів) за допомогою об'єктивних методів та індивідуалізації програм їх навчання;

- оновлення змісту і методичного забезпечення навчального процесу, індивідуалізація та диференціація навчання;

- визначення критеріїв обчислення вартості підготовки фахівців за державним замовленням, розроблення методики розрахунку видатків, пов'язаних із здобуттям вищої освіти;

- забезпечення доступу до високоякісної вищої освіти та мобільності випускників вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, впровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання відповідно до вимог Болонської декларації;

- створення ефективної системи підготовки і перепідготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів, їх атестації та професійного удосконалення;

- удосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів;

- оптимізація мережі вищих навчальних закладів з метою покращення якісних показників їх діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід відзначити, що у різні часи проблеми розвитку вищої освіти, і відомчої освіти зокрема, досліджували у своїх працях такі автори, як С.М. Ніколаєнко, В.Г. Кремень, В.С. Журавський, Я.Я. Болубаш, М.Ф. Степко, К.М. Левківський, К.В. Корсак, Ю.Ф. Кравченко, О.М. Бандурка, Т.Г. Грица та ін., але деякі проблемні питання все ще залишаються невирішеними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих положень «Болонського процесу» є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи.

У зв'язку із приєднанням України до Болонського процесу Міністерством освіти та науки України у 2005 р. був виданий наказ «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [3, с. 14], на підставі якого у вищих навчальних закладах України, і зокрема, Міністерства внутрішніх справ, була запроваджена кредитно-модульна система організації навчального процесу, яка передбачає поєднання модульних технологій і залікових одиниць (залікових кредитів), охоплює зміст, форми та засоби навчального процесу, форми контролю якості знань і вмінь та навчальної діяльності курсанта, студента (слухача) у процесі як аудиторної, так і самостійної роботи. Запровадження Болонських принципів, що є чинником євроінтеграції України та засобом підвищення доступу громадян до які-

сної освіти, потребує глибокого реформування структури та змісту освіти, технологій навчання, їх матеріального та методичного забезпечення. Тому реформування вищої відомчої освіти МВС України як у структурному, так і в змістовному відношенні є нагальною суспільною потребою часу.

Так, відповідно до Концепції реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ, затвердженої наказом МВС України № 411 від 28.10.2007 р. [4], її головною метою є визначення підходів до оптимізації системи та структури вищих навчальних закладів МВС, удосконалення навчально-виховного процесу, забезпечення тісного взаємозв'язку науки і практики, урахування державних і суспільних інтересів у галузях освіти і науки та здійснення підготовки фахівців, які мають поглиблені теоретичні знання і практичні навички і спроможні на високому професійному рівні захищати права, свободи, інтереси громадян, протидіяти злочинності, здійснювати заходи, спрямовані на забезпечення громадського порядку та безпеки в державі. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- поетапно впровадити європейські норми і стандарти в освіту та науку; запровадити кредитно-модульну систему організації навчального процесу з її уніфікацією відповідно до специфіки вищого навчального закладу;

- здійснювати переорієнтацію змісту навчання та підготовки фахівців відповідно до сучасних потреб економічного і соціального розвитку держави, завдань органів внутрішніх справ;

- максимально впроваджувати в навчальний процес позитивний зарубіжний досвід підготовки фахівців, новітні технології навчання, накопичені здобутки та кращі вітчизняні освітянські традиції.

Серед досягнень вищої освіти системи МВС України протягом останніх років слід назвати:

1. Прийняття комплексу нормативно-правових актів, що визначило ідеологію реформування всієї освітньої галузі, таких як:

- наказ МВС України № 26 від 15.03.2006 р. «Про реформування галузевої системи освіти та забезпечення ступеневої підготовки фахівців для органів внутрішніх справ»;

- наказ МВС України № 411 від 28.10.2007 р. «Про затвердження Концепції реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ»;

- наказ МВС України № 69 від 14.02.2008 р. «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України»;

- наказ МВС України № 62 від 14.02.2008 р. «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС»;

- наказ МВС України № 346 від 21.07.2008 р. «Положення про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МВС за заочною та дистанційною формами навчання»;

2. Запровадження зовнішнього незалежного оцінювання знань абітурієнтів при вступі у вищі навчальні заклади МВС України та створення з цією метою Українського центру оцінювання якості освіти та регіональних центрів із зовнішнього незалежного оцінювання знань.

3. Впровадження кредитно-модульної системи організації навчання у навчальний процес.

4. Вдосконалення навчальних планів та програм підготовки фахівців з урахуванням усіх напрямків підготовки і спеціалізацій та індивідуалізації навчального процесу.

Разом з тим, незважаючи на значні здобутки у розвитку системи вищої освіти МВС України, остання ще не забезпечує достатньої якості. Чимало випускників вищих навчальних закладів не досягли рівня конкурентоспроможності на європейському ринку праці. Усе це потребує глибшого аналізу тенденцій в європейській та світовій освіті. Причини цього становища, на нашу думку, є:

1) зниження престижу професії працівника міліції і, як наслідок, відток випускників вищих навчальних закладів МВС з практичних підрозділів ОВС;

2) недостатня спрямованість навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України на всебічний розвиток особистості, задоволення її потреб, забезпечення запитів суспільства на ринку праці у конкурентоспроможних, компетентних та відповідальних фахівцях;

3) недостатня участь Міністерства внутрішніх справ у формуванні змісту освіти та забезпеченні належної професійно-практичної підготовки молоді для навчання у ВНЗ МВС України;

4) обмежене фінансування навчальних закладів МВС з державного бюджету, що гальмує впровадження сучасних інноваційних технологій і засобів навчання;

5) відсутність постійного моніторингу якості освіти МВС України на всіх рівнях за участю представників громадських організацій та оприлюднення його результати.

Порівнюючи систему вищої відомчої освіти України та деяких країн Європи, слід зазначити, що на сьогодні за межами нашої держави накопичений великий різноаспектний досвід підготовки кадрів для поліцейських служб. Організація діяльності щодо забезпечення правопорядку, громадської безпеки, боротьби зі злочинністю у всіх її проявах в кожній країні має свою специфіку і особливості. Відповідно до структури, завдань, правового регулювання органів внутрішніх справ у різних країнах будуються і національні системи підготовки кадрів.

Поліцейські системи розвинутих країн світу, насамперед таких як

Франція, США, ФРН, Італія, Канада, Японія, мають довготривалу історію, великий досвід боротьби зі злочинністю й охорони громадського порядку, тісні взаємозв'язки між собою. Усе це відбивається на організації підготовки та професійному вихованні кадрів, змушує враховувати як минуле, так і сучасне, широко розвивати міжнародну взаємодію не лише в питаннях безпосередньо правоохоронної діяльності, а й у навчанні, стажуванні, обміні досвідом між персоналом поліцейських структур.

Засади, форми і технології побудови системи підготовки кадрів у розвинених зарубіжних країнах по своїй суті відповідають їх типологічним особливостям. Серед таких особливостей можна назвати:

- розгалуженість і різноманітність поліцейських систем, наявність поліцейських органів у різних міністерствах і відомствах, незалежність їх між собою, а це означає, що набуття відповідної складності й структурованості системою підготовки фахівців, орієнтованість їх не лише на загальні завдання правоохоронної діяльності, а передусім на специфіку конкретної роботи в конкретній поліцейській службі;

- розподіл поліцейських систем за джерелами фінансування на державні (федеральні), муніципальні (місцевого самоврядування), приватні (поліція фірм, концернів, синдикатів) в умовах тісної співпраці між ними, як наслідок, різноманітність джерел фінансування підготовки кадрів для цих систем, що надає їм специфічних властивостей, певною мірою впливає на зміст та форми підготовки;

- високий професіоналізм поліції, який досягається не лише завдяки глибокій професійній підготовці у фахових поліцейських закладах освіти; поліцейський у Франції, США, Великобританії, інших країнах змушений протягом усієї служби навчатись, від чого залежить його просування по службі, присвоєння офіцерського чину, оплата праці, пільги тощо;

- у навчальних програмах підготовки фахівців для поліцейських служб значне місце посідає напрацювання навичок і вмінь роботи з науково-технічними засобами, котрі надзвичайно широко застосовуються в роботі поліції зарубіжних країн;

- не останню роль у підготовці кадрів поліції зарубіжних країн, на відміну від вищої освіти в системі МВС України, відіграє престижність правоохоронної діяльності, що підтримується передусім за рахунок високого рівня соціальної захищеності поліцейського, а також створення державою і засобами масової інформації позитивного іміджу поліцейських структур. Матеріальна забезпеченість спонукає поліцейського до відповідального виконання обов'язків, професійного зростання, що позитивно позначається на кадровій стабільності.

Опанування закордонного досвіду вимагає досить розвинутої методологічної культури, чіткого усвідомлення вітчизняної специфіки. Тут абсолютно недоречним є зовнішнє наслідування, адже найкращі моделі системи освіти, створені на Заході, не можуть бути механічно

перенесені на вітчизняний ґрунт. Звичайно, не слід розраховувати на те, що звернення до закордонного досвіду дозволить легко вирішити наші складні внутрішні проблеми.

Аналізуючи проблеми розвитку вищої освіти МВС України, можна зробити **висновок**, що стратегічним завданням її реформування є створення програми послідовного зближення з європейським освітнім та науковим простором, де необхідно передбачити:

- заснування міжнародного офісу та бюро для обміну курсантами і викладачами в організаційно-функціональній структурі ВНЗ МВС України;
- впровадження дистанційної форми навчання у ВНЗ МВС України з використанням сучасних інформаційних та мультимедійних технологій;
- формування в системі освіти МВС України нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів залучення і використання позабюджетних коштів;
- підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти МВС України, посилення їх державної і суспільної підтримки;
- подальше вдосконалення мережі вищих навчальних закладів МВС України, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтереси та потреби кожної людини і держави в цілому;
- інтернаціоналізацію та координованість навчальних планів.

Бібліографічні посилання

1. Грица Т.Г. Організація професійної освіти в системі МВС України: Монограф. – Х., 2004.
2. Корсак К.В., Ластовченко І.О. Вища освіта і Болонський процес: Навч. посіб. – К., 2007.
3. Корсак К.В. Світова вища школа. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів: Монограф / За заг. ред. проф. Г.В. Щокіна. – К., 1997.
4. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матер. до першої лекції / Уклад. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, К.М. Лемківський, Б.В. Сухарніков. – К. 2004.
5. Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Контроль якості освіти. Державна атестація студентів: Тези доповідей V Всеукраїнської науково-методичної конференції / Редкол.: О.І. Черевко та ін. – Х., 2007.
6. Про затвердження Концепції реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ: Наказ МВС України № 411 від 28.10.2007 р.
7. Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу: Наказ МОН України № 744 від 30.12.2005 р.
8. Про реформування галузевої системи освіти та забезпечення ступеневої підготовки фахівців для органів внутрішніх справ: Наказ МВС України № 26 від 15.03.2006 р.
9. Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС: Наказ МВС України № 62 від 14.02.2008 р.
10. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 396 від 12 липня 2006 р. // Вища школа. – 2006. – № 3. – С. 114–119.
11. Програма інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 16 листопада 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 11. – Ст. 392.

Надійшла до редакції 14.12.2010

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В.О. Серьогін

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7 : 93/94

ПЕРЕДІСТОРІЯ ПРАЙВЕСІ В ДЕРЖАВАХ АНТИЧНОСТІ

Виявлено основні риси, що характеризують політико-правові аспекти формування приватного життя в державах античності. З'ясовано, яке значення мала антична спадщина для подальшого розвитку даного феномена в європейській політико-правовій теорії та практиці.

Ключові слова: прайвесі, античність, держава, особисте життя.

Выявлены основные черты, характеризующие политико-правовые аспекты формирования частной жизни в государствах античности. Выяснено, какое значение имело античное наследие для дальнейшего развития данного феномена в европейской политико-правовой теории и практике.

Ключевые слова: прайвесі, античність, государство, личная жизнь.

Basic features characterizing political-legal aspects of forming of private life in states of antiquity are exposed. It is found out, what value had ancient legacy for further development of this phenomenon in the European political-legal theory and practice.

Keywords: privacy, antiquity, state, personal life.

Постановка проблеми. Формування цілісного й адекватного уявлення про прайвесі як політико-правовий феномен є неможливим без з'ясування його історичних передумов та еволюції на різних стадіях розвитку людської цивілізації. В даному контексті особливої уваги заслуговує передісторія прайвесі в державах античності, оскільки антична культура була однією з визначальних для подальшого розвитку європейської цивілізації. На жаль, проблеми формування і розвитку певних аспектів приватного життя та їх правової регламентації в анти-

чних державах ніколи не були предметом самостійного наукового дослідження, що зумовлює актуальність і новизну обраної нами теми.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти даної проблематики розглядалися тільки побіжно. Так, відомий німецько-американський філософ, політолог і історик, основоположник теорії тоталітаризму Х. Арендт [1] торкалася проблем розмежування приватного і публічного в загальноісторичному контексті, російський філософ С.С. Анісіна [2] звертала увагу на деякі прояви приватного життя у межах соціокультурних архетипів сім'ї і шлюбу, американські соціологи Р. Гігсон [3] і Б. Мур [4] відзначали соціокультурні підвалини прайвесі. Серед публікацій, присвячених безпосередньо проблемам формування приватності в епоху рабовласництва, слід відзначити колективну працю за редакцією професора Ю.Л. Безсмертного „Людина в колі сім'ї. Начерки з історії приватного життя в Європі до початку нового часу” [5], проте і в ній обходяться увагою політико-правові аспекти теми.

З урахуванням викладеного вище, **метою** даної статті є з'ясування основних рис, що характеризують політико-правові аспекти формування приватного життя в державах античності, виявлення того, яке значення мала антична спадщина для подальшого розвитку даного феномена в європейській політико-правовій теорії та практиці. Досягнення поставленої мети є можливим при комплексному підході до вивчення предмета, із застосуванням історико-правового, формально-юридичного і порівняльно-правового методів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приступаючи до викладення теми, варто відзначити унікальність прайвесі як надбання європейської культури. Адже незважаючи на те, що перші держави сформувалися в Азії та на півночі Африки, прабатьківщиною прайвесі, як соціокультурного феномена, стала Європа. Саме античне суспільство, що сформувалося на середземному узбережжі Європи, подарувало людству гомоцентричне бачення світу, визнання гідності людини та її певної автономії від суспільства. На думку багатьох сучасних дослідників у галузі історії й антропології, у т.ч. А.І. Ковлера, А.А. Молчанова, М.К. Петрова та ін., саме в Греції мікенської епохи відбувалося становлення повноправного громадянина, «ахейського мужа». Водночас варто мати на увазі, що попри всі досягнення у формуванні автономної людської особистості, в античній культурі приватна сфера у загальному синкретизмі соціальної реальності не культивувалася й організаційно не виокремлювалася. Общинний, а потім і полісний спосіб життя перетворювали усе буття людини на соціально відкрите. Усі ті елементи життя, котрі ми зараз відносимо до приватної сфери (кохання, сім'я, дім тощо), регламентувалися й підлягали громадському обговоренню.

Так, Афіньська республіка являла собою переважно колективістську форму демократії. Об'єднуючим громадян началом була їх спільна зацікавленість у збереженні свого привілейованого становища, що ґрунтувалося на рабовласництві, котре вважалося спільним, общинним. Держава складалася з однорідних у класовому, етнічному й релігійному відношеннях громадян. Між індивідом і суспільством зазвичай не виникало гострих конфліктів, оскільки не існувало чіткого розмежування приватного і суспільного життя. Проте особиста доля Сократа, який виступив з принципом індивідуальної свободи й автономії особистості від втручання держави, виразно демонструють реальне становище в галузі прав людини в епоху афінської демократії.

Ранні монархії в Стародавній Греції після крито-мікенської культури змінилися новою організацією суспільства – полісною, котра зумовила й новизну в розумінні сфер життєдіяльності людини. Відцентрові сили, що розривали суспільство, дедалі більше наростали. І разом із цим обособленням різко поглиблюються й стають більш цінними такі взаємовідносини між людьми, як любов, дружба. Але на заміну дружбі, що ґрунтувалася на спільності інтересів, приходять дружбатовариство, коли друзями називають однодумців, тому вона не задовольняла зростаючої потреби в інтимності. «Просте розрізнення між приватним і публічним, – справедливо відзначає з даного приводу Х. Арендт, – відповідає сфері домогосподарства, з одного боку, і простору політичного – з іншого, а ці сфери існували як різні, суворо відокремлені одна від одної одиниці принаймні з початку античного міста-держави» [1, с. 39].

Водночас держава проникала своєю владою до дрібниць: у Локриді закон забороняв чоловікам вживати чисте, не змішане з водою вино; у Мілеті те саме заборонялося жінкам. Одяг також, як правило, встановлювався законами кожної громадянської общини: законодавство Спарти визначало головний убір жінок, а афінське законодавство забороняло їм брати з собою в подорож більше трьох предметів гардеробу. На Родосі закон забороняв голити бороди, а в Спарті, навпаки, законом вимагалася гоління вусів.

Держава активно втручалася в особисте життя громадян і вимагала від них відповідального ставлення до обов'язків громадянина: створити сім'ю і виховувати дітей. Сім'я вважалася основою держави й одночасно її мініатюрною моделлю. Стародавні греки вважали, що шлюб має дві мети: загальнодержавну і приватно-сімейну. При цьому головною метою шлюбу було примноження числа громадян, котрі могли б перейняти від батьків обов'язки стосовно держави: передусім охороняти її кордони, відбивати набіги ворогів.

Античний світ виводить існування сім'ї на якісно новий рівень, пов'язаний з розмежуванням приватного і публічного життя, з поглиб-

ленням індивідуально-особистісних інтимних аспектів сімейних відносин. Як справедливо відзначає С.С. Анісіна, «будучи ще в соціальному плані цілком орієнтованою на традиційний родовий побут, на стародавні патріархальні зразки життя, антична сім'я створює вже в деякому, може бути, екзистенціальному, розумінні окремий від родових, суспільних, державних структур приватний світ людини» [2, с. 7]. По суті, йдеться про те, що в суспільстві було інституційно закріплено право людини на особисте і сімейне життя, право на збереження в сокровенній таємниці деяких сторін свого життя, право на певне місце, де б ти був сам собою у своєму власному мікрокосмосі й мікросоціумі.

Вважаючи сім'ю первинною ланкою державної організації, античне законодавство значну увагу приділяло забезпеченню подружньої вірності, глибоко занурюючись у внутрішньосімейні відносини. В Афінах існували закони проти подружньої зради: коханця дружини, якого застали на місці, чоловік міг убити; що стосується дружини, звинуваченої у зраді, то чоловік повинен був з нею розлучитися, а сама вона не мела права брати участь у громадських урочистостях і жертвоприношеннях [5, с. 82]. Чоловікам за позашлюбні зв'язки не дорікали; це вважалося чимось звичайним і обговорювалося з максимальною відвертістю.

Як бачимо, антична держава намагалася регулювати особисте життя громадян, особливо в сімейній сфері. Дійсність, звісно, відрізнялася від ідеалу. «Гучні» процеси щодо розлучення були, скоріше, винятком, і це як раз значуща ознака змін. Мало хто хотів виставляти на показ свої особисті проблеми. Ревнощі, як і кохання до дружини, не прийнято було демонструвати. Це знак того, що сфера сімейного життя сприймається вже як особисте надбання. У попередню епоху правилом було, скоріше, публічне вирішення сімейних проблем, оскільки родове життя, що відбувалося в сім'ї, природно має скеровуватися й виправлятися усією цілісністю роду.

Поряд із цим у культурних традиціях стародавніх греків існували явища, які вплинули на формування особистісного самовідчуття, завдяки чому співвідношення приватного і суспільного почало свій довгий шлях до гармонії. Так, дім стародавніх афінян будувався за принципом жорсткого відокремлення сім'ї від суспільства: замкнутий простір, в якому всі житлові приміщення виходили тільки у внутрішній двір. Таким чином, усе внутрішнє життя сім'ї було ізольоване, а у своїх сімейних справах господар дому повинен був розбиратися самостійно, а недотримання цього принципу було приводом для глузування з боку сусідів.

Чим більш консервативним та архаїчним було життя античних громадянських колективів, тим більшою мірою вони прагнули зберегти первісний контроль за своїми співгромадянами і жорстку регламе-

нтованість їх приватного життя. Найбільш жорстко таке становище додержувалось у воєнізованому суспільстві Спарти.

Після реформ Лікурга спартанська держава перетворилася на військовий табір, а всі повноправні громадяни підпорядковані казармній дисципліні. З моменту народження й до смерті спартіат перебував під пильним спостереженням особливих посадових осіб – ефорів («наглядачів»), зобов'язаних слідкувати за неухильним виконанням законів Лікурга. Держава активно втручалася в особисте життя громадян, регламентуючи навіть дітонародження й подружні стосунки.

Спартанські чоловіки й жінки брали участь у шлюбному ритуалі, котрий розпочинався інсценованим викраденням нареченої в її новий дім. Жених, однак, до досягнення тридцятирічного віку продовжував жити в солдатському баракі, лише по ночах вислизаючи з казарми до дружини. Але й після тридцяти життя змінювалося несуттєво: ще до шістдесяти років він мав харчуватися разом з усіма солдатами. Дружина, яка не мала дітей від свого чоловіка, могла прийняти іншого чоловіка, щоб народити дитину. Якщо одружений чоловік не хотів інтимної близькості з дружиною, але бажав мати дітей від іншої жінки, то він міг отримати відповідний дозвіл, також гарантований законом.

Агамія, безшлюбність тягли за собою втрату особистої й громадянської честі – атипію. Правда, атипія, якій піддавалися спартанці, які ухилялися від сімейних уз, була лише частковою, обмеженою й не позбавляла винних їх громадянських прав цілком. Однак їм було неможливо уникнути принижень, причому не тільки з боку інших громадян, але й з боку держави, посадових осіб. Навіть закон, який зобов'язував поважати осіб похилого віку і додержувався у Спарті особливо ретельно, стосовно людей, які не створили сім'ї, перестав діяти.

Платон вбачав у спартанському ладі соціальний ідеал і в проєкті своєї ідеальної держави передбачав жорстку регламентованість приватного життя. Те ж саме прагнення контролювати приватне життя й особисті вчинки громадян є очевидним в етичних ідеалах римських стоїків кінця республіки, які створили легендарну традицію про стародавніх героїв Цинцината, Юнія Брута, Муція Сцевола, Горація Коклеса, які жертвували особистим заради суспільного.

Таким чином, у класичний період домінуючим був тип людини – громадянина, для якого інтереси полісу були вище особистих. Однак поступово сфера приватного життя формується й ускладнюється. У період еллінізму (IV-I ст. до н.е.) простежуються найрізноманітніші прояви приватного, в т.ч. приватне право, особисті зв'язки між родичами і коханцями, сімейне життя, приватне листування, пристрасть до якоїсь гри чи спорту, переживання, викликані змінами у власному фізичному (чи душевному) стані тощо.

Як справедливо відзначає М.В. Баженов, в елліністичний період

античності сформувалася «соціально-побутова особа» [6, с. 203]. Якщо для античного «героя» історія усе ж існує – хоча б у вигляді нащадків, в яких житиме його велич і слава, то в житті «соціально-побутової» особи ціннісний центр займає наявне буття у формі соціального оточення, і передусім – сімейних цінностей. У цьому випадку людина (фактично вперше в історії!) виступає в якості «приватної особи». Життя індивіда роздвоюється – на зовнішнє існування як «гвинтика» державної машини, коли він грає нав'язані нею ролі, і відповідно, має «маску», що приховує його «наготу» від сорому, і на приватне, глибоко внутрішнє, інтимне життя, що є «безмасочним», і від того зазнає сорому при розгляді його «чужим» поглядом.

В умовах величезних елліністичних монархій, що поглинули колишні поліси, від пересічної людини державне життя вже зовсім не залежало. Така людина змушена була піти у своє приватне життя, замкнутися на суто міжособистісних стосунках. Соціально-політичні катаклізми епохи ставлять індивіда перед необхідністю самовизначення, вибору власного життєвого шляху. Світ елліністичної людини вже не обмежується рамками полісу; її громадянська діяльність і її «особисте» життя співпадають лише частково. В цю епоху людина перестала бути «громадянином», отримала розвиток так звана епікурейська етика (IV-III ст. до н. е.), основні цінності якої: свобода, задоволення, безтурботний спокій духу (атараксія), – мають індивідуалістичний характер.

Стародавній Рим продовжив становлення таємниць особистого життя. Правило про дотримання адвокатської таємниці існувало вже за часів республіки. Її основний принцип містився у висловлюванні відомого політичного діяча Римської республіки Марка Катона (96-46 рр. до н. е.): «Навіть несприятливий заповіт клієнта ніким не розголошується». Приблизно у той самий час виникло правило, за яким особиста кореспонденція не розпечатувалася навіть тоді, коли ознайомлення з її змістом могло принести користь правосуддю (таємниця листування), а саму медицину називали мистецтвом мовчання (*ars mut*).

Незважаючи на це людина ще довго залишалася під постійним наглядом держави, який посилювався в період реакційних змін. У Римській республіці навіть у її найкращі часи приватне життя громадян з вищих станів, вершників і сенаторів, перебувало під суворим цензорським контролем і можна було легко позбутися місця в рядах сенату, поцілувавши дружину в присутності дочки чи купивши столового срібла поверх встановленої ваги. В епоху імперії тенденція тримати під неупинним наглядом навіть особисте життя римлян анітрохи не ослабла, хоча й сильно видозмінилася. Охорона „добрих нравів”, боротьба з розкішшю й руйнівним впливом чужоземних, грецьких і східних, звичаїв відійшли на другий план, поступившись місцем розшуку й переслідуванню неблагонадійних з точки зору автори-

тарної влади осіб. Під пильною увагою властей опинилися *circuli* (букв. гуртки), по суті, своєрідні клуби за інтересами, що переживали в епоху раннього принципату справжній розквіт. Тоді все суспільство, включаючи рабів, було налаштоване на тотальний нагляд за оточуючими (диктатура Сули, принципат Тиберія, Нерона тощо).

У 22 р. до н.е. Август, у межах конституційної реформи, спрямованої на відновлення моральності, заборонив вершникам і синам сенаторів з'являтися на сцені. Ще через чотири роки, після завершення своєї місії на Сході, імператор створив спеціальну комісію для вироблення закону проти безшлюбності. Це був так званий закон Юлія, за яким усі громадяни, які старші 25 років, але не переступили 60-річний поріг (для жінок – 55 років), повинні були перебувати у шлюбі. Кожен громадянин міг домогтися магістратури за стільки років до зазначеного законом віку, скільки він мав дітей. Холостяки позбавлялися права відвідувати публічні святкування і видовища. Крім того, холостяки не могли приймати спадок від осіб, віддалених від них більш як на шість колін.

Глибокий вплив на всі аспекти життя римлян мало знайомство з Грецією та її культурою. Виявилось, що бути бездоганим слугою держави і чудовим хазяїном, який розумно й дбайливо примножує свої кошти, мало: треба ще й читати філософів, цікавитися питаннями науки й літератури та обговорювати їх у колі сім'ї та друзів у години дозвілля. «Достатньо поглянути на старий італійський дім, – зауважує М.Є. Сергеев, – аби побачити, як мало він прилаштований для цього особистого й домашнього життя: він увесь, якщо можна так висловитися, на людях. Якщо його хазяїн займає визначне місце, якщо він магістрат чи просто ділова людина, то він буде цілий день на видноті й у людській тисняві. Ні йому, ні його домашнім ніде сховатись у своєму будинку, нікуди сховатись від гулу голосів і шаркання підшов. І коли у свідомості володаря цього будинку міцно вкорінюється переконання в тому, що він має право на життя для себе, він одразу ж береться за переробку свого житла» [7, с. 58-59].

Слово „переробка”, правда, в даному випадку не зовсім підходить; старий будинок залишається у повній недоторканності, до нього тільки додається нова половина, запозичена у елліністичного будинку: кімнати цієї половини виходять у портики, котрі з двох чи з трьох сторін оточують садок, обов'язково з фонтаном і з безліччю квітів. Тут зосередження домашнього, сімейного життя; тут зазвичай проводять час жінки; сюди допускаються тільки найближчі друзі, і хазяїн, покінчивши з усіма офіційними обов'язками й справами, віддається тут тому діяльному дозвіллю (*otium*), котрим так дорожили римляни і котрий вони так уміли цінувати. Є всі підстави стверджувати, що разом з виокремленням приватної частини римського будинку відбулася матеріалізація приватного життя, прайвесі отримало чіткі просторові межі.

У 81 р. до н.е., у період диктатури Сули, було видано закон *lex Cornelia de injuriis*, насильницьке вторгнення в будинок було перенесено в площину кримінального переслідування. Будинок римлянина був недоторканим: навіть для того, щоб покликати в суд, треба було вичікувати відповідача перед його будинком, оскільки увійти до будинку проти його волі не можна було. Підтвердження цього можна знайти і в Дігестах Юстиніана: „Нікого не дозволяється викликати в суд з його будинку, оскільки будинок є безпечним укриттям і притулком, і очевидно, що той, хто зватиме до суду з будинку, заподіює насильство” [8, с. 190]. Водночас встановлювалися певні обмеження щодо проведення обшуку в житлі відповідача, наприклад, обов’язкова присутність свідків. Однак, як справедливо відзначається в спеціальній літературі, римське право „якщо і захищало особистість проти окремих випадків порушення її прав, але в цілому не прийшло до усвідомлення самостійності права особистості у справжньому розумінні цього поняття” [9, с. 103].

Узагальнюючи підсумки проведеного дослідження, можемо зробити **висновок**, що в античний період особисте життя людини піддавалося усіляким утискам з боку держави. Пріоритет у той час надався політичній свободі, за яку весь час боролася Греція, а згодом і Рим. В юридичному розумінні всі античні уявлення про свободу акумулювалися тільки в понятті вільної людини, яка сприймалася як протилежність рабства. В цілому, особиста свобода майже не обговорювалася як свідомий політичний ідеал в античному світі; держава визнавалася необмеженою в своїй владі над людиною, а тому могла вільно розпоряджатись її життям, майном, нехтуючи при цьому й іншими проявами особистого життя. Давні держави вважали, що вони вповноважені – і тогочасні філософи підтримували цю тенденцію – здійснювати регуляцію кожного аспекту приватної поведінки своїх підлеглих суспільною владою, на тій підставі, що держава має глибоку зацікавленість у всеосяжній тілесній та розумовій дисципліні кожного зі своїх громадян. Проте навряд чи це може слугувати підґрунтям для критики тогочасних порядків з точки зору сучасних політико-правових цінностей. Адже рабовласницьке суспільство, як перше в історії державно-організоване суспільство, закріпило попередні здобутки щодо формування передумов прайвесі, надавши їм державну санкцію й підтримку. Сфера приватного отримала правове регулювання й правовий захист. Зокрема, попри загальний синкретизм, починаючи з IV-I ст. до н.е. (з епохи еллінізму) античне суспільство здійснило важливі кроки на шляху до формування права на недоторканність приватного життя, в тому числі: 1) відбувся поділ системи права на приватне і публічне; 2) сформувалася концепція права приватної власності; 3) отримали нормативне закріплення окремі аспекти недо-

торканності приватного життя, як-то недоторканність житла, таємниця листування, свобода совісті тощо. Перелічені новели зберегли своє значення й після руйнації рабовласницького суспільства, в умовах панування феодальної держави і права. З'ясування наступних етапів еволюції прайвесі в історії людської цивілізації є перспективним напрямком подальших досліджень у даній сфері.

Бібліографічні посилання

1. *Арендт. Х Vita active, или О деятельной жизни* / Пер. с нем. и англ. – СПб., 2000.
2. *Анисина С.С. Социокультурные архетипы семьи и брака: Дис. ... канд. филос. наук.* – Тюмень, 2002.
3. *Hixson R. Privacy in a Public Society: Human Rights in Conflict.* – New York; Oxford, 1987.
4. *Moore V. Privacy: Studies in Social and Cultural History.* – New York, 1984.
5. *Человек в кругу семьи: Очерк по истории частной жизни в Европе до начала нового времени* / Под ред. Ю.Л. Бессмертного. – М., 1996.
6. *Баженов М.В. Стыд – граница видимого и невидимого: античность и Средние века* // Вестник Удмуртского университета. Социология и философия. – 2005. – № 2. – С. 201–2010.
7. *Сергеенко М.Е. Жизнь древнего Рима.* – СПб., 2000.
8. *Памятники римского права: Законы XII Таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана.* – М., 1997.
9. *Гамбаров Ю.С. Свобода и ее гарантии. Популярные социально-юридические очерки.* – СПб., 1910.

Надійшла до редакції 24.09.2010 р.

І.Є. Словська

кандидат юридичних наук, доцент
(*Чернівецький навчальний центр
Національного університету
«Одеська юридична академія»*)

УДК 342.31.14(7)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ЛОБІЮВАННЯ

Подано тлумачення терміну «лобізм». Досліджені функції та типологія лобізму. Проаналізовано особливості інституту лобіювання в Україні.

Ключові слова: *лобізм, лобіювання; типи, форми і функції лобізму.*

Дано толкование термина «лоббизм». Изучены функции и типология лоббизма. Проанализированы особенности института лоббирования в Украине.

Ключевые слова: *лоббизм, лоббирование; типы, формы и функции лоббизма.*

Interpretation of term «lobbyism» is presented. Functions and typology of lobbyism are explored. The peculiarities of Lobbying

Institute in Ukraine are analyzed.

Key words: lobbyism, lobbying; types, forms and functions of lobbyism.

Постановка проблеми. З часу появи перших держав стимулом до прийняття державно значимих рішень слугували інтереси окремих осіб чи соціальних груп. Змістове наповнення правил поведінки, відображених у джерелах як природного, так і позитивного права, залежало від «груп тиску» на владу і бажання та можливості останньої реалізувати їх інтерес. З удосконаленням державного апарату і появою нових державних інститутів (президент як глава держави, конституційний суд, органи прокуратури) незмінною залишилася їх доступність зовнішнім маніпуляціям зі сторони «монополій».

Лобізм стає важливим чинником політичного процесу й соціально-економічного життя України. Під час реалізації політичних, соціально-економічних та культурно-гуманітарних інтересів функціонує значна кількість суб'єктів лобізму, які активно використовують різні методи й технології лобістської діяльності для реалізації представництва своїх інтересів в органах державної влади. У зв'язку з цим виникає потреба вивчення політико-правових основ лобізму, прогнозування його розвитку і законодавчого впорядкування [1, с. 1].

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У вітчизняній науковій літературі тематику лобізму розробляють з середини 90-х років ХХ ст. Науковий інтерес до цієї проблеми з кожним роком неухильно зростає. Видано безліч статей у засобах масової інформації, проведено десятки «круглих столів», конференцій і семінарів. Окремим аспектам лобістської діяльності присвячені роботи таких вітчизняних авторів, як В. Биковець [2], Ю. Ганжуров [3], О. Голіченко [4], Л. Гриненко [5], О. Гросфельд [6], Т. Гузенкова [7], Р. Мацкевич [1], А. Євгенєва [8], І. Немчинов [9], О. Олійник [10], С. Светова [11], В. Сергєєв [12], Є. Тихомирова [13], В. Федоренко [14] та ін. Незважаючи на наукове і практичне значення дослідницьких розробок, у сучасній науці не вироблена теоретична концепція лобізму, що стане підґрунтям для законодавчого врегулювання даного інституту.

Метою дослідження є систематизація тлумачень поняття «лобізм», видів лобізму та характеристика української специфіки лобізму. Нині відсутність належної правової регламентації лобіювання в Україні породжує численні зловживання з боку окремих державних органів та їх посадових осіб в процесі правотворення і правозастосування. Законодавство з питань лобістської діяльності слід приймати на основі попередньо розробленої концепції з урахуванням українських реалій. Необдуманно запозичені зарубіжні зразки матимуть ознаки формальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «лобіст» виникло в другій половині ХІХ ст. у Великій Британії. Окремі приватні громадяни постійно збиралися в кулуарах законодавчих палат пе-

ред сесіями з метою вплинути на парламентаріїв через надання інформації щодо законопроектів, які обговорюються [11, с. 98]. Саме тому, що «прохачі» перебували в кулуарах, вони й отримали назву лобістів (від англ. lobby – кулуари).

Лобізм як окремий вид діяльності був узаконений в середині ХХ ст., оскільки набув значного поширення і статусу загальноприйнятої практики. Першим нормативним актом, що прямо регулює лобізм у США, став закон «Про реорганізацію законодавчих органів» (1946 р.) Він передбачає реєстрацію фірм, які надають лобістські і консультаційні послуги, а також оприлюднення фінансових результатів лобістської діяльності [2]. Майбутні лобісти протягом п'яти років здобувають відповідний фах у вищих навчальних закладах. В Акті про відкрите лобіювання (1995 р.) терміном «лобіст» позначається особа, яку наймає клієнт за фінансову або іншу винагороду для надання послуг, що включають більше ніж один лобістський контакт. Лобізм громадських (недержавних) організацій регламентований законом про лобіювання недержавними громадськими організаціями від 1976 р. Цей нормативно-правовий акт надає громадським організаціям право вільно лобіювати свої інтереси, інтереси громади чи фізичних осіб, яких вони представляють.

У ФРН лобістську діяльність регламентує низка правових актів. Замість термінів «лобізм», «лобіст» частіше вживають вислів «група інтересів». Основним об'єктом лобіювання є уряд на чолі з федеральним канцлером. Приблизно 3/4 всіх законопроектів базуються на проєктах, розроблених урядом та адміністраціями різних рівнів [10; 15].

У Франції суб'єктами лобіювання виступають виключно юридичні особи, які мають статус корпоративних груп, сформованих за професійною, віковою та іншими ознаками. З 1991 р. активно функціонує Французька асоціація лобіювання та консультування з громадських справ. Об'єктами лобіювання є правотворчість парламенту, уряду та урядових установ [14, с. 23].

У Росії законодавча база з питань лобізму фактично відсутня. Проєкт закону «Про регулювання лобістської діяльності у федеральних органах державної влади» передбачає здійснення лобіювання на підставі ліцензії. Право провадити кулуарні переговори з представниками влади, схилиючи їх до прийняття необхідних рішень, законно надаватиметься «своєрідним адвокатам» [10].

У науковій літературі є різні тлумачення терміну «лобізм»: «висококваліфікована діяльність з наявним політичним змістом і правовим обґрунтуванням, що є інтегральним елементом демократичної політичної системи»; «практика реалізація інтересів різних груп... шляхом організованого впливу на законодавчу і адміністративну діяльність державних органів» [16, с. 4-5]. На думку В. Покотила, лобізм – це не засіб для «пробивання кланових інтересів», а об'єктивне яви-

ще демократичної політичної системи, що допускає плюралізм як норму життєдіяльності, завдяки якому всі зацікавлені групи можуть доводити до відома державних органів свою думку, відстоювати свої позиції, домагатися рішень законними методами [17, с. 312-313]. Лобіювання – особлива система функціонування представництва групових інтересів в органах влади, що доповнює і акредитує політичне і регіональне представництво інтересів, здійснюване посадовими особами безпосередньо чи опосередковано [18, с. 52].

Ю. Ганжуров визнає лобізм явищем, необхідним у взаємовідносинах держави і суспільства: «лобіювання має розглядатися як невід’ємна складова політичної комунікації, що передбачає механізм прямого і зворотного зв’язку суспільства і держави. Процеси формування рішень, механізму впливу на громадську думку, захисту власної позиції – все це, в широкому розумінні, може сприйматися як явище, що кореспондується з поняттям «лобіювання» [3, с. 50-51].

Отже, лобіювання – це особлива система функціонування представництва інтересів окремих соціальних груп в органах публічної влади, що здійснюється посадовими особами та суб’єктами громадянського суспільства безпосередньо чи опосередковано з метою отримання сприятливого правового регулювання певного інтересу. Інститут лобіювання з’являється за умов існування різновекторних інтересів, які кожна з груп прагне донести до органу публічної влади. Одночасно задовольнити усі вимоги об’єктивно неможливо, тому виникає черговість їх гарантування і захисту. Від політичного статусу і політичної волі лобіста залежить пріоритет у наданні, як правило, сприятливого для суб’єкта правового регулювання [17, с. 313].

Функціями лобізму є: 1) посередницька функція (лобісти представляють інтереси різних соціальних суб’єктів у владних структурах); 2) інформаційна (інформують центри політичних рішень про інтереси груп громадськості, а замовників – про підготовку і ухвалення економічних і соціально-політичних рішень); 3) координаційна (лобізм передбачає не тільки представництво, але і зіставлення різноманітних інтересів з подальшим визначенням їх пріоритетності).

Розрізняють лобізм: 1) прямий – полягає у цілеспрямованій роботі лобістів-професіоналів з представниками органів публічної влади; 2) непрямий – це організація широкомасштабних кампаній у ЗМІ, збору підписів, надсилання листів на підтримку або проти конкретних рішень; 3) внутрішній – інтереси у владних структурах захищають їхні ж працівники або особи, які мають до таких структур безпосередній доступ [6].

Публічний лобізм передбачає представництво інтересів легальними засобами. Часто значення такого різновиду є загальнонаціональним, оскільки лобіюються інтереси цілих галузей і сфер економічної діяльності. У випадку тіньової схеми лобіювання відбувається негласний кон-

такт зацікавленої сторони з особою (чиновником чи депутатом), який приймає важливе рішення. Такий вчинок з боку посадовця може кваліфікуватися як «корупційна діяльність» при встановленні факту відшкодування «послуг». У результаті тіншового лобізму з'являються правові акти, здатні забезпечити преференцію певній групі. Враховуючи те, що в Україні не прийнятий закон про лобістську діяльність, а також усталену практику захисту інтересів окремих підприємств представниками регіональних еліт у законодавчому органі, є підстави оцінювати питому вагу публічного лобізму в системі представництва політичних інтересів України як вкрай низьку [2].

Цивілізований лобізм для успішного вирішення завдань використовує такі ресурси: адміністративно-управлінський, фінансовий та інформаційний. Адміністративно-управлінський ресурс передбачає наявність зв'язків у владних структурах, що дозволяє закріпити власну позицію у змісті акта законодавства державних органів. Фінансовий ресурс – кошти, які зацікавлені групи можуть виділити на проведення і реалізацію потрібних рішень; якісну експертизу, аналіз, пошук, опрацювання рішень, могутню «піар-розкрутку», а також подальші інвестиції власне в проект. Під інформаційним ресурсом розуміють можливість отримання необхідної для прийняття рішень оперативної і достовірної інформації, володіння технологіями поширення відомостей з метою підтримки власних позицій. Для досягнення потрібних владних рішень часто доводиться підключати всі згадані ресурси [19]. Тому цивілізований лобізм – це складний механізм впливу на владу з метою встановлення певних «рамкових» правил гри, а нецивілізований – спроба «протиснути» вигідне рішення якогось приватного питання чи приватної проблеми [9, с. 11].

У контексті формування цивілізованої моделі лобізму найбільш ефективним є опосередковане лобіювання. В якості посередника оптимальним вважається використання можливостей неурядових організацій [6] через репрезентування експертної оцінки, видання власних друкованих матеріалів, організацію масових громадських заходів (пікетів, акцій), проведення громадської експертизи законопроектів, подання петицій та надсилання листів до органів публічної влади [4]. Прямими формами лобіювання неурядових організацій, в розумінні персональних контактів, є цілеспрямована робота з представниками влади: надання інформації з проблемних питань; організація та проведення переговорів з метою відстоювання інтересів; участь в урядових, парламентських, міжнародних комісіях, в роботі консультативних і дорадчих органів загалом [8].

Використання для лобіювання неурядових організацій (аналітичних та ресурсних центрів, інфраструктурних організацій, об'єднань за інтересами тощо) є переважно формальним лобіюванням. Частина неурядових організацій застосовує лобізм у своїй практиці як одну з

можливостей досягнути своїх цілей, а частина є прямо створеними для провадження лобістської діяльності. Клієнтами неурядових організацій можуть бути окремі фізичні та юридичні особи, організації, іноземні держави. Є. Тихомирова виокремлює три основні групи інтересів, які потребують лобіювання: «інтереси виробників (комерційні); інтереси невиробничого характеру (некомерційного) сектора; інтереси регіонів» [13, с. 144].

Лобіювання за посередництвом неурядових організацій є, на думку В. Сергеева, основною можливістю легалізації лобіювання в Україні. Таке лобіювання структуроване і публічне, а відтак, його простіше контролювати й регулювати. Проте зберігається проблема непрозорості замовників і фінансування лобістських послуг [12].

Чим менше розвинені легальні процедури, тим частіше у державі, що розвивається, легальні процедури заміщаються неформальними практиками. Як зазначає О. Гросфельд, система просування інтересів, що склалася в Україні і яку прийнято називати «українським лобізмом», відрізняється від базової моделі лобіювання, що існує в зарубіжній політичній практиці. В Україні діє переважно не класична триланкова, а дволанкова схема, в якій лобіст і парламентарій (чиновник) фактично поєднані в одній особі. Основними об'єктами лобіювання традиційно є органи законодавчої і виконавчої влади. На тлі системного дисбалансу державного апарату, ілюзорного політичного плюралізму, неналагоджених ринкових відносин і відсутності ефективного і конструктивного законодавства лобізм в Україні набув тіньової і не контрольованої державою і суспільством форми [6].

Таку ж позицію обстоюють С. Телешун, Л. Гриненко та Т. Гузенкова. Система просування власних інтересів, що склалася в Україні, лобізмом не є з двох причин: 1) «групи тиску», як правило, не мають потреби в лобіюванні своїх інтересів, оскільки часто самі перебувають при владі і безпосередньо займаються розподілом ресурсів, в отриманні яких вони зацікавлені; 2) політичні партії виступають не об'єктом для професійних лобістів (як це прийнято, наприклад, у США), а безпосереднім суб'єктом лобіювання, однією із складових «групи тиску». Парламентські представники партій – народні депутати – виступають як прямі лобісти, що використовують службове становище в особистих цілях [5; 7, с. 84].

Верховна Рада України перетворилася на «політичний дах» загальновідомих політико-олігархічних груп, які обмежують доступ іншим політичним силам у парламент. Власні амбіції суб'єктів «великої» політики демонструють повне ігнорування стратегічних інтересів Української держави [20, с. 122-123]. Послаблюють статус законодавчого органу різновекторність партійних, регіональних та особистих потреб.

До форм лобістської діяльності у парламенті слід віднести:

- прийняття законів,
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, затвердження переліку об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації, проекти законів про внесення поправок у Конституцію,
- проведення парламентських слухань, «круглі столи», семінари, конференції, інші заходи, пов'язані із законотворчою діяльністю.

Як стверджує Ю. Ганжуров, основними причинами формування парламентського лобіювання є: 1) трансформація політичної системи України, що відображає професіоналізацію Верховної Ради України – постійно діючого представницького органу, сформованого за принципом партійності; 2) історична еволюція з конфліктами між цінностями минулого і сучасними мотиваціями; 3) наявність різновекторних групових інтересів, пошук прийнятних моделей адаптації до умов сьогодення (принцип ідеологічного плюралізму) [3, с. 52].

Специфікою української практики є здійснення лобіювання переважно в Кабінеті Міністрів України та Адміністрації Президента, що підтверджує кількість висунутих та прийнятих законодавчих ініціатив відповідних органів. Причиною подібної практики є складність механізмів проходження законопроектів через Верховну Раду України та ефективність способів «внутрішнього» лобіювання в уряді. Постанова Кабінету Міністрів України є більш ефективним засобом, ніж закон, оскільки вступає в силу з моменту підписання і, відповідно, вартість такого документу для замовника є нижчою.

Основним методом лобіювання в уряді є «коридорний лобізм» – проштовхування потрібного та відмова у прийнятті непотрібного рішення. В апаратній ієрархії офіційні посади і реальна ступінь впливу на процес прийняття рішень не співпадають. Саме тому за розташуванням сил на ключових посадах та ступенем їх впливу на керівництво, включаючи осіб, які не входять до офіційної номенклатури, уважно стежать учасники процесу лобіювання. Їм необхідно знати реальну систему функціонування апарату та прийняття рішень, психологічні особливості керівника, ступінь впливу на нього найближчого оточення.

«Внутрішніми лобістами» є не лише чиновники різного рівня, але й найвищі посадові особи. Як наслідок, зростає кількість корупційних діянь та прямих способів впливу на прийняття рішень у найважливіших сферах державного і суспільного життя [19].

Висновки. Лобіювання – це особлива система функціонування представництва інтересів окремих соціальних груп в органах публічної влади, що здійснюється посадовими особами та суб'єктами громадянського суспільства безпосередньо чи опосередковано з метою отримання сприятливого правового регулювання певного інтересу. Слід прийняти спеціальний закон з питань лобіювання і внести відповідні норми у за-

кони про статус народного депутата, судоустрій і статус суддів, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади (за умови його прийняття) та низку інших правових актів. Важливо законодавчо визначити зміст лобізму, склад зловживань, пов'язаних зі здійсненням лобістської діяльності, відповідальність за такі діяння, форми контролю за функціонуванням органів публічної влади. Якість правової системи істотно впливає на рівень корупції. Ефективні антикорупційні закони повинні врегульовувати конфлікт інтересів та посилювати спроможність апарату держави запобігати злочинним проявам корупційних діянь. Інакше пряме втручання окремих соціальних груп у правотворчу діяльність (вигідні рішення приймаються не лише у формі законів, але й підзаконних актів) можуть змінити, яким би пафосним це не здавалося, напрям державотворчого процесу.

Бібліографічні посилання

1. *Мацкевич Р.М.* Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Одеса, 2008.
2. *Биковець В.* Лобізм у системі представництва інтересів // <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=63&c=1401>.
3. *Ганжуров Ю.* Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації // *Політичний менеджмент.* – 2005. – № 4 (13). – С. 50-62.
4. *Гузенкова Т.С.* Политические партии и лидеры в Верховном Совете Украины (1998-2000). – М., 2001.
5. *Голіченко О.* Механізми впливу недержавних організацій на державні структури // <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20040513122124601>.
6. *Гриненко Л.* В Україні час ухвалити закон про лобізм // <http://www.day.kiev.ua/168587>.
7. *Гросфельд О.В.* Становлення лобізму в сучасній Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Сімферополь, 2009.
8. *Євгенєва А.* Проблема законодавчого регулювання лобістської діяльності // http://www.parlament.org.ua/index.php?action=draft_art&dtopic=6&ar_id=1018&as=0.
9. *Немчинов І.* Лобіювання як форма діалогу з владою // *Контекст.* – 2002. – № 2. – С. 9-12.
10. *Олійник О.М.* Лобіювання громадських організацій в Україні: українські реалії та світовий досвід // http://www.varianty.org.ua/projects/total/2005/civil_society/Oliynyk.htm
11. *Свето́ва С.* Практика парламентаризму: Посіб. – К., 1997.
12. *Сергєєв В.* Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій // <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=70&c=1626>.
13. *Тихомирова Є.* Лобізм як складова міжнародного PR // *Політичний менеджмент.* – 2005. – № 1 (10). – С. 143-151.
14. Проблеми легітимації інституту лобіювання в Україні та шляхи їх розв'язання: Матеріали громадського обговорення (Київ, 12 жовтня 2009 р.) / За заг. ред. В. Федоренка. – К., 2009.
15. *Лоббизм в России: этапы большого пути.* – М., 1995.
16. *Щербанюк О.* Теоретико-правові проблеми інституціоналізації лобізму в Україні // *Науковий вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 333: Правознавство.* – Чернівці, 2006. – С. 51-55.
17. Лобізм – неузаконена українська реалія / Аналітичний Центр Академія // <http://www.academia.org.ua/?p=622>.
18. *Покотило В.* Парламентаризм: деякі аспекти впливу на прийняття рішень та принципи соціального партнерства // *Парламентаризм в Україні: теорія і практика: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції.* – К., 2001. – С. 311-316.
19. *Двопалатний парламент: світовий досвід та українські реалії: Монографія / За заг. ред. О.А. Фісуна.* – Харків, 2008.

20. Сучасний лобізм у світі / Суспільно-гуманітарний консорціум "Генеза" // http://postup.brama.com/000815/136_8_2.html.

Надійшла до редакції 26.11.2010

С.Ю. Обрусна

кандидат історичних наук

(Східноєвропейський університет
економіки і менеджменту, м. Черкаси)

УДК 342.92 (477)

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано основні конституційні принципи організації та діяльності судової гілки влади, їх вплив на здійснення правосуддя. Зроблені висновки можуть бути поштовхом для подальшого розвитку наукових досліджень системи принципів судоустрою в Україні.

Ключові слова: *принципи; судова влада; судова система; законність; верховенство права; судова реформа.*

Проведен анализ основных конституционных принципов организации и деятельности судебной ветви власти, их влияние на осуществление правосудия. Сделанные выводы могут быть толчком для дальнейшего развития научных исследований системы принципов судоустройства в Украине.

Ключевые слова: *принципы; судебная власть; судебная система; законность; верховенство права; судебная реформа.*

The article analyses the general constitutional principles of the judicial branch organization and functioning. The author investigates the influence of these principles on the administration of justice. The conclusions made may give impulse to further development of scientific research of the judicial organization principles in Ukraine.

Keywords: *principles; judicial power; judicial system; legitimacy; supremacy of law; judiciary reform.*

Постановка проблеми. У світлі докорінного оновлення вітчизняного законодавства про судоустрій України останнім часом все частіше обговорюються різні питання реформування судової системи як юристами-вченими, так і юристами-практиками. Наукові дискусії продовжилися після прийняття у першому читанні Верховною Радою України 3 червня 2010 року проекту закону України «Про судоустрій та статус суддів», та прийняття 7 липня 2010 року закону України «Про судоустрій та статус суддів», що засвідчило початок реального здійснення судової реформи в Україні [1, с. 5].

В умовах становлення України як правової держави та втілення принципу верховенства права дійсно нагальною є необхідність проведен-

ня радикальної судово-правової реформи як найважливішого інструменту побудови в Україні демократичного суспільства, визначеного Конституцією [2, с. 10]. Започаткована у 1992 році судова реформа була значним кроком на шляху розбудови молодого держави Україна, і в цьому напрямі прийнято ряд нормативно-правових актів, внесені зміни та доповнення до чинного законодавство, що певним чином сприяло підвищенню ролі судової системи в структурі органів державної влади України. Проте на сьогодні здійснено лише певну частину заходів, спрямованих на реформування судової системи, що не дало тих позитивних результатів, які б могли змінити традиційну недовіру до суду як надійного захисника прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина в Україні, але негативно відображається на діяльності судової влади в цілому. Гальмування судової реформи викликане рядом факторів як теоретичного, так і практичного характеру, серед яких недостатнє наукове дослідження проблематики управління судовою системою, порушення конституційних принципів організації та функціонування судової гілки державної влади тощо. Справедливо зауважається в наукових джерелах, що становлення в Україні політико-правової системи конституціоналізму нерозривно пов'язане з піднесенням ролі судової влади та розвитком конституційної правосвідомості [3, с. 107].

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження проблем реформування судової влади в цілому і, зокрема, принципів її організації та діяльності видається надзвичайно актуальним саме тому, що нинішній етап судової реформи в умовах становлення правової держави та реального втілення принципу верховенства права характеризується надзвичайною активністю органів державної влади в її проведенні, пожвавленням наукових дискусій навколо внесеного законопроекту, що пов'язано з наявністю ряду дискусійних положень в правовому регулюванні організації та діяльності судової влади. Ці питання досліджують В. Бойко, Ю. Грошевий, І. Марочкін, М. Козюбра, В. Стефанюк, А. Стрижак та інші науковці, які висловлюють різні, часом полярні погляди, на проблеми нормативного забезпечення організації та діяльності судової влади, перспективах судової реформи в Україні. У цьому контексті видається доцільним і актуальним продовження дослідження питання принципів судоустрою, які теж виникають немало дискусій в наукових колах.

Мета статті, яка полягає у необхідності подальшого розвитку та удосконалення принципів організації та діяльності судової гілки влади в умовах проведення судової реформи в Україні. Метою даної статті є аналіз наукових поглядів та нормативних положень щодо формування загальних та спеціальних засад функціонування судової системи, пошук шляхів її удосконалення з огляду на нинішній стан організації діяльності судової гілки влади та перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи сучасний стан судової влади в Україні, доволі складний процес судово-правової реформи можна погодитися з думкою, що вона набрала ознак формального підходу без реального втілення в життя, наслідком чого стало підозріле та категоричне ставлення суспільства до відправлення правосуддя з позиції професійного рівня і моральних якостей суддів та невизнання суду реальним захисником прав і інтересів громадян [4, с. 3]. Однією з причин такого становища безумовно є і недотримання принципів організації і діяльності судової гілки влади, порядку здійснення правосуддя, а з іншого боку - недосконалість їх правового регулювання. Безумовно, в межах статті неможливо проаналізувати всі принципи правосуддя, тому автор ставить за мету розглянути лише окремі з них, які видаються надто важливими і водночас дискусійними в сучасних умовах реформування судової влади.

Через призму організації та діяльності судової влади в цілому реалізуються і принципи правосуддя, тому вони проявляються насамперед в організаційних засадах судоустрою України. Аналіз чинного законодавства про судоустрій дозволяє виділити три групи принципів організації та діяльності судової гілки влади: конституційні або загальні, які розвивають та закріплюють в спеціальних законах відносини, що властиві різним гілкам влади; організаційні, тобто такі, які регулюють відносини щодо організації судової системи, структуру її органів, статусу суддів тощо; функціональні або процесуальні, які регулюють відносини що виникають при здійсненні адміністративного, цивільного, кримінального, господарського судочинства. Такої класифікації притримуються більшість науковців. Зокрема, І. Марочкін до першої групи відносить інституціональні принципи, які фіксують загальні відносини, що виникають при запровадженні інституту судової влади в суспільстві, визначенні її місця в системі поділу влади та загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами [5, с. 18]. З таким судженням можна погодитися, оскільки цей принцип запроваджує конституційні засади формування судової влади як самостійного державного інституту. Всі три групи названих конституційно – правових принципів тісно пов'язані між собою, оскільки тільки чітке дотримання кожного з них забезпечує безумовне виконання завдань судової влади, яка реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства [6, ч. 2 ст. 2].

Перш ніж аналізувати принципи організації та діяльності судової гілки влади необхідно зазначити, що під ними розуміються законодавчі відправні засади, ідеї, положення, які виступають базисом формування, організації та функціонування судових органів. Таким базисом виступає, насамперед, принцип законності, який властивий в цілому діяльно-

сті органів публічної влади, у тому числі і судової гілки. Названий принцип гарантується Конституцією України, ч. 2 ст. 6 якої прямо вказує, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [7]. Гарантований Конституцією України принцип законності практично дослівно відтворений у ст. 1 Закону України «Про судоустрій України», що з одного боку вказує на розвиток конституційних положень в окремо взятому законі, але з іншого у такій редакції є простим дублюванням конституційних положень, які і без цього гарантують дотримання законів всіма органами державної влади. Не знайшов чіткого відображення принцип законності в організації та діяльності судової влади в останньому проекті Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в якому, зокрема, зазначено, що судова влада в Україні відповідно до принципу поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно з законом [8, ч. 1 ст. 1]. Таке загальне положення законопроекту не розкриває суті та змісту принципу законності, який повинен дотримуватися не тільки при здійсненні правосуддя, але й у самому механізмі організаційно-правових засад функціонування судової гілки влади.

У цьому контексті слушною є теза Д. Притики, що однією з найважливіших гарантій справедливого і ефективного правосуддя є правильно організована система судів та органів, які забезпечують функціонування судової влади [9, с. 77]. З цього випливає, що «правильна організація системи судів ...» повинна будуватися на принципі законності, сутність якої доцільно було б визначити саме у новому законі «Про судоустрій України та статус суддів», зазначивши, зокрема, що він повинен супроводжувати весь процес побудови та функціонування судової гілки влади. На нашу думку, у цьому вкрай важливому і давно необхідному законопроекті варто було б підкреслити, що організація та діяльність судової влади України будується на принципі законності, що передбачає відповідність Конституції та законам України функціонування судових установ та дотримання ними вимог закону при реалізації функцій судової влади. Через призму дотримання принципу законності на етапі організації судової влади формується принцип законності і при здійсненні правосуддя.

Виходячи з цього, автор доходить висновку, що сформованим у законопроекті принципам правосуддя повинні передувати чітко сформовані принципи організації та діяльності судової влади в цілому. Така думка пояснюється перш за все важливим суспільно – політичним значенням діяльності судової влади, оскільки дотримання принципу законності в організації судової влади є основною гарантією вільного доступу до правосуддя всіх громадян України.

Іншим надто важливим і обов'язковим конституційним принци-

пом організації та діяльності судової влади є принцип верховенства права, який відповідно до ст.8 Конституції України нині діє в нашій державі. Але слід погодитися з тими науковцями, які зазначають, що принцип верховенства визнається радше, ідеалом, до здійснення якого має прагнути кожна держава, що намагається стати правовою, та й усі колективні суб'єкти соціуму, які прагнуть правового суспільства [10, с. 22]. Такого «ідеалу» наша держава прагне надати і судовій гілці влади, про що конкретно зазначено у ст.2 Закону України «Про судоустрій», згідно якої суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Розвинуто принцип верховенства права і в останньому законопроекті про судоустрій та статус суддів, на основі якого гарантується право кожного на справедливий суд та повагу до інших прав і основоположних свобод, гарантованих Конституцією і законами України [8, ст. 2]. Тим самим підтверджено значущість цього принципу для правосуддя і ту увагу, яку приділяє держава реформуванню судової гілки влади.

Принцип верховенства права як визначальна засада реформування судової гілки влади, вимагає підпорядкування діяльності державних інститутів (яким є і суд, - *прим. авт*) потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичної держави [11, с. 8]. В цьому принципі втілюється не тільки організаційні засади діяльності судової гілки влади, але він відіграє ще й ключову роль в забезпеченні неухильного дотримання судами прав і свобод учасників судового процесу.

З теорії права загальновідомо, що право є системою загальнообов'язкових соціальних норм, установлених та санкціонованих державою, а відображаються ці правила у відповідних правових нормах, що регулюють різного роду правові відносини та основні права громадян, що закріплюються, гарантуються та охороняються державою. Це означає, що право є значно ширшим поняттям за поняття закон і саме право виступає основою для формування нормативно-правових актів. З цього випливає, що принцип верховенства права має бути закладений практично в усіх законах, які в свою чергу спрямовуються на захист прав і свобод громадян. Характеризуючи соціальну спрямованість принципу верховенства права М. Козюбра зазначає, що основне призначення цього принципу полягає у забезпеченні свободи та прав людини, причому насамперед у її відносинах з державною владою та державними органами [12, с. 7].

Подібний висновок сформувався і в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо конституційності положень ст. 69 Кримінального

кодексу України, в якому зазначено, що верховенство права є пануванням права у суспільстві і вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [13, п. 4.1]. Ці елементи, а також інші соціальні регулятори легітимовані суспільством у відповідних нормативно – правових актах, відображені в Конституції України, а конституційні принципи в обов'язковому порядку використовуються у правотворчій діяльності. Будь-який закон чи інший нормативно-правовий акт повинен бути конституційним і за формою наповненим відповідним змістом, основною складовою частиною якого є право, що, разом з дотриманням процедури прийняття нормативного акта, надає йому легітимності і спрямованості на захист прав та інтересів суб'єктів правовідносин.

Неодмінною умовою правової держави є дотримання принципу верховенства права у всіх сферах суспільного життя, який може реалізувати судова гілка шляхом здійснення правосуддя по захисту гарантованих Конституцією та законами України прав та свобод людини і громадянина, юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Адже дійсно, саме неупереджена судова влада у цивілізованому суспільстві уособлює справедливість при вирішенні конкретних спірних відносин. У той же час зберігається загроза порушення цього принципу окремо взятими суддями, їх компетентністю і моральним якостями. У цьому контексті справедливо відмічається науковцями, що позитивно оцінюючи посилення значення судової влади в утвердженні принципу верховенства права, разом з тим не можна не звернути увагу на межі такого посилення, які б убезпечили суспільство від надмірної концентрації влади в руках певної групи, перетворивши верховенство права на верховенство суддів, що суперечить принципу розподілу влади [14, с. 17]. Таке судження ґрунтується на нинішньому стані судової гілки влади, політичній заангажованості, непрофесійності та й корумпованості певної частини суддівського корпусу. На розв'язання цих та ряду інших проблем нинішнього стану правосуддя, судової влади в цілому спрямована судова реформа України, яка нині набрала реального змісту. В її основу покладено ціла низка принципів, але в основу слід покласти принцип верховенства права та принцип законності, які повинні пронизувати всі нормативні положення законодавства про судоустрій та про статус суддів і сприяти не тільки організації діяльності судової гілки влади в чітко визначеному правовому полі, але забезпечити справедливе відправлення правосуддя виходячи з широкого розуміння принципів законності та верховенства права, як непорушності, недоторканості та необхідності всебічної реалізації основних права і свобод людини і громадянина.

Повертаючись до питань, поставлених в статті, доходимо **висновків**, що нині проблеми законності та верховенства права набуває неабиякого значення для реформування судової системи України, що викликає жваві дискусії серед юристів-науковців і практиків. Необхідність такої дискусії є вимогою сьогодення, оскільки проблеми функціонування судової гілки влади турбує сьогодні і суспільство, і державу. Саме теоретична і практична значущість проведення судової реформи, використання та дотримання конституційних принципів в ході її здійснення викликає необхідність продовження наукових розвідок у даному напрямку, практичне втілення результатів яких може бути ще одним кроком нашої держави назустріч побудові правової держави.

Бібліографічні посилання

1. *Портнов А.* Судебная реформа началась // Зеркало недели: № 21(801). – 5-11 июня. – 2010. – 16 с.
2. *Штогун С.* Концепція удосконалення судоустрою чи продовження судової реформи? // Право України. – 2006. – № 7. – С. 10
3. *Орзіх М.П., Крусян А.Р.* Сучасний конституціоналізм в Україні . Вступ до українського конституційного права. - К., 2006. – С.96-179.
4. *Осетинський А.* Утвердження авторитету суду у контексті судової реформи // Право України. – 2006. – № 4. – С. 3–9
5. Організація судової влади в Україні: навчальний посібник / За ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х., 2009.
6. Закон України «Про судоустрій України» // ВВР. – 2002. - № 27 – 28, ст.180 (з наступними змінами та доповненнями).
7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // www.president.gov.ua.
8. Проект Закону України «Про судоустрій України та статус суддів» // search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/.../JF4Z600I.htm
9. *Прутика Д.* Створення науково – обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи // Право України . – 2009. - № 12. – С. 71-83.
10. *Рабінович П.* Верховенство права як соціально – природний феномен (контури ідеалу) // Право України . – 2010. - № 3 . – С.19–23
11. *Авер'янов В.Б.* Принципи верховенства права – вирішальна засада реформування державної служби // Наукові засади реформування державної служби в Україні. – Наукова доповідь за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К., 2000. – С. 6-13.
12. *Козюбра М.* Принцип верховенства права має нерозривно пов'язуватися із основними невідчужуваними правами людини, в яких матеріалізується ідея справедливості // Верховенство права. Законодавчий бюлетень. – К., 2005. – С. 5-27.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15 рп від 02.11.2004.
14. *Козюбра М.* Верховенство права: українські реалії та перспективи // Право України. – 2010. – № 3. – С. 6-18.

Надійшла до редакції 09.12.2010

Г.Ю. Зубко

ад'юнкт

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.114.5

УМОВИ ПРАВОВОЇ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Досліджено правовий та соціальний аспекти маргінальності суспільства. Виділено етапи правової маргіналізації особи. Проаналізовано умови правової маргіналізації особи.

Ключові слова: маргінальна поведінка, маргінальність, цінність, пріоритет, припис, умова.

Исследованы правовой и социальный аспекты маргинальности общества. Выделены этапы правовой маргинализации личности. Проанализированы условия правовой маргинализации личности.

Ключевые слова: маргинальное поведение, маргинальность, ценность, приоритет, предписание, условие.

In the scientific article legal and social aspects of marginal of societies are investigated. Stages legal marginal of person persons are allocated. Conditions legal marginal of persons are analysed.

Key words: marginal behaviour, marginality, value, a priority, the instruction, a condition.

Постановка проблеми. Рівень маргінальності в кожній окремо взятої особи суто індивідуальний і залежить від її вольових якостей, стійкості поглядів та переконань, а також можливого характеру настання суспільно шкідливих наслідків. Саме умови формування особистості, соціалізація, виховання, вплив зовнішніх факторів і обумовлюють певний рівень маргіналізації особи.

Метою цієї статті є виділення та аналіз умов правової маргінальності особи. Для реалізації поставленої мети були сформульовані такі завдання:

- 1) виокремити правовий та соціальний аспекти маргінальності;
- 2) визначити сфери суспільного життя, що більше за інших впливають на маргіналізацію особи;
- 3) проаналізувати умови правової маргінальності українського суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Підґрунтям дослідження процесу маргіналізації українського суспільства стали статистичні дані, інтернет-джерела та роботи теоретиків права, а саме: В.В. Оксамитного, О.Ф. Скаун, Н.І. Тюріної та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід нагадати, що в сучасній юридичній науці маргінальна поведінка розглядається саме

як різновид правомірної поведінки, а тому вона не становить загрози суспільним відносинам, на відміну від протиправної поведінки (правопорушення) [1, с. 622].

В науковій літературі розроблено цілу низку теорій обґрунтування правопорушень. Так, кримінологія вивчає основні причини та обставини, що “штовхають” громадян на вчинення правопорушень. Проте в суспільстві можуть виникнути найрізноманітніші умови, що сприятимуть їх вчиненню. А все, що пов’язано з процесами життєдіяльності суспільства, зазвичай вивчається соціологією, яка досліджує у тому числі й соціальні “хвороби” суспільства, які, в свою чергу, є причиною зростання рівня злочинності та розповсюдження девіантної поведінки. Правопорушення являє собою продукт суспільної деформації. Але слід поставити запитання – чи можемо ми розглядати маргінальність як “хворобу” суспільства?

Для відповіді на це запитання нам необхідно розділити правовий та соціальний аспекти маргінальності. З погляду права основною ознакою маргінальності є те, що окремі категорії громадян виключаються зі сфери правового регулювання і, як наслідок, із суспільних відносин. Крім того, у випадку, коли будуть ліквідовані об’єктивні підстави правомірної поведінки, правова маргінальність може призвести до вчинення правопорушень. Разом із тим доки маргінальність не призводить до десоціалізації особистості, вона може розглядатись лише як негативний для особи процес.

Виходячи з того, що маргінальність – це багатоаспектне явище, що може виникнути в будь-якій сфері суспільного життя, кожен тип маргінальності буде характеризуватись певними умовами, що є підставою для його виникнення. До негативних обставин суспільного життя можна віднести: недоліки законодавства, порушення прав, свобод та законних інтересів громадян, розшарування суспільства на певні прошарки, безробіття, наслідки фінансової кризи, зневаження нормами моралі тощо. Дані обставини спричиняють негативний вплив на особу, її свідомість, поступово нівелюють принципи законності, правопорядку, справедливості, на яких базується правомірна поведінка, що врешті-решт і призводить до виникнення та розвитку правової маргінальності особистості. Якщо процес впливу негативних обставин суспільного життя на особу не переривається, правомірна поведінка людини відхиляється від норми і має всі підстави для того, щоб стати протиправною. Отже, процес виникнення та розвитку правової маргінальності особистості характеризується такими етапами:

- 1) переоцінка цінностей суспільства та формування нової ієрархії пріоритетів;
- 2) вироблення власних правил поведінки, що можуть відрізнятися від правових приписів;

3) діяльність, що заснована на нових правилах поведінки.

І дійсно, всі процеси, що відбуваються в суспільстві, справляють вплив на свідомість людей. Зневажання правовими приписами з боку представників органів влади та правоохоронних органів, корупція, збільшення рівня злочинності, державна політика, що не враховує потреби народу, призводять до заперечення суспільних цінностей, відсутності довіри до державних інституцій.

Проаналізувавши явища суспільного життя в Україні, можна окреслити такі умови правової маргінальності особи:

- політичні умови;
- економічні умови;
- соціальні умови.

Політичні умови правової маргінальності особи. Реалізація політичних прав громадян України безпосередньо пов'язана з нормативно-правовими актами в даній галузі. Так ч. 1 ст. 38 Конституції України передбачає, що громадяни мають право вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2]. Разом із тим ч. 3 ст. 1 Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 25 березня 2004 р. передбачено, що вибори депутатів до Верховної Ради України здійснюються за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій, тобто народним депутатом може стати лише особа, яка є членом певної партії [3]. Таким чином, принципи захисту політичних прав і свобод громадян, що проголошені Конституцією України, не дотримуються, а їх порушення тягнуть за собою недовіру населення до державних органів, а також упевненість про неможливість вплинути на процеси, що відбуваються в країні, оскільки втрачено зворотний зв'язок між виборцем та народним депутатом. Про це свідчать і політичні події 2004, 2006 та 2007 рр., що продемонстрували ненадійність виборчої системи, при цьому утискування політичного волевиявлення громадян уже сприймається як норма.

Можемо констатувати, що в Україні на сьогодні знову реалізовується класовий підхід до сутності держави. У суспільстві сформулювався економічно пануючий клас, так звана “еліта”, в руках якого зосереджено всю політичну владу. Приймаючи необхідні їм нормативно-правові акти, представники цієї верстви нав'язують свою волю і рішення решті населення. При цьому більшість громадян через низький рівень культури, свідомості та матеріального забезпечення фактично усунуті від політичного процесу і виступають у ролі статистів під час виборів. Відсутність позитивних змін у суспільстві зумовила негативне ставлення населення до політичних інститутів. Про це свідчать результати дослідження, проведеного компанією GfK Ukraine у березні 2009 р. Найбільшою довірою у населення України

продовжують користуватись церква (61,2% респондентів), армія (28,7%) та міліція (16,4%). Водночас армії не довіряють 35,4% опитаних, а міліції – 49,1%. Найменше українці довіряють президенту (5,4%), політичним партіям (3,2%) та Верховній Раді (2,7%). Не довіряють президенту 73,2% опитаних, партіям – 69,9%, ВР – 74% [4].

Економічні умови правової маргінальності особи. Після набуття незалежності в Україні було проголошено перехід до ринкової економіки. Проте в результаті невдалого керівництва значну частину працездатного населення було покинуто напризволяще, люди втратили роботу і, як наслідок, кошти для існування. Незважаючи на давність тих подій, і в наш час не можна констатувати, що держава в повному обсязі створює належні умови щодо реалізації громадянами права на працю, яке закріплено Конституцією України. Це пов'язано з тим, що державою не фінансуються програми, спрямовані на модернізацію виробництва. Як наслідок, випускається неконкурентоздатна продукція. На ринку праці склалася ситуація, що є негативною для розвитку економічної та соціальної сфер суспільства. Нагадаємо, що 19 березня 2009 р. заступник Генерального прокурора Тетяна Корнякова заявила, що, за її даними, протягом останніх п'яти місяців кількість безробітних в Україні збільшилася на 930 тис. і тепер становить 2 млн людей, а ще 2 млн працюють у режимі скороченого робочого дня. Корнякова також повідомила, що зараз у центрах зайнятості в середньому на одну вакансію претендують 10 людей. Нагадаємо, ще раніше Генеральна Прокуратура України оприлюднила дані про те, що заборгованість по зарплатах в Україні сягнула 1,9 млрд гривень [5]

Порушення норм у галузі працевлаштування та зайнятості тягнуть за собою неможливість легітимними способами реалізувати свої права та законні інтереси. В результаті цього виникає конфлікт між потребами та можливостями членів суспільства. Проте слід зазначити, що потреби людини ніколи і не будуть задоволені в повному обсязі, оскільки вони постійно змінюються. Певні потреби, інтереси має кожна людина, однак у кожного соціального прошарку різні можливості щодо задоволення власних потреб і досягнення певних цілей. Більшість населення нашої країни живе нижче достатнього життєвого рівня, хоча таке право громадянина закріплено у ст. 48 Конституції України [2]. Неможливість задовольнити свої інтереси законним шляхом за наявності у особи деформації морально-ціннісної бази призводить до вчинення правопорушень [6, с. 499]. Саме через відсутність матеріальної основи більша частина населення не в змозі задовольнити свої потреби. Тобто, якщо спочатку людина виправдовує вчинення нею правопорушення тяжким матеріальним становищем, у подальшому для неї такі вчинки стають нормою. Наприклад, отримання хабара людина вважає нормою поведінки в нашому суспільстві.

Високий рівень інфляції, відсутність виваженої економічної політики, а також реформ у економічній та соціальній сферах призвели до погіршення матеріального стану населення. За словами Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Ніни Карпачової, 70% населення України за критеріями бідності Світового банку живе не більше ніж на три долари в день. Крім того, 1,5 млн найманих працівників отримують заробітну плату нижчу за прожитковий мінімум. За словами Обмудсмана, нині в Україні щодня звільняють 7 тис. працівників [7].

Понад 13 млн людей не можуть дозволити собі якісне медичне обслуговування, вищу освіту, належний відпочинок тощо. Це відповідним чином впливає на свідомість таких громадян.

Безконтрольність ринкової економіки, корупція та зловживання службовим становищем і перевищення службових обов'язків зумовили глобальне розшарування суспільства. Належний рівень медичного обслуговування, освіти, культури досяжні лише для громадян, що мають доходи вищі за прожитковий мінімум. Решта населення позбавлена цих благ через брак коштів або часу, оскільки змушена постійно працювати для підвищення матеріального добробуту сім'ї.

Таким чином, українське суспільство поділене на дві групи: у першій особи в будь-який час за власним бажанням можуть реалізувати всі свої права в повному обсязі, а у другій – не можуть реалізувати свої можливості в повному обсязі через брак коштів.

Соціальні умови правової маргінальності особи. На жаль, слід констатувати, що і соціальна політика нашої держави не в змозі виконати покладені на неї функції та надати реальну допомогу незаможним прошаркам населення. Наприклад, адресна соціальна допомога певним категоріям громадян, що перебувають у скрутних життєвих умовах, не відповідає їх потребам та не сприяє покращенню матеріального становища.

Більше 13 млн українців мають дохід нижчий за прожитковий мінімум. 29,3% українців (13,2 млн чоловік) у 2007 р. мали прибуток нижчий за прожитковий мінімум. Такі дані оприлюднив Держкомстат України. 3,7% українців мали щомісячний прибуток на одну людину нижче 300 грн, 3,9% – від 300 до 360 грн, 6,3% – від 360 до 420 грн, 7,7% – 420 – 480 грн, 8,8% – 480-540 грн [8]. Громадяни цієї категорії постійно перебувають у стані психологічної напруги та стресу, оскільки в нинішніх умовах вони не мають можливостей законним шляхом покращити своє матеріальне становище, а тому змушені пристосовуватися до такого стану речей, змінюючи при цьому ціннісні норми. Саме через такі низькі прибутки більшості населення не можна відмовитися від безоплатного надання житла, медичної допомоги та освіти, підвищувати тарифи на комунальні послуги, оскільки це виведе таких громадян взагалі за межі виживання.

Та частина населення, що належить до нижчих соціальних про-

шарків, на жаль, має низький рівень правової культури, не цікавиться своїми правами та обов'язками, що надані та гарантовані їм державою. Навіть явні порушення інтересів таких осіб у більшості випадків не тягнуть за собою відповідної реакції з їхнього боку, що провокує подальше порушення їх прав, свобод та законних інтересів.

Соціальна стратифікація населення передбачає наявність певної ціннісної бази в кожному прошарку суспільства. Норми поведінки однієї верстви населення можуть значно відрізнятися від правил поведінки іншої. Це призводить до конфлікту між стратами, для усунення якого і потрібна виважена державна політика, що спрямована на встановлення ціннісних пріоритетів для всього суспільства. Наприклад, для укріплення цілісності держави необхідно втілити в життя ідеологію, що нівелює протиріччя між всіма прошарками суспільства та уникає однобічного вирішення гострих питань, що роз'єднують країну.

Відсутність чіткої послідовної державної ідеології обумовило руйнування морально-ціннісної сфери. У наш час кожен сам для себе визначає норми поведінки, а отже, способи задоволення потреб скоріше за все будуть антисоціальними, бо власне “Я” людина ставить вище за суспільне. Крім того, зазвичай особи, що займають високе положення у суспільстві, уникають відповідальності за свої протиправні дії, тому й інші члени суспільства, спостерігаючи за явним порушеннями закону всіма категоріями державних службовців, так само не вважають за потрібне дотримуватись його положень.

Отже, можна констатувати, що на сьогоднішній день в українському суспільстві практично відсутні соціальні орієнтири належної поведінки, що підтримуються державою. Через те, що державна політика не приділяє достатньої уваги підтримці суспільних цінностей та орієнтирів належної поведінки, кожна особа самостійно визначає їх межі. В умовах правової маргінальності та відмови від визнання правових приписів за основні, у сукупності зі зростанням потреб індивіда в останнього не залишається мотивації для того, щоб відмовитися від вчинення правопорушення. У таких випадках лише острах перед накладенням юридичної відповідальності чи наявність отримання винагороди за законослухняну поведінку може забезпечити правомірну поведінку з боку особи.

Всі вищевикладені умови сприяють маргіналізації особи, у тому числі і правової, оскільки попри проголошені демократичні принципи порушення прав та свобод громадян є нормою сучасного життя в Україні. Недоліки законодавства сприяють зловживанням із боку посадових осіб. Високий рівень корупції тільки посилює ці процеси. Відсутність налагодженої системи інформування населення про права та свободи людини і громадянина, способи їх захисту, низький рівень правової культури та правової свідомості, складність процедур захисту порушених прав та свобод призводять до того, що відсоток грома-

дян, які належним чином реалізують та захищають свої права, свободи та законні інтереси все ще дуже низький. Нормативно-правові акти, що приймаються без урахування думки та інтересів населення, викликають відчуття образи, несправедливості, безправ'я та неможливості вплинути на події, що відбуваються в суспільстві.

Розшарування українського суспільства та відсутність чіткої державної ідеології зумовили руйнування загальної системи цінностей та сприяли тому, що на сьогодні кожний прошарок суспільства має власні орієнтири належної поведінки. Правові приписи, встановлені державними органами, але які не мають підтримки у населення, не завжди розглядаються як пріоритети при визначенні моделі поведінки.

Висновки. Державна політика не враховує ступінь маргіналізації населення і тим самим сприяє збільшенню кількості політичних, культурних, соціальних маргіналів та зменшенню толерантності населення по відношенню до влади. Проблеми визначення меж поведінки громадяни вирішують самостійно. Споживча ідеологія, що базується на індивідуалізмі свідомості людини, все більше превалює серед населення. Всі зусилля громадян спрямовані на задоволення власних прав, свобод, законних інтересів та потреб. Негативні соціальні обставини призводять до того, що більшість громадян пристосовується до сучасних реалій, змінює власну систему принципів та ієрархію цінностей, що і зумовлює їх подальшу маргіналізацію.

Бібліографічні посилання

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): Підруч. – Х., 2006.
2. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про вибори народних депутатів: Закон України // ВВР. – 2004. – № 27-28. – Ст. 366.
4. Найбільше українці не довіряють Раді та президенту // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/4/21/93541.htm>.
5. Кількість безробітних українців зросла до 2 мільйонів // <http://tsn.ua/ukrayina/kilkist-bezrobitnih-ukrayintsiv-zroslo-do-2-milioniv.html>.
6. Теория государства и права. – М., 2007.
7. 70% українців живуть за межею бідності // <http://www.dovgolit.com/main/493-70-ukrayinciv-zhivut-za-mezheju-bidnosti.html>.
8. Більше 13 млн українців мають дохід нижчий від прожиткового мінімуму // <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2008/08/01/133353>.

Надійшла до редакції 28.01.2010 р.

К.С. Полетило

аспірантка

*(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)*

УДК 342.7

ОСНОВНИЙ ЗАКОН ЧЕХІЇ ПРО ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

У статті йдеться про можливості судового захисту інформаційних прав і свобод людини на основі Конституції Республіки Чехії.

Ключові слова: інформаційні права і свободи людини; судовий захист; Конституція Республіки Чехії.

В статье рассматриваются возможности судебной защиты информационных прав и свобод человека на основании Конституции Республики Чехии.

Ключевые слова: информационные права и свободы человека; судебная защита; Конституция Республики Чехии.

The article deals with the possibilities of judicial defence of information rights and liberties of a man on the basis of Constitution of Czechia Republic.

Key words: information rights and liberties, judicial defence, Constitution of Czechia Republic.

Постановка проблеми. Суттєве відставання вітчизняного законодавства від розвитку інформаційної сфери зумовлює дослідження законодавства зарубіжних країн, які нагромадили чималий досвід захисту прав і свобод людини у зв'язку з появою нових загроз, викликаних входженням до світового інформаційного простору. Особливий інтерес становить законодавство в галузі інформації тих країн, які останнім часом вступили до Європейського Союзу.

Автор пропонованої статті поставив за мету дослідити особливості інформаційних прав та свобод людини, відображених в Основному Законі Чехії, здійснити порівняння їх з аналогічними можливостями Конституції України, оцінити особливості їх судового захисту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Конституційно-правові норми в Україні досліджували В. Кравченко, В. Погоріло, О. Степанюк, Ю. Тодика та ін. В галузі інформаційного права проблему піднімали В. Тацій, А. Іщенко, Р. Калюжний, І. Козаченко та інші науковці. Питаннями судового захисту прав людини методом порівняльного аналізу займались М. Баймуратов, С. Ківалов, В. Маляренко, Д. Притика, Р. Регушевський та інші.

Разом з тим спеціальний аналіз піднятої проблеми в Конституції Республіки Чехії – відсутній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституція Чехії вступила в дію 1 січня 1993 року, в її основі лежить визнання непопорушності природних прав людини, прав громадянина та верховенство закону [1, Преамбула]. Основні права і свободи виділені в Основному Законі Чехії як Хартія основних прав і свобод.

За структурою Конституція Чехії включає в себе ряд розділів, присвячених правам і свободам людини. Зокрема, її перша глава "Загальні положення" визнає, що люди є вільними та рівними в гідності та правах; основні права і свободи невіддільні, невідчужувані, не підлягають давності та не можуть бути відмінені (ст. 1). Основні права і свободи гарантовані всім, а за здійснення основних прав і свобод ніхто не може бути обмежений в правах (ст. 3). Допускається встановлення обмежень основних прав і свобод тільки законодавчо при дотриманні умов, встановлених Хартією основних прав і свобод, яка є складовою частиною Конституції Чехії (ст. 3), з урахуванням їх суті та змісту (ст. 4) [1].

На відміні від українського Основного Закону, де інформаційні права і свободи включені до розділу "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" [2] і будь-яка їх класифікація відсутня, в чеській Конституції [2] згадані права і свободи класифікуються. Зокрема вони входять до:

- 1) основних прав і свобод людини (глава II, розділ I);
- 2) політичних прав (глава II, розділ II);
- 3) прав національних та етнічних меншин (ст. 25);
- 4) економічних, соціальних та культурних прав (глава IV) [1].

Наведена класифікація дає підстави стверджувати, що інформаційні права і свободи визначаються багатоваріантною класифікацією, бо охоплюють усі сфери людського життя; будь-яке їх порушення (чи загроза) негативно відбивається на усьому суспільстві і потребує надійного захисту з боку суду.

У Конституції України [2] безпосередньо не наголошено на існуванні інформаційних прав і свобод людини, а в Чехії – строго наголошено на їх існуванні: право на інформацію гарантоване (ст. 17) [1]. Іншими словами, інформаційне є конституційне право і входить до групи основних прав.

Зазначимо, що ратифіковані та обнародовані міжнародні договори з прав людини та основних свобод, зобов'язання з яких взяла на себе Чеська Республіка, є безпосередньо діючими та мають переваги над внутрішнім законодавством (ст. 10) [1]. Це дозволяє судам Чехії використовувати Конвенцію про захист прав людини та основних свобод [3] і практику Європейського суду з прав людини для захисту

основних прав і свобод. Згідно зі статтею 9 Конституція України [2] визнає ратифіковані міжнародні договори частиною національного законодавства України, не визначаючи їх пріоритетність. Проблема пріоритетності ратифікованого міжнародного законодавства в Чехії має настільки важливе значення, що до обов'язків Конституційного суду належить відміна законів чи їх окремих положень, якщо вони суперечать конституційному закону чи міжнародному договору, передбаченому статтею 10 Конвенції (пов'язаною з інформаційними правами – К.С.).

Стаття 152 Основного Закону України [2] дозволяє за рішенням Конституційного Суду України визнавати неконституційними повністю чи в окремій частині ті закони і правові акти, які не відповідають Конституції України або якщо порушена встановлена Конституцією України процедура її розгляду, ухвалення або набрання чинності.

В значній мірі сказане підтверджується ще й іншою чеською конституційною нормою: "Тлумачення правових норм не повинне бути спрямоване на створення загроз основам демократичної держави чи їх ліквідацію" (ч. 3 ст. 9) [1].

Таким чином, судам Республіки Чехії надана можливість здійснювати тлумачення правових норм. На наш погляд, цінність цього в тому, що з'являється можливість усунути відставання законодавства від стрімкого розвитку інформації. Крім того, тлумачення судом правових норм не повинне виходити за межі основ демократичної держави, що повністю відповідає інформаційним обмеженням, які вводяться положеннями статей 8 "Право на повагу до приватного і сімейного життя" та 10 "Свобода вираження поглядів" Конвенції про захист прав людини і основних свобод [3].

Основною метою чеських судів є забезпечення захисту прав людини у встановленому законом порядку (ст. 90) [1], тоді як згідно зі статтею 55 [2] в Україні "права і свободи людини захищаються судом" (основна мета суду не виділена).

Серед статей Конституції Чехії [1] виділимо ті, що пов'язані з інформаційними правами і свободами людини.

Стаття 10: "1. Кожний має право на повагу до власної людської гідності, особистої честі, доброї репутації та на охорону імені.

2. Кожний має право на захист від свавільного втручання в особисте та сімейне життя.

3. Кожний має право на захист від необґрунтованого збору чи обнародування даних про свою особу чи іншого зловживання ними".

Частина 1 наведеної статті частково знаходить відображення в абзаці 1 статті 28 [2]: «Кожен має право на повагу до його гідності». Що ж до продовження, пов'язаного з повагою до "особистої честі, доброї репутації та на охорону ім'я", то в [2] воно в такому ж формулюванні

відсутнє (дана частина речення відображена в ЦК України [4]). Щоправда, відсутнє речення чеської статті можна пов'язати з нормою [2]: "Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність".

Будь-який публічний виступ торкається певної особи, а тому можливе бездоказове поширення інформації про неї без її згоди (порушення статей 32 та 34 [2]). Крім того, при розгляді судових справ за цивільним, кримінальним, адміністративним чи господарським судочинством можливе порушення прав людини, пов'язане з охороною імені. За логікою, захист згаданих прав людини потребує окремого розгляду в порядку цивільного судочинства (що не робить судовий розгляд оперативним).

Дві інші частини чеської норми обґрунтовані в українській Конституції двома абзацами статті 32 [2]: "Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини".

Інформаційна норма прямого змісту відображена статтею 13 [1]: "Ніхто не має права порушувати таємницю листування чи інших документів та записів, як охоронюваних у приватному житті, так і таких, що надсилаються поштою чи передаються іншим способом; винятки встановлюються законом. Таким самим чином гарантується таємниця відомостей, що передаються телефоном, телеграфом чи іншим подібним пристроєм".

Порівняємо цю норму Конституції Чехії зі статтею 32 Основного Закону України [2]: *"Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом..."*.

Наслідки порівняння:

1) українська норма захищає інформацію, яка перебуває в русі від одного об'єкта до іншого. Чеська норма гарантує таємницю прав як пов'язаних з передачею інформації (пошта, Інтернет, засоби мобільного зв'язку тощо), так і документів і записів (теж інформації – К.С.), які є приватною власністю особи;

2) є усі підстави стверджувати, що документи та записи, охоронювані в приватному житті, визначаються Конституцією Чехії як приватна власність на інформацію. Хоча стаття 41 Конституції України [2] допускає право власності на інформацію, проте не визначає його безпосередньо: *"Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку,*

визначеному законом" (Законом України "Про інформацію" – К.С.).

Стаття 17 [1]: "1. Свобода слова та право на інформацію гарантуються.

2. Кожен має право висловлювати свої думки усно, письмово, друком, шляхом зображення чи в інший спосіб, а також вільно збирати, сприймати та поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави.

3. Цензура не допускається.

4. Свобода слова та право збирати і поширювати інформацію можуть бути обмежені законом, якщо такі заходи необхідні в демократичному суспільстві для охорони прав та свобод інших осіб, безпеки держави, громадської безпеки, здоров'я і моральності.

5. Державні органи та органи територіального самоврядування зобов'язані відповідним чином надавати інформацію про свою діяльність. Умови та порядок надання інформації встановлюються законом".

Аналогом чеської норми в Основному Законі України є стаття 34 [2]: *"Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань.*

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово чи в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя".

Висновки із порівняння обох наведених норм:

1) чеська норма вводить право на інформацію, що не виділено в українській статті (право на інформацію визнане основним правом людини 10.12.1948 року Резолюцією 59(1) Генеральної Асамблеї ООН [5]);

2) українська норма не уточнює конкретних шляхів поширення думки, як це має місце в чеській нормі: усно, письмово, друком, шляхом зображення чи в інший спосіб;

3) в українській не йдеться про поширення ідей, що є безпосереднім інтелектуальним продуктом людини і її власністю;

4) поширення ідей та інформації в Чехії не знає кордонів, тоді як в українській конституційній нормі про вихід інформації за межі держави не йдеться;

5) обмеження в збиранні та поширенні інформації чеської норми в першу чергу мають відповідати критерію необхідності в демократичному суспільстві. Даний критерій є основним критерієм обмеження права на інформацію, за яким Європейський суд з прав людини

визначає доцільність здійснення будь-якою державою, що ратифікувала Конвенцію, обмежень в інформаційній сфері (ст. 8,10) [3]. Як зазначено дослідниками захисту прав людини в Європейському суді, "необхідність" характеризує "нагальну громадську потребу" у державному втручанні, соціальну потребу втручання відповідно до поставленої законної мети", а демократичне суспільство характеризується толерантністю, плюралізмом думок, верховенством права, відсутністю свавільного втручання держави, гармонією прав людини, громадських інтересів та принципу пропорційності [6, с. 236-237], розумністю, належністю та сумлінністю, доречністю та достатністю обмежень, здійснених державою [7, с. 472]. Саме наведений критерій обмеження забезпечує сторонам додатковий захист у судовому засіданні;

б) частина 5 чеської норми зобов'язує державні органи самоврядування надавати інформацію про свою діяльність, що забезпечує участь чеського народу в управлінні державою; згідно зі ст. 38 [2] громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами, а про обов'язок державних органів та органів самоврядування надавати інформацію, як основу правильності управління, не йдеться.

Стаття 18 [1]: "1. Право петиції гарантується; кожен має право індивідуально чи з іншими особами звертатись до державних органів чи органів територіального самоврядування з проханнями, пропозиціями та скаргами з питань, що становлять публічний чи інший спільний інтерес.

2. Петиція не повинна порушувати принцип незалежності суду.

3. Петиція не повинна закликати до порушення основних прав та свобод, гарантованих Хартією".

Здебільшого дана норма подібна до статті 40 [2], де усім надається право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. На відміну від чеської, українська норма гарантує право звернення за інформацією з будь-яких питань, а не лише з публічних чи питань, що мають спільний інтерес. Частини 2 та 3 чеської норми знаходять відображення в обмеженнях до прав вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34) [2]. Сказане дозволяє стверджувати про ширші можливості прав людини щодо звернень громадян; це ж підтверджується і тим, що в Україні особа має право звернутися не тільки до державних органів та органів самоврядування, а й до будь-яких їх посадовців.

Так як суд є одним із державних органів влади, то право петиції поширюється стосовно суду. У випадку здійснення будь-якого впливу

на суд через петицію остання до розгляду не береться (ч. 2). Подібним чином петиція (прохання, пропозиція чи звернення) відхиляється, якщо в ній має місце заклик до порушення основних прав та свобод людини (ч. 3). У випадку звернення будь-кого з жителів Чехії до суду стосовно відмови йому в проханні, пропозиції чи скарзі державними органами чи органами територіального самоврядування (коли в них наявний публічний інтерес), суд спирається на наявність фактів, відмічених у частинах 2 та 3. Наявність фактів відмови в петиції, наведених у частинах 2 та 3, суттєво спрощує процедуру розгляду.

Стаття 11, частина 1 [1]: "Кожний має право бути власником. Право власності усіх власників має однаковий законний зміст та захист". На нашу думку, даний пункт забезпечує однаковим правом усіх власників (у тому числі правом власності на інформацію) як за змістом, так і за захистом.

Стаття 25, частина 1 [1]: "Громадянам, що утворюють національні чи етнічні меншини, гарантується всебічний розвиток, зокрема, право... поширювати та отримувати інформацію на рідній мові. Деталі встановлюються законом". Очевидно, включення інформаційної складової в поширення та отримання інформації рідною мовою забезпечує те, що право на інформацію стає основним правом для усіх без винятку представників національних та етнічних меншин. Здійснення в суді захисту права на поширення чи отримання інформації мовою національної чи етнічної меншини здійснюється у звичайному процесуальному порядку, але потребує присутності кваліфікованого перекладача. За логікою, забезпечення перекладача в суді покладається на відповідача.

Стаття 34, пункт 1: "Права на результати творчої розумової діяльності охороняються законом". Подібна норма висвітлена двома першими абзацами статті 41 української Конституції [2]: *"Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом..."*

Порівняння обох наведених норм дозволяє стверджувати: 1) результати творчої розумової діяльності є інформація; 2) захистити в суді права на результати творчої розумової діяльності за чеською нормою значно важче, ніж за наведеною українською, особливо, коли результати цієї діяльності не узаконені (не опубліковані, не представлялись публічно, не презентувались по телебаченню, радіо чи в Інтернеті, не визнані власністю). Українська стаття на перше місце виводить інформаційну власність, тобто узаконення інформації, і уточнює, що сюди відносяться і результати інтелектуальної та творчої діяльності. При цьому уточнюється, що право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом (ст. 38 Закону України "Про інформацію" – К.С.).

Крім того, другий абзац статті 54 [2] ще у більшій мірі розширює

право на результати творчої розумової діяльності: *"Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом"*.

Стаття 35, частина 2 [1]: "Кожний має право на своєчасну та повну інформацію про стан оточуючого середовища та природних ресурсів".

Порівняємо наведену чеську норму з другим абзацом статті 50 [2]: *"Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена"*. Легко бачити, що українська норма гарантує будь-якій особі, крім інформації про оточуюче середовище, ще й інформацію про якість продуктів харчування та предметів побуту, тобто інформація є більш деталізованою. Разом з тим вітчизняна стаття не торкається інформації про стан природних ресурсів (оточуюче середовище і природні ресурси – різні екологічні елементи), який в значній мірі впливає на здоров'я та життєдіяльність людей. Відсутність державної гарантії на інформацію про стан природних ресурсів носить не тільки особистісний характер, але й суспільний: ненадання такої інформації журналістові не дасть змоги суспільству дізнатись про можливі загрози здоров'ю людей. Таким чином, згадана чеська норма є більш широкою з точки зору забезпечення інформаційних прав людини.

Стаття 36 [1]: "2. Кожний, хто вважає, що його права були обмежені рішенням органу публічної адміністрації, може звернутися до суду для перевірки законності даного рішення, якщо інше не встановлено законом. Із компетенції суду не може бути виключена перевірка рішень, що торкаються основних прав і свобод, передбачених Хартією.

3. Кожний має право на відшкодування збитків, зумовлених незаконним рішенням суду, іншого державного органу чи органу публічної адміністрації чи невірною офіційною процедурою".

Із процитованої частини 2 наведеної чеської норми можна зробити висновки:

1. Будь-яке обмеження інформаційного права особи (в Хартії інформаційне право віднесене до основних – *К.С.*), таке як відмова в наданні інформації, неповнота отриманої інформації, неправдивість інформації, надає кожному право звернутись до суду з метою перевірки законності отриманої інформації.

Процесуально це вчиняється так. Особа, інформаційні права якої обмежені, подає до суду позов на орган публічної адміністрації. Суд або безпосередньо встановлює факт обмеження інформаційних прав особи, або залучає експертів. В обох випадках представник органу публічної адміністрації мусить довести в суді законність відмови, повноту наданої інформації чи її правдивість.

2. Абзац 2 статті 55 Конституції України [2] гарантує право кожному оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність органів публічної влади чи їх посадовців. У цьому випадку факт порушення прав (зокрема, інформаційних) покладається на позивача. У більшості випадках пересічному громадянину важко (або він не в змозі) довести факт обмеження його прав, тому порушення права на інформацію може не бути відновленим (часто й адвокату не вдається довести факт обмеження інформаційних прав).

Згідно з частини 3 статті 36 [1] :

1. Незаконні рішення суду відшкодовуються як і рішення іншого державного органу чи органу публічної адміністрації.

В українській Конституції [2] подібної норми немає, а акти і дії суддів, пов'язаних із здійсненням правосуддя, оскаржуються у порядку, встановленому відповідним процесуальним законодавством України (відображено в процесуальних кодексах).

2. Чеська норма карає і за недотримання офіційної процедури як судом, так і іншим державним органом чи органом публічної адміністрації (відшкодуванням збитків). У Конституції України [2] відшкодування збитків можливе лише стосовно органів державної влади (крім суду), органів місцевого самоврядування і тільки тоді, коли позивач доведе в суді незаконність рішення, дії чи бездіяльність.

Висновки. Конституція Чехії утверджує право на інформацію як основне право жителів держави. Це право безпосередньо пов'язане з усіма іншими правами людини в Чехії. Як член Європейського Союзу, Республіка Чехія визнає Конвенцію з прав людини [3] та прецеденти Європейського суду пріоритетними (ст. 10) [1], що значно полегшує здійснення судового захисту як інформаційних, так і будь-яких прав і свобод людини.

Бібліографічні посилання

1. Ústava České Republiky. Listina základních práa svobod. Parlament, ministerstva, ombudsman. antidiskriminační zákon podlle stavu k 11.09.2009. – Ostrava-Hrabůvka, 2009.
2. Конституція України: Основний закон: із змінами, внесеними згідно із Законом від 8 грудня 2004 р. – Х., 2009.
3. Конвенція про захист прав людини та основних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу 11 з Протоколами 1, 4, 6, 7, 12, 13. – Страсбург. – Секретаріат Європейського Суду з прав людини. – вересень 2003.
4. Цивільний Кодекс України: із змін. та допов. станом на 15 січня 2009. – К., 2009.
5. Резолюція 59(1) Генеральної Ассамблеї ООН "Созыв международной конференции по вопросу о свободе информации" // www.advocet.ru/news/38/843.
6. Манукян В.И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии: Науч.-практ. пособ. – К., 2010.
7. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вид. 2-е, випр., доп. – К., 2007.

Надійшла до редакції 18.10.2010 р.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО ТА АГРАРНОГО ПРАВА

В.Я. Киян

кандидат юридичних наук
(Запорізький юридичний інститут
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ України)

УДК 349.2

ОСОБЛИВОСТІ ПРИКОМАНДИРУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ДО ЦИВІЛЬНИХ УСТАНОВ

Стаття присвячена правовим проблемам інституту прикомандирування працівників органів внутрішніх справ до цивільних установ під час проходження служби. Пропонуються напрямки подальшого вдосконалення прикомандирування працівників ОВС.

Ключові слова: прикомандирування, цивільні установи, працівники органів внутрішніх справ.

Статья посвящена правовым проблемам института прикомандирования сотрудников органов внутренних дел к гражданским учреждениям во время прохождения службы. Предлагаются пути дальнейшего усовершенствования прикомандирования сотрудников ОВД.

Ключевые слова: прикомандирование, гражданские учреждения, сотрудники органов внутренних дел.

The article is devoted to the institution of the attachment of the workers of the Internal Affairs bodies to civil establishments during their service time. The ways of the perfection of institution of the attachment of the workers of the Internal Affairs bodies are suggested.

Key words: attachment, civil establishment, workers of the Internal Affairs bodies

Постановка проблеми. Вагомий внесок у справу захисту органів держави та її суб'єктів від проникнення організованої злочинності та корупції у їх діяльність робить інститут прикомандирування працівників органів внутрішніх справ України (далі – ОВС) до цивільних установ. На початку становлення державності в Україні цей інститут досить часто застосовувався на практиці, як правило, з метою запобігання, ви-

явлення і припинення порушень законодавства працівниками різних цивільних установ. І сьогодні набув поширення в окремих країнах СНД. Так, наприклад, заступник Міністра внутрішніх справ РФ Є. Соловйов у своєму виступі зазначав, що останнім часом близько 200 працівників МВС РФ працюють у структурних підрозділах Адміністрації Президента, апаратах Конституційного суду, Рахункової палати та інших органах державної влади, а також помічниками губернаторів з питань боротьби зі злочинністю [1].

У нашій країні інститут прикомандирування працівників ОВС ще потребує належного дослідження та вдосконалення.

Актуальність питання зміни умов проходження служби працівниками ОВС, пов'язаних із прикомандируванням до цивільних установ, зумовлена такими причинами: 1) відсутність понятійного апарату та комплексних наукових досліджень щодо прикомандирування працівників ОВС до інших цивільних установ; 2) неоднакове застосування прикомандирування працівників як у порядку переведення, так і переміщення чи відрядження по службі, що впливає на низку гарантій, пов'язаних зі зміною умов проходження служби в ОВС.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з переходом держави до ринкових відносин та бажанням підприємств, установ, організацій самостійно врегульовувати питання власної економічної та внутрішньої безпеки інтерес до інституту прикомандирування працівників ОВС тимчасово знизився. Однак, на нашу думку, існуючі на підприємствах, установах, в організаціях структурні підрозділи, які виконують охоронні функції, не в змозі на професійному рівні запобігати злочинам, які здійснюються працівниками у цивільних установах. Тому вважаємо, що виключно міліція, як державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, інтереси суспільства та держави, здатний на належному рівні забезпечити надійний захист від протиправних посягань засобами і способами, які передбачені діючим законодавством.

Для належного врегулювання цього питання доцільно розглянути сучасний інститут прикомандирування працівників ОВС. У Положенні про проходження служби це питання розглядається у розділі VIII („Особливості проходження служби окремими категоріями осіб начальницького складу”). Окремими нормативно-правовими актами передбачено порядок регулювання змін умов проходження служби працівниками ОВС, який здійснюється з метою запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства, а також створення умов для безпечної роботи працівників окремих міністерств і відомств або підвідомчих їм підприємств, установ і організацій (далі – цивільні установи). Відповідно до п. 75 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України (далі

– Положення про проходження служби) [2] особи начальницького складу ОВС можуть бути прикомандировані до цивільних установ для виконання спеціальних робіт чи обов'язків із залишенням у кадрах МВС України.

До особливостей прикомандирування працівників ОВС до цивільних установ можна віднести таке:

1) обмеження щодо окремих категорій працівників ОВС, які можуть бути відкомандировані до інших цивільних установ. До цього переліку віднесено осіб, які зараховані до кадрів МВС України, яким присвоєно спеціальне звання начальницького складу і які, згідно з рішенням Кабінету Міністрів України, підлягають заміщенню особами начальницького складу ОВС та можуть бути призначені на посади до інших цивільних установ;

2) подальше проходження служби працівників ОВС продовжує регулюватися спеціальним законодавством, незважаючи на те, що службу вони проходять у цивільній установі;

3) грошове та матеріальне забезпечення виплачується тими цивільними установами, куди відкомандировані працівники.

Слід зауважити, що до цього часу Положенням про проходження служби чітко не визначено, до якого виду змін умов договору про проходження служби: переміщення чи переведення – слід віднести прикомандирування. В окремих нормативно-правових актах ([3], [4], [5]) прикомандирування працівників ОВС розглядається і як відрядження до інших цивільних установ. Відсутність законодавчо визначеного поняття прикомандирування працівників ОВС ускладнює практику його застосування. А неординарне застосування цього питання серед нормативно-правових актів, які регулюють зміну умов проходження служби працівників ОВС, призводить до термінологічних суперечностей. Тому доцільно визначитися із правовою природою цього поняття, а також співвідношенням „відрядження” до інституту „прикомандирування”.

За новим тлумачним словником української мови „відрядження” означає: 1) дія за значенням «відрядити»; 2) службове доручення для виконання якого необхідно куди-небудь їхати; 3) поїздка, пов'язана зі службовим дорученням [6, с. 448].

Відповідно до Інструкції про службові відрядження в межах України і за кордон (далі – Інструкція про службові відрядження) № 59 від 13 березня 1998 р. [7] службовим відрядженням вважається поїздка працівника за розпорядженням керівника підприємства, об'єднання, установи, організації на певний строк до іншого населеного пункту для виконання службового доручення поза місцем його постійної роботи.

До працівників ОВС, які відбувають до цивільних установ, згідно

з постановою Кабінету Міністрів України № 1831 від 26 листопада 2003 р. [3], застосовується саме термін «відрядження». Процедура відрядження здійснюється за згодою осіб середнього, старшого та вищого начальницького складу, з метою виконання робіт, пов'язаних із забезпеченням правоохоронної діяльності, на посадах, переліки яких затверджені актами Президента України та Кабінету Міністрів України, а також наказами Міністра внутрішніх справ.

У деяких нормативно-правових актах ([8], [5]) прикомандирування працівників ОВС розглядається як відрядження, але у порядку, передбаченому п.п. 75-84 Положення про проходження служби. Це означає, що зміна умов проходження служби працівників ОВС може здійснюватися як шляхом переміщення до інших цивільних установ – у межах посад цих установ за умов продовження проходження служби, так і переведення – за умови звільнення з ОВС та переходу на роботу до цих установ.

Варто зазначити, що основною метою відряджень як правового заходу є використання адміністрацією досвіду і професійних знань працівників за розпорядженням керівника для виконання службового доручення поза місцем основної роботи. Разом з тим ст. 121 Кодексу законів про працю України визначено основні ознаки, характерні для службових відряджень, а саме: збереження протягом усього часу відрядження місця роботи, середнього заробітку, а також виплати добових за час перебування у відрядженні та інших компенсаційних виплат, порядок і розмір яких встановлюється законодавством. Крім цього, Інструкцією про службові відрядження передбачено граничний строк перебування у відрядженні, який не повинен перевищувати 30 календарних днів.

Як зазначає Ротань В.Г., Інструкція про службові відрядження, на відміну від раніше діючого законодавства, уточнює визначення відрядження як поїздки в інший населений пункт (раніше відрядження розглядалося як поїздка в іншу місцевість). Тому необхідно чітко відмежовувати відрядження від переміщення працівника в межах місця роботи за трудовим договором. Якщо працівник для виконання завдання власника змушений виїхати за межі території населеного пункту, у якому знаходиться місце роботи, для виконання завдання власника, то це не можна кваліфікувати як відрядження, оскільки виїхати за межі даного населеного пункту – це ще не означає в'їхати на територію іншого [9, с. 517].

В інших випадках виконання завдань роботодавця, пов'язаних із поїздкою працівника у межах місця постійної роботи, повинно розглядатися як виконання доручень, які не мають ознак відрядження.

Отже, інститут прикомандирування працівників ОВС до цивільних установ є досить складним явищем, оскільки може здійснюватися як зі зміною населеного пункту, так і без таких змін і за своєю природою містить ознаки відрядження і переведення.

Разом з тим у п. 76 Положення про проходження служби визначено процедуру проведення прикомандирування, а саме, шляхом звільнення з попередньої посади працівника ОВС та призначення його на посади у межах цивільної установи, що підлягають заміщенню особами начальницького складу. Всі подальші зміни умов проходження служби розглядаються як переміщення і здійснюються відповідним керівником цивільних установ з письмовим повідомленням про це Міністра внутрішніх справ. Подальші зміни умов проходження служби цих осіб провадяться в межах посад, переліки яких затверджені актами Президента України та Кабінету Міністрів України, що підлягають заміщенню особами начальницького складу ОВС, грошове та матеріальне забезпечення зазначених осіб здійснюється за рахунок цивільних установ.

З урахуванням викладеного вище вважаємо, що процедурний порядок відкомандирування працівників для подальшого проходження служби виходить за межі ознак відрядження. У цьому випадку працівник ОВС підпадає подвійній підпорядкованості – ОВС і цивільній установі. В останній умови праці, грошове та матеріальне забезпечення можуть регулюватися і локальними нормативними актами цивільної установи, у той час як інші службово-трудова правовідносини (тривалість відпустки, строк перебування у спеціальному званні, граничні терміни перебування на службі тощо) продовжують регулюватися спеціальними нормами.

Після закінчення строку прикомандирування працівники ОВС повертаються до комплектуючого органу ОВС де проходять службову атестацію, за результатами якої (за умови підтвердження відповідних кваліфікації та рівня професійних знань) призначаються на посаду не нижчу за ту, яку вони займали до прикомандирування.

Звільнення з посад прикомандированих осіб здійснюється за погодженням з Міністром внутрішніх справ, керівниками цивільних установ з наступним направленням відряджених осіб у розпорядження Міністерства внутрішніх справ за таких підстав:

- у разі виконання робіт, пов'язаних із забезпеченням правоохоронної діяльності;
- за зверненням відрядженої особи;
- у разі невиконання відрядженою особою обов'язків за займаною посадою;
- у разі досягнення відрядженою особою граничного віку перебування на службі в ОВС.

Висновки. Вищезазначене дозволяє констатувати, що існуючий порядок прикомандирування працівників ОВС до цивільних установ, який подається у Положенні про проходження служби, за своєю природою подібний до переведення до іншого структурного підрозділу і не

може відповідати загальним вимогам, які ставляться до поняття “відрядження” трудовим законодавством. З метою спрощеного порядку регулювання змін умов проходження служби працівниками ОВС, а також недопущення термінологічних суперечностей пропонуємо:

- розглядати прикомандирування працівників ОВС як окремий вид змін умов проходження служби, в результаті якого змінюється трудова функція працівника, місце роботи, істотні умови праці і в окремих випадках – населений пункт;

- правове регулювання прикомандирування працівників ОВС доцільно здійснювати в окремому розділі Положення про проходження служби – „Прикомандирування працівників ОВС до цивільних установ”;

- затвердження переліку міністерств, відомств та цивільних установ, до яких можуть бути прикомандировані працівники ОВС, передбачається лише актами Президента України та Постановами Кабінету Міністрів України. А перелік посад у цих органах, які підлягають заміщенню особами начальницького складу ОВС, визначається Міністром ОВС спільно з керівниками відповідних цивільних установ;

- розглядати прикомандирування працівників ОВС як тимчасове переведення до цивільних установ для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки, яке здійснюється виключно за згодою працівника, із забезпеченням компенсаційних виплат та гарантій, передбачених законодавством при переїзді на роботу в інший населений пункт, та залишенням у кадрах МВС;

- виплата грошового та матеріального забезпечення працівникам ОВС на період тимчасового переведення здійснюється за рахунок коштів тих цивільних установ, куди направлені для подальшого проходження служби зазначені особи, не нижче встановленого попереднього розміру за останньою посадою.

Вважаємо, що внесення зазначених змін до законодавства, яке регламентує проходження служби в ОВС, вдосконалить процедурний порядок прикомандирування працівників до цивільних установ, забезпечить їх гарантіями під час змін умов проходження служби.

Бібліографічні посилання

1. Інтерв'ю заступителя Министра внутренних дел России генерал-полковника милиции Евгения Соловьева газете «Щит и меч» от 11.11. 2004 г. // [НТТР: // www.mvdrf.ru/news](http://www.mvdrf.ru/news).
2. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ Української РСР: Постанова Кабінету Міністрів Української РСР № 114 від 29 липня 1991 р. // <http://portal.rada.gov.ua>.
3. Деякі питання відрядження осіб начальницького складу органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони, кримінально-виконавчої системи та податкової міліції до органів виконавчої влади, інших цивільних установ: Постанова Кабінету Міністрів України № 1831 від 26 листопада 2003 р. // <http://www.uapravo.net/index.htm>.
4. Про відрядження осіб начальницького складу органів внутрішніх справ для роботи у психіатричній лікарні з суворим наглядом Міністерства охорони здоров'я:

- Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 16 червня 1998 р. // <http://www.uapravo.net/index.htm>.
5. Про заходи щодо впорядкування відрядження до цивільних установ військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ: Указ Президента України № 1209/2000 від 4 листопада 2000 р. // <http://www.uapravo.net/index.htm>.
  6. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / Укл. В. Яременко., О. Сліпушко. – К., 2001. – Т. 1.
  7. Інструкція про службові відрядження в межах України та за кордон: Наказ Міністерства фінансів України від 13 березня 1998 р. № 59: Зареєстровано в Міністерстві юстиції України № 418/371 від 29 червня 1999 р. // <http://www.uapravo.net/index.htm>.
  8. Про відрядження осіб начальницького складу органів внутрішніх справ для роботи у психіатричній лікарні з суворим наглядом Міністерства охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 16 червня 1998 р. // <http://www.uapravo.net/index.htm>.
  9. *Ротань В.Г. Зуб І.В., Стичинський Б.С.* Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – 8-е вид., доп. та перероб. – К., 2007.

Надійшла до редакції 17.11.2010 р.

Л.Я. Свистун

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.451

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРОКІВ У ДОГОВОРАХ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

Досліджено правове регулювання, поняття та види строків у договорах купівлі-продажу: гарантійні строки, строки придатності, строки служби, розумні строки.

Ключові слова: *гарантійні строки, строки придатності, строки служби, розумні строки.*

Исследованы правовое регулирование, понятие и виды сроков в договорах купли-продажи: гарантийные сроки, сроки пригодности, сроки службы, разумные сроки.

Ключевые слова: *гарантийные сроки, сроки пригодности, сроки службы, разумные сроки.*

Legal regulation, notion and kinds of terms in contracts of purchase are studied: guarantee terms, terms of validity, terms of service, acceptable terms.

Keywords: *guarantee terms, terms of validity, terms of service, acceptable terms*

Постановка проблеми. Наша країна перебуває у процесі адаптації до нових соціально-політичних та економічних умов, що, безумовно, впливає на стан чинного цивільного законодавства. Це зумовило потребу у суттєвому реформуванні цивільного законодавства, втілен-

ням якого стало прийняття Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України). Разом з тим є необхідність вдосконалення законодавства для повноцінного та ефективного функціонування окремих правових інститутів, одним з яких є інститут договірних зобов'язань, зокрема договір купівлі-продажу. Договір купівлі-продажу є одним з видів договорів, що регулюють зобов'язання з передачі майна у власність. З урахуванням особливостей організаційно-правових форм торгівлі, особливостей відчужуваних об'єктів, особливостей способу укладення та виконання договору, існують певні види строків, що застосовуються при реалізації таких договорів купівлі-продажу.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням кількості договірних зв'язків у економічному середовищі України у зв'язку із запровадженням нових принципів цивільного права, розвитком різних договірних форм, що спостерігається з початку 90-х років, та зумовлено здійсненням державою широкого спектра економічних перетворень. Зазначене вимагає формулювання і застосування нових підходів до цивільно-правового регулювання строків у договорах купівлі-продажу.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Стан наукової розробленості питань строків у договорах купівлі-продажу є досить низьким. Протягом останніх десятиліть зазначена проблема тією чи іншою мірою досліджувалась такими вченими, як: М. Брагінський, В. Вітрянський, О. Дзера, А. Довгерт, Н. Кузнецова, В. Коссак, В. Луць, Р. Стефанчук та ін.

Мета і завдання даної статті полягають у комплексному аналізі юридичної природи, доктринальних положень, чинників розвитку, особливостей правового регулювання строків у договорах купівлі-продажу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положенням щодо визначення та обчислення строків присвячена глава 18 ЦК України. У ній дається визначення терміна «строк» як певного періоду у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Тобто строк у цивільному праві встановлюється для того, щоб чітко знати, з якого дня для особи, що порушила цей строк, наступають юридично значимі наслідки.

Гарантійні строки, строки придатності, строки служби товару, строки експлуатації, строки реалізації, строки зберігання, строки амортизації товару – кожен із цих строків має своє функціональне призначення і характеризує окремі аспекти, пов'язані із володінням та використанням товару, який є предметом договору купівлі-продажу та інших подібних правочинів.

Важливим аспектом щодо гарантії якості товару є встановлення гарантійного строку. Адже зрозуміло, що поняття якості є поняттям темпоральним, і тому для визначення його строкової тривалості чинне цивільне законодавство визначає поняття та порядок обчислення га-

рантійного строку. Під поняттям “гарантійний строк” законодавець розуміє строк, протягом якого продавець гарантує якість товару. Гарантійний строк поділяється на договірний та законодавчо визначений. Законодавчо визначений гарантійний строк – це такий строк, який чітко встановлений в законі. Наприклад, відповідно до ст. 7 Закону України “Про захист прав споживачів” виробник зобов'язаний забезпечити належну роботу продукції протягом гарантійного строку. При цьому стосовно товарів, на які гарантійні строки не встановлені, споживач має право пред'явити продавцю (виробнику, виконавцю) відповідні вимоги, якщо недоліки були виявлені протягом двох років, а стосовно об'єкта будівництва – не пізніше десяти років від дня передачі їх споживачеві (ст. 7 Закону України “Про захист прав споживачів”). Договірний гарантійний строк може мати місце у випадку, коли він встановлюється в договорі. При цьому договірний гарантійний строк не може бути меншим за законодавчо визначений, оскільки він виступає додатковим зобов'язанням щодо належної якості товару. За загальними правилами гарантійний строк має зазначатися у паспорті на товар або на його етикетці чи у будь-якому іншому документі, що додається до товару.

В окремих випадках, окрім гарантійного строку, законодавець може встановлювати термін придатності. Так, для лікарських засобів, харчових продуктів, виробів побутової хімії, парфюмерно-косметичних та інших товарів, споживчі властивості яких можуть з часом погіршуватися і становити небезпеку для життя, здоров'я, майна фізичних осіб і навколишнього природного середовища, встановлюється термін придатності, який зазначається на етикетках, упаковці або в інших документах, що додаються до них при продажу, і який вважається гарантійним строком. Термін придатності обчислюється від дати виготовлення товару, яка також має бути вказана на етикетці або в інших документах, і визначається або часом, протягом якого товар є придатним для використання, або датою, до настання якої товар є придатним для споживання. Правове значення терміну придатності полягає в тому, що продаж товарів, на яких термін придатності не зазначений або зазначений з порушенням вимог нормативних документів, а також товарів, термін придатності яких сплинув, забороняється [2, с. 25].

Важливу роль для розуміння поняття “гарантійний строк” відіграє і порядок його обчислення. Так, відповідно до положень цивільного законодавства початком гарантійного строку є момент передавання товару, який визначається згідно зі ст. 664 ЦК України. У випадку, коли товар складається із кількох комплектуючих частин, вважається, що моментом його передачі буде день, коли продавець поставить останню із складових цього товару, якщо інше не передбачено договором. Конкретний термін, з якого починає спливати гарантійний строк, зазначається-

ся у договорі або гарантійному талоні [2, с. 26-27].

Але є і спеціальні правила щодо початку перебігу гарантійного строку: відповідно до ст. 7 Закону України “Про захист прав споживачів” при продажу товарів за зразками поштою, а також у випадках, коли час укладення договору купівлі-продажу і час передання товару споживачеві не збігаються, гарантійні строки обчислюються від дня доставки товару споживачеві, а якщо товар потребує спеціальної установки (підключення) чи складання – від дня їх здійснення. Якщо день доставки, установки (підключення) чи складання товару, а також передання нерухомого майна встановити неможливо або якщо майно перебувало у споживача до укладення договору купівлі-продажу, гарантійний строк починається від дня укладення договору купівлі-продажу. Необхідно також зазначити, що за договором купівлі-продажу сторони можуть змінити початок перебігу гарантійного строку. Він може починатись із моменту експлуатації або через певний проміжок часу чи по досягненні будь-якого факту. Так, початок гарантійного строку на автомобіль може починатись як з моменту його передачі покупцеві, так і з моменту початку експлуатації, або після пробігу автомобілем певної відстані. У будь-якому випадку цей момент має бути зумовлений у договорі.

Строк придатності – це встановлений відповідно до актів цивільного законодавства та законодавства з питань стандартизації період часу (строк чи термін), зі спливом (настанням) якого товар вважається непридатним до використання і таким, що створює небезпеку для життя і здоров'я фізичних осіб та (або) майна фізичних та юридичних осіб.

Використання та нормативне визначення строку придатності міститься у ряді актів цивільного законодавства (статті 1, 7 Закону України “Про захист прав споживачів”; ст. 1 Закону України “Про безпечність та якість харчових продуктів”).

Після спливу строку придатності товар вважається неякісним (небезпечним) (ст. 1 Закону України “Про безпечність та якість харчових продуктів”). Такий товар не може бути предметом договору купівлі-продажу. Звичайно, такий товар не може виступати предметом договору купівлі-продажу за основним своїм господарським призначенням. Однак це зовсім не означає, що він не може бути використаний для інших потреб, при яких не створюється небезпека, пов'язана зі встановленням цього строку придатності.

Строк придатності товару виконує дві функції: 1) гарантує відповідність товару вимогам щодо якості, визначеним для продавця; 2) встановлює заборону на реалізацію (передання) продавцем (виготівником) товару після спливу строку придатності, а також у період до його завершення, який є недостатнім для його використання покупцем.

Строк служби товару – встановлений виготівником або законом

строк безпечного використання виготовленого товару за первісним господарським призначенням. Тобто продавець визначає можливість використання даного товару (використання телевізора для прийому телевізійного сигналу). У подальшому ця річ може використовуватися за первісним господарським призначенням. Однак продавець вже не нестиме відповідальності за результати такого використання. Строк служби встановлюється виготівником товару самостійно навіть у тих випадках, якщо його встановлення визначено як обов'язок виготівника. Строк придатності встановлюється, як правило, актами цивільного законодавства та законодавства з питань стандартизації. Виготівник може встановити самостійно строк придатності у тому випадку, якщо стандартом допускається самостійне встановлення такого строку. Однак він повинен відповісти порядку, встановленому стандартом чи іншою правовою нормою.

Для позначення проміжку часу, протягом якого товар може використовуватися, встановлюється також строк експлуатації, дуже схожий на строк служби, їх відмінність простежується в тому, що гарантійний строк експлуатації відповідно до ст. 269 Господарського кодексу України обчислюється від дня введення виробу в експлуатацію, але не пізніше одного року від дня одержання виробу покупцем; а щодо виробів широкого споживання, які реалізуються через роздрібну торгівлю, – від дня роздрібного продажу речі, якщо інше не передбачено стандартами, технічними умовами або договором.

Подібним до попередніх є строк амортизації, протягом якого виробники, продавці, виконавці забезпечують можливість використання товару. Під гарантійним строком експлуатації також розуміють строк, протягом якого гарантується використання товару, в тому числі комплектуючих виробів та складових частин, за призначенням за умови дотримання споживачем правил користування і протягом якого виробник (продавець, виконавець) виконує гарантійні зобов'язання [2, с. 28].

Гарантійний строк (термін) зберігання – час, протягом якого споживчі властивості товару не повинні погіршуватися за умови дотримання вимог нормативних документів. Гарантійний термін зберігання обчислюється від дати виготовлення товару і закінчується датою, визначеною виробником (п. 4 Порядку гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 506).

Строк придатності відрізняється від гарантійного строку перш за все тим, що він встановлюється законом, у той час як гарантійний строк може бути встановлений і безпосередньо продавцем. Після спливу строку придатності товар вважається непридатним до використання взагалі. Існує різниця у способі обчислення гарантійних строків та строків придатності. На відміну від гарантійного строку, строк

придатності обчислюється не з моменту укладення договору купівлі-продажу чи передачі товару, а від дня його виготовлення. Строк придатності може визначатися певним періодом часу або терміном, датою, до настання якої річ придатна до використання.

Відповідно до ст. 269 Господарського кодексу України гарантійний строк придатності та зберігання товарів обчислюється від дня виготовлення товару, причому незалежно від того, чи визначений він певним проміжком часу (строком), чи календарною датою (іншою обставиною) – терміном. На відміну від гарантійного строку, строк придатності товару не підлягає зупиненню та перериванню.

Термін «розумний строк» зустрічається у нормах ЦК України, які стосуються багатьох видів цивільних договорів. Та найчастіше його вживає законодавець стосовно договору купівлі-продажу. Розглянемо їх детальніше.

1. Претензії мають бути пред'явлені у розумний строк після того, як порушення могло бути виявлене відповідно до характеру і призначення товару (п. 1 ст. 688 ЦК України);

2. Доукомплектування товару – у розумний строк (ст. 684 ЦК України);

3. Продавець зобов'язаний передати покупцю приналежності товару та документи на нього у розумний строк (ст. 666 ЦК України);

4. Думати покупець може протягом розумного строку: «Товар, асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу, є прийнятним, якщо покупець у розумний строк після його одержання не повідомив продавця про свою відмову від нього» (п. 4 ст. 672 ЦК України);

5. Вимога у зв'язку з недоліками товару може бути пред'явлена покупцем лише за умови, що такі недоліки були виявлені протягом розумного строку, але в межах 2-х років, а щодо нерухомого майна – в межах 3-х років від дня передачі товару покупцеві, якщо договором чи законом не встановлено більший строк (п. 2 ст. 680 ЦК України), якщо на товар не встановлено гарантійного строку. Пункт 5 ст. 7 Закону України «Про захист прав споживачів» встановлює норму про те, що «стосовно продукції, на яку гарантійні строки або строк придатності не встановлено, споживач має право пред'явити продавцю відповідні вимоги, якщо недоліки було виявлено протягом 2-х років, а стосовно об'єктів будівництва – не пізніше 10-ти років від дня передачі їх споживачеві». Як бачимо, в законі набагато збільшено термін для претензій відносно об'єктів будівництва, а самі конкретні терміни у 2 та 10 років не названо розумними і це є логічним. Якщо у нормативному акті встановлено конкретний строк для якихось дій, то додатково називати його розумним немає сенсу. Дію треба вчинити у конкретно визначений строк, все інше буде порушенням. І той факт, що цей строк може вважатися розумним чи нерозумним значення не має [5, с. 115].

6. У розумний строк товар доставляють і забирають, «якщо дого-

вором конкретний строк доставки товару покупцеві не встановлено, то він повинен бути доставлений у розумний строк після одержання вимоги покупця» (ст. 704 ЦК України).

7. Продавець зобов'язаний забрати (вивезти) товар, не прийнятий покупцем, або розпорядитися ним у розумний строк (ст. 690 ЦК України). Яким саме за тривалістю буде цей розумний строк залежатиме від того, що треба забрати, у якій кількості, яких розмірів та об'єму і звідти та куди транспортувати неприйнятий товар. Та головне, щоб у покупця та у продавця співпадали погляди на тривалість строку, який може розглядатися як розумний.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити **висновок**, що для регулювання відносин купівлі-продажу законодавство застосовує більш ніж достатню кількість видів строків: гарантійні строки, строки придатності, строки служби товару, строки експлуатації, строки реалізації, строки зберігання, строки амортизації товару, розумні строки. Кожен із цих строків має своє функціональне призначення і характеризує окремі аспекти, пов'язані із володінням та використанням товару, який є предметом договору купівлі-продажу. Однак це не завжди позитивно впливає на якість такого регулювання. Споживач має бути «обізнаним» у відмінностях цих строків, у доцільності застосування тих чи інших строків у певних випадках.

Бібліографічні посилання

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.: із змінами та доповненнями // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
2. Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. та ін. Договірне право України. Особлива частина: Навч. посіб. / заг. ред. О. В. Дзери. – К., 2009.
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. // ВВР. – 2006. – № 7. – Ст. 84.
4. Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини: Закон України від 6 вересня 2005 р. // ВВР. – 2005. – № 50. – Ст. 533.
5. Костенко Л. Розумні строки у відносинах купівлі-продажу // Юридичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 114–116.
6. Про затвердження Порядку гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів: Постанова Кабінету Міністрів України № 506 від 11 квітня 2002 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=833-2006-%EF>.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Надійшла до редакції 03.12.2010 р.

В.Д. Сидор

кандидат юридичних наук, доцент
(Чернівецький торговельно-економічний
інститут Київського національного
торговельно-економічного університету)

УДК 349.41

ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Публікація присвячена дослідженню характеру співвідношення земельного законодавства з іншими галузями законодавства та визначенню місця земельного законодавства в системі національного законодавства. Проаналізовано взаємозв'язок земельного законодавства з такими галузями законодавства, як конституційне, адміністративне, фінансове, цивільне, природоресурсне, екологічне та аграрне.

Ключові слова: система законодавства, земельні відносини, земельне законодавство, конституційне законодавство, адміністративне законодавство, фінансове законодавство, цивільне законодавство, природоресурсне законодавство, екологічне законодавство, аграрне законодавство.

Публикация посвящена исследованию характера соотношения земельного законодательства с другими отраслями законодательства и определению места земельного законодательства в системе национального законодательства. Проанализирована взаимосвязь земельного законодательства с такими отраслями законодательства, как конституционное, административное, финансовое, гражданское, природоресурсное, экологическое и аграрное.

Ключевые слова: система законодательства, земельные отношения, земельное законодательство, конституционное законодательство, административное законодательство, финансовое законодательство, гражданское законодательство, природоресурсное законодательство, экологическое законодательство, аграрное законодательство.

The publication is devoted to researching of character of correlation of the land legislation with other industries of legislation and location of the landed legislation in the system of national legislation. Intercommunication of the land legislation with such industries of legislation, as constitutional, administrative, financial, civil, natural resources, environmental and agrarian is analysed.

Key words: system of legislation, land relations, land legislation, constitutional legislation, administrative legislation, financial legislation, civil legislation, natural resources legislation, environmental legislation, agrarian legislation.

Постановка проблеми. Важливою проблемою для юридичної науки в останні десятиліття стала надмірна спеціалізація її окремих напрямів і деяка застарілість її концептуальних основ. Розробка нор-

мативно-правових актів і наукові дослідження однієї галузі вітчизняного законодавства мало погоджені з аналогічними процесами в інших галузях законодавства. Проблема ця фундаментальна, заслуговує на всебічне дослідження, ми ж торкнемося її при розгляді питання про визначення місця земельного законодавства в системі національного законодавства. Прагнення системної збалансованості і змістовності всієї системи законодавства вимагає з'ясування характеру взаємодії і взаємовпливу різних галузей законодавства і визначенню місця земельного законодавства, що сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання земельних відносин.

Місце земельного законодавства в системі національного законодавства визначається роллю і значенням правового регулювання земельних відносин, що становлять предмет правового регулювання земельного права України, серед всіх інших суспільних відносин, регульованих іншими галузями права. Земельне законодавство взаємодіє з усіма галузями національного законодавства.

Аналіз публікацій, у яких започатковано роз'язання даної проблеми. Дослідженню характеру співвідношення земельного права з суміжними галузями права присвячувались роботи таких вчених-правознавців в галузі земельного, екологічного та аграрного права, як В.І. Андрейцев, П.Ф. Кулинич, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, Н.І. Титова, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, В.З. Янчук та ін. Проте проблеми співвідношення земельного законодавства з іншими галузями законодавства та визначення місця земельного законодавства в системі національного законодавства недостатньо досліджені і потребують детального вивчення.

Метою даної публікації є дослідження характеру співвідношення земельного законодавства з іншими галузями законодавства та визначення місця земельного законодавства в системі національного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переходячи до викладення основного матеріалу, хочемо зазначити, що з метою забезпечення виконання завдань з організації та ведення еталонної бази даних правової інформації, необхідної для формування правової політики, підвищення ефективності правового регулювання, реалізації програм законопроектних робіт, забезпечення правової реформи в Україні, вдосконалення обліку актів законодавства, Міністерством юстиції України наказом від 2 червня 2004 р. було затверджено Класифікатор галузей законодавства України, в якому земельне законодавство виділено як самостійну галузь [1].

Галузеве законодавство (конституційне, адміністративне, цивільне, природоресурсне, екологічне, аграрне тощо) кореспондується і містить норми земельного законодавства, регулює суспільні відносини з урахуванням специфіки, властивої кожній галузі законодавства. Специфічність земельних правовідносин витікає з правової природи і

особливостей об'єктів земельних відносин.

Передусім слід визначити особливий зв'язок земельного законодавства з конституційним, якому належить провідна роль у системі вітчизняного законодавства. Прийняття Конституції України стало потужним імпульсом для розвитку і оновлення земельного законодавства. Найважливіше значення для земельного законодавства мають: ст. 13 Конституції, якою земля проголошується об'єктом права власності Українського народу і визнається право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу; ст. 14 Конституції, відповідно до якої земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави; ст. 41 Конституції, яка встановлює обмеження права власності, закріплюючи, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі; ст. 50 Конституції, якою визначено право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; ст. 66 Конституції, що закріпила обов'язок громадян не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки [2].

Земельне законодавство тісно пов'язане з адміністративним. Завданням адміністративного законодавства, відповідно до ст. 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [3]. Глава 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» містить ряд статей, спрямованих на охорону земель і їхній захист від негативного впливу господарської або іншої діяльності, зокрема, ст.ст. 52, 53, 53-1, 53-2, 53-3, 53-4, 54, 55, 56 тощо.

Нерідко нормативно-правові акти адміністративного законодавства стають підставою виникнення, зміни або припинення земельних відносин. Наприклад, адміністративно-правові акти, що стосуються встановлення або зміни меж районів, сіл, селищ, міст, районів у містах, є передумовою для віднесення відповідних земель до категорії земель житлової та громадської забудови і зміни у зв'язку з цим їхнього правового режиму. До органів, які приймають рішення про встановлення та зміну меж адміністративно-територіальних утворень, Земельний кодекс України в ст. 174 відніс Верховну Раду України – щодо встановлення і зміни меж районів і

міст; Верховну Раду Автономної Республіки Крим, обласні, Київську чи Севастопольську міські ради – щодо встановлення і зміни меж сіл і селищ; міські ради – щодо встановлення і зміни меж районів у містах [4]. Прийняття рішення про надання земельної ділянки органом місцевого самоврядування є підставою для виникнення права власності та права користування земельною ділянкою. Зв'язок земельного і адміністративного законодавства виражається передусім у використанні однакових методів правового регулювання – імперативних. Проте принципові відмінності між цими галузями виражаються в предметах їх правового регулювання. Адміністративним законодавством регламентується діяльність органів виконавчої влади, у тому числі в галузі раціонального використання та охорони земель, визначається їх компетенція щодо здійснення відповідних управлінських функцій. У земельному законодавстві окремі елементи адміністративної підпорядкованості дістають вияв під час вирішення питань, пов'язаних з порядком набуття і припинення права власності на земельну ділянку і права користування нею, зі встановленням правового режиму різних категорій земель. Специфіка земельних відносин, на думку В.К. Гуревського, породжує необхідність здійснення специфічних функцій управління, наприклад, таких, як ведення державного земельного кадастру, моніторинг земель, здійснення землеустрою тощо [5, с. 18].

Земельне законодавство пов'язане також з фінансовим законодавством, оскільки бюджетні кошти використовуються на землеустрій, розроблення проектної документації для надання земельних ділянок у власність громадянам для ведення особистого селянського і фермерського господарства. За рахунок землекористувачів для розроблення корисних копалин здійснюються заходи щодо рекультивації землі. За рахунок осіб, винних у псуванні землі та зниженні її якості, власникам землі відшкодовується шкода, заподіяна земельним ресурсам. Не можна не погодитись з В.І. Семчиком, що ці досить суттєві відмінності визначають особливості фінансових відносин у системі земельних відносин [6, с. 47].

Визнання землі нерухомим майном і включення земельних ділянок (крім земель сільськогосподарського призначення) в цивільний обіг привело до необхідності розмежування сфер застосування земельного і цивільного законодавства. В даному випадку йдеться про земельні відносини, засновані на засадах юридичної рівності і майнової самостійності, і перш за все про питання регулювання права власності на землю. Ця проблема вирішується з урахуванням специфіки земельних відносин. Особливості землі як об'єкта правового регулювання визначають характер відмінностей методів і принципів правового регулювання, закріплених у цивільному і земельному законодавстві. Так, у цивільному законодавстві домінуюче значення має свобода волевиявлення суб'єктів цивільних правовідносин. Цивільне законодавство закріплює принципи недопустимості втручання в приватні справи, необмеженості майна, що

може знаходитися у власності, свободи розпорядження власністю.

Загальними засадами цивільного законодавства, відповідно до ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України, є: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність [7].

Земельне законодавство, згідно ст. 5 Земельного кодексу України, базується на принципах поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави; невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом; забезпечення раціонального використання та охорони земель; забезпечення гарантій прав на землю; пріоритету вимог екологічної безпеки [4]. Аналіз зазначених положень дозволяє дійти висновку, що земельне законодавство закріплює принцип пріоритету публічних інтересів у сфері регулювання земельних відносин, встановлюючи межі здійснення прав на землю. Земельне законодавство виходить з наявності у суб'єкта земельних відносин не лише права, але й обов'язку використовувати землю відповідно до її цільового призначення. Обмеженість землі в просторі передбачає необхідність нормування площ земельних ділянок. Екологічні і соціальні інтереси суспільства обумовлюють потребу державного контролю за використанням та охороною земель. Таким чином, в основі цивільного і земельного законодавства лежать різні принципи. Включення частини земельного законодавства до складу цивільного законодавства і навпаки аргументується тим, що земля визнана нерухомим майном і залучена до цивільного обігу. Проте положення цивільного законодавства застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сфері використання та охорони земель, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства відповідно до вимог ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України [7]. Земля була об'єктом економічного обігу. Вона була виключена з цивільного обігу, але її економічний обіг регулювався адміністративно-правовими актами органів державної влади шляхом переведення земель з однієї категорії в іншу. Що стосується визнання землі нерухомістю, то слід мати на увазі, що первинним і основним елементом нерухомості є земля. Ще в римському праві нерухомими вважалися ті речі, які не допускають зміни місця знаходження без шкоди для їх субстанції. До них належали земля (*solum*) і будь-яка обмежена її частина (*fundus, praedium*). Усі речі, органічно пов'язані із

землею, а також будівлі, міцно (з фундаментом) побудовані на землі, на думку римських юристів, не були самотійними речами, а вважалися складовими частинами землі. Усі інші види майна стають нерухомістю лише через міцний зв'язок із землею. Ця обставина визначає пріоритетність регулювання земельних відносин нормами земельного, а не цивільного законодавства. Слід також зазначити, що визнання землі нерухомістю є підставою для обґрунтування висновку про те, що відносини щодо об'єктів, створених людиною і нерозривно пов'язаних із землею (будівель і споруд), частково регулюються земельним законодавством, оскільки основою таких майнових відносин є земля.

Враховуючи ту обставину, що земельні відносини мають майновий характер, співвідношення земельного і цивільного законодавства в галузі регулювання земельних відносин полягає в такому: прерогативою цивільного законодавства є регулювання принципів загальних питань права власності та інших прав на землю, а в земельному законодавстві відображається специфіка регулювання цих відносин, обумовлена публічними, а не приватними інтересами.

Земельне законодавство найбільш тісно пов'язане з природоресурсним і екологічним законодавством. Цей взаємозв'язок визначається єдністю природи, роллю і значенням землі як одного з найважливіших компонентів навколишнього природного середовища. Зв'язок норм земельного законодавства з нормами природоресурсного законодавства, що включає водне, лісове, фауністичне, флористичне право та інші правові інститути, полягає в тому, що використання природних ресурсів повинно здійснюватися з урахуванням їх взаємозв'язку і взаємовпливу один на одного. Природоресурсне законодавство розвивається шляхом диференційованого правового регулювання використання різних природних ресурсів, в той час коли земельне законодавство регулює виключно земельні відносини. Проте загальні закономірності розвитку навколишнього природного середовища і взаємозв'язок природних ресурсів обумовлює той факт, що природоресурсне право враховує не лише відмінності правового регулювання, але й тісніший взаємозв'язок всіх компонентів довкілля. Врахування специфіки правового регулювання використання та охорони окремих природних ресурсів виражається в роздільній кодифікації земельного, гірничого, водного і лісового законодавства. Проте в природоресурсному законодавстві передбачається наявність спеціальних норм, що враховують взаємозв'язок природних ресурсів, вирішують питання запобігання несприятливим екологічним наслідкам впливу використання одних природних ресурсів на інших. Використання природних ресурсів породжує проблеми, які носять комплексний характер, зачіпають загальні взаємозв'язки в навколишньому природному середовищі. Такі проблеми не можна вирішити в рамках лише земельного

або гірничого, лісового або водного законодавства у зв'язку із специфікою предметів їх правового регулювання, обмежених окремими природними ресурсами. До таких проблем належать, передусім, проблеми забруднення довкілля, утилізації відходів та інших небезпечних речовин тощо. Регулювання цих і багатьох інших питань входить до предмету правового регулювання екологічного права [8, с. 93]. Взаємозв'язок земельного та екологічного законодавства полягає в тому, що в земельному законодавстві містяться норми, що передбачають спеціальні вимоги, що забезпечують збереження навколишнього природного середовища. У свою чергу, екологічне законодавство, як зазначає Ю.С. Шемшученко, містить численні норми як загального, так і спеціального характеру, реалізація яких переслідує мету забезпечення охорони земель від несприятливого антропогенного впливу, забезпечення екологічної безпеки, а також формування, збереження і раціонального використання екомережі [9, с. 16].

Характер співвідношення земельного і аграрного законодавства обумовлюється тим, що земля використовується в сільському господарстві як основний засіб сільськогосподарського виробництва. Аграрне законодавство, на відміну від земельного, направлене на врегулювання суспільних виробничих відносин, які виникають і здійснюються у сфері виробництва сільськогосподарської продукції. Використання землі як засобу сільськогосподарського виробництва є основним елементом аграрних відносин, що мають суто виробниче або економічне призначення. Аграрним законодавством регулюються суспільні відносини з приводу використання земель сільськогосподарського призначення, передання земельної ділянки в оренду, розподілу землі на сівозміни, підвищення родючості землі в процесі її господарського використання, боротьби з ерозією, псуванням і забрудненням, рекультивациі

Висновки. Проведене дослідження місця земельного законодавства в системі національного законодавства дозволяє дійти висновку, що сучасне законодавство, яке визначає правовий режим об'єктів, визнаних нерухомим майном (землі, надр, відособлених водних об'єктів, лісів, багаторічних насаджень), а також об'єктів, створених людиною (будівель і споруд), розвивається у напрямі комплексного регулювання суспільних відносин. Нерозривний взаємозв'язок землі, інших природних і штучно створених об'єктів досить виразно проявляється в земельному законодавстві, екологічному, містобудівному та інших галузях національного законодавства. Тісний взаємозв'язок земельного, гірничого, водного і лісового законодавства завжди наголошувався в юридичній науці. Ці галузі національної системи законодавства розвиваються в певній органічній єдності, обумовленій тією обставиною, що предмети їх правового регулювання стосуються об'єктів, що є складовими частинами навколишнього природного середовища.

Перспективою подальших наукових досліджень у напрямку обговорюваних проблем може бути поглиблене вивчення проблем взаємодії земельного і цивільного законодавства при регулюванні земельних відносин.

Бібліографічні посилання

1. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України: Наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 р. № 43/5 // <http://portal.rada.gov.ua/>.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // ВВР УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // ВВР. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
5. *Гуревський В.К.* Поняття, метод, принципи і система земельного права // Земельне право України: Підруч. / За ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К., 2009.
6. *Семчик В.І.* Поняття, принципи і система земельного права // Земельне право України: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга. – К., 2008.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
8. *Бринчук М.М.* Экологическое право (право окружающей среды): Учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция». — М., 1999.
9. *Шемшученко Ю.С.* Екологічне право – комплексна галузь права // Екологічне право України. Академічний курс: Підруч. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2005.

Надійшла до редакції 29.11.2010 р.

О.М. Спектор
аспірант

*(Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка)*

УДК 347.1

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМИ АВС У СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглядаються проблеми визначення поняття альтернативного вирішення спорів (далі – АВС) та способів вирішення спорів, що належать до АВС. Робиться висновок про відсутність єдиної позиції серед науковців, які вивчають регулювання АВС як стосовно визначення поняття АВС, так і способів, що можуть бути включені до системи АВС. Визначаються критерії, яким мають відповідати способи вирішення спорів, щоб бути віднесеними до способів АВС.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, способи альтернативного вирішення спорів, арбітраж, третейський розгляд, медіація, посередництво, міні-суд, мирова угода.*

Анализируется проблема определения понятия альтернативного разрешения споров (далее – АРС) и способов разрешения споров, относящихся к АРС. Делается вывод об отсутствии

единой позиции среди ученых, рассматривающих регулирование APC как относительно понятия APC, так и способов, которые могут быть включены в систему APC. Определяются критерии, которым должны отвечать способы разрешения спора, чтобы их можно было отнести к способам APC.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, способы альтернативного разрешения споров, арбитраж, третейское рассмотрение, медиация, посредничество, мини-суд, мировое соглашение.

The problem of definition of concept of the alternative resolution of disputes (further – APC) and the ways of the resolution of disputes concerning to APC is analyzed. It is judged absence of a uniform position among the scientists considering regulation APC as concerning concept APC, and ways which can be included in system ARS. Criteria to which ways of the resolution of dispute that they could be related to ways APC should answer are determined.

Key words: the alternative resolution of disputes, ways of the alternative resolution of disputes, arbitration, arbitration consideration, медиация, intermediary, mini-court, the world(global) agreement.

Постановка проблеми. Однією з сучасних тенденцій розвитку українського суспільства є зменшення впливу держави на суспільні відносини шляхом прямого регулювання, посилення ролі приватного права, волі приватних осіб в регулюванні суспільних відносин. Тому саморегулювання у різних сферах є не лише модною тенденцією, але і об'єктивно існуючим ефективним регулятором суспільних відносин. В той же час сфера вирішення спорів і врегулювання правових конфліктів є однією з таких, що традиційно регулюються державою. При цьому держава зосередилася лише на одній формі вирішення спорів і врегулювання правових конфліктів – судовому захисті прав шляхом публічного процесу. Проте, як свідчить досвід, цей спосіб вирішення спорів не тільки не єдиний, але ще й не самий ефективний. Компетенція права АВС не зачіпає публічної сфери, тому можливість саморегулювання в цій галузі повною мірою відповідає сучасним тенденціям.

Слід зазначити, що врегулювання спорів без звернення до судових органів історично виникло раніше за судовий розгляд. Проте наступний тривалий період домінування держави у сфері вирішення спорів призвів до відсутності сталої правової традиції врегулювання спорів поза судовою системою, браку комплексних наукових досліджень та практичного досвіду у цій сфері.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сьогодні питання розвитку альтернативних способів вирішення спорів все частіше входить до кола інтересів вітчизняних та зарубіжних науковців-юристів. Зокрема, ця проблематика відображена в працях О. Брижинського, О. Врублевського, І. Захар'яшевої,

В. Кампо, А.Н. Кузбагарова, Ю. Михальського, О. Носиревої, В. Самохвалова, А. Ткачука та інших вчених. В той же час слід зазначити, що сьогодні, як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці відсутній єдиний підхід як до поняття «альтернативне вирішення спорів», так і до самого терміна, що підлягає застосуванню.

Метою цієї статті є окреслення основних позицій щодо визначення поняття альтернативного вирішення спорів та способів альтернативного вирішення спорів, що пропонуються у сучасній юридичній літературі, виявлення існуючих протиріч та шляхів їх можливого розв'язання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «альтернативне вирішення спорів» (Alternative Disput Resolution – ADR) вперше став застосовуватися в США для позначення гнучких і неформальних процедур врегулювання конфліктів і сьогодні є офіційним та широко застосовується не тільки в правовій теорії, але й у законодавстві багатьох країн.

Як зазначається у юридичній літературі, запозичення цього терміна юриспруденцією інших країн є цілком правомірним, оскільки мова йде не про копіювання термінології, а про відповідність сучасним світовим тенденціям взаємопроникнення й взаємозв'язку різних правових систем. Крім того, термін «альтернативні» найбільшою мірою відображує зовнішню сторону досліджуваної сфери – він означає не протиставлення правосуддю, а відмежування від нього й можливість вибору тієї або іншої форми вирішення спору [1, с. 38].

Зазначимо, що сьогодні як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці відсутній єдиний підхід як до поняття «альтернативне вирішення спорів», так і до самого терміна, що підлягає застосуванню.

Так, наприклад, провідна у цій сфері британська організація – CEDR для позначення таких самих способів використовує термін EDR (Effective Dispute Resolution – ефективне вирішення спорів), а у регламенті Міжнародної торговельної палати використовується термін «Amicable Dispute Resolution» – дружнє вирішення спорів.

Так, Г.В. Севастьянов, розглядаючи зазначене питання, підкреслює, що поняття «способи АВС», «способи недержавного (приватного) вирішення спорів і врегулювання правових конфліктів», «інститути саморегулювання громадянського суспільства» є синонімічними. В літературі також використовуються терміни «позасудові форми» і «досудові форми», що є більш вузькими. Вони охоплюють набір окремих, в основному часток, процедур (наприклад, претензійний порядок врегулювання спорів). У деяких наукових працях ідеться про альтернативні форми вирішення спору, альтернативні засоби, методи, процедури вирішення правових конфліктів (спорів) [2, с. 25-32]. Автори часто застосовують ці терміни як синоніми. Вважаємо, що зазначене питання має суто теоретичний характер.

Поняття АВС у юридичній літературі пропонується визначити як

погоджений вибір (застосування), виходячи з конкретної ситуації, визначеного (наприклад, арбітраж, третейський розгляд, посередництво (медіація), примирення, переговори) або спільного моделювання власного найбільш ефективного недержавного (приватного) способу вирішення спору і/або врегулювання правового конфлікту (способу АВС), не забороненого законом, з метою досягнення необхідного правового результату (встановлення суб'єктивних прав та обов'язків сторін) [2, с. 25-32].

Слід звернути увагу на те, що, на відміну від англосовітської, у російськомовній та україномовній юридичній літературі при розкритті змісту поняття АВС використовується не лише поняття спору, але й поняття правового конфлікту. Так, зокрема, аналізуючи поняття «альтернативне вирішення спорів», а також його російськомовну абревіатуру «АРС», О.А. Брижинський вказує на можливість застосування поняття «альтернативне вирішення спорів й конфліктів» і відповідне скорочення – АВСК, обґрунтовуючи свою позицію тим, що категорії «спір» і «конфлікт» є різними [1, с. 38].

Розглядаючи зазначене питання, Д.Л. Давиденко наголошує, що терміни «спір» і «конфлікт» у цілому є синонімами, проте конфлікт, перш за все, – поняття філософське, соціологічне, психологічне і означає протиріччя між особами або їх групами, причому таке протиріччя не обов'язково має юридичний характер. Спір, у свою чергу, є зовнішнім і формальним проявом конфлікту, коли сторони висувують взаємні претензії або одна зі сторін заявляє іншій про своє право і висуває певні вимоги, а інша заперечує наявність у першої сторони такого права і відмовляє у задоволенні даної вимоги. Отже, конфлікт є більш широким поняттям, ніж спір, і означає протистояння або протиборство між людьми.

У законодавстві для позначення наявності між особами суперечки юридичного характеру (або фактичного характеру, якщо факти мають правові наслідки) використовується слово «спір». Поняття «конфлікт» застосовують, як правило, лише у виразах «конфлікт інтересів», «конфлікт правових норм» тощо. Таким чином, «спір» є юридичним виразом конфлікту.

Отже, слід враховувати відмінності між термінами «вирішення спору» і «вирішення конфлікту». Суд та третейський суд вирішують спір, але вони не завжди вирішують конфлікт. Під час процедури посередництва здійснюється управління конфліктом між учасниками. Проте правовим результатом успішної процедури переговорів або посередництва є припинення спору, яке, як правило, закріплюється угодою сторін [3, с. 40-53].

Немає єдиної позиції і стосовно способів вирішення спорів, що входять до системи АВС та їх класифікації, яка може бути зроблена за різних підстав.

Так, для країн із правовою системою, де традиційно існує розподіл права на приватне й публічне, важливого теоретичного й практичного

значення набуває врахування того, що, як елемент правової системи в цілому, система альтернативного вирішення спору виникла й розвивається у двох основних напрямках: у рамках судової системи, тобто в публічній сфері, і поза нею, тобто в сфері приватного правового регулювання. Ці два напрямки перебувають у постійній взаємодії й зазнають взаємного впливу, відбиваючи об'єктивне співвідношення публічної й приватної сфер права (наприклад, третейський суд за своєю природою є інститутом приватного права і містить елемент публічності, що полягає в гарантованості державою примусового виконання його рішення). У той же час кожен напрямок має свою істотну специфіку (так, альтернативні процедури характеризуються більшим ступенем диспозитивності, меншим формалізмом і мінімальним втручанням з боку держави).

Отже, під альтернативними формами вирішення правових спорів і конфліктів він розуміє процедури й способи вирішення спору (конфліктів), застосовувані поза судовою системою й усередині її [1, с. 38-39]. На нашу думку, така позиція є спірною, оскільки вона суперечить самому розумінню АВС як альтернативи державному судочинству.

На відокремлення АВС від традиційного цивільного процесу звертає увагу М.Е. Морозов, констатує, що як правове явище АВС не є однорідним утворенням, але складається з кількох великих блоків – способів АВС, тобто процедур, за допомогою яких досягається мета АВС. Під способами АВС розуміються відокремлені правові інститути, що мають загальну спрямованість на врегулювання правових конфліктів та подібні методи регулювання. Спільність права АВС полягає, перш за все, у подібному правовому режимі різних способів АВС. Кожен зі способів АВС має свої особливості, які пов'язані зі специфічним правовим режимом [4, с. 33-39].

Отже, АВС – це вирішення спорів і врегулювання правових конфліктів за допомогою альтернативних (недержавних) форм, що повинні забезпечувати швидко й ефективно їх врегулювання при мінімальних затратах сил, часу й коштів зацікавлених осіб.

У самому сполученні слів «система альтернативного вирішення правових спорів і конфліктів» закладений зміст того, що існує цілий комплекс механізмів вирішення протиріч, що у багатьох випадках може замінити собою, через свою високу ефективність і гнучкість, традиційні методики врегулювання конфліктних ситуацій [1, с. 38-39]. Проте знов-таки щодо конкретних способів АВС сьогодні єдина позиція також відсутня. З одного боку, така ситуація є цілком нормальною, тому що, по-перше, система АВС, особливо в Україні та країнах пострадянського простору, перебуває у стадії формування.

По-друге, як явище, що зараховується до приватної сфери, система АВС навряд чи може містити чітко визначений вичерпний перелік способів вирішення спорів і врегулювання правових конфліктів.

Так, юриспруденції країн Європи притаманне «широке» розуміння АВС, що включає всі процедури вирішення та врегулювання спорів, крім судової. Для юриспруденції США характерним є «вужьке» поняття АВС, що виключає третейський розгляд, а у «найвужчому» розумінні до АВС не включаються переговори без участі третьої особи [3, с. 40-53].

У сучасній юридичній літературі виділяються такі способи АВС, як проведення переговорів безпосередньо конфліктуючими сторонами або, наприклад, під час економічних конфліктів – претензійне виробництво; врегулювання правових конфліктів за допомогою посередників; розгляд і вирішення конфліктів у третейських судах; укладання сторонами мирових угод; міжнародний комерційний арбітраж; третейський розгляд; посередництво (медіація); інші способи вирішення конфліктів без участі держави. В різних комбінаціях перераховані способи визначаються як способи АВС у багатьох наукових працях.

Проте аналіз юридичної літератури дозволяє окреслити деякі спірні питання. Так, якщо не викликає сумнівів обґрунтованість включення до системи АВС (майже всіма дослідниками) таких способів, як посередництво (медіація), переговори, міні-суд, то включення до системи АВС інших способів, як-от: арбітраж, третейський суд, укладання мирової угоди, застосування претензійного порядку, – потребує уточнень. Причому якщо арбітраж та третейський суд, на нашу думку, можна розглядати як особливі способи АВС, то укладання мирової угоди та претензійний порядок взагалі не можна розглядати як способи.

Серед вчених існують різні позиції щодо віднесення до альтернативних форм вирішення правових спорів і конфліктів претензійного порядку врегулювання спорів. Окремі автори не виділяють його як застосовний альтернативний метод вирішення конфліктів, інші вважають, що така форма є самостійною формою альтернативного вирішення спору. З погляду американської доктрини АВС, претензійний порядок може бути визначений як різновид «settlement» (мирової угоди). На нашу думку, претензійний порядок є не самостійним способом АВС, а етапом процедури вирішення спору.

Щодо мирової угоди вважаємо за можливе погодитися з позицією Д.Л. Давиденка, який зазначає, що «мирова угода є не самою процедурою (способом) улагоджування спору, а можливим результатом, що досягається в ході різних процедур (переговорів, посередництва, третейського й судового розгляду), засобом правового оформлення й закріплення досягнутого врегулювання спірного питання» [5, с. 22].

Висновки. З огляду на вищевикладене можна констатувати, що в сучасних умовах особливої актуальності набула проблема створення й розвитку недержавних способів вирішення правових конфліктів. Всі вони розглядаються як альтернатива державному правосуддю, але спостерігається відсутність єдиної термінології для позначення само-

го явища, спірним є питання віднесення деяких способів вирішення спорів до способів АВС.

Альтернативні форми варто розглядати не як окремі механізми, а як сукупність елементів, складну альтернативну систему вирішення правових спорів і конфліктів у цілому. Ця система, хоча й перебуває в зародковому стані, але має тенденцію до подальшого розвитку [1, с. 39].

Аналіз юридичної літератури дозволяє виділити критерії способів АВС, які свідчать про їхню внутрішню єдність, однорідність та самостійність, а також про їхню відмінність від публічно-процесуальних галузей права.

До зазначених критеріїв належать:

1. Процесуальна спрямованість (мета) способів АВС;
2. Переважання диспозитивного методу при використанні способів АВС ;
3. Відсутність єдиної процесуальної форми, встановленої законом для обраного сторонами способу АВС;
4. Обов'язкова наявність спору про право або конфлікту законних інтересів сторін як підстави застосування способів АВС;
5. Вирішення спорів та врегулювання правових конфліктів, за загальним правилом, у приватній сфері;
6. Добровільність виконання сторонами актів застосування способів АВС та відсутність, за загальним правилом, у «рамках» АВС можливості примусового виконання;
7. Неможливість віднесення АВС до галузей права.

Таким чином, можна виокремити такі якісні відмінності АВС від державного судочинства: підстави виникнення правовідносин; залучення осіб, що сприяють вирішенню спору і врегулюванню правового конфлікту; процедурні правила і процес їх формалізації; правові властивості актів застосування, можливості примусового виконання тощо.

Як слушно зазначає Г.В. Севастьянов, існуючий плюралізм у теоретичних підходах до способів АВС призводить до неоднорідності правозастосовчої практики і зниження рівня довіри до способів АВС. Вихід із зазначеної ситуації він бачить у відокремленні самостійної галузі права – приватного процесуального права (права АВС), що має об'єднати процесуальні інститути саморегулювання громадянського суспільства, дозволить продовжити формування адекватної несуперечливої теоретичної основи, яка повинна стати базою (фундаментом) для розвитку сучасного законодавства у зазначеній сфері, дозволить зняти проблеми у праворозумінні, а також поставити заслін від можливих маніпуляцій і зловживань; визначити межі використання аналогії закону і права у сфері АВС, а також рівень оптимального контролю з боку компетентних органів держави, і таким чином, подолати неоднорідність у пов'язаних із цими питаннями правозастосовчої діяльності [2, с. 25-32].

При наявності невизначеного переліку способів АВС вони мають

поєднуючу ознаку, що є підставою для їх виокремлення у самостійне правове утворення – всі вони належать до недержавних способів саморегулювання суспільства, спрямовані на врегулювання конфлікту у приватному порядку, не звертаючись до допомоги з боку держави. В той же час констатувати про повну відстороненість держави не можна, оскільки всі ці способи АВС знаходяться у правовій сфері, держава допускає їх і забезпечує їх відповідною правовою базою.

Через законодавчу базу держава має кілька важелів впливу на відповідні відносини:

1. Механізм компетенції, що дозволяє виділити сфери конфліктів, до вирішення яких можуть застосовуватись способи АВС;
2. Метод регулювання (правовий режим) способів АВС;
3. Механізм взаємодії способів АВС з державою і органами правосуддя [4, с. 33-39].

Бібліографічні посилання

1. *Брыжинский А.А.* Альтернативное разрешение правовых споров и конфликтов в России: Дис. ... канд. юрид. наук. – Саранск, 2005.
2. *Севастьянов Г.В.* Концепция частного процессуального права (права альтернативного разрешения споров) // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 25-32.
3. *Давыденко Д.Л.* Вопросы юридической терминологии в сфере «альтернативного разрешения споров» // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 40-53.
4. *Морозов М.Э.* Общее описание концепции частного процессуального права (права АРС) // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 33-39.
5. *Давыденко Д.Л.* Некоторые теоретические аспекты мирового соглашения // Юрист. – 2003. – № 3. – С. 22.

Надійшла до редакції 14.06.2010

Л.О. Мойсей

здобувач

(Національний університет оборони України)

УДК 347.254 : 332.8

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЖИТЛОМ

Розглядаються актуальні питання стану забезпечення житлом військовослужбовців та напрямки вдосконалення житлового законодавства. Визначено проблеми та перспективи розвитку, окреслено шляхи вирішення житлової проблеми військовослужбовців Збройних Сил України.

Ключові слова: *житло, житлова проблема, соціальний захист, бюджетні ресурси, соціально незахищені громадяни, інвестування будівництва.*

Рассматриваются актуальные вопросы состояния обеспечения

жильем военнослужащих и направления усовершенствования жилищного законодательства. Обозначены проблемы и перспективы развития, определены пути решения жилищной проблемы военнослужащих Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: *жилье, жилищная проблема, социальная защита, бюджетные ресурсы, социально незащищенные граждане, инвестирование строительства.*

The topical problems related to housing of the military servicemen, the directions of improving the housing legislation and the prospects of its development are considered. Also, the possible ways of solution of current housing problem existing in Armed Forces of Ukraine are specified herewith.

Key words: *housing, housing problem, social security, budgetary resources, vulnerable citizens, building investment.*

Постановка проблеми. Футуристичні статті, які періодично з'являються у пресі, найчастіше присвячені оцінці глобальних процесів. Викладення поглядів групи фахівців і вчених вважається науковим прогнозом. Більш чітко сформульовані і регулярно повторювані прогнози, які є основою для прийняття рішення, належать до проектів. Так чи інакше, люди намагаються зазирнути у майбутнє, і не тільки з цікавості. Той, хто має найбільш точну програму дій, набуває неоціненних переваг. Спробуємо у цьому дослідженні викласти щось середнє між футуристичною концепцією і науковим прогнозом з проблем житлового забезпечення військовослужбовців, розглянути окремі аспекти передумов, які можуть вплинути на формування наших поглядів на проблему.

Зобов'язання держави у забезпеченні житлом військовослужбовців та членів їх сімей обумовлені Законом України від 11 червня 2009 р. № 1510-УІ “Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань забезпечення житлом громадян” [6].

Проте, проаналізувавши даний закон, знаходимо слушним внесення до нього певних зауважень і пропозицій, а саме: як відомо, метою вказаного закону є удосконалення порядку й умов державного забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей. Проте деякі положення ст. 12 Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” суперечать ст. 24 Конституції України щодо рівності конституційних прав і свобод [1].

Розглянемо та проаналізуємо, в чому протирічливість цієї ситуації. Обсяг коштів, які держава реально може собі дозволити витратити на будівництво житла для військовослужбовців, у зв'язку із економічною ситуацією скоротився, нових джерел для фінансування немає. Натомість держава має економічними та правовими засобами створювати умови для задоволення потреби військовослужбовців у житлі шляхом його будівництва через залучення інвестиційних коштів, придбання у власність або взяття в оренду за власні кошти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження таких вчених у сфері житлового права, як Н. Артамонов, Р. Бондарчук, В. Глоба, В. Литовкін, А. Коровников, Г. Коваленко, І. Кучеренко, В. Маслов, Ю. Мигачев, В. Чигир, заслуговують на велику увагу, оскільки наукові погляди щодо розв'язання житлової проблеми військовослужбовців шляхом застосування порівняльних досліджень у сфері житлового законодавства нерозривно пов'язані з розвитком людської цивілізації та уявлень про права і свободи незахищених верств населення. Разом з цим низка проблем, а саме проблем, пов'язаних з удосконаленням механізму забезпеченості доступним житлом, ще потребує розв'язання та наукового обґрунтування, зокрема, комплексного дослідження розвитку та вдосконалення чинного законодавства на тлі національних стандартів забезпеченості житлом військовослужбовців.

Мета дослідження полягає у правовому дослідженні житлового забезпечення військовослужбовців, у визначенні основних правових стандартів та підходів до вирішення проблем забезпеченості військовослужбовців житлом, принципів і методів регулювання проблемних питань житлової проблеми соціально незахищених категорій громадян, аналізу чинного національного житлового законодавства та впровадження існуючих досягнень у його положення, формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій та підходів, спрямованих на удосконалення практики його реалізації.

Мета статті виявляється у здійсненні таких завдань: здійснити дослідження правових стандартів гарантування житлового забезпечення військовослужбовців, а саме державного зобов'язання перед кожним військовослужбовцем щодо забезпечення його права на достатній життєвий рівень, здійснення процесу адаптування та моніторингу забезпеченості житлом військовослужбовців, окреслити основні напрямки вдосконалення житлового законодавства та шляхи вирішення проблеми забезпеченості житлом соціально незахищених громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на житло належить до числа конституційних соціальних прав громадян, якими є й військовослужбовці. Останні, як це впливає з назви і змісту Закону, визнані законодавцем такими, що потребують соціального захисту. Між тим реальна можливість користуватись цим правом у чинній ст. 12 Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” не визначається за принципом рівності, а ставиться в залежність від величини вислуги років [7, с. 190].

До того ж передбачена у ст. 12 Закону диференціація щодо надання виду житлової площі залежно від строку служби військовослужбовця вбачається дещо штучною і може ускладнити розв'язання житлових проблем. Річ у тому, що в кожному з цих варіантів житло

військовослужбовцю і членам його сім'ї надається завжди тимчасово. Більше того, на перший погляд здається, нібито є якась перевага у користуванні найманим (орендованим) житлом.

Насправді ж орендодавцю (у переважній більшості випадків це будуть власники приватного житла) з огляду на нестабільність економічної ситуації в державі та з інших міркувань буде вкрай не вигідно укласти договір оренди на строк більше року, а тому цей вид користування житлом слід віднести до числа ризикового. І так буде до того часу, доки попит на житло перевищуватиме пропозицію. Зміни ж ситуації на протилежну в найближчому майбутньому явно не очікується. Крім того, не є фактом, що споживчі якості орендованого житла апріорі завжди кращі від службового, а з позицій стабільності та часових аспектів службове житло більш надійне.

Тому з практичної точки зору було б доцільніше надати право командуванню військових частин самостійно визначатись із способом розв'язання житлових проблем військовослужбовців з урахуванням місцевих умов і наявності власного житлового фонду, зокрема, службового житла та гуртожитків [19, с. 495].

Необхідною є й відмова від передбаченої умови щодо виплати грошової компенсації за оренду житла безпосередньо військовослужбовцям через те, що цим створюється підґрунтя для можливих правопорушень (наприклад, змова наймача з орендодавцем стосовно розміру фактичної оплати проти офіційно заявленої, ухилення орендодавця від сплати податків з доходу від здачі житла в оренду тощо).

У таких випадках військовослужбовець не позбавляється права підшукати майбутнього орендодавця за своїми уподобаннями, а договори оренди у всіх випадках мають укладатися між орендодавцем і військовою частиною.

Передбачений альтернативний порядок забезпечення житлом військовослужбовців видається неефективним з точки зору реального отримання житла визначеною категорією осіб. Саме альтернативність цієї норми дає можливість посадовим особам військових формувань, з одного боку, і органів виконавчої влади, з іншого, скільки завгодно довго "відфутболювати" особу один до одного, а проблема надання житла може так і залишитись невирішеною.

Необхідно звернути увагу на законодавчу неузгодженість щодо пропозиції заміни пільг військовослужбовцям за користування житлом та комунальні послуги на адресну компенсаційну виплату положенням. Зокрема, серед етапів та напрямів її реалізації визначено "підвищення розмірів грошового забезпечення, заробітної плати та запровадження інших грошових виплат особам, які мають право на пільги за службовою ознакою (військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, судді, працівники освіти, культури та охорони

здоров'я, ветеринарні працівники, які працюють у сільській місцевості, тощо), з одночасною відміною пільг з оплати спожитих послуг”.

Крім того, при вирішенні цього питання слід ураховувати офіційну позицію Уряду щодо несвоєчасності на сьогоднішній день відміни встановлених пільг та переходу на адресну допомогу з огляду на невизначеність достатніх переваг такої заміни.

Сумнівною з огляду на докорінні зміни, котрі відбулися останніми роками у сфері житлового будівництва, є перевага щодо першочергового вступу до житлово-будівельних кооперативів. На думку автора, положення щодо обов'язків органів місцевого самоврядування надавати допомогу військовослужбовцям та деяким іншим категоріям осіб у придбанні будівельних матеріалів та будівництві житла є декларативними і потребують наповнення конкретним змістом. Зокрема, слід визначити, в якій саме формі має втілюватись така допомога: організаційній, технічній, фізичній, матеріальній чи якійсь іншій.

Якщо виходити з розуміння того, що перелічені форми допомоги зазвичай передбачають їх оплатність, то виникає безумовна потреба передбачити джерела і порядок їх фінансування. Такої складової закон не містить, як не містить і посилання на нормативні акти, де ці питання докладно врегульовані або ж мають бути врегульованими.

Як уже було зазначено вище, положення ст. 12 Закону суперечать положенням ст. 24 Конституції України щодо рівності конституційних прав і свобод громадян, оскільки ставлять в нерівні соціальні умови військовослужбовців залежно від тривалості військової служби. Через це закладена у цій частині статті норма часткового розв'язання житлової проблеми для військовослужбовців видається хибною.

При цьому реалізація способу придбання житла для військовослужбовців через довгострокові кредити взагалі проблематична, оскільки надання цільових довгострокових кредитів на придбання житла є скоріше надзвичайним винятком, аніж правилом у кредитній діяльності комерційних банків. Національний банк України та підпорядковані йому установи таке кредитування не здійснюють.

Тому виглядає більше раціональним і доцільним розв'язання житлової проблеми військовослужбовців за допомогою цільового фінансування з державного бюджету. Відтак, закон потребує суттєвого доопрацювання з урахуванням висловлених зауважень і пропозицій.

Заслуговує на увагу й той факт, що обмеженість коштів, що виділяються на будівництво житла, робить перспективу отримання квартири військовослужбовцем також проблематичною. Безперечно, будівництво житла без застосування коштів з державного бюджету не є абсолютно нереальною справою, оскільки існує декілька шляхів вирішення цієї проблеми, а саме:

- створення умов для залучення інвестицій;

- будівництво або придбання житла за рахунок коштів, виручених за продаж надлишкових озброєнь, техніки та іншого військового майна, або з інших надходжень;

- придбання житла безпосередньо військовослужбовцями з використанням іпотечного кредиту – цей шлях обрано Російською Федерацією у вигляді надання військовослужбовцям житлових сертифікатів;

- допомога інших держав за умов визначених обставин – такі програми здійснювалися при виводі військ з Німеччини та при ліквідації стратегічних ядерних озброєнь.

Очевидно, що для України реальним шляхом забезпечення жилими приміщеннями військовослужбовців є активне залучення позабюджетних інвестиційних програм будівництва житла.

Так, Указом Президента України від 01 липня 1993 р. “Про інвестування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України та членів їхніх сімей” затверджено Положення про інвестування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України [26].

Ним визначені джерела інвестування будівництва житла для військовослужбовців Збройних Сил України та членів їхніх сімей, а саме:

- кошти українських та іноземних юридичних і фізичних осіб (інвесторів), вкладені в будівництво та придбання житлових будинків, у спорудження інженерних комунікацій, зведення споруд соціально-побутового та торговельного призначення;

- пайові внески інвесторів у будівництво разом з житлом споруд соціально-побутового, торговельного та іншого призначення;

- кредитні позики під житлове будівництво від українських та іноземних інвесторів;

- внески або благодійні пожертвування приватних осіб, організацій на житлове будівництво;

- інші джерела інвестування, встановлені законодавством України.

Взаємовідносини між учасником інвестиційної діяльності та інвесторами здійснюються на підставі угод (контрактів). В угоді (контракті) обумовлюється використання інвестиційних коштів виключно на вирішення житлової проблеми військовослужбовців шляхом:

- будівництва силами українських або іноземних будівельних організацій (фірм) житлових містечок (кварталів, будинків) на умовах задачі житла “під ключ” у комплексі з інженерними комунікаціями й спорудами соціально-побутової та торговельної інфраструктури;

- купівлі квартир або будинків у рад народних депутатів, підприємств і організацій різних форм власності та громадян.

Система фінансування будівництва житла за рахунок інвестицій через відсутність належного контролю з боку Міністерства фінансів України, органів Державного казначейства України та замовників бу-

дівництва давала можливість інвестиції на будівництво житла для військовослужбовців вивести з-під державного контролю та не враховувати їх у доходній та видатковій частинах Державного бюджету.

Система залучення та використання інвестицій, спрямованих в будівництво житла для військовослужбовців поза доходною та видатковою частиною Державного бюджету України, призвела до неефективного їх використання. Наслідком таких порушень є незадовільний темп будівництва житлових будинків, незабезпечення введення їх в експлуатацію у встановлені терміни.

Обмеженість фінансування, що спрямовується у житлове будівництво, не дозволяє підняти рівень забезпечення житлом військовослужбовців, які потребують підтримки з боку держави, тобто поліпшення житлових умов та соціального захисту відповідно до законодавства.

На суму інвестицій інвесторам зменшені податкові зобов'язання по сплаті до Державного бюджету України податку на прибуток без фактичного отримання житла військовослужбовцями. На зазначені кошти за інших умов використання можна було б придбати для військовослужбовців тисячі квартир і частково зняти існуючу соціальну напругу.

Відсутність у системі належного внутрішнього фінансового контролю, недотримання принципів ефективності та законності при витрачанні бюджетних коштів, отриманих у вигляді інвестицій, призвели до порушень бюджетного законодавства. Як наслідок, контроль за повнотою надходжень та витрачанням коштів, всупереч вимогам Бюджетного кодексу України, був перекладений на уповноважені організації [5].

Це створило умови для недотримання встановленого чинним законодавством порядку закупівлі за бюджетні кошти товарів та послуг для державних потреб на конкурсній основі, незастосування передбачених законодавством штрафних санкцій за невиконання договірних зобов'язань. Претензійно-позовна робота щодо повернення оплаченого житла не проводилася, штрафні санкції за невиконання умов договору, сума яких, за розрахунками спеціалістів Рахункової палати, склала понад 2 млн грн., не пред'являлися [13].

Проведений аналіз звернень звільнених військовослужбовців до Верховної Ради України щодо незадовільного вирішення їх житлової проблеми свідчить про те, що у Київській, Вінницькій, Чернігівській та Хмельницькій областях, містах Черкаси, Житомир, Чернігів, Вінниця та Харків питанню забезпечення житлом звільнених військовослужбовців приділяється недостатньо уваги.

Виконання вимог Закону України "Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист" та вимог доручень Президента України щодо позачергового забезпечення житлом військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, яким виповнилося 60 і більше років, та сімей померлих в окремих містах обласного підпорядкування покладено на другорядних осіб, які не спро-

можні виконати ці завдання. Особливою мірою це притаманно виконавам міст Черкаси, Житомир, Київ, Харків, Вінниця та іншим [8].

Однією з причин порушення вимог житлового законодавства при розподілі житлових приміщень є те, що виконавчі комітети місцевих рад та місцевих органів влади не допускають до здійснення громадського контролю за розподілом та наданням житла громадські організації, що об'єднують ветеранів військової служби, безквартирних звільнених військовослужбовців, не включають їх до складу громадських комісій. Внаслідок цього мають місце факти, коли житло, збудоване за рахунок субвенції, надається громадянам, яким воно не передбачено.

Крім того, недосконалість житлового законодавства дозволяє місцевим виконавчим органам рад розглядати питання забезпечення житлом звільнених військовослужбовців на свій розсуд. Так, наприклад, відомі випадки, коли людина у віці 58 років надавала довідку, що вона є учасником бойових дій Великої Вітчизняної війни, через 59 років після її закінчення. Нескладна арифметика показує, що ця людина мала воювати, ще не з'явившись на світ. Не кажучи вже про той факт, що кількість ветеранів війни протягом десятиріччя збільшилась у десятки разів, в той час як з суто природних причин їх чисельність теоретично мала б скорочуватись.

Також, незважаючи на відміну інституту прописки, як у Правилах обліку громадян, так і в Житловий кодекс зазначені зміни до цього часу не внесені [23, с. 495].

Відповідно до 6 абз. Правил обліку громадян особи, які користуються правом першочергового одержання жилих приміщень, повинні подати відповідні підтвердуючі документи. Раніше такі посвідчення видавалися командирами військових частин та військовими комісарами. На сьогодні такого посвідчення Міністерством оборони України не встановлено і звільненим військовослужбовцям воно не видається, а місцеві органи влади таких осіб на квартирний облік на пільгових умовах не зараховують, чим порушують конституційні права звільнених військовослужбовців.

У період скорочення чисельності Збройних Сил СРСР постановою Ради Міністрів СРСР від 7 вересня 1989 р. передбачалося зараховувати на квартирний облік звільнених військовослужбовців без надання документів про виписку і здачу житлового приміщення, яке вони займали. На підставі цієї постанови частина звільнених військовослужбовців була зарахована на квартирний облік, а сьогодні їх знімають з нього як таких, що зараховані на облік безпідставно, що викликає численні скарги в різні інстанції.

Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 1999 р., фінансується з декількох джерел державного бюджету, в той час як Програма забезпечення житлом військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, – тільки за ра-

хунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам. Такий підхід до фінансування двох програм є несправедливим [13].

Наведене вище являється тільки одним з основних аспектів того, що відбувається у країні із законодавчим намаганням хоча б якимось чином врегулювати, а точніше, стримати наплив житлових проблем. Мабуть, вартий уваги не менш парадоксальний збіг у часі двох абсолютно протилежних тенденцій.

При наявності черги на поліпшення житлових умов у відстань більш як мільйони сімей та однаків держава дозволяє майже безкоштовно приватизувати державний житловий фонд і продовжує надавати знов-таки безкоштовно житло, яке відразу ж приватизується.

При хоча б частковому продажу житла за ринковими цінами ці кошти могли б використовуватись для створення нового житла для більш нужденних. Замість цього держава просто роздає усім, хто стоїть у черзі, незважаючи на майновий стан, безкоштовне житло, а потім по крихтах збирає кошти на фінансування будівництва житла у новому бюджетному році. Замість запровадження принципу самоокупності цього процесу держава фактично обкладає додатковим податком своїх громадян. При цьому страждають більше ті, хто чесно платить податки.

Висновки. У цій науковій статті викладено авторський погляд на проблеми, які існують, та запропоновано шляхи до осмислення процесів, що відбуваються. Саме шляхи осмислення, а не готові рішення. Треба бути занадто самовпевненим, щоб у нинішній ситуації взяти на себе відповідальність за готові рецепти перетворень у такій складній та розгалуженій системі, як житлове господарство.

Наведені розрахунки є дуже наближеними, і тут необхідно повторити те, що вже було сказано у вступі: задача цих розрахунків, спрямованих на подолання житлової проблеми військовослужбовців, полягає у створенні дуже наближених матеріальних орієнтирів, певних соціальних стереотипів. Прикладом такого підходу є кількаразова спроба оцінки можливостей забезпечення житлом військовослужбовців, які зараз перебувають на черзі. Щоразу в алгоритм оцінки закладались трохи відмінні вихідні дані та застосовувались різні підходи до аналізу. Звісно, щоразу були отримані різні результати. Але важливим є не визначення конкретного періоду років, які знадобляться для забезпечення цієї частини населення житлом, а усвідомлення того, що діюча модель створення таких черг при повній відсутності реальних фінансових можливостей задовольнити потреби черговиків є повним абсурдом.

Вирішення цих проблем – тема окремого дослідження. Однак один ґрунтовний висновок можна констатувати: вирішення проблем лежить не в площині галузевих чи фінансових сфер, а залежить від загального стану економіки і добробуту, зокрема, добробуту середнього громадянина, а не окремих категорій населення.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Жилищный кодекс Украинской РСР: Науч.-практ. коммент. – К., 1990.
3. Житловий кодекс України: Проект від 2002 р. <http://ojku.vinnica.us>.
4. Жилищное законодательство Украины. – Х., 2000.
5. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. № 2542-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 131.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань забезпечення житлом громадян: Закон України від 11 червня 2009 р. № 1510-УІ // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1510-17>.
7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. (із наст. змін. та доп.) // ВВР. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
8. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 р. № 203-ВР // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=203%2F98-%E2%F0>.
9. Про офіційне тлумачення терміна "член сім'ї": Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-8/99 (Київ, 3 червня 1999 р.) // http://www.uapravo.com/hro/practical.php?lan=rus&level=3&id=8727&id_contents=8737.
10. Корнеев С.М., Коньков Ю.М. Очерки советского жилищного права. – Саратов, 1958.
11. Концепція державної житлової політики: Схвалена Постановою Верховної Ради України від 30 червня 1995 р. № 254-ВР // http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/printable_article.jsessionid=FD43844574F6BD3A96812B4F95E4D27C?art_id=68891.
12. Концепція державної житлової політики: Постанова Верховної Ради України від 30 червня 1995 р. // ВВР. – 1995. – № 27. – Ст. 200.
13. Операції з нерухомим військовим майном мали ознаки корупційних дій: Повідомлення Колегії Рахункової палати від 02.08.2005 р. // http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/674781?cat_id=666.
14. Про комплексну програму забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей: Постанова Кабінету Міністрів України № 2166 від 29 листопада 1999 р. // http://www.budreality.com/housebuilding/dlya_voen.
15. Кучеренко І.М. Розвиток житлового законодавства // Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні. – Харків, 1999.
16. Литовкин В.Н. Споры, возникающие в связи с улучшением жилищных условий граждан: Комментарий судебной практики. – Вып. 4. – М., 1998.
17. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. (із наст. змін. та доп.) // ВВР. – 1993. – № 16. – Ст. 167.
18. Про військові формування на Україні: Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. № 1431-ХІІ // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1431-12>.
19. Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів України № 37 від 4 лютого 1988 р. // Житлове законодавство України / Упоряд.: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К., 1998. – С. 301-311.
20. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19 червня 1992 р. (із наст. змін. та доп.) // ВВР. – 1992. – № 36. – Ст. 524.
21. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. (із наст. змін. та доп.) // ВВР. – 1993. – № 45. – Ст. 425.
22. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. (із наст. змін. та доп.) // ВВР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
23. Правила обліку громадян, що мають потребу в поліпшенні житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР: Постанова Ради міністрів УРСР і Української республіканської ради профспілок № 470 від 11 січня 1984 р. (із наст. змін. і доп.) // Житлове законодавство України / Упоряд.: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К., 1998. – С. 210-245.
24. Корнеев С.М., Коньков Ю.М. Право на жилую площадь в СССР. – М., 1969.
25. Про інвестування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України та членів їхніх сімей: Указ Президента України від 01 липня 1993 р. // <http://zakon.nau.ua/doc/?code=240/93>.
26. Юридический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.

Надійшла до редакції 24.11.2010 р.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

Д.С. Лещенко

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9

АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ У СВІТЛІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню альтернативних концепцій, що пропонують ефективні механізми управління, у тому числі у сфері надання публічних послуг населенню, а також з'ясуванню найбільш вдалого механізму управління для України на сучасному етапі її розвитку.

Ключові слова: ефективні механізми управління, публічні послуги населенню, концепція нового державного менеджменту, концепція політичних мереж, концепція електронного уряду ("governance").

Статья посвящена исследованию альтернативных концепций, предлагающих эффективные механизмы управления, в том числе в сфере предоставления публичных услуг населению, а также выяснению наиболее удачного механизма управления для Украины на современном этапе ее развития.

Ключевые слова: эффективные механизмы управления, публичные услуги населению, концепция нового государственного менеджмента, концепция политических сетей, концепция электронного правительства ("governance").

The article is devoted to research of alternative conceptions which offer the effective mechanisms of management, including in the field of grant of public services a population. And also to finding out of the most successful mechanism of management for Ukraine on the modern stage of its development.

Keywords: effective mechanisms of management, public services for population, conception of new public management, conception of political networks, conception of electronic government ("governance").

Постановка проблеми. Загальний напрям змін, що має місце останніми роками у системі владного управління різних країн, пов'язаний із відмовою від ряду постулатів, традиційних для цієї сфери, і введенням в організацію та діяльність органів влади ринкових механізмів, інститутів і установок. Криза соціального адміністрування, що знайшла свій прояв у збогах механізмів управління громадськими справами, неефективному використанні податків, зниженні якості послуг, зростанні бюрократизму і корупції, різкому падінні довіри до органів влади і державної служби тощо, призвела до перегляду ідеології державного управління і концепції держави в цілому. На зміну державі-адміністраторові у світі приходить держава – економічно ефективний менеджер.

Наша країна сьогодні також стоїть перед вибором найбільш ефективного механізму управління, у тому числі у сфері надання публічних послуг населенню. Дослідженню найбільш ефективних та поширених у світі механізмів управління присвятили свої праці як вітчизняні, так і російські вчені, зокрема, І. Барциц, В. Дьякова, Н. Медведєв, Л. Сморгунов, В. Соловійов та інші.

Але вони не запропонували якусь конкретну концепцію чи синтетичний механізм управління, що можна було б впроваджувати найближчим часом у колишніх радянських республіках. Саме тому тема наукової статті є актуальною не лише у теоретичному, але й у практичному сенсі.

У зв'язку з цим, **метою** дослідження можна визначити аналіз існуючих концепцій у сфері управління та обрання найбільш ефективного механізму управління для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо із концепцій, що зародились ще у 80-х роках минулого століття.

Протягом останніх тридцяти років державне управління в багатьох країнах зазнало кардинальних трансформацій, особливо внаслідок виникнення такого напрямку адміністративного реформування, як новий державний менеджмент (далі – НДМ), або менеджеризм. Реформи НДМ у США, Великій Британії, Канаді, Австралії та Новій Зеландії були спрямовані на економію й раціональне використання державних коштів, підвищення ефективності системи державного управління шляхом створення невеликого за розмірами і конкурентоспроможного державного сектору, підвищення якості надання публічних послуг населенню та швидкості реагування держави на задоволення потреб громадян.

Основною ідеєю НДМ було проголошено впровадження підприємницького стилю управління та ринкових механізмів у діяльність державних інституцій [1, с. 3-19].

В якості ключових складових НДМ зарубіжні вчені визначають:

1) приватизацію зорієнтованих на ринок державних підприємств та напрямів діяльності держави (державні функції передаються приватним організаціям, як правило, на умовах укладання угод);

2) зорієнтованість на клієнта (оперативне й гнучке реагування на потреби замовників державних послуг, користувачів та їх максимальне задоволення);

3) децентралізацію управління (децентралізований фінансовий менеджмент, управління персоналом, управління якістю роботи);

4) делегування владних повноважень і відповідальності з центрального на нижчі рівні державного управління, активізація діяльності місцевих органів влади та недержавних організацій у розробленні й виконанні стратегічних цілей державної політики;

5) встановлення через систему оцінки результатів діяльності персональної відповідальності за якість роботи;

6) наділення низових ланок владними повноваженнями дає можливість ефективно ухвалювати рішення та розв'язувати проблеми місцевого значення, скорочувати чисельність штату державних службовців, підвищує відповідальність організацій за досягнення результатів);

7) різку зміну спрямованості ринкових механізмів у діяльності державних установ – не на виконання правил, інструкцій, а на досягнення результатів (робота держустанов в умовах ринку – конкуренція, вибір клієнта через проведення тендерів та ін.);

8) розширення сфери їхньої відповідальності;

9) широке впровадження стратегічного планування та інших інновацій) [2, с. 13].

Вказана концепція має як своїх прихильників, так і своїх противників у світі.

Одні вчені та практики наголошують на успіхах НДМ. Зокрема, зарубіжні науковці С. Озборн і Т. Габлер дійшли висновку, що внаслідок провадження таких реформ підвищився рівень стабільності в суспільстві, заощаджено значні суми державних коштів, зменшено державні видатки та поліпшено якість надання державних послуг населенню [3, с. 321-331]. Деякі прихильники НДМ пропонують розглядати складові парадигми НДМ єдиним, найефективнішим шляхом реформування державного сектору для всіх без винятку країн світу в будь-який час історичного суспільного розвитку. Як засвідчила практика, у багатьох розвинутих країнах «новий менеджмент» сприяв підвищенню якості послуг, що надавались населенню, і активізації роботи державної служби в умовах кризи [4].

Інші ж критикують НМД, підкріплюючи своє негативне ставлення результатами апробації цієї концепції на Заході. Так, переважно зарубіжні науковці впевнені, що, незважаючи на багатообіцяючі перспективи та красномовні лозунги, ця концепція або не прижилася, або вже застаріла для розвинутих країн Заходу. Зокрема, західні вчені П. Данлеві, Х. Маргетс зазначають, що «НДМ віджив своє», аргументуючи це тим, що зміни, які детерміновані світовими процесами глобалізації,

стрімко ведуть людство до ери електронного врядування (e-governance), яке зорієнтоване на посилення контролю з боку широкого загалу за діяльністю державних органів, створення єдиного порталу державних установ та інформатизацію (використання мережі Інтернет, цифрових баз даних та інформаційно-комунікаційних технологій в органах державної влади) [5, с. 467-494]. У Великій Британії та США НДМ було піддано сумніву ще наприкінці минулого століття.

У чому ж схибив НМД? У дослідженні, здійсненому В. Соловйовим, виділяються три основні напрямки критицизму цієї концепції: 1) неприйнятність ідеї розгляду громадян у ролі клієнтів – у своїй діяльності державним управлінням заборонено мати власних клієнтів, оскільки пріоритетами їхньої служби є захист прав людини й інтересів усіх громадян, що є основою демократії; 2) несумісність категорій «норма закону» і «ринкова поведінка» та несприйнятливність упровадження ринкових механізмів у систему державного управління – вважається помилкою розглядати державу лише як підприємство, оскільки державне управління є неприбутковою сферою; воно спрямоване на надання державних послуг населенню без отримання прибутків, а також забезпечення дотримання й виконання законодавчих та нормативних актів. На противагу притаманній приватному сектору зорієнтованості на ефективність і результативність, державне управління покликане забезпечувати в суспільстві соціальну справедливість, що вочевидь виходить за рамки менеджеризму; 3) невирішена дилема: верховенство закону чи свобода дій виконавчої влади; традиційно усталені адміністративні дії ієрархічної бюрократії чи гнучкість та інші інновації в управлінні державних менеджерів – істотно послаблюється вертикаль підзвітності державних службовців, а спрощення й недостатня врегульованість системи громадського контролю й звітування стала наслідком розвитку тенденції задоволення власних інтересів та корисливих цілей чиновників (корупційних випадків та неетичної поведінки), які надають державні послуги населенню [6].

Як відмічає Л.В. Сморгунов, досвід реформи під прапором державного менеджменту в країнах – членах Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР) характеризується сукупністю успіхів та невдач. Багато з того, що прогнозували прибічники реформи, не здійснилось. Очевидно, що засоби, які ні до чого не привели на Заході, будуть даремними і в Центральній і Східній Європі [4].

Зарубіжні вчені наголошують на прямій залежності впровадження НМД від низки ендогенних чинників, які у нашій країні однозначно заважатимуть запровадженню цієї концепції, а саме: а) консервативність забюрократизованих чиновників; б) низький рівень довіри населення до влади; в) дефіцит ресурсного забезпечення реалізації заходів реформ; г) морально-етичні аспекти державної служби, до яких

належить корупція, патронаж та інші прояви зловживання владою.

До того ж давно відомий факт, що в Україні бюрократична система традиційного державного управління діє на самозбереження і не бажає докорінних змін.

Мають сумніви у доцільності впровадження НМД на теренах СНД не лише науковці, але й практики. Відомі бізнесмени не вірять у ефективність даної концепції. Зокрема, володілець російської «Альфа-Групи» в інтерв'ю газеті «Економічні новини» 07 грудня 2009 р. заявив, що він у ефективність державного менеджменту не вірить у будь-якій країні, у тому числі в Україні [7]. Цей погляд підтверджує і зарубіжний діяч Г. Бребант, який відмічає, що публічне управління, у тому числі НМД, не може здійснюватися одним й тим же способом в Іспанії та Англії чи у Німеччині та Італії; навіть серед сусідніх країн Європи із близькими традиціями та культурами можуть бути виявлені істотні відмінності [8, с. 335].

У світлі адміністративної реформи в Україні достатньо привабливою виглядає концепція нового державного менеджменту, яка мала апробацію у передових країнах світу. Але згадана концепція не є єдиною панацеєю від нагальних проблем державного управління, які існують у нашій країні. До того ж вона зазнала потужної критики у розвинутих країнах, які її впроваджували.

У світі впевнено набирають обертів і нові теорії та концепції. Замість НДМ в якості альтернативи розглядаються:

- 1) так званий третій шлях Third Way thinking, пов'язаний з теорією суспільної цінності (Public Value Theory).
- 2) концепція політичних мереж;
- 3) концепція електронного уряду (“governance”).

Що стосується першої альтернативної концепції, то відносно неї немає чітких механізмів впровадження, а є переважно теоретичні напрацювання [9]. Стосовно ж другої та третьої наявні не лише теоретичні, але й практичні результати. Якщо у теорії політичних мереж на перший план виходить автономія мереж стосовно державної влади, то “governance” не пов'язується з ідеєю занепаду держави, швидше, він відображає здатність держави розвинути нові стратегії для підвищення керованості. Остання концепція включає у себе ряд концептуальних положень теорії політичних мереж, синергетики, громадсько-державного управління, теорії демократії комунітарного типу.

Найбільш популярною у розвинутих країнах світу зараз є концепція “governance”. Вона почала формуватися у скандинавських країнах (Норвегія, Швеція) та у США наприкінці минулого – початку нинішнього століття, коли активізувався процес демократизації державного управління і помітно зріс вплив громадських організацій на прийняття глобальних рішень. Наприкінці 90-х років ХХ ст. владні інститути передових країн світу почали визнавати, що ефективність

прийняття рішень та їх впровадження залежить від участі у цьому процесі недержавних структур. Відбулося зрушення від оцінки ефективності за результатами (якість послуг і економія ресурсів) до оцінки процесу (хто і як формує політику уряду та надає послуги населенню). Вказана концепція передбачає: а) акцент на горизонтальних, а не на вертикальних, зв'язках між урядовими органами, асоціаціями громадянського суспільства та бізнесом; б) головними параметрами визнаються згода і договір (раніше основними параметрами у процесах прийняття рішень були контроль і виконання команд), особлива увага приділяється не праву і регламенту, а нормам, колективним рекомендаціям, моральним угодам; в) можливість здійснення влади не лише урядом та парламентами, а й комісіями, форумами, демократично організованими групами; г) відкритість інноваціям, децентралізації, відкритість і доступність інформації усім громадянам (Інтернет та нові технології створюють для цього додаткові стимули) тощо.

Хоча поки передчасно казати про те, що концепція “governance” повністю розроблена і її лише залишилося застосувати у ході адміністративно-політичних реформ в Україні. Зрозуміло лише те, що у розвинутих країнах світу сучасні адміністративні реформи вже не можуть обмежуватися новим державним менеджментом, оскільки вони виходять за його межі, поступово звертаючись і запроваджуючи окремі елементи концепції “governance”.

Швеція, Великобританія, США та Канада накопичили величезний досвід використання інформаційних і комунікаційних технологій у державному управлінні, який і дозволив сформувати концепцію “електронного уряду”. Європейська комісія виступила з ініціативою «i2010. Європейське інформаційне суспільство 2010», завданням якої є створення відкритого і конкурентного ринку медіа послуг у Європейській Співдружності, розвиток орієнтованих на громадян послуг за допомогою електронного уряду (технології для «суспільства, що старіє»; «розумні автомобілі», що є комфортнішими, безпечнішими та екологічно чистішими сучасних; електронні бібліотеки, доступні усім тощо). Навіть у сусідній Російській Федерації вже зараз реалізується Федеральна цільова програма «Электронная Россия (2002 – 2010)».

Таким чином, сучасне публічне управління розвинутих країн використовує можливості нових інформаційних технологій для вдосконалення процесу прийняття рішень, розвитку внутрішньоурядової діяльності, побудови нових демократичних відносин між державою і суспільством, і, найголовніше, для надання електронних публічних послуг (electronic public services) населенню через місцеві, регіональні чи національні портали Інтернету (зокрема, комунальні послуги, послуги у сфері освіти, реалізуючи принцип «довічного навчання» (lifelong learning)). В той же час спостерігаються і певні проблеми –

неможливість виконання завдань без мережних структур, що включають асоціації і бізнес, а також ускладнення в організації управління тощо.

Що ж приймати на озброєння Україні – концепцію НМД, від якої відмовляються розвинуті країни світу, чи концепції політичних мереж або “governance”, які остаточно не розроблені і недостатньо апробовані на Заході?

Зрозуміло лише одне – є потреба у обмеженні чи навіть припиненні державної монополії у наданні публічних послуг населенню (притаманне традиційному державному управлінню), про яку ведуть мову вітчизняні науковці, зокрема В. Соловійов. Цей вчений зазначає, що «у позитивному ракурсі варто розглянути й такий ринковий механізм, як конкуренція, оскільки за своєю природою державні організації є монополіями, тобто у їхніх клієнтів немає альтернативи в отриманні якісніших державних послуг». Крім того, на його думку, делегування державою виконання певних функцій дає їй змогу зосередитися на стратегічно важливіших напрямках діяльності [4].

Вказані вище нові концепції можуть допомогти розвантажити державу у сфері надання публічних послуг, а також запровадити конкурентні засади у забезпеченні комунальних потреб громадян. До речі, на цьому наголошують не лише вітчизняні вчені, але й політики. У політичних програмах більшості з них напередодні виборів в органи місцевого самоврядування – 2010 можна було відшукати положення, що обіцяли демонополізувати ринок житлово-комунальних послуг з подальшим впровадженням конкурентного середовища [10, с. 12].

В той же час не є достатньо обґрунтованими положення НМД, у відповідності до яких передбачається можливість надання населенню певних публічних послуг не державою, а приватними компаніями. Ці засади НМД В. Соловійов коментує таким чином: «укладання державою угод із суб'єктами приватного сектору аж ніяк не означає її послаблення, а, навпаки, дає можливість уряду позбавитися «тягаря провайдера» державних послуг населенню, перейти в режим регулятивної діяльності. Навіщо, наприклад, уряду забезпечувати надання телекомунікаційних послуг населенню, будівництво житла, пасажирські перевезення, громадське харчування та ін., якщо приватні компанії можуть зробити це якісніше і швидше? Водночас держава шляхом строкового ліцензування видів підприємницької діяльності залишає за собою контроль за якістю надання послуг населенню. Саме в такий спосіб у держави виникає більше можливостей забезпечувати права громадян та інтереси населення. Делегування державою виконання певних функцій дає їй змогу зосередитися на стратегічно важливіших напрямках діяльності» [4].

З цим важко погодитись, оскільки внаслідок цього органи місцевої влади – чи то державні, чи місцевого самоврядування – можуть втратити істотні прибутки, які б могли поповнювати державний чи

місцевий бюджети. Відмова від сфери надання публічних послуг населенню та передання їх у «приватні руки» не може характеризувати державу як успішного менеджера. В Україні – на сучасному етапі її розвитку – це може призвести до ряду негативних наслідків:

а) переведення частини прибутку від надання таких послуг у «тінь», без сплати певних податків;

б) погіршення якості послуг, зважаючи на недостатню контрольованість за процесом їх надання з боку державних органів (у великих містах України намітилися тенденції до заміни приватних фірм – виконавців публічних послуг комунальними юридичними особами; зокрема, у м. Дніпропетровськ міський голова позбавив приватні компанії – пасажироперевізників та сміттєперевізників – права надавати відповідні послуги населенню за те, що вони не виконували належним чином свої обов'язки; їх замінили інші організації, які готові якісно обслуговувати людей, у тому числі комунальні підприємства міста [11]);

в) позбавлення можливості отримання таких послуг незахищеними верствами населення тощо.

Разом з тим рівень інформатизованості нашого суспільства та оснащеності новітніми технологіями (у тому числі Інтернетом) залишає бажати кращого, щоб запроваджувати більшість положень концепції електронного уряду – “governance”.

Висновки. Зважаючи на це, в Україні слід запровадити комбіновану концепцію, яка враховувала позитивні і прийнятні для нашого сучасного вітчизняного суспільства положення, апробовані розвинутими країнами світу.

З положень НДМ можна було б запозичити і поступово впроваджувати в Україні: 1) децентралізацію управління; 2) делегування владних повноважень і відповідальності з центрального на нижчі рівні державного управління, активізація діяльності місцевих органів влади та недержавних організацій у розробленні й виконанні стратегічних цілей державної політики; 3) скорочення чисельності штату державних службовців, підвищення відповідальності організацій та їх працівників за досягнення результатів через систему оцінки результатів діяльності; 4) широке впровадження стратегічного планування та інших інновацій тощо.

А з інших альтернативних концепцій, зокрема концепції “governance”, слід було б використати: 1) акцент на усіх громадянах, а не лише на тих, хто підпадає під категорію «клієнт»; 2) орієнтація не на результат, а на його наслідки та на довгострокові перспективи; 3) посилення інновацій та інформатизованості суспільства через відкритість інформації й доступність мережі Інтернет переважній частині населення, у тому числі у сільській місцевості; 4) базування управління на вертикальних зв'язках та створенні нових форм співробітництва між носіями прав за допомогою залучення до вирішення спільних проблем демократично

організовані групи (асоціації, форуми, стратегічні альянси) тощо.

Бібліографічні посилання

1. Hood C. A public management for all seasons? // Public Administration. – 1991. – V. 69. – P. 3-19.
2. Public management developments: [Survey]. – Paris: OECD Publications, 1993. – P. 13.
3. Osborne S. Public Management: [Critical Perspectives on Business and Management]. – New York: Routledge; 1st edition. – 2002.
4. Сморгунов Л.В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции “governance” // <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2003/4/5.htm>.
5. Dunleavy P. New public management is dead: Long live digital era governance // Journal of Public Administration Research and Theory. – 2006. – V. 16, № 3. – P. 467-494.
6. Соловійов В. Критицизм нового державного менеджменту // Віче. Наукова бібліотека // <http://www.viche.info/journal/2125/>
7. Фридман М. Я не верю в эффективность государственного менеджмента // <http://www.alfabank.com.ua/press/publications/2009-12-07>.
8. Braibant G. 2002. The Past and Future of Public Administration. – International Review of Administrative Sciences, vol. 68 – № 3. – p. 335.
9. New Public Management / Wikipedia, the free encyclopedia // http://en.wikipedia.org/wiki/New_Public_Management.
10. Програма політичної партії «Україна Майбутнього» на місцеві вибори – 2010. – Дніпропетровськ, 2010.
11. Выхристенко К. Куличенко наказывает мусорщиков и маршрутчиков. Дніпропетровськ. 21.09.2010 // <http://gorod.dp.ua/news/news.php?id=57368>.

Надійшла до редакції 29.11.2010

Р.В. Миронюк

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.98

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ, ЯКА ПІДОЗРЮЄТЬСЯ У ВЧИНЕННІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Досліджено елементи процесуального статусу особи, що притягується до адміністративної відповідальності, визначено недоліки їх правового регулювання та напрацювання пропозицій до законодавства.

Ключові слова: провадження у справах про адміністративні правопорушення, процесуальний статус особи, права та обов'язки особи, особа, підозрювана у вчиненні правопорушення.

Исследованы элементы процессуального статуса лица, которое привлекается к административной ответственности, определены недостатки их правового регулирования и наработки предложений к законодательству.

Ключевые слова: производство по делам об административ-

ных правонарушениях, процессуальный статус лица, права и обязанности лица, подозреваемого в совершении правонарушения.

The article is devoted to research of elements of legal status of person who is brought to administrative responsibility, to determination of shortcomings of their legal regulation and elaboration of suggestions to the legislation.

Keywords: *realization in cases of administrative offences, procedural status of person, person's rights and duties suspected in administrative offence.*

Постановка проблеми. зумовлена необхідністю юридичного аналізу елементів процесуального статусу особи, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, оскільки вона посідає центральне місце в провадженні у справі про адміністративне правопорушення, що, в свою чергу, спрямоване на всебічне, об'єктивне й своєчасне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до закону, а також на з'ясування питання про винність даної особи у вчиненні адміністративного правопорушення.

Метою статті є виокремлення особливостей законодавчого регулювання та практики реалізації прав, обов'язків та гарантій особи, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, та вироблення пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидним є те, що основною складовою процесуального статусу особи, яка підозрюється у вчиненні правопорушення та притягується до адміністративної відповідальності, є її права. Така особа звичайно займає позицію активного захисту й використовує надані їй законом процесуальні права, щоб відстояти свою позицію в справі про адміністративне правопорушення.

У ст. 268 КУпАП закріплено, що особа, щодо якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі [1].

Право ознайомлення з матеріалами справи, особливо складеними без особистої участі зазначеної особи (висновки експертів, медичних оглядів і т.п.), також означає можливість даного учасника провадження знати, у вчиненні якого адміністративного правопорушення він підозрюється. У зв'язку із цим доцільно доповнити ст. 268 КУпАП окремим положенням, де було б прямо зазначено, що особа, щодо якої здійснюється провадження в справі про адміністративне правопору-

шення, має право знати, у здійсненні якого адміністративного правопорушення вона обвинувачується. Безперечно, це було б додатковою гарантією прав і законних інтересів даного учасника провадження в справі про адміністративне правопорушення.

Ознайомлення з матеріалами справи повинно бути забезпечено суб'єктом правозастосування до того, як вони будуть направлені для розгляду. Варто також сказати, що особа, щодо якої здійснюється дане провадження, має право знайомитися з усіма матеріалами справи про адміністративне правопорушення як самостійно, так і за участю захисника. Однак практика притягнення осіб до адміністративної відповідальності показує, що вказана особа правом ознайомлення з усіма матеріалами справи користується вкрай рідко.

Необхідно відзначити, що ст. 268 КУпАП не визначено повного комплексу прав особи, яка притягується до адміністративної відповідальності. Частина таких прав визначена в інших нормах КУпАП. Зокрема ч. 2 ст. 256 КУпАП визначено, що особа, яка вчинила правопорушення, має право давати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу, а також викласти мотиви своєї відмови від його підписання. Тобто цією нормою визначено право громадян підписувати протокол про адміністративне правопорушення, а також право відмовитися від його підписання. Практика притягнення осіб до адміністративної відповідальності свідчить, що частішають випадки відмови осіб, які підозрюються у вчиненні правопорушення, від підписання складених відносно них протоколів про адміністративне правопорушення [2, с. 520]. І це, у випадку невизнання особою факту вчинення нею правопорушення чи наявності вини в його вчиненні, виглядає абсолютно логічно. Адже у випадку підписання протоколу про адміністративне правопорушення особа частково визнає свою вину у його вчиненні (остаточну оцінку ступеня її вини у вчиненні правопорушення визначає орган, уповноважений розглядати справу та вирішувати її шляхом винесення постанови про застосування адміністративного стягнення). Отже відмова особи від підписання протоколу про адміністративне правопорушення, складеного відносно неї, а також відмова від викладення мотивів його не підписання є її абсолютним правом. Однак це не звільняє її від відповідальності, а посадову особу, що складає протокол, зобов'язує вжити процесуальних вимог щодо його оформлення, зокрема залучення понятих, які посвідчують відмову особи від підписання протоколу. Також відмова від підписання протоколу не може бути підставою для виключення можливості ознайомлення особи, відносно якої його склали, з його змістом та отримання примірника протоколу. У зв'язку з цим доцільно в ст. 268 КУпАП визначити право особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, давати пояснення та ви-

словлювати зауваження щодо змісту протоколу про адміністративне правопорушення; право ознайомитися з його змістом; право доповнити протокол інформацією, яка, на її думку, має значення для вирішення справи; право відмовитись підписувати протокол; право письмово викласти мотиви своєї відмови від підписання протоколу; право отримати примірник протоколу. Разом з тим аналізована стаття не містить механізму ознайомлення особи, щодо якої складено протокол про адміністративне правопорушення (за умови її відсутності під час проведення цієї процесуальної дії), ні з його змістом, ні про час і місце розгляду справи. Тому ч. 1 даної статті потрібно викласти у такій редакції, яка б передбачала можливість надіслання другого примірника протоколу про адміністративне правопорушення не тільки особі, яка відмовилася його отримати, а й особі, яка була відсутня під час його складання.

Крім того, при здійсненні провадження у справах про адміністративні правопорушення особа, яка притягається до відповідальності, має право: бути присутньою при проведенні в межах провадження процесуальних дій, наприклад, при здійсненні огляду та вилучення її речей та документів (ст.ст. 264, 265 КУпАП); на сповіщення про час та місце розгляду справи та на особисту участь у розгляді справи (ст. 278 КУпАП); право на оскарження постанови у справі (ст. 287 КУпАП).

Як було з'ясовано, адміністративно-процесуальні права, які має особа під час провадження у справі про адміністративні правопорушення, містяться в різних статтях, присвячених здійсненню конкретних процесуальних дій, складанню процесуальних документів тощо. Вважаємо, що з метою більш чіткого та повного встановлення правового статусу цього учасника провадження в ст. 268 КУпАП було б доцільно сформулювати щонайменше основні адміністративно-процесуальні права, якими особа змогла б користуватись на всіх стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Розглянемо ті процесуальні права особи, яка притягається до відповідальності, що дозволяють їй найбільш активно та дієво захищати свою правову позицію у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Відповідно до ст. 268 КУпАП особа, яка притягається до відповідальності, на всіх стадіях провадження, незалежно від суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції, що його здійснює, має право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, одержувати копії рішень, постанов та інших документів, що є у справі. Розкриваючи зміст прав на ознайомлення з матеріалами справи, варто зазначити, що воно є одним з важливих прав особи, яка притягається до відповідальності, – це право забезпечує можливість своєчасно та ретельно підготуватися до захисту, отримати у випадку потреби ква-

ліфіковану допомогу захисника, вирішити питання щодо доцільності його участі у справі [3, с. 66].

Проте, як впливає зі змісту статті 268 КУпАП, таке право особа має лише на другій стадії адміністративного провадження – стадії розгляду справи. Вважаємо, що така ситуація обмежує правові можливості особи, яка притягається до відповідальності, адже ознайомлення з матеріалами справи під час розгляду справи фактично не дозволяє адекватним чином на них відреагувати, тобто при потребі скоригувати свою позицію. Зрозуміло, що мова йде про ознайомлення з матеріалами справи, що були складені без участі зазначеної особи (результати експертизи тощо). Тому ознайомлення з матеріалами справи повинно забезпечуватися органом, уповноваженим складати протокол, ще до того, як матеріали будуть направлені для розгляду справи.

Крім того, можливість ознайомитися з матеріалами справи повинна надаватися особі, яка притягається до відповідальності, ще до складання протоколу, адже особа повинна знати, у вчиненні якого правопорушення вона обвинувачується. У зв'язку з цим було б цілком доцільно доповнити ст. 268 КУпАП окремим приписом, де було б прямо зазначено, що особа, щодо якої здійснюється адміністративне провадження, має знати, у вчиненні якого порушення вона обвинувачується.

Правова можливість особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, бути присутньою під час розгляду справи має на меті залучення цієї особи до процесу об'єктивного, всебічного та повного з'ясування всіх обставин справи. З метою вчасного розгляду справи про адміністративне правопорушення орган адміністративно-деліктної юрисдикції заздалегідь інформує особу, яка притягується до відповідальності, про час та місце розгляду справи. Якщо особу під час вручення копії протоколу про адміністративне правопорушення не було проінформовано про час і місце розгляду справи, письмове повідомлення про це (запрошення) передається їй під підпис або надсилається за наданою нею або наявною в органі, що склав протокол, адресою. У випадку тимчасової відсутності такої особи запрошення вручається дорослим членам сім'ї, що проживають з нею, представнику житлово-комунальної організації за місцем її проживання, адміністрації за місцем роботи або навчання. Повідомлення вважається врученим, навіть якщо особа, яка вчинила правопорушення і притягується до відповідальності, не перебувала за повідомленою нею адресою. При цьому варто зазначити, що адміністративно-деліктним законодавством не передбачена єдина форма повідомлення для явки до органу адміністративно-деліктної юрисдикції. На місцях, як свідчить практика, текст повідомлення формується з урахуванням власних міркувань посадових осіб цих органів.

Невід'ємним правом особи, стосовно якої здійснюється прова-

дження у справі про адміністративне правопорушення, є право давати усні й письмові пояснення, які можуть містити посилання на фактичні обставини справи. Даючи такі пояснення, особа має особисту зацікавленість у вирішенні справи і певну мету, відповідно до якої варіюється зміст пояснень: спростування обвинувачення, прагнення уникнути адміністративного покарання або домогтися пом'якшення адміністративної відповідальності. Пояснення особи, стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, у більшості випадків виступають доказами у справі.

Варто сказати, що ніхто не може примусити даного учасника провадження давати пояснення, оскільки це його право, а не обов'язок. Особа має право як цілком відмовитися від дачі пояснень, так і не відповідати на питання, що ставлять його в скрутне становище. Проте, з одного боку, право давати пояснення – важлива процесуальна гарантія, яка дозволяє забезпечити повне, об'єктивне й всебічне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до закону; з іншого боку, факти, що містяться в поясненнях, є джерелом інформації для посадової особи, яка розглядає й вирішує справу про адміністративне правопорушення по суті, і тим самим можуть впливати на оцінку протиправного діяння.

Особа, стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, має право представляти докази, і це право повинне бути їй забезпечене. Тягар доведення, елементами якого є збирання, дослідження й оцінка доказів, покладено на особу, яка здійснює розгляд і вирішення справи про адміністративне правопорушення. До іншої групи суб'єктів доказування належать особи, які зацікавлені у вирішенні справи. До їх числа входить особа, щодо якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, але на неї не може бути покладений обов'язок доказування. Дана особа діє в своїх інтересах, і її участь у доказуванні виражається в наданні доказів і заяві клопотань.

Елементом сукупності прав особи, стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, виступає її можливість заявляти клопотання. Адміністративно-деліктне законодавство не містить нормативно закріпленого визначення поняття “клопотання”, проте зі змісту ст. 3 Закону України “Про звернення громадян” [4] випливає, що клопотання – це письмове звернення громадянина з проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством його прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства, чи недоліки в діяльності державних органів, чи визнання за ним відповідного статусу, права чи свободи тощо.

На наш погляд, заява клопотань учасниками провадження по справах про адміністративні правопорушення, у тому числі особою,

стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, повинна бути аргументована. Метою здійснення даного права особою, стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, є припинення порушень законності на різних стадіях провадження.

Аналогічний характер має й право особи, яка притягується до відповідальності, заявляти відводи іншим суб'єктам провадження у справах про адміністративні правопорушення. Реалізація цього права повинна забезпечуватися з боку суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції. Традиційно склалося, що право на відводи, в основному, використовується в кримінальному та цивільному процесі, проте воно є необхідним елементом захисту прав і законних інтересів особи й у адміністративно-деліктному процесі і повинно знайти своє нормативне закріплення в ст. 268 КУпАП. Відвід повинен бути мотивований і заявлений до початку розгляду справи по суті. Заявляти відвід після цього можна лише у випадках, коли про підставу відводу суд або особа, яка заявляє відвід, дізналися після початку розгляду справи по суті.

Особа, стосовно якої здійснюється провадження у справі про адміністративне правопорушення, має право користуватися юридичною допомогою захисника. У вітчизняному законодавстві та науковій літературі немає єдиної точки зору, з якого моменту в провадженні по справах про адміністративні правопорушення захисник має право надавати допомогу особі, яка притягується до відповідальності. Позитивним у даному випадку буде досвід вирішення цих питань на законодавчому рівні у законодавстві про адміністративну відповідальність Російської Федерації. Так, у п. 4 ст. 25.5 КОАП РФ закріплено, що захисник допускається до участі в провадженні у справі про адміністративне правопорушення з моменту складання протоколу про адміністративне правопорушення, а у випадку затримання фізичної особи – з моменту затримання [5].

Основною гарантією реалізації прав і свобод особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, є можливість оскарження нею постанови про накладення адміністративного стягнення, що передбачена ст. 287 КУпАП. Дану процедуру реалізації цього процесуального права унормовано в главі 24 КУпАП. Однак слід зазначити, що КУпАП не регулює процедуру оскарження факту вчинення правопорушення, зафіксованого у протоколі, тобто не передбачено можливості оскарження протоколу про адміністративне правопорушення. У той же час законодавством передбачена можливість оскарження такого рішення (протоколу) суб'єкта адміністративної юрисдикції до адміністративного суду. Так пп. 1.2 ст. 18 КАСУ визначено, що місцевими загальними судами, як адміністративними судами, вирішуються адміністративні справи з приводу рішень суб'єктів владних повнова-

жень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності [6]. Таким рішенням, що знаходить своє процесуальне вираження, є протокол про адміністративне правопорушення.

Також варто сказати, що на особу, стосовно якої ведеться провадження у справі про адміністративне правопорушення, покладають такі процесуальні обов'язки: з'явитися до органу адміністративно-деліктної юрисдикції для участі у розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 44, ст. 51, 146, 160, 160-2, 173, ч. 3 ст. 178, ст. 185, 185-1, ч. 1 ст. 185-3, ст. 185-7 і 187 цього Кодексу (ч. 2 ст. 268 КУпАП); добросовісно користуватись процесуальними правами; відшкодувати заподіяну адміністративним правопорушенням шкоду (ст. 40 КУпАП); виконувати постанову про накладення адміністративного стягнення (наприклад, ч. 1 ст. 307 КУпАП покладає на особу, піддану адміністративному штрафу, сплатити його в п'ятнадцятиденний строк з дня вручення їй постанови про накладення штрафу).

Також низка обов'язків особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, визначена нормами інших, крім КУпАП, нормативних актів. Характерним для цих обов'язків є те, що вони зумовлені необхідністю виконання законних вимог, які пред'являють суб'єкти адміністративно-деліктної юрисдикції. Зокрема, ст. 265-1 КУпАП, Порядком тимчасового вилучення посвідчення водія, талона про проходження державного технічного огляду і ліцензійної картки на транспортний засіб та їх повернення, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1086 [7], Інструкцією з оформлення працівниками Державтоінспекції МВС матеріалів про адміністративні порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, затвердженою наказом МВС України 26.02.2009 № 77 [8], визначено право працівників дорожньо-патрульної служби ДАІ вилучати, та обов'язок особи, що підозрюється у вчиненні правопорушення, надавати для тимчасового вилучення посвідчення водія, талон про проходження державного технічного огляду і ліцензійну картку на транспортний засіб.

Однак слід зазначити, що в адміністративно-деліктному законодавстві не закріплено вичерпного переліку обов'язків особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, що значно ускладнює виконання завдань адміністративно-деліктного процесу – своєчасного, повного та об'єктивного вирішення справи. У зв'язку з цим доцільною вбачається необхідність доповнити ст. 268 ч. 3, в якій визначити перелік обов'язків особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, зокрема: відшкодування витрати у справі, якщо особу визнано винною у вчиненні правопорушення; надання документів, які необхідні для розгляду справи; представлення зразків підпису, почерку для дослідження; та ін.

Висновок. Таким чином, норми адміністративно-деліктного законодавства прямо чи опосередковано зачіпають ряд конституційних прав

особи, яка притягається до відповідальності. Вважаємо, що до таких прав належить, насамперед, право на повагу до її гідності та захисту честі й гідності, право особистої недоторканності, право на невтручання в особисте життя, право на інформацію, право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, використанням та поширенням недостовірної інформації, право вільного залишення України, право власності тощо. Суб'єктам адміністративно-деліктної юрисдикції, уповноваженим на здійснення провадження та винесення рішення в справі про адміністративне правопорушення, необхідно враховувати ці конституційні права та не допускати їх порушення.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // ВВР УРСР. – 1984. – № 51. – С. 1122.
2. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / Центр політико-правових реформ; автор-упоряд. О.А. Банчук. – К., 2007.
3. *Нижникова В.В.* Адміністративно-процесуальний статус особи, яка притягається до відповідальності за порушення митних правил // Митна справа. – 2007. – № 2. – С. 65–69.
4. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
5. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 20 декабря 2001 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. // ВВР. – 2005. – № 35-36, 37. – Ст. 446.
7. Порядок тимчасового вилучення посвідчення водія, талона про проходження державного технічного огляду і ліцензійної картки на транспортний засіб та їх повернення: Постанова Кабінету Міністрів України № 1086 від 17 грудня 2008 р.
8. Інструкція з оформлення працівниками Державтоінспекції МВС матеріалів про адміністративні порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Наказ МВС України № 77 від 26.02.2009 р.

Надійшла до редакції 25.11.2010

С.І. Саєнко

кандидат юридичних наук
(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)

УДК 342.92

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Здійснено аналіз ефективності законодавства України про адміністративні правопорушення; висловлюються авторські пропозиції щодо нормативного забезпечення державної правової політики протидії адміністративним правопорушенням; приділяється увага про-

цесу створення норм у сфері адміністративної відповідальності.

Ключові слова: законодавство, адміністративне правопорушення, політика, протидія правопорушенням, законотворчість, адміністративна відповідальність.

Осуществлен анализ эффективности законодательства Украины об административных правонарушениях; высказываются авторские предложения относительно нормативного обеспечения государственной правовой политики противодействия административным правонарушениям; уделяется внимание процессу создания норм в сфере административной ответственности.

Ключевые слова: административное правонарушение, политика, противодействие правонарушениям, создание норм, административная ответственность.

The analysis of efficiency of legislation of Ukraine is carried out about administrative offences author suggestions speak out in relation to the normative providing of public legal policy of counteraction administrative offences; attention the process of creation of norms is spared in the field of administrative responsibility.

Keywords: administrative offence, policy, counteraction offences, creation of norms, administrative responsibility.

Постановка проблеми. Мета. Проблема оцінки ефективності адміністративно-деліктного законодавства ще не знайшла в Україні свого остаточного вирішення. Дослідження на цю тему активно ведуться представниками адміністративно-правової науки. Однак, незважаючи на наявність численних розробок з окресленого питання, слід визнати, що в Україні воно й до сьогодні залишається невирішеним та як ніколи потребує комплексного наукового опрацювання. І, мабуть, це не випадково, оскільки в нас стає менше експериментів в юридичній науці та більше експериментів у житті. Увагу громадськості зосереджують зовсім на інших проблемах, нівелюючи важливість вирішення більшості правових питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, вже тривалий час українські парламентарії відсторонюються від проведення нової кодифікації законодавства про адміністративні правопорушення та намагаються підвищувати його ефективність безперервним внесенням змін і доповнень. Вони вважають, що така їх правотворча активність дозволяє дійсно створювати ефективне адміністративно-деліктне законодавство. Але коли останнє починає реалізовуватися, його суспільна оцінка кардинально відрізняється від очікувань народних обранців [1, с. 119-120]. За якою ж методикою слід оцінювати ефективність адміністративно-деліктного законодавства України для врегулювання суспільних відносин і зниження рівня адміністративної деліктності? Спробуємо обґрунтувати власний варіант відповіді на зазначене запитання.

Наявність будь-якої складної проблеми можна проілюструвати на

якомусь зрозумілому, легко доступному прикладі. Ось і проблему ефективності адміністративно-деліктного законодавства України, перш ніж іти углиб цього питання, хотілося б проілюструвати на прикладі, який, на перший погляд, не має нічого спільного з юриспруденцією, – на прикладі зі сфери медицини.

Є багато між проблемою оцінки ефективності адміністративно-деліктного законодавства і проблемою оцінки ефективності ліків. Адже перш ніж запустити якісь ліки у виробництво, тим більше викласти їх на прилавки в аптеках, фірма-виробник дуже серйозно вивчає препарат, проводяться теоретичні дослідження, моделюється, як ці ліки можуть вплинути на стан здоров'я людини, проводяться експерименти на тваринах, потім на групах добровольців. Після цього ліки випускаються у виробництво, дозволяються до використання. Але дуже ретельно аналізується клінічна практика, тобто оцінюється, в яких випадках досягнуто очікуваний лікарями позитивний результат, в яких випадках він не досягнутий, які побічні наслідки породили ті чи інші ліки.

Цей приклад дозволяє побачити, що до вивчення ефективності адміністративно-деліктного законодавства України, на жаль, абсолютно інше. У багатьох випадках дуже серйозні, сильнодіючі соціальні ліки запускаються в соціальний організм без перевірки, при цьому не відстежуються наслідки, які породило це рішення, однак ці наслідки можуть бути дуже серйозними. Якісь правові рішення, що приймаються сьогодні, накладуть свій відбиток навіть на майбутні покоління. І звичайно, ці наслідки слід відстежувати та якимось чином враховувати у законодавчій практиці.

Із чим пов'язано поживалення інтересу в Україні до проблеми оцінки ефективності адміністративно-деліктного законодавства? Оцінка того, який вплив адміністративно-деліктне законодавство здійснює на суспільні відносини, – практично не досліджене явище в нашій державі. Її зростаюча актуальність пов'язана із змінами у формі та змісті адміністративно-деліктного законодавства. Сьогодні можна впевнено стверджувати, що сучасне адміністративно-деліктне законодавство України починає набувати форми програм, націлених на досягнення певної мети у сфері протидії адміністративній деліктності. Проте в таких умовах однієї лише оцінки правильності застосування органами адміністративної юрисдикції нормативних приписів стає недостатньо. Тому перш за все необхідно переконатися, чи досягнуті поставлені цілі фактично. З цією метою має бути оцінений вплив адміністративно-правових норм на суспільні відносини та рівень адміністративної деліктності, для того, щоб дійти певних висновків та перейти до вдосконалення норм там, де це необхідно. Таким чином, традиційна перевірка відповідності адміністративно-деліктного законодавства конституційним положенням і правильності його застосу-

вання в адміністративно-юрисдикційній практиці повинна супроводжуватися та поєднуватися з оцінкою його впливу на суспільні відносини й рівень адміністративної деліктності.

Слід зазначити, що вивчення адміністративно-деліктного законодавства не має замикатися в рамках оцінки відповідності, тобто лише формального аналізу, що чому відповідає. У нашій практиці це відповідність, наприклад, підзаконних нормативно-правових актів вимогам КУпАП і Конституції України. Необхідно ставити питання інакше: а який же реальний вплив здійснило адміністративно-деліктне законодавство на життя кожного громадянина в цілому суспільства? І якби питання ставили таким чином, то у багатьох випадках можна було б виявити, що потрібно вдосконалювати не лише адміністративно-деліктне законодавство підзаконного характеру, але й чинні Конституцію України, КУпАП, Закон України «Про боротьбу з корупцією» та інші закони приводити у відповідність до прогресивніших рішень нормативно-правового характеру, що приймаються Президентом України, органами державної виконавчої влади або навіть місцевого самоврядування.

Тенденцією створення вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства є те, що воно все частіше використовується як знаряддя для реалізації політичних програм і декларації політичних цілей. Такого роду практика була поширена також і за радянських часів, коли адміністративно-деліктне законодавство було відверто політизованим і в ньому було дуже багато програмних моментів, політичних заяв. Це витікало з концепції законотворчості того періоду, сутність якої полягала в тому, що законодавство повинно не стільки регулювати суспільні відносини, скільки «виховувати» людей в дусі точного і неухильного додержання законодавства (див. ст. 1 КпАП УРСР) [2, с. 3]. Вказана практика зберігається й до сьогодні (див. ст. 1 КУпАП) [3, с. 6].

На нашу думку, реалізуюючи політику у сфері протидії адміністративній деліктності, держава має змінити підхід до формування законодавства про адміністративну відповідальність. Все-таки адміністративно-деліктне законодавство – це перш за все правові механізми, права й обов'язки, це адміністративна відповідальність, це юридичний захист. Решта всіх елементів – цілі, програми, заяви, – на наш погляд, є політичною матерією, не законодавчою. Звичайно, коли депутати працюють над проблемою, їх складно утримати від того, щоб свої «оригінальні», тяжко народжені ідеї не закріпити у виді закону. Але від цього їм слід утримуватися, інакше стирається грань між законом і політичною заявою.

Вважаємо, що це не на користь як програмним документам політичного характеру, так і адміністративно-деліктному законодавству України. На перший погляд, звичайно, привабливо політичну програму або якісь політичні гасла оформити у виді закону: це підвищує їх суспільний статус, привертає до них увагу, створює певний імідж для

окремого політичного документа. Але при цьому відбувається, на нашу думку, негативна річ – політизація й ідеологізація адміністративно-деліктного законодавства України та політизація практики його застосування. Відповідно, не можуть працювати в повну силу механізми судового захисту, механізми адміністративної відповідальності, оскільки якщо в адміністративно-деліктному законодавстві закріплені цілі, то спробуйте державний орган або його представника притягнути до відповідальності за недосягнення цих цілей – вони вам мільйон об'єктивних причин назвуть, чому ці цілі не досягнуті, наприклад, чому рівень адміністративної деліктності постійно зростає, більшість адміністративних стягнень не виконується тощо.

Тому, на нашу думку, слід виходити з того, що для програм, для цілей, для політичних документів необхідні особливі правові або квазіправові документальні форми. Не треба змішувати політику та право в одних документах (може скласти лише закріплення на рівні закону Концепції державної правової політики протидії адміністративній деліктності з відповідним визначенням у ній для державних органів відповідних прав, обов'язків і, найголовніше, відповідальності за її нереалізацію). Адміністративно-деліктне законодавство України має бути законодавством, і воно повинне працювати як законодавство. Доцільно зазначити, що на практиці юридичний зміст адміністративно-деліктного законодавства абсолютно чітко, як вода від масла, від різного роду привнесених неправових моментів, наскільки б вони комусь не здавалися важливими. Це один з ключових аспектів, і його слід урахувати при створенні нового Кодексу України про адміністративні проступки.

Інший аспект проблеми, на який би ми хотіли звернути увагу. Надзвичайно важливо розділяти ефективність адміністративно-деліктного законодавства, ефективність законотворчості у сфері адміністративної відповідальності, тобто процесу створення цього законодавства, та ефективність державної правової політики протидії адміністративній деліктності – правильності тих соціальних цілей, яких намагаються досягти через створення цього адміністративно-деліктного законодавства.

Чинне законодавство, у тому числі й адміністративно-деліктне, сьогодні може розглядатися як більш-менш випадковий результат політичних дебатів і компромісів, чим як раціональне зусилля, спрямоване на соціальні зміни. Внаслідок цього і законодавча діяльність може розглядатися як символічний акт, що не претендує на досягнення практичних результатів. Символічний у тому сенсі, що головною функцією політичної еліти може бути прояв стурбованості щодо вирішення певної проблеми, її готовності розділити клопотаність людей і бажання продемонструвати, що ситуація знаходиться під контролем.

Проте, як це ні парадоксально звучить, у законотворчій практиці

процитований момент дійсно дуже важливий. Вчені-адміністративісти неодноразово закликали депутатів Верховної Ради України до того, щоб аналізувати результативність адміністративно-деліктного законодавства, передбачати наслідки законів, що приймаються з метою забезпечення правопорядку в країні за допомогою заходів адміністративної відповідальності. Тим часом, якщо ви поглянете повістку ВРУ, то в ній цих питань практично немає. Їх розгляд інколи відбувається на рівні комітетів, але також у дуже невеликому, обмеженому обсязі. Найчастіше вони висвітлюються в певних експертних висновках щодо того або іншого законопроекту.

Можна запитати: чому? Невже депутати не розуміють, як важливо аналізувати наслідки ухвалених ними правових рішень? Звичайно, розуміють. Проте для них ефективність адміністративно-деліктного законодавства не зводиться до ефективності самої адміністративно-правової норми. Для них адміністративно-деліктна законотворчість ефективна, якщо їх показали під час дебатів, якщо вони виступили перед виборцями, якщо їх процитували газети – це теж складові елементи ефективності законодавчої діяльності.

І може виникнути парадоксальна ситуація, коли законодавча діяльність ефективна, а закон, на врегулювання суспільних відносин у сфері адміністративної відповідальності, у результаті з'являється нікчемний, і наслідки його нікчемні. Тобто ефективний політичний шум навколо питання, а результат не відповідає суспільним очікуванням. Але це свідчить про те, що ефективність самої адміністративно-правової норми не можна плутати з ефективністю законодавчого процесу – там свої критерії і своя оцінка.

У цієї проблеми є й інша сторона. Коли ми бачимо недостатню ефективність адміністративно-деліктного законодавства України або навіть його негативний результат, у цьому не можна звинувачувати лише депутатів. Адже у нас депутати відповідають за все. Слід розуміти, що позитивний або негативний результат впливу адміністративно-деліктного законодавства на суспільні відносини або рівень адміністративної деліктності – це сукупність багатьох складових. Після прийняття адміністративно-деліктного законодавства включається Кабінет Міністрів України, який або фінансує, або не фінансує реалізацію його нормативних приписів, включаються інші органи виконавчої влади, прокуратура, суд, громадські організації, ЗМІ. Тобто існує ще дуже багато учасників, які задіяні в процесі реалізації адміністративно-деліктного законодавства. Якщо будь-яка з цих ланок не працює – а ми чудово знаємо, як вони працюють, – ми не досягнемо позитивного результату. Тому в недоліках реалізації адміністративно-правової норми несправедливо звинувачувати тільки того, хто її створив. Потрібно розуміти, що адміністративно-правова норма – це лише

один з елементів дуже складного механізму, за допомогою якого або досягається, або не досягається позитивний результат, наприклад, зниження рівня адміністративної деліктності.

Специфіка обговорюваної проблеми полягає в методологічній складності виділення того, що залежить від адміністративно-правової норми, а що – від інших елементів механізму реалізації адміністративно-деліктного законодавства. Тому що, як зазначається в одному із прислів'їв, «у перемоги сто батьків, поразка – завжди сирота». Мало хто погодиться взяти на себе відповідальність за те, що саме через його бездіяльність позитивний результат у сфері протидії адміністративній деліктності не досягнуто, та всі готові приєднатися до перемоги, якщо мета досягнута та отриманий позитивний результат.

І останнє. Дуже важливий аспект проблеми – це розмежування ефективності адміністративно-деліктного законодавства і ефективності державної правової політики протидії адміністративній деліктності. Формально її об'єкт (мається на увазі об'єкт оцінки ефективності законодавства) відрізняється від об'єкту аналізу політики. Проте якщо на це співвідношення подивитися з практичної площини, то принаймні під час забезпечення правопорядку правоохоронні органи фундаментальних відмінностей між оцінкою ефективності вказаних правових явищ не проводять. Іншими словами, на практиці, оцінюючи адміністративно-деліктне законодавство, оцінюють і ефективність формування та реалізації державної правової політики протидії адміністративній деліктності в цілому.

Вказаний підхід для України має все-таки бути визнаний передчасним. Передчасним внаслідок того, що адміністративно-деліктне законодавство у нас може прийматися ефективно. З аналізу змісту тексту законодавства може випливати, що все у врегулюванні тих або інших суспільних відносин у сфері адміністративної відповідальності повинно вийти прекрасно, але всі чудово розуміють, що його вимоги часто виконуватися не будуть або не зможуть реалізовуватися стосовно певних суб'єктів. Прикладів із цього приводу можна навести величезну кількість. Це і встановлення імунітету від адміністративної юрисдикції для деяких категорій осіб (наприклад для депутатів), і неможливість реалізації такого адміністративного стягнення, як адміністративне видворення іноземців і осіб без громадянства за межі території України, тощо.

Висновок. Тому, резюмуючи наведене, хотілося б ще раз наголосити на тому, що слід дуже чітко відрізнити оцінку ефективності адміністративно-деліктного законодавства від оцінки ефективності державної правової політики протидії адміністративній деліктності, вбачати відмінності в оцінці текстів нормативно-правових актів та оцінці законодавчої і адміністративно-юрисдикційної практики. Останні слід оцінювати за іншими критеріями і іншими методами, ніж адміністративно-деліктне

законодавство; вони у багатьох випадках розходяться дуже далеко.

Бібліографічні посилання

1. Саєнко С.І. Адміністративно-деліктне законодавство України: оцінка ефективності в умовах сучасності / С.І. Саєнко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2009. - № 2. – С. 118-124.
2. Кодекс Украинской ССР об административных правонарушениях: Науч.-практ. коммент. / В.С. Анджиевский, Э.Г. Герасименко, Е.В. Додин и др. – К.: Изд-во «Украина», 1991. – 623 с.
3. Кодекс Украины об административных правонарушениях. – Х.: ООО «Одиссей», 2009. – 288 с.

Надійшла до редакції 19.10.2010

А.Й. Іванський

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України
(Державне казначейство України)

УДК 346.62 : 336.02

ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ ПРИМУС

Досліджено науково-теоретичні підходи до визначення поняття „державний примус”. Розглянуто особливості державного примусу у різних галузях права. Досліджено залежність державного примусу у фінансовому праві від предмета даної галузі права. Визначено поняття фінансово-правового примусу, систему примусових заходів та особливості останнього.

Ключові слова: *фінансово-правовий примус, фінансово-правова відповідальність, фінансове правопорушення, фінансово-правова норма.*

Исследованы научно-теоретические подходы к определению понятия «государственное принуждение». Рассмотрены особенности государственного принуждения в различных отраслях права. Исследована зависимость государственного принуждения от предмета данной отрасли права.

Ключевые слова: *финансово-государственное принуждение, финансово-правовая ответственность, финансовое правонарушение, финансово-правовая норма.*

The scientific-theoretical approaches to determination of concept „state compulsion” are investigated. The features of state compulsion in the different fields of law are considered. The dependence of state compulsion in financial law from the subject of this brunch of law is investigated. The concept of state compulsion and state compulsion in a financial law and the system of the compulsion measures are determined.

Keywords: *state compulsion in a financial law, financially legal*

responsibility, financial offence, financially legal norm.

Постановка проблеми. Становлення основ фінансово-правової відповідальності і фінансово-правового примусу характеризується значною кількістю нормативно-правових актів, що свідчить про підвищену увагу до заходів державного примусу фінансового характеру з боку держави. Проте значне розмаїття підзаконних – фінансових нормативних актів, суперечність і безсистемність нормотворення не можуть сприяти формуванню цього нового правового інституту. Відсутність повноланцюгового, позбавленого протиріч фінансового законодавства призвела до того, що основні положення інституту державного примусу у фінансовому праві та багато інших питань цієї важливої проблеми досі залишаються недостатньо глибоко вивченими або взагалі випадають з поля зору дослідників, оскільки розроблялися, переважно, у процесі правозастосовної діяльності.

Вся фінансова система, як невід'ємна ознака держави, основа її суверенітету, не може функціонувати без інституту відповідальності та державного примусу. Проте проблемним аспектом на сьогодні залишається – неоднозначне трактування місця фінансово-правової відповідальності у системі юридичної відповідальності як серед значної кількості теоретиків, так і серед практиків. Переоцінка ролі фінансових відносин у функціонуванні держави, а від їх нормального функціонування залежить зовнішня і внутрішня безпека, економічне забезпечення реалізації прав і свобод людини, неминуче спричиняє необхідність утвердження фінансово-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, що забезпечується характерними для неї заходами державного примусу.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. В основу написання даної статті покладені наукові праці сучасних українських вчених О.М. Шевчука, Л.М. Капаєвої, В.М. Опаріна, Л.К. Воронової, російських авторів М.В. Карасьової, О.М. Горбунової та дослідників радянської доби Г.С. Гуревича, Н.І. Хімічевої.

Проблемний аспект дослідження фінансово-правової відповідальності та фінансово-правового примусу полягає в їх зовнішній схожості, оскільки фінансово-правова відповідальність забезпечується заходами фінансово-правового примусу. Проте за змістом та функціональним призначенням це окремі інститути. Отже, **метою** статті і є порівняльне дослідження даних категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Примус є необхідним елементом соціальної організації. У докласовому суспільстві він базувався на авторитеті старійшин, вождів племен тощо, в класовому суспільстві – на владі держави. Отже, примус найтіснішим чином пов'язаний з державною владою і визначає якість цієї влади.

Важливим теоретичним питанням щодо суті державного примусу є питання його поняття. Звертаючись до його дослідження, необхідно зупинитися на наступних визначеннях, запропонованих авторами, які вивчали проблему примусу в загальнотеоретичному і галузевих значеннях. Б.Т. Базильов зазначає, що «державний примус є здійснювана компетентними органами і посадовими особами владна дія у вигляді розпорядження щодо певної поведінки (психічний примус) або у формі безпосередньої дії (фізичний примус)» [1, с. 40].

С.С. Алексєєв пише, що «державний примус, виражений у праві, – це зовнішня дія на поведінку, заснована на організованій силі держави, на наявності у неї «речових» знарядь влади і направлена на зовнішнє безумовне (непохитне) утвердження державної волі» [2, с. 106]

Якнайповніше відображає суть примусу наступне визначення В.В. Серьогіної. «Примус – це фізична, психічна або інша дія уповноважених на те органів держави, посадових осіб, представників громадськості на свідомість і поведінку суб'єктів шляхом застосування до них у встановленому процесуальному порядку примусових заходів, вказаних у санкціях (диспозиціях) правових норм і пов'язаних з настанням для них негативних наслідків особистого, майнового або організаційного порядку в цілях боротьби з правопорушеннями, охорони суспільної безпеки і правопорядку [3, с. 36]

Отже, *фінансово-правовий примус*, у широкому значенні, можна визначити як зовнішню дію на поведінку суб'єктів фінансово-правових відносин, засновану на організованій силі держави, що забезпечує безумовне затвердження волі держави.

Будь-яка галузь права містить у собі можливість застосування примусових заходів і в своїй регулюючій дії на суспільні відносини не може обійтися без державного примусу.

У той же час роль примусу, його призначення і правова природа примусових заходів у різних галузях права різні, оскільки самі галузі права різні. Наприклад, можна без особливих доказів стверджувати, що якщо кримінальне право передбачає суцільне застосування заходів примусу, то в цивільному праві примус виконує абсолютно іншу роль, «він має тут похідний, забезпечувальний характер» [4, с. 53].

Якщо предметом конституційного права є ті відносини, які можна назвати базовими, основоположними в кожній зі сфер суспільного життя, то вони утворюють ніби фундамент всієї будівлі складної системи соціальних зв'язків, що підлягають правовій дії. Ці базові відносини також не позбавлені державного примусу. Конституційна суть примусу зумовлюється тим, що цей спосіб впливу на особу в найзагальнішій формі передбачається самим змістом Конституції України, конкретизується і вичерпно закріплюється системою норм різних галузей права і точним законодавством, тим, що Конституцією в найзагальнішій формі

визначаються основні сфери захисту за допомогою примусу різних соціально значимих інтересів і держави, і особи.

Адміністративно-правовий примус – це особливий вид державного примусу, що полягає у застосуванні суб'єктами функціональної виконавчої влади встановлених нормами адміністративного права примусових заходів у зв'язку з неправомірними діями. Він відіграє важливу роль в охороні правопорядку, і особливо слід відзначити його профілактичне значення в боротьбі з правопорушеннями.

Фінансове право також містить у собі можливість застосування примусових заходів і в своїй регулюючій дії на суспільні відносини не може обійтися без державного примусу. Н. Пришва, досліджуючи роль дії механізму примусу при регулюванні відносин у сфері обов'язкових платежів, визначила механізм примусу у сфері фінансової діяльності з акумуляції обов'язкових платежів як закріплену законом сукупність дій та способів впливу владного суб'єкта на іншого учасника правовідносин зі сплати обов'язкових платежів з метою забезпечення невідворотності їх сплати та захисту фіскального інтересу як різновиду публічного [5, с. 25–26].

Важливе значення фінансово-правового примусу зумовлюється і характерним для всіх публічних галузей права методом владних приписів. Оскільки фінансове право пов'язане з фінансовою діяльністю держави, метод владних приписів, як підкреслює О. Орлюк, являє собою органічну систему, що уособлює цілісність юридичних фактів, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення фінансових правовідносин, юридичний статус їхніх суб'єктів, розподіл прав та обов'язків між ними, встановлення санкцій за порушення приписів фінансових правових норм та порядок їх застосування [6, с. 42].

Метод владних приписів має свої особливості у більшості фінансових правовідносин. Насамперед, у фінансових – правовідносинах переважають обов'язки. Далі, виходячи зі змісту методу владних приписів, суб'єкти фінансових правовідносин не можуть на свій розсуд набувати фінансових прав і здійснювати фінансові обов'язки, а – також визначати їх зміст. Вони реалізують фінансові права й обов'язки, тільки якщо останні встановлені у відповідних фінансово-правових нормах. І нарешті, метод владних приписів визначає юридичну нерівність суб'єктів фінансових правовідносин. Одні суб'єкти мають юридично владні повноваження стосовно інших суб'єктів, які не мають таких зустрічних повноважень. Досить слушно з цього приводу акцентує увагу – Воронова Л.К. на тому, що сторона, що виражає публічний фінансовий інтерес, завжди наділена владними повноваженнями [7, с. 36].

Виконуючи владні розпорядження, суб'єкти фінансових правовідносин вписуються в систему державних вимог щодо необхідності ефективної реалізації функцій зі збирання, розподілу і використання

публічних грошових коштів. Відмова від виконання фінансово-правового обов'язку, покладеного на суб'єкт (сплата податку, повернення кредиту, перерахування страхового внеску, цільове використання бюджетних коштів тощо), спричиняє негативні наслідки у вигляді заходів державного примусу.

Особливості як самих галузей права, так і властивих їм примусових заходів зумовлюються регульованими відносинами, тобто предметом регулювання. Спробуємо простежити залежність заходів державного примусу у фінансовому праві від його предмета.

Предмет фінансового права становлять відносини, що формуються в процесі діяльності держави щодо акумуляції, розподілу і використання грошових фондів коштів, необхідних для реалізації публічних функцій держави.

Сьогодні предмет фінансового права слід визначати через майнові і пов'язані з ними немайнові відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави.

На думку професора Н.І. Хімичевої, фінансова діяльність держави – це здійснення нею функцій з планомірного утворення (формування), розподілу і використання грошових фондів (фінансових ресурсів) з метою реалізації завдань соціально-економічного розвитку, забезпечення обороноздатності і безпеки країни, а також використання фінансових ресурсів для діяльності державних органів [8, с. 27].

Професор О.М. Горбунова, визначаючи фінансову діяльність, підкреслює необхідність диференціації фондів грошових коштів на централізовані і децентралізовані [9, с. 23]. У той же час, на думку професора Г.С. Гуревича, до децентралізованих фінансів слід відносити фінанси підприємства і галузей народного господарства, а до централізованих – загальнодержавні фінанси [10, с. 7].

Фінансові відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави, розглядаються у взаємозв'язку з фінансовою системою, охоплюють ту її частину, яка «замикається» на державних грошових фондах.

Зважаючи на зумовленість примусових заходів певної галузі права регульованими відносинами, тобто предметом регулювання даної галузі, можна зробити висновок, що державний примус у фінансовому праві є відповідним елементом діяльності держави. Крім того, варто підкреслити, що державний примус у фінансовому праві завжди регулюється фінансово-правовими нормами, які закріплюють вичерпний перелік заходів державного примусу, підстави і порядок їх застосування. Він спрямований на забезпечення дотримання фінансової дисципліни суб'єктами фінансових правовідносин.

Основною метою фінансово-правового примусу – є зміцнення режиму законності і правопорядку у сфері утворення, розподілу, ви-

користання грошових коштів держави.

Заходи державного примусу застосовуються уповноваженими на те суб'єктами. Такими суб'єктами є, наприклад, податкові органи, КРУ, суди загальної юрисдикції, арбітражні суди тощо.

Розглядаючи фінансово-правовий примус як різновид державного примусу, відповідно до розглянутих раніше видів заходів державного примусу, можна виділити такі *заходи* фінансово-правового примусу:

забезпечувальні (наприклад, ті які належать до категорії способів забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків і зборів);

відновні (пені у фінансовому праві);

попереджувальні (попередження неналежного виконання бюджетного процесу);

каральні (застосування фінансово-правових санкцій у вигляді штрафу).

Єдиною правовою підставою застосування заходів фінансово-правового примусу є протиправна поведінка суб'єктів фінансових правовідносин, а також юридичні факти, що свідчать про порушення фінансового законодавства та вчинення фінансового правопорушення. При цьому слід зазначити, що залежно від характеру діяння застосовуються і відповідні заходи державного примусу. Так, резидент не може відмовитися від перевірки правильності задекларованих валютних цінностей та іншого майна. Владний суб'єкт в особі контролюючого органу не пропонує перевірку, а примушує резидента до її проведення (забезпечувальні заходи). У випадку ж невиконання цієї вимоги до порушника застосовуються більш жорсткі заходи примусу – відновні або каральні – залежно від характеру протиправного діяння.

Виходячи з розглянутих положень, фінансово-правовому примусу властиві такі основні особливості:

1. Фінансово-правовий примус, як вид державного примусу, є впливом на свідомість і поведінку суб'єктів. Примус може набувати форми психічної, фізичної або іншої дії, проте, незважаючи на відмінності між цими формами, всі вони – результат зовнішньої примусової дії, пов'язаної з обмеженням свободи волі суб'єкта та іншими правообмеженнями.

2. Фінансово-правовий примус є дією у вигляді застосування відповідних заходів, що полягають у реальному застосуванні санкцій фінансово-правових норм до конкретних суб'єктів фінансових правовідносин.

3. Фінансово-правовий примус завжди є специфічною формою правозастосовної діяльності спеціально уповноважених на це органів держави, посадових осіб.

Враховуючи названі особливості фінансово-правового примусу, можна дати наступне визначення цього поняття. Під фінансово-правовим

примусом слід розуміти метод впливу уповноважених на те органів держави, посадових осіб на свідомість та поведінку суб'єктів фінансових правовідносин шляхом застосування до них у встановленому процесуальному порядку заходів забезпечувального, відновного, попереджувального та карального характеру з метою охорони та подальшого розвитку правовідносин у сфері публічної фінансової діяльності держави.

Аналіз сучасної юридичної літератури показує, що юридична відповідальність дуже часто визначається через призму заходів державного примусу, дане цілком стосується і фінансово-правової відповідальності. Слід також відзначити, що фінансово-правовий примус «пронизує» фінансово-правову відповідальність – у трактуваннях її не лише як заходів державного примусу, але і в інших аспектах. Це ще раз підкреслює інтеграційний характер поняття фінансово-правової відповідальності.

Фінансово-правову відповідальність доцільно визначити як міру державного осуду, яка з точки зору суб'єктивного права виявляється у нормативному та забезпеченому державним примусом у фінансовому праві обов'язку суб'єктів фінансового правопорушення зазнавати заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня) за вчинене ними правопорушення у сфері фінансової діяльності. Фінансово-правова відповідальність полягає у накладенні обов'язку майнового характеру, який є новим, що не існував раніше, до вчинення фінансового правопорушення.

Для повнішого дослідження проблеми співвідношення фінансово-правової відповідальності та фінансово-правового примусу необхідно з'ясувати, на якому рівні і в якому об'ємі буде присутній елемент державного примусу (примусовості) у фінансово-правовій відповідальності.

Фінансово-правова відповідальність пов'язана не з усім комплексом заходів фінансово-правового примусу. У юридичній літературі [4, с. 71] достатньо часто згадується про те, що категорія «державний примус» ширша за змістом, ніж категорія «юридична відповідальність», оскільки юридична відповідальність – це різновид державного примусу, з цим варто погодитись.

Фінансово-правова відповідальність і фінансово-правовий примус не тотожні поняття. Дане впливає, зокрема, з того, що момент притягнення винної особи до фінансово-правової відповідальності та момент застосування до правопорушника заходів фінансово-правового примусу істотно розходяться в часі. Встановлення вини і притягнення до фінансово-правової відповідальності, хоча і не завжди, передують безпосередньо самому застосуванню встановлених у нормативних актах заходів фінансово-правового примусу. Застосування заходів фінансово-правового примусу до дотримання норм фінансового права є наслідок примусового притягнення особи до фінан-

сово-правової відповідальності, метод дії на правопорушника, властивий ретроспективному аспекту фінансово-правової відповідальності. Особа і міра її вини встановлюються раніше, потім визначається вид фінансово-правової відповідальності, до якої притягуються правопорушники, і лише після цього слідує заходи державного примусу. В деяких випадках на практиці заходи фінансово-правового примусу застосовуються незалежно від фінансово-правової відповідальності, тобто як самостійні.

У цілому при аналізі співвідношення понять «фінансово-правова відповідальність» та «заходи фінансово-правового примусу» можна зробити висновок, що застосування заходів фінансово-правової відповідальності та заходів фінансово-правового примусу може мати різні цілі, може відрізнятися порядок втілення в життя різних фінансово-правових норм тощо. У демократичній правовій державі державний примус не повинен бути домінуючою складовою фінансово-правової відповідальності. Такою складовою виступає усвідомлена на індивідуальному рівні потреба як всього – суспільства, так і кожного громадянина у дотриманні фінансової дисципліни.

При дослідженні питання про фінансово-правову відповідальність та заходи фінансово-правового примусу доцільно розглянути їх відмінні риси за наступними критеріями:

1) *цілі застосування* (каральна мета не є пріоритетною для заходів фінансово-правового примусу, на відміну від заходів фінансово-правової відповідальності);

2) *підстави виникнення* (для застосування заходів фінансово-правового примусу наявність складу правопорушення не обов'язкова, а для настання фінансово-правової відповідальності – обов'язкова, включаючи об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону і суб'єкт фінансового правопорушення);

3) *функції застосування* (заходам фінансово-правового примусу не властива каральна функція, що виражається в їх застосуванні за деякий час до правопорушення, тоді як заходам фінансово-правової відповідальності – властива);

4) *характер наслідків* (заходи фінансово-правового примусу не мають несприятливих наслідків і додаткових обтяжень для правопорушника, фінансово-правовій відповідальності характерні несприятливі для правопорушника звуження обсягу прав матеріального і нематеріального характеру);

5) *зв'язок із санкцією фінансово-правової норми* (фінансово-правова відповідальність супроводжується санкцією фінансово-правової норми, заходам фінансово-правового примусу це не властиво);

6) *порядок застосування* (фінансово-правова відповідальність застосовується як у судовому порядку, так і на підставі рішення конт-

ролюючого органу відповідно до чітко встановленої процедури, застосування заходів фінансово-правового примусу відбувається поза чітким процесуальним порядком);

7) наявність вини (вина є обов'язковим елементом суб'єктивної сторони складу фінансового правопорушення, для застосування заходів фінансово-правового примусу це не характерно).

Вищезазначені відмітні критерії не відокремлені один від одного, а, навпаки, є системною єдністю. Наприклад, цільовий критерій застосування фінансово-правової відповідальності тісно пов'язаний з підставою виникнення фінансово-правової відповідальності; характер наслідків фінансово-правової відповідальності (заходів фінансово-правового примусу) невіддільний від санкцій фінансово-правової норми, який залежить від наявності вини суб'єкта фінансового примусу; функції застосування фінансово-правової відповідальності (заходів фінансово-правового примусу) не можуть не відповідати цілям їх застосування. Іншими словами, виділені критеріїв можна вважати умовними, зважаючи на варіативні кордони між ними, що вказує на їх системну єдність та цілісність.

Фінансово-правова відповідальність та фінансово-правовий примус мають як спільні ознаки, так і відмінні. Проте саме аналіз даної системи ознак дає можливість, крім іншого, із впевненістю говорити про самостійність фінансово-правової відповідальності. – До спільних ознак фінансово-правової відповідальності та державного фінансово-правового примусу слід віднести:

по-перше, іноді єдину підставу їх застосування – фінансове правопорушення;

по-друге, заходи фінансово-правового примусу та фінансово-правової відповідальності здійснюються спеціально уповноваженими на те державними органами;

по-третє, заходи фінансово-правового примусу та фінансово-правова відповідальність мають тільки правовий характер, тобто застосовуються на правовій основі.

Проте наявність ряду спільних ознак не означає тотожності фінансово-правової відповідальності та фінансово-правового примусу. До відмінних ознак слід віднести наступні: фінансово-правова відповідальність передбачається санкцією фінансово-правової норми, а примус диспозицією фінансово-правової норми; застосування заходів фінансово-правової відповідальності пов'язане з новим або додатковим фінансовим обов'язком, примус може передбачати не тільки виконання додаткового обов'язку; державний примус у фінансовому праві має основне (пріоритетне) значення, так як саме через нього реалізується фінансово-правова відповідальність; застосування заходів фінансово-правової відповідальності передбачає необхідність встано-

влення вини суб'єкта фінансового правопорушення, при державному примусі у фінансовому праві це не є обов'язковим.

Висновок. Аналіз особливостей фінансово-правового примусу свідчить про те, що даному правовому інституту властива складна юридична конструкція, різноманітність примусової дії і наслідків. Основне призначення державного примусу у сфері публічних фінансів полягає у боротьбі з фінансовими правопорушеннями та іншими небажаними наслідками та їх попередженні, а також в охороні і подальшому розвитку суспільних відносин у сфері фінансової діяльності держави.

Бібліографічні посилання

1. *Базылев Б.Т.* Юридическая ответственность (теоретические вопросы). – Красноярск, 1985.
2. *Алексеев С.С.* Общая теория права: В – 2 т. – Т. 2. – М., 1982.
3. *Серегина В.В.* Государственное принуждение по советскому праву. – Воронеж, 1991.
4. *Коломоєць Т.О.* Адміністративний примус у публічному праві України: Теорія, досвід та практика реалізації. – Запоріжжя, 2004.
5. *Пришва Н. Ю.* Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2004.
6. *Орлюк О.П.* Фінансове право: Навч. посіб. – К., 2003.
7. *Воронова Л.К.* Фінансове право України: Підруч. – К., 2006.
8. *Финансовое право: Учеб. / отв. ред. Н.И. Химичева.* – М., 1995.
9. *Горбунова О.Н.* О предмете и системе финансового права // Юрид. мир. – 1998. – № 5. – С. 22-27.
10. *Гуревич Г.С.* Советское финансовое право. – М., 1985.

Надійшла до редакції 14.06.2010

Б.Ю. Бурбело

викладач

*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

УДК 342.951:351.811.12

Статтю присвячено уточненню адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій як суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху. Окремо досліджуються повноваження місцевих державних адміністрацій щодо координації діяльності із забезпечення безпеки дорожнього руху на місцевому рівні, державного технічного нагляду за машинами сільськогосподарського призначення та впорядкування руху мопедів.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, місцеві органи ви-

конавчої влади, місцеві державні адміністрації.

Стаття посвящена уточненню административно-правового статусу місцевих державних адміністрацій як суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху. Особливо досліджуються повноваження місцевих державних адміністрацій по координації діяльності, пов'язаної з забезпеченням безпеки дорожнього руху на місцевому рівні, технічному нагляду за машинами сільськогосподарського призначення та упорядкування руху мопедів.

Ключевые слова: *безпека дорожнього руху, місцеві органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації.*

The article is devoted to specification of the administrative-legal status of local state administrations as subjects of providing of a traffic safety. The powers of local state administrations of coordination of activity to providing of a traffic safety at a local level, technical supervision of agricultural machines and organization of movement of mopeds with an engine size of up to 50 cc are separately investigated.

Keywords: *traffic safety, local executive bodies, local state administrations.*

Постановка проблеми. На перших етапах автомобілізації за радянських часів нормативно-правове регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки на території України здебільшого мало децентралізований характер. Навіть видача правил дорожнього руху досить тривалий період, аж до 1961 р., належало до компетенції міських, обласних та крайових Рад депутатів трудящих. На місцевому рівні існували підрозділи, які здійснювали контроль руху на дорогах та вулицях міст. Отже, не випадково й сьогодні місцеві органи державної виконавчої влади, взаємодіючи з органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічної влади, займають одну з вузлових позицій у державній системі забезпечення безпеки дорожнього руху.

Питання про повноваження місцевих державних адміністрацій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху є досить актуальним з погляду на сучасний стан аварійності на автошляхах України. За даними Громадської колегії з безпеки дорожнього руху при Департаменті ДАІ МВС України, на дорогах держави кожного дня гинуть понад 20 осіб та близько 170 отримують травми, що перевищує аналогічні показники багатьох країн світу у 3-10 разів [1]. Така статистика свідчить про необхідність пошуку та застосування дійових засобів зниження дорожньо-транспортного травматизму як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. Вагомим аргументом до цього є проголошення Генеральною Асамблеєю ООН періоду 2011-2020 рр. як Десятиріччя дій за безпеку дорожнього руху [2].

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано

розв'язання даної проблеми. Дослідженню правових проблем організації та забезпечення безпеки дорожнього руху присвячено чимало праць українських та російських вчених, таких як: В.В. Доненко, Є.В. Додін, М.М. Долгополова, В.В. Новіков, Т.О. Гуржій, В.Й. Развадовський, В.В. Лук'янов, С.М. Гусаров, І.І. Веремеєнко, В.В. Єгупенко, В.І. Жульов, О.Ю. Салманова, О.С. Фролов, О.Л. Міленін, Г.Н. Клінковштейн, А.М. Подоляка, В.К. Шкарупа та ін.

Метою цієї статті є уточнення адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій як суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потенціал місцевих державних адміністрацій як суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху закладено, перш за все, положеннями Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. Зокрема, зміст ст. 3, 5 цього нормативного акта дозволяє віднести місцеві органи державної виконавчої влади до категорії суб'єктів державного управління у сфері дорожнього руху, адже до їх компетенції включено здійснення досить широкого кола повноважень щодо організації безпечного функціонування автомобільного та інших видів дорожнього транспорту у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Серед таких повноважень – прийняття локальних нормативних актів з питань дорожнього руху та його безпеки; затвердження регіональних програм розвитку дорожнього руху та його безпеки; державний нагляд та контроль за дотриманням законодавства про дорожній рух та його безпеку, за діяльністю підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та господарювання щодо планування та виконання заходів з безпеки дорожнього руху; формування фондів для фінансування державних програм і окремих заходів, спрямованих на розвиток дорожнього руху та його безпеки; забезпечення розвитку мережі місцевих автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів, їх утримання та охорони; керівництво діяльністю з організації дорожнього руху; організація навчання населення Правилам дорожнього руху, проведення виховних заходів серед різних соціально-вікових груп населення щодо його безпеки; організація підготовки та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів і розвиток мережі відповідних навчальних закладів; організація та здійснення заходів для надання медичної допомоги потерпілим під час дорожньо-транспортних подій та медичного забезпечення безпеки дорожнього руху; організація та фінансування заходів, пов'язаних із профілактикою дитячого дорожньо-транспортного травматизму; керівництво роботою щодо пропаганди безпеки дорожнього руху тощо.

Відповідні норми містяться й у Законі України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. Так, до відання місцевих держадмі-

ністрацій віднесено вирішення питань транспорту та зв'язку, промисловості, будівництва, підприємництва, бюджету й фінансів, освіти, фізичної культури та спорту, забезпечення законності, тобто саме ті сфери, що безпосередньо стосуються безпеки дорожнього руху. Згідно з положеннями ст. 16 зазначеного закону, місцеві державні адміністрації здійснюють контроль за додержанням правил технічної експлуатації транспорту та дорожнього руху, правил транспортного обслуговування.

Для реалізації наданих повноважень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, на підставі ст. 12 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» обласні та районні держадміністрації мають право проводити перевірки стану додержання Конституції України та законів України, інших актів законодавства органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, керівниками підприємств, установ, організацій, їх філіалів та відділень незалежно від форм власності і підпорядкування; залучати вчених, спеціалістів, представників громадськості до проведення перевірок, підготовки і розгляду питань, що входять до компетенції місцевих державних адміністрацій; одержувати відповідну статистичну інформацію та інші дані від державних органів і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій, підприємств, установ та організацій, їх філіалів і відділень незалежно від форм власності; давати згідно з чинним законодавством обов'язкові для виконання розпорядження керівникам підприємств, установ, організацій, їх філіалів та відділень незалежно від форм власності і громадянам з контрольованих питань, порушувати питання про їх відповідальність.

Виконання такого широкого обсягу повноважень у сфері безпеки дорожнього руху організаційно забезпечується відповідними структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій. Оскільки згідно з положеннями ст. 5 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» склад і структуру місцевих держадміністрацій визначають їх голови, назви підрозділів з питань транспорту можуть відрізнитись. Відповідно до типових положень, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 214 від 01.03.2006 р., такі підрозділи пропонується створювати у складі Головних управлінь промисловості та розвитку інфраструктури обласних управлінь промисловості та розвитку інфраструктури Севастопольської міської, відділів розвитку інфраструктури районних державних адміністрацій. Так, у Луганській обласній державній адміністрації управління транспорту та зв'язку є окремим підрозділом, що має у своїй структурі відділ автомобільного транспорту.

Важливо, що цими типовими документами певною мірою конкретизуються повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, відповідно до п. 4 Типового положення про Головне управління промисловості та розвитку інфраструктури обласної, управління промисловості та розвитку ін-

фраструктури Севастопольської міської державної адміністрації, для виконання завдань забезпечення безпеки дорожнього руху зазначені підрозділи розробляють і подають голові держадміністрації пропозиції щодо проектів програм реформування і розвитку галузі транспорту, підвищення рівня безпеки дорожнього руху та технічної експлуатації усіх видів транспорту; проведення конкурсів на визначення перевізників пасажирів на приміських та внутрішніх обласних автобусних маршрутах; визначення потреби в транспортних перевезеннях; розробляють і подають пропозиції голові держадміністрації, Мінтранзсв'язку щодо формування напрямів інвестиційної та інноваційної політики; сприяють розвитку інфраструктури транспорту в області, місті, формуванню та удосконаленню автотранспортної мережі, а також розвитку регіонального ринку транспортних послуг, координації роботи окремих видів транспорту, оптимізації мережі маршрутів перевезення пасажирів і вантажів у межах області, міста; беруть участь у розробленні і виконанні державних цільових програм розвитку транспорту; здійсненні заходів щодо залучення інвестицій та міжнародної технічної допомоги на розвиток транспорту; ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на підприємствах транспорту; забезпеченні функціонування інформаційно-аналітичних систем тощо.

Частково до виконання повноважень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху залучаються й інші управління та відділи місцевих держадміністрацій, оскільки деякі з таких повноважень стосуються, наприклад, сфери освіти у питаннях підготовки та перепідготовки водіїв, навчання дітей правилам дорожнього руху, сфери охорони здоров'я у частині медичного забезпечення дорожнього руху, засобів масової інформації у разі необхідності висвітлення певних подій у пресі.

Відповідно до п. 9 ст. 39 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», п. 43 Типового регламенту місцевої державної адміністрації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 2263 від 11.12.1999 р., для сприяння здійсненню повноважень місцевої держадміністрації можуть бути утворені консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи (ради, колегії, робочі групи), служби та комісії. Прикладом таких допоміжних органів є Координаційні ради з питань безпеки дорожнього руху, створені при місцевих державних адміністраціях на виконання Розпорядження Президента України № 1289/2005-рп від 19.12.2005 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення безпеки дорожнього руху».

Зокрема, Положення про Координаційну раду при облдержадміністрації з питань забезпечення безпеки дорожнього руху, затверджене розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації № 44 від 23.01.2006 р., передбачає такі завдання цього консультативно-дорадчого органу, як проведення моніторингу стану справ щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, розроблення пропозицій щодо забезпе-

чення безпеки дорожнього руху на автомобільних дорогах, вулицях міст, інших населених пунктів і залізничних переїздах, вжиття невідкладних заходів до їх виконання та ін [3].

На наш погляд, суттєвими з точки зору реалізації координаційних повноважень ради є надані їй права щодо визначення порядку взаємодії правоохоронних органів, державних установ та організацій, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення безпеки дорожнього руху, посилення контролю за дисципліною учасників дорожнього руху, технічним станом транспортних засобів та їх допуском до участі в дорожньому русі; підвищення готовності сил і засобів до оперативного реагування на надзвичайні ситуації і події на автомобільних дорогах та поліпшення координації діяльності територіальних підрозділів МВС України, охорони здоров'я облдержадміністрації, служби автомобільних доріг, підрозділів МНС України й органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування під час ліквідації їх наслідків; здійснення роз'яснювальної роботи щодо необхідності неухильного додержання правил дорожнього руху всіма його учасниками та забезпечення широкого інформування населення органами державної влади та місцевого самоврядування; налагодження обміну інформацією про стан виконання обласної та регіональних програм забезпечення безпеки руху на автомобільних дорогах, вулицях міст, інших населених пунктів і залізничних переїздах та вжитих заходів щодо їх фінансування.

Окремим напрямом діяльності місцевих державних адміністрацій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху є здійснення нагляду за технічним станом тракторів, самохідних шасі, сільськогосподарських, дорожньо-будівельних машин та інших механізмів, що підлягають експлуатації на вулично-дорожній мережі загального користування. Положеннями ст. 34 Закону України «Про дорожній рух» реєстрація такої техніки віднесена до відання Міністерства аграрної політики України. На місцевому рівні завдання щодо реалізації державної політики у цій сфері покладено на інспекції державного технічного нагляду, які створені у складі обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та є підзвітними у своїй діяльності Мінагрополітики України.

Типове положення про інспекцію державного технічного нагляду обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 59 від 12.01.1996 р. Цим документом передбачено численну кількість повноважень інспекцій державного технічного нагляду у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема: здійснення відомчої реєстрації та ведення обліку машин, забезпечення видачі номерних знаків на такі машини та відповідних реєстраційних документів; ведення автоматизованого обліку зареєстрованих машин та систематизація відомостей про їх власників з використанням єдиного реєстру; проведення державного технічного огляду зареєстрованих

машин; проведення перевірки технічного стану машин; проведення технічної експертизи та експертної оцінки машин, що стали не придатними до використання внаслідок аварії чи стихійного лиха, та видача відповідних документів про доцільність їх подальшої експлуатації; організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації трактористів-машиністів; приймання іспитів в осіб, які пройшли курс навчання, та видача посвідчень тракториста-машиніста; здійснення державного нагляду за виконанням правил технічного і сервісного обслуговування.

Відповідно до п. 6 Типового положення, інженер-інспектор інспекції державного технічного нагляду обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації під час виконання покладених на нього обов'язків має право безперешкодно відвідувати підприємства, установи та організації для проведення перевірок; зупиняти і забороняти експлуатацію машин у разі наявності ознак, що свідчать про їх технічну несправність; перевіряти у трактористів-машиністів під час проведення технічних оглядів машин документи на право користування і керування машинами, а також наявність медичної довідки про стан здоров'я та перевіряти їхні знання Правил дорожнього руху і навички керування машинами; робити попередження трактористам-машиністам в талоні попереджень, а за грубе порушення правил техніки безпеки дорожнього руху порушувати питання про позбавлення їх права керування машинами; давати посадовим особам та громадянам обов'язкові для виконання приписи про усунення виявлених порушень правил, норм та стандартів, що стосуються безпеки технічної експлуатації машин, дорожнього руху, а у разі невиконання таких приписів – передавати матеріали до правоохоронних органів для притягнення винних осіб до відповідальності.

Досить актуальним на сьогодні залишається питання реалізації місцевими державними адміністраціями повноважень щодо впорядкування руху мопедів. Зокрема, положеннями ст. 34 Закону України «Про дорожній рух» встановлено обов'язкову державну реєстрацію тільки для тієї частини мопедів, що експлуатуються на дорогах державного значення. У той же час п. 6.1 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 р., передбачено можливість введення місцевими органами виконавчої влади обов'язкової картки, в яку має заноситись інформація про водія мопеда.

Висновки. На нашу думку, завдання щодо запровадження реєстрації мопедів, які експлуатуються на дорогах місцевого значення, мають виконувати саме місцеві державні адміністрації. Виконання таких повноважень потребує розроблення відповідної нормативно-правової бази на місцевому рівні та ефективної взаємодії місцевих держадміністрацій з органами місцевого самоврядування та територіальними підрозділами органів виконавчої влади у сфері безпеки дорожнього руху.

В Україні вже є досвід введення картки водія мопеда на місцево-

му рівні. Так, на Черкащині за ініціативою територіального підрозділу Державтоінспекції та голови облдержадміністрації у декількох містах обласного підпорядкування за експеримент було запроваджено видачу карток водіям транспортних засобів, в яких робочий об'єм двигуна не перевищує 50 куб. см, розроблено відповідний курс лекцій з Правил дорожнього руху для визначеної категорії водіїв та спрощені тести з перевірки засвоєних знань [4].

Отже, адміністративно-правовий статус місцевих державних адміністрацій передбачає значну кількість досить різних за своїм змістом повноважень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Уточнення правового механізму реалізації таких повноважень має сприяти підвищенню ефективності загальнодержавної системи забезпечення безпеки дорожнього руху.

Бібліографічні посилання

1. *Корн Т.* Общественность бьет тревогу // Голос Украины. – 2009. – № 242, 19 декабря 2009 г. – С. 14.
2. Повышение безопасности дорожного движения во всем мире: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 24.02.2010 г. / Официальный сайт ООН. – Нью-Йорк, 2010 // <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N10/251/12/PDF/N1025112.pdf?OpenElement>.
3. Про створення Координаційної ради при облдержадміністрації з питань безпеки дорожнього руху: Розпорядження голови Луганської обласної державної адміністрації № 44 від 23.01.2006 р. / Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. – Луганськ, 2010 // http://www.loga.gov.ua/oda/documents/official/official_1583.html.
4. *Торгоненко А.* Для двох коліс напишуть правила // Моменти. – 2007. – № 11. Додаток до газети «Іменем Закону» (№48 (5590)). – С. 10.

Надійшла до редакції 01.04.2010

В.П. Буцикіна

ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ТА ФУНКЦІЙ МІЛІЦІЇ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В АЕРОПОРТАХ

Стаття присвячена проблемі посилення адміністративно-правового контролю міліції в аеропортах. Розглянуто особливості завдань та функцій щодо здійснення охорони громадського порядку та забезпечення безпеки в аеропортах підрозділами міліції.

Ключові слова: охорона громадського порядку, охорона громадської безпеки, контрольована зона аеропорта.

Стаття посвящена проблеме усиления административно-правового контроля милиции в аэропортах. Рассмотрены особен-

ности задач и функций по осуществлению охраны общественного порядка и обеспечение безопасности в аэропортах подразделениями милиции.

Ключевые слова: охрана общественного порядка, охрана общественной безопасности, контролируемая зона аэропорта.

The article is devoted to the need to strengthen administrative and legal control of police at airports. We consider features of tasks and functions for the implementation of public order and security at airports in police departments.

Keywords: protection of public order, protection of public security controlled airport zone.

Постановка проблеми. Забезпечення належного громадського порядку в Україні, який відповідає вимогам сучасності, є однією з важливих функцій держави, у здійсненні якої беруть участь всі державні органи, посадові особи та громадяни. У цьому зв'язку особливого значення набуває вирішення проблеми, що пов'язана із забезпеченням безперебійного функціонування повітряного транспорту, належного громадського порядку на об'єктах авіації та забезпечення сприятливих умов роботи в контрольованій зоні аеропортів [1, с. 24].

Актуальність теми дослідження зумовлюється необхідністю посилення адміністративно-правового контролю міліції в аеропортах з метою належного дотримання фізичними та юридичними особами норм законодавства України. Забезпечення ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина, громадського порядку та громадської безпеки, власності, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань. Вдосконалення діяльності міліції у зазначеній сфері потребує не просто удосконалення, а якісно нового оформлення, завдяки чому зростає значення адміністративно-правового регулювання, необхідність наукового узагальнення практики здійснення, а також розвитку на даній основі відповідних приписів адміністративно-правових норм, які повинні спрямовуватися на покращення діяльності міліції щодо забезпечення правопорядку в аеропортах України.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми діяльності органів внутрішніх справ, охорони громадського порядку та громадської безпеки на транспорті привертати увагу багатьох вчених, у тому числі адміністративістів, зокрема: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, В.Н. Гречухи, В.А. Гуменюка, Є.В. Додіна, М.І. Єропкина та інших.

Метою статті є розкриття особливостей завдань та функцій по здійсненню охорони громадського порядку та забезпеченню безпеки в аеропортах органами внутрішніх справ. Для досягнення поставленої мети автором поставлені такі завдання: формулювання поняття, ви-

значення завдання та функцій міліції з охорони громадського порядку в аеропортах; характеристика особливостей правового регулювання діяльності міліції з охорони громадського порядку в аеропортах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття громадського порядку і громадської безпеки є категоріями які достатньо були досліджені в адміністративно-правовій літературі. Однак незважаючи на досить ґрунтовні наукові розробки видатних адміністративістів, конституціоналістів, питання щодо змісту громадського порядку та громадської безпеки в аеропортах досліджено не було [2, с. 43–47].

Специфіка охорони громадського порядку в аеропортах пов'язана з тим, що діяльність міліції на даній території є досить обмеженою і недостатньо врегульованою на законодавчому рівні. Оскільки щоденно співробітникам міліції доводиться приймати рішення в ситуаціях, які не визначені міжнародними документами, зокрема правомірність перевірки документів у іноземних громадян, притягнення їх до відповідальності. Наприклад, як притягнути іноземця до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу за хуліганські дії, якщо йому необхідно проходити реєстрацію на рейс, що відлітає за 15 хвилин.

Наприклад, охорона громадського порядку та забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 на національному та регіональному рівні передбачає вирішення ряду проблем, які стоять перед органами внутрішніх справ в аеропортах, із забезпечення громадського порядку під час прийому на території України іноземних громадян.

Під охороною громадського порядку на авіаційному транспорті розуміється система державних і громадських заходів по здійсненню нагляду за дотриманням правил громадського порядку, попередженню і припиненню його порушень, застосуванню заходів державного і громадського впливу до порушників [3, с. 105–112].

Під громадською безпекою на авіаційному транспорті розуміється система відносин, що складаються в процесі використання і експлуатації повітряних суден при точному дотриманні умов спеціальних правил, встановлених державою, з метою відвертання або усунення тяжких наслідків, що можуть настати в результаті неправомірної діяльності підприємств, службових осіб і громадян.

Незважаючи на те, що громадський порядок і громадська безпека – самостійні поняття, категорії, явища, між ними є тісний діалектичний взаємозв'язок. Так, недопущення масових заворушень створює умови, які перешкоджають можливим порушенням правил польоту повітряних суден, протипожежних правил, створенню аварійних ситуацій на авіаційному транспорті. У той же час неухильне виконання правил, які сприяють забезпеченню громадської безпеки, гарантує непорушність громадського порядку. Наприклад, заборона розпивання

спиртних напоїв, гри в азартні ігри на борту літака попереджують можливі хуліганські прояви в особливих умовах [4, с. 57–59].

Забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян, як одне із завдань міліції, здійснюється через низку заходів у межах наданих повноважень, що реалізуються і спрямовані на попередження загрози життю, здоров'ю, честі, гідності та майну громадян, що виникає внаслідок протиправних дій чи бездіяльності з боку будь-кого. Захист порушених прав, свобод і законних інтересів громадян полягає в тому, що вони мають право звертатись до правоохоронних органів, а їх представники, пересвідчившись у наявності фактів порушення, повинні вжити заходів щодо припинення протиправних дій, встановити і притягнути до відповідальності винних та забезпечити відновлення порушених прав і свобод громадян.

Відповідно до ст. 3 «Положення про взаємодію в контрольованій зоні авіаційних суб'єктів служб авіаційної безпеки з підрозділами органів центральної виконавчої влади», затвердженого наказом Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації № 81 від 28 вересня 2004 р., визначено підрозділи, що забезпечують авіаційну безпеку в аеропорту [5].

Тому ми вважаємо за необхідне виокремити головні завдання по здійсненню організаційних та практичних заходів з охорони громадського порядку та забезпечення безпеки в аеропортах.

Головними завданнями міліції з охорони громадського порядку в аеропортах є:

- організація і координація діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав і свобод, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки цивільної авіації та громадян, які перебувають у контрольованій зоні;
- запобігання, виявлення і припинення злочинів на об'єктах авіаційних суб'єктів та на прилеглий території, виявлення осіб, які можуть становити загрозу для цивільної авіації, та контроль за ситуацією у випадку виникнення правопорушень і надзвичайних ситуацій;
- захист власності пасажирів від протиправних посягань на вантажі;
- розкриття і розслідування, розшук осіб, які вчинили правопорушення, злочин, вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень;
- розробка та здійснення разом з адміністрацією авіапідприємств профілактичних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяли небезпеченню пасажирських клаж та вантажів;
- забезпечення охорони державної власності, захист прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ і організацій від злочинних посягань та інших антигромадських дій;

- здійснення разом з авіапідприємствами заходів щодо забезпечення безпеки перевезення, охорони життя і здоров'я пасажирів та членів екіпажів транспортних суден;
- визначення основних напрямів удосконалення роботи органів внутрішніх справ в аеропортах.

Так, наприклад, основними завданнями з охорони громадського порядку міліцією в аеропортах під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 є: запобігання та припинення хуліганських проявів, порушень громадського порядку під час прильоту іноземних громадян, запобігання заподіяння шкоди міжнародному іміджу держави.

Організація охорони громадського порядку, як управлінська діяльність, нерозривно пов'язана із здійсненням функцій, спрямованих на безпосередню охорону порядку і безпеки, запобігання і припинення правопорушень [6, с. 23–25].

Так, наприклад, в умовах скупчення пасажирів в аеропортах і аеровокзалах є можливість тимчасового укриття на цих об'єктах осіб, які готуються здійснити злочин, бродяг, осіб, яких розшукують, або які маскуються під пасажирів. В обстановці безперервного та швидкого руху великих мас людей, пов'язаного з користуванням послугами транспорту, виконання пасажирами багатьох операцій (купівля квитків, реєстрація авіаційних квитків, оформлення, здача і отримання багажу, посадка і висадка) постійно виникають відволікаючі фактори, коли потенційно існує можливість досить легко здійснити злочин і зникнути. Не випадково більшість злочинів проти особистого майна громадян на транспорті – це крадіжки речей, залишених без догляду [7, с. 34–37].

Відповідно до специфіки роботи підрозділів міліції в аеропортах автор виокремив перелік функцій, які виконуються співробітниками лінійного відділу при забезпеченні охорони громадського порядку та безпеки на об'єктах території, що обслуговується.

Підрозділи органів внутрішніх справ в аеропорту та в контрольованій зоні виконують такі функції:

- забезпечують охорону громадського порядку на ділянках обслуговування;
- здійснюють у встановленому порядку нагляд за виконанням посадовими особами та громадянами рішень органів державної влади з питань охорони громадського порядку та безпеки користування повітряним транспортом;
- проводять роботу з попередження та припинення злочинів, інших антигромадських дій, виявляють причини та умови, які сприяють правопорушенням, вживають заходів до їх усунення;
- ведуть разом з іншими державними органами та громадськими організаціями боротьбу з пияцтвом і алкоголізмом, самогоноварін-

ням, наркоманією, проституцією, бродяжництвом;

- здійснюють заходи по боротьби із розкраданнями, хабарництвом та іншими видами незаконного одержання нетрудових доходів;

- здійснюють заходи щодо встановлення джерел укриття доходів та ухилення від сплати податків підприємницькими структурами;

- організують боротьбу з крадіжками вантажів, злочинними посяганнями на особисту та майнову безпеку пасажирів, з рецидивною та груповою злочинністю, безпритульністю та правопорушеннями неповнолітніх на об'єктах повітряного транспорту та на території аеропорту;

- ведуть у трудових колективах підприємств і установ транспорту пропаганду з питань охорони громадського порядку, боротьби із злочинністю, пияцтвом та іншими антигромадськими проявами, вживають заходів до формування у громадян поваги до закону;

- вживають згідно з законом заходи по заявах громадян і повідомленнях посадових осіб про скоєні злочини або злочини, що готуються, у встановленому порядку ведуть реєстрацію та облік скоєних злочинів;

- здійснюють оперативно-розшукові та інші передбачені законом заходи з метою виявлення злочинів і осіб, які їх скоїли, розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду, пропали без вісті, встановлення осіб невпізнаних трупів;

- виконують рішення судів, постанови прокурорів і слідчих про привід осіб, котрі проживають на дільниці обслуговування та ухиляються від явки за їх викликом, виконують постанови прокурорів і санкціоновані прокурором постанови слідчих про взяття під варту, прийняті у встановленому порядку постанови про адміністративний арешт, охороняють і конвоюють заарештованих та затриманих;

- здійснюють контроль за виконанням правил зберігання, носіння та перевезення вогнепальної зброї і боєприпасів у підрозділах воєнізованої охорони, видають документи на право їх носіння;

- здійснюють нагляд за дотриманням установами, організаціями, посадовими особами та громадянами на території аеропорту правил, нормативів і стандартів пожежної безпеки;

- вживають заходів щодо надання невідкладної допомоги особам, які потерпіли від катастрофи, аварій, правопорушень і нещасних випадків, а також тим, хто перебуває у безпомічному стані;

- розробляють і організують виконання спеціальних заходів, передбачених оперативними планами, при надзвичайних обставинах. У встановленому порядку здійснюють огляд багажу, ручної поклажі та особистий огляд пасажирів;

- ведуть прийом громадян, розглядають і вирішують пропозиції, заяви та скарги з питань, які належать до їх компетенції;

- забезпечують зберігання знайдених та зданих документів, цін-

ностей і іншого майна, вживають заходів щодо повернення їх законним власником, організують охорону державного, колективного та індивідуального майна громадян, що залишилось без нагляду;

- разом з іншими державними органами та громадськими організаціями беруть участь у здійсненні заходів з охорони природи, боротьби з порушеннями правил полювання і рибальства;

- сприяють у межах своєї компетенції народним депутатам України та депутатам місцевих Рад у здійсненні їх повноважень;

- забезпечують дотримання встановленого режиму законності в оперативно-службовій діяльності.

Таким чином, концентрація значних людських потоків на повітряному транспорті зумовлює необхідність першочергового вирішення органами внутрішніх справ завдань, пов'язаних із зміцненням громадського порядку і безпеки, попередженням і припиненням злочинних посягань на особисту та майнову безпеку пасажирів.

Органи внутрішніх справ на повітряному транспорті здійснюють охорону громадського порядку та ведуть боротьбу із злочинністю у специфічних умовах. Безперервні потоки пасажирів, велике скупчення людських мас в окремі періоди створюють певні труднощі в організації охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю [8, с. 234–236].

В умовах високої концентрації людей на об'єктах транспорту важливого значення набуває проблема забезпечення особистої та майнової безпеки пасажирів. Серед злочинів, які здійснюються на повітряному транспорті, крадіжки індивідуального майна складають в середньому 16–25 % з усіх, що реєструються апаратами карного розшуку ОВС на транспорті. Причому понад 90% крадіжок речей у пасажирів здійснюється злочинцями-одинаками, які проживають, в основному, у віддалених від місця скоєння злочину населених пунктах.

Бібліографічні посилання

1. *Комарчук В.* Категорія громадський порядок у теорії та практиці адміністративного права // *Радянське право.* – 1990. – № 2. – С. 24.
2. *Голосніченко І.П., Шамра В.О., Антюхов В.О. та ін.* Охорона громадського порядку на дільниці: Навч. посіб. – К., 1995.
3. *Киркач Я.В.* Громадський порядок: зміст поняття та системи охорони громадського порядку // *Вісник Запорізького юридичного інституту.* – 2006. – Вип. – 3. – С. 105–112.
4. *Клюєв О.* Зміст та функції організації діяльності у сфері охорони громадського порядку // *Право України.* – 2005. – № 9. – С. 57–59.
5. *Арбузкин А.М.* К вопросу о классификации мер административного воздействия, применяемых органами внутренних дел в сфере охраны общественного порядка // *Совершенствование административно-правовой деятельности органов внутренних дел: Сб. науч. тр.* – М., 1988.

6. Інтегрована концепція забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу схвалено: Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1244 від 17 вересня 2008 р.
7. Положення про взаємодію в контрольованій зоні авіаційних суб'єктів служб авіаційної безпеки з підрозділами органів центральної виконавчої влади, що забезпечують авіаційну безпеку: Затверджене наказом Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації № 81 від 28 вересня 2004 р.
8. Адміністративна діяльність міліції / За заг. ред. акад. АПрНУ, проф. О.М. Бандурки: Підруч. – Х., 2004. – С. 345.
9. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: Підруч. – К., 1995.
10. Адміністративна діяльність. Частина особлива: Підруч. / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Х., 2000.

Надійшла до редакції 4.03.2010

А.В. Жбанчик

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95 : 351.74

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТА ВПЛИВУ МІЛІЦІЇ ТА ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ

Проаналізовано та узагальнено існуючі підходи до розуміння поняття «громадський порядок» як об'єкта впливу міліції та внутрішніх військ МВС України. Також наведено авторське розуміння поняття «громадський порядок» у вузькому значенні, визначено групи правовідносин, які складають його зміст.

Ключові слова: *громадський порядок, охорона громадського порядку, інтереси громадського порядку, громадська безпека, суспільні відносини.*

Проанализированы и обобщены существующие подходы к пониманию понятия «общественный порядок» как объекта влияния милиции и внутренних войск МВД Украины. Также представлено авторское понимание понятия «общественный порядок» в узком значении, определены группы правоотношений, которые составляют его содержание.

Ключевые слова: *общественный порядок, охрана общественного порядка, интересы общественного порядка, общественная безопасность, общественные отношения.*

Clause(article) opens many-sided nature of existing approaches to understanding of concept "social order" as object of influence of militia and internal armies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: *a social order, protection of a social order, interests*

of a social order, public safety, public attitudes(relations).

Постановка проблеми. В науці адміністративного права існує багато різних підходів до розуміння громадського порядку. Проте залишається малодослідженим питання щодо його розуміння як об'єкта впливу міліції та внутрішніх військ (далі – ВВ) МВС України. Слід зазначити, що незважаючи на неодноразове використання у тексті законів терміна «громадський порядок», нормативне закріплення його змісту відсутнє. Проведене нами опитування 348 працівників міліції та ВВ МВС України показало, що це негативно впливає на точне визначення сфери діяльності органів внутрішніх справ у цілому та окремих його підрозділів зокрема (68 %). Також це ускладнює розмежування функцій між підрозділами, для яких завдання щодо охорони громадського порядку є основними, і тими, для яких вони є лише додатковими (54 %).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що питання визначення сутності громадського порядку та пов'язаних із його охороною суспільних відносин знайшли відображення у наукових працях О.М. Бандурки, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Ю.В. Дубка, В.О. Заросила, Р.А. Калюжного, Л.В. Ковалюка, В.В. Ковальської, Т.О. Коломойця, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, В.В. Конопльова, Я.Ю. Кондратьєва, О.П. Коренєва, М.В. Корнієнка, Є.Б. Кубка, В.М. Куліша, Є.В. Курінного, Н.П. Матюхіної, О.В. Негодченка, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.І. Осадчого, В.П. Петкова, С.В. П'яткова, В.М. Плішкіна, Д.В. Приймаченка, Г.О. Пономаренко, Т.О. Проценка, С.Г. Стеценка, О.П. Рябченко, О.О. Теличкіна, О.Г. Фролової, В.О. Шамрай, Ю.С. Шемшученка, В.К. Шкарупи, Х.П. Ярмаки, О.Н. Ярмиша та ін.

Відповідний науковий доробок у вивчення питань охорони громадського порядку та визначення ролі органів внутрішніх справ у його забезпеченні здійснили: А.В. Басов, Є.В. Білозьоров, С.Г. Братель, О.К. Волох, А.П. Головін, В.А. Грабельников, О.В. Джафарова, Я.М. Когут, І.М. Копотун, С.О. Кузніченко, М.І. Логвиненко, М.В. Лошицький, О.М. Музичук, Ю.С. Небеський, Н.Г. Павленко, А.С. Поклонський, А.В. Сергєєв, А.В. Серьогін, А.С. Спаський, О.І. Ульянов, С.О. Шатрава, Д.П. Цвігун, В.М. Цикалевич, О.Г. Ярема.

Вищевикладене, на нашу думку, свідчить про актуальність обраної теми. **Метою** цієї роботи є визначення та аналіз основних підходів до розуміння громадського порядку як об'єкта впливу міліції та ВВ МВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. При аналізі нормативного закріплення поняття «громадський порядок» нами вивчалися тексти законів та підзаконних актів залежно від їх юридичної сили, насамперед ті, які безпосередньо стосуються діяльності міліції та ВВ МВС України й реалізації покладених на ці підрозділи функцій.

Так, у тексті Конституції України термін «громадський порядок» використовується для застереження про допустимість обмеження окремих прав і свобод людини в «...інтересах громадського порядку» або його охорони (ст. 34, 35, 36, 39). Крім цього, у ній вживаються й родові або споріднені терміни. Зокрема такі, як: правопорядок (ст. 118, 119, 138), громадська безпека (ст. 138). Слід відзначити, що Конституція використовує такі словосполучення як «інтереси громадського порядку» (ст. 35, 36, 39) та «інтереси охорони громадського порядку» (ст. 34) [1].

У кодифікованих нормативно-правових актах також зустрічаються терміни «громадський порядок», «охорона громадського порядку» (у відповідних відмінках). Найбільш поширене використання цієї категорії має місце у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Зокрема для конкретизації повноважень місцевих рад щодо прийняття рішень, за порушення яких передбачається адміністративна відповідальність (ст. 5); визначення загальносоціальної ознаки адміністративного проступку (ст. 9); уточнення кола адміністративних правопорушень, за які несуть відповідальність посадові особи (ст. 14); обмеження змісту небезпеки при реалізації норм КУпАП про крайню необхідність та необхідну оборону (ст. 18, 19); позначення родового об'єкта ряду правопорушень (Глава 14, ст. 173); визначення мети окремих правопорушень та їх наслідків (ст. 148-3, 173, 185-7); спеціального потерпілого (його обов'язків) (ст. 185, 185-7, 185-10); повноважень ОВС щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (ст. 222); адміністративного затримання (ст. 262); складання протоколів про адміністративні правопорушення (ст. 255); назви місць адміністративного доставлення (ст. 259) тощо [2].

Кримінальний кодекс України застосовує це поняття при визначенні власних завдань (ст. 1), умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 44), родового об'єкта окремої групи злочинів (Розділ XII, ст. 293-295), спеціального потерпілого (його обов'язків) (ст. 342, 348), необхідної складової об'єктивної сторони злочину (ст. 390) [3].

Відповідний термін міститься й у Кримінально-процесуальному кодексі України. Так, термін «громадський порядок» вживається щодо однієї з умов: вирішує питання про кримінальну відповідальність особи, переданої на поруки (ст. 12), дій прокурора, слідчого, органу дізнання, суддя у випадку відмови в порушенні кримінальної справи за наявності іншого порушення громадського порядку (ст. 99) [4].

У законах, які безпосередньо стосуються функцій органів внутрішніх справ, «громадська безпека» та пов'язані з нею категорії вживаються для визначення (позначення):

1. У Законі України «Про міліцію»: одного з основних завдань міліції (ст. 2); про зміст інформування органів влади і управління, трудових

колективів, громадських організацій, населення і засобів масової інформації (ст. 3); обов'язковості вжиття працівниками заходів для його забезпечення незалежно від свого підпорядкування (ст. 5); умови для створення спеціальних підрозділів міліції (ст. 7); підстави для залучення до виконання завдань міліції інших працівників органів внутрішніх справ (ст. 9); обов'язку працівника міліції (п.1, 26, ст. 10); прав міліції (п. 1, 20 ст. 11); підстав для застосування сили (п. 2, 6 ч. 1 ст. 14); правового та соціального захисту працівників міліції та громадян, які сприяють міліції в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю (ст. 21, 23).

2. У Законі України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» при формулюванні одного з: основних завдань ВВ МВС (ст. 2); обов'язків ВВ МВС та умов поширення на них обов'язків, передбачених Законом України "Про міліцію" (ст. 9); прав ВВ МВС (ст. 10); соціальних і правових гарантій військовослужбовцям внутрішніх військ (ст. 13).

Використовується він і в Законах «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», «Про правовий режим надзвичайного стану» тощо.

При формулюванні дефініції «громадський порядок» ми звернулися до його визначення у юридичних словниках, а також проаналізували основні погляди науковців, які досліджували цю проблематику протягом останніх 20-ти років в Україні.

Так, у довіднику «Юридична термінологія» під «громадським порядком» розуміється система суспільних відносин, що забезпечує належні умови для суспільно корисної діяльності, відпочинку й побуту людей, включаючи зовнішні умови для нормального функціонування різних громадських установ [5, с. 35].

За «Юридичною енциклопедією» «громадський порядок» – це урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі [6, с. 356].

Узагальнення наукових публікацій дозволило визначити, що:

1) більшість авторів розглядають категорію «громадський порядок» у двох значеннях: широкому і вузькому (спеціальному, спеціально юридичному, «міліцейському») розумінні (І.М. Даньшин, І.П. Голосніченко, М.І. Єропкін, А.М. Загородніков, А.П. Ключніченко, В.К. Колпаков, В.І. Осадчий, Л.Л. Попов., І.І. Сидорук, А.В. Серьогін та ін.).

2) існує ряд авторів, які не поділяють поняття «громадський порядок» на підвиди (В.В. Борисов, А.В. Таланов, В.М. Дмитрук, В.Т. Дзюба, Ю.Г. Мухтаров).

На наш погляд, поділ поняття «громадський порядок» на види (у вузькому і широкому розумінні) дає можливість визначити об'єкт діяльнос-

ті міліції, зокрема щодо забезпечення відносин громадського порядку.

Так, І.І. Плохой під громадським порядком розуміє зумовлену інтересами всього народу і завданнями побудови демократичного суспільства, що регулюється нормами права, моралі, правилами співжиття та звичаями, систему вольових суспільних відносин, які складаються, головним чином, у громадських місцях, а також суспільних відносин, які виникають та розвиваються за межами громадських місць, але за своїм характером забезпечують охорону життя, здоров'я, честі, гідності громадян, суспільний спокій, нормальні умови для діяльності підприємств, установ та організацій [7, с. 500-505].

На думку О.І. Ульянова, громадський порядок – це стан соціальної урегульованості, при якому забезпечується життя, здоров'я громадян, їх права і свободи, громадський спокій, мораль, людська гідність, тобто це є юридичною категорією. При цьому, на думку вченого, поняття «громадський порядок» нерозривно пов'язане з поняттям «громадське місце» [8, с. 8, 15].

М.В. Лошицький визначає громадський порядок у вузькому розумінні як правовий стан суспільства, при якому компетентні органи виконавчої влади шляхом поліцейського нагляду забезпечують безпеку і правомірну поведінку громадян у громадських місцях, вільне використання ними своїх прав і свобод, а також упорядження громадських місць, яке сприяє трудовій діяльності та відпочинку громадян [9, с. 11].

Як стан соціальної урегульованості, при якому забезпечується життя, здоров'я громадян, їх права та свободи, громадський спокій, мораль і людська гідність, – розглядає громадський порядок О.С. Доценко [10, с. 10-11].

На думку І.М. Копотуна «громадський порядок» у вузькому розумінні визначається як морально-правовий стан суспільства, при якому компетентні органи виконавчої влади шляхом поліцейського нагляду забезпечують безпеку і правомірну поведінку громадян у громадських місцях, безперешкодну реалізацію ними своїх конституційних прав і свобод [11, с. 14-15].

Як врегульовану правовими та іншими неправовими нормами (нормами моралі, релігії, звичаями, традиціями тощо) систему вольових суспільних відносин, що виникають і розвиваються переважно в громадських місцях і спрямовані на забезпечення особистої та громадської безпеки, охорону життя, здоров'я, честі та гідності громадян, охорону власності, забезпечення належних умов для функціонування підприємств, установ і організацій, для праці та відпочинку громадян, а також охорону інтересів суспільства та держави від злочинних та інших протиправних посягань, – визначає громадський порядок В.Ю. Кривенда [12, с. 15].

Ю.С. Небеський пропонує розглядати громадський порядок у вузькому розумінні як синонім правового порядку, а категорію «громад-

ський порядок у громадських місцях» – як компонент правопорядку; з'ясовано поняття «громадські місця» [13, с. 15].

Таке, що відрізняється від загальних уявлень, поняття «громадського порядку» наводить Є.Б. Ольховський. Він вважає, що «громадський порядок» – це налагоджений стан життєдіяльності суспільства та його послідовного розвитку, впорядкований всіма видами соціальних норм. «Громадська безпека» – це стан громадського порядку і захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз [14, с. 6].

Досить конкретне визначення дає В.І. Осадчий – «...громадський порядок – це стан суспільних відносин, який складається в громадських та будь-яких інших місцях внаслідок поведінки людей і який реально відображає відповідність такої поведінки вимогам соціальних норм, що їх регулюють. Причому стан суспільних відносин, який складається в будь-яких інших місцях, характеризує громадський порядок лише за умови його впливу на стан суспільних відносин, який створюється в громадських місцях» [15, с. 17].

На погляд В.М. Цикалевича, у вузькому розумінні громадський порядок розглядається як система врегульованих нормами права відносин, що виникають у громадських місцях та поза їх межами у процесі спілкування людей з метою всебічного задоволення їх потреб та інтересів [16, с. 17].

Х.П. Ярмачі стверджує, що громадський порядок необхідно розглядати: по-перше, як систему суспільних відносин, що складаються лише в громадських місцях; по-друге, як наявність відповідних правил і норм поведінки, які поширюються на всіх членів суспільства, врегульовані нормами права та іншими соціальними нормами і є загально визнаними та загально прийнятними; по-третє, як наслідок забезпечення спокою населення, охорону життя, здоров'я, прав та свобод, честі і гідності громадян, створення сприятливих умов для нормального функціонування державних і громадських організацій, виховання поваги до суспільства та дотримання громадської моралі. Відтак громадський порядок визначено як урегульовану нормами права та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, що складаються в громадських місцях, яка має на меті охорону та забезпечення спокою населення, життя, здоров'я, прав та свобод, честі і гідності громадян, створення сприятливих умов для нормального функціонування державних і громадських організацій [17, с. 14-15].

Автори підручника «Адміністративна (поліцейська) діяльність ОВС)» зазначають, що громадський порядок можна розглядати як результат неухильного та ретельного виконання кожною зі сторін своїх обов'язків, які склалися під впливом правових та інших соціальних норм і виникаючих в результаті цього суспільних відносин, які за своїм змістом забезпечують недоторканність життя, здоров'я та гідності

громадян, власності, умов нормальної діяльності установ, підприємств, посадових осіб і громадян [18].

Наведені вище поняття свідчать у цілому про однакове розуміння істотних ознак громадського порядку сучасними вченими-юристами.

Таким чином, нами встановлено, що для формування визначення поняття «громадський порядок» у вузькому розумінні використовуються (у тих, чи інших комбінаціях) такі його ознаки: а) він є системою суспільних відносин, характерних для певного етапу розвитку суспільства; б) врегульовується як правовими, так й іншими соціальними нормами (моралі, звичаями, традиціями, правилами); в) є об'єктом правової охорони (переважно, забезпечується адміністративно-правовими та кримінально-правовими засобами); г) забезпечує регулювання поведінки людей у процесі їх соціальної взаємодії (спілкування), створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами законних інтересів; д) характеризується наявністю просторово-часових меж у виникненні, розвитку, зміні та припиненні відповідних суспільних відносин (громадські та інші місця, конкретний період часу); е) включає у себе групи інших суспільних відносин: громадську мораль, громадський спокій; ж) є мірилом визначення відповідності поведінки людей вимогам соціальних норм, що їх регулюють.

Висновки. Підсумовуючи викладене, пропонуємо наступне авторське визначення поняття «громадський порядок» (у вузькому розумінні) як врегульованій нормами права та іншими соціальними нормами стан суспільних відносин, що виникають під час перебування людей у громадських місцях.

Отже, зміст громадського порядку у вузькому розумінні, складають декілька груп правовідносин, які можна класифікувати:

1) за змістом обов'язку, додержання якого передбачається, на ті, що виражають: а) обов'язок громадян, перебуваючи у громадських місцях, дотримуватись Конституції і законів України, правил співжиття, не порушувати права і свободи інших фізичних осіб, поважати їх честь і гідність, не порушувати права і законні інтереси підприємств, установ і організацій, сприяти охороні громадського порядку; б) обов'язок, понести відповідальність у випадку порушення особою громадського порядку; в) обов'язок, органів державної влади та місцевого самоврядування забезпечувати громадський порядок.

2) за змістом права, реалізація якого відбувається: а) право на звернення громадян до державних органів з питань громадського порядку з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) і скаргами; б) право вимагати від держави створення дієвих та ефективних засобів захисту особи у сфері громадського порядку.

3) стосуються діяльності суб'єктів охорони громадського порядку, насамперед, органів державної влади.

На нашу думку, визначення та закріплення у законодавчому акті поняття «громадський порядок» у вузькому розумінні сприятиме: його науковому осмисленню фахівцями різних галузей права, засобами яких він забезпечується; внесе ясність у законодавчу термінологію; конкретизує сферу діяльності міліції та ВВ МВС України; дозволить виявити групи суспільних відносин, які повинні охоронятися спільно міліцією та ВВ МВС України і відповідно розмежовувати сфери їх компетенції.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р.: станом на 1.09.2010 р. // ВВР. – 1996. – № 30.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Прийнятий Верховною Радою Української РСР 7 грудня 1984 р.: станом на 1.09.2010 р. // ВВР УРСР. – 1984. – № 51.
3. Кримінальний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р.: станом на 1.09.2010 р. // ВВР. – 2001. – № 25–26.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою Української РСР 28 грудня 1960 р.: станом на 1.09.2010 р. // ВВР УРСР. – 1961. – № 2.
5. *Головченко В.В., Ковальський В.С.* Юридична термінологія: Довідник. – К., 1998.
6. Юридична енциклопедія: В 6-и т. – Т. 1. – К., 1988.
7. *Плохой І.І.* Поняття громадського порядку // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 500–505 // <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2009-3/09piipgr.pdf>.
8. *Ульянов О.І.* Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002.
9. *Лошицький М.В.* Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002.
10. *Доценко О.С.* Організація управління міліцією громадської безпеки в сучасних умовах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003.
11. *Копотун І.М.* Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008.
12. *Кривенда В.Ю.* Формы и методы деятельности милиции общественной безопасности в современных условиях: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009.
13. *Небеський Ю.С.* Адміністративно-правові засади охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян у сучасних умовах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2008.
14. *Ольховський Є.* Адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004.
15. *Осадчий В.І.* Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2004.
16. *Цикалевич В.М.* Охорона громадського порядку органами внутрішніх справ України (адміністративно-правове регулювання): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Дніпропетровськ, 2009.
17. *Ярмакі Х.П.* Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Дніпропетровськ, 2009.
18. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ (Загальна частина): Підруч. / Авт. колектив (Ю.І. Римаренко, Є.М. Моїсєєв, В.І. Олєфір – керівники). – К., 2008.

Надійшла до редакції 24.11.2010

Р.І. Зуєв
науковий співробітник
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7/9

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Розглянуто основні підходи до розуміння сутності поняття «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини», генезис поняття «забезпечення прав і свобод людини», надано характеристику цих понять та проаналізовано їх співвідношення.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини, забезпечення прав і свобод людини, органи публічного адміністрування.

Рассмотрены основные подходы к пониманию сущности понятия «административно-правовое обеспечение прав и свобод человека», генезис понятия «обеспечение прав и свобод человека», дана характеристика этих понятий и проанализировано их соотношение.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение прав и свобод человека, обеспечения прав и свобод человека, органы публичного администрирования.

The paper deals with the main approaches to understanding the matter of the notion «administrative legal ensuring of human rights and freedoms» as well as the development of the notion «ensuring of human rights and freedoms». The notions have been defined and their correlation has been analyzed.

Keywords: administrative legal ensuring of human rights and freedoms, ensuring of human rights and freedoms, agencies of public administration.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення прав і свобод людини завжди знаходиться в центрі уваги фахівців у різних сферах правничої науки. Це є логічним і зрозумілим для кожної демократичної держави, що проголошує принципи правової держави і громадянського суспільства. Так, Конституція України у ст. 3 закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Проте, незважаючи на ці встановлені норми, у нашій державі відсу-

тність офіційного тлумачення визначеного конституцією терміна «забезпечення прав і свобод людини» призводить до неоднозначності у його розумінні. Розв'язання цієї теоретичної проблеми розглядалося, перш за все, у галузі конституційного права, але відсутність узгодженості щодо визначення цього поняття властива загальній теорії держави і права, а тим більш і галузевій юридичній науці – адміністративному праву.

Важливе значення для кожної держави має і практична реалізація прав і свобод людини, рівень якої виступає показником демократичності будь-якого суспільства. Вона здійснюється за допомогою забезпечення прав і свобод людини, що є основою адміністративної правотворчості й правозастосування, під час комплексного реформування багатьох сфер вітчизняного адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню забезпечення прав і свобод людини були присвячені окремі дослідження з теорії держави і права, конституційного права, адміністративного права та інших юридичних наук таких вчених як: С.С. Алексєєв, К.Г. Волинка, С.Д. Гусарєв, В.О. Демиденко, О.В. Домбровська, Л.А. Івершенко, Р.А. Калюжний, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.Ф. Погорілко, О.В. Пушкіна, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко.

Дослідженню забезпечення прав і свобод людини органами державної влади та місцевого самоврядування присвячені праці В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, І.Л. Бородіна, І.О. Іерусалімової, В.К. Колпакова, Є.В. Курінного, О.В. Негодченка, А.Ю. Олійника, М.М. Тищенко, К.Б. Толкачова, О.Н. Ярмиша.

Разом з тим поза увагою науковців залишилися питання сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, його відмінності від забезпечення прав і свобод людини та дотримання прав і свобод людини в діяльності органів публічного адміністрування.

Мета статті полягає у дослідженні основних підходів до розуміння сутності поняття адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, генезису та характеристики поняття забезпечення прав і свобод людини, їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід констатувати, що на сьогодні реальне забезпечення прав і свобод людини, реалізація та співвідношення принципів законності та верховенства права належать до найгостріших проблем української дійсності. Виходячи з цього, були використані комплексні розробки, пов'язані із забезпечення прав і свобод людини у різних сферах права, проте розуміння сутності адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини залишається питанням, що потребує комплексної розробки.

Окремо слід розглянути відмінність адміністративно-правового

забезпечення прав і свобод людини від адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини, оскільки більшість досліджень акцентують увагу саме на останньому, не зупиняючись детально на адміністративно-правовому забезпеченні прав і свобод людини, що в основному негативно відображається на їх практичній реалізації.

Загальне розуміння поняття забезпечення можна знайти в тлумачних та енциклопедичних словниках. Проте незначна кількість таких україномовних видань, а також відсутність бази відповідності термінів іншими мовами, і в першу чергу російською, вимагають визначення поняття забезпечення, спираючись на принципи сучасної української науки.

Головна проблема правничої науки, властива сьогоденню, – відсутність міжнародної понятійної бази і автентичного значення юридичних термінів, що призводить до негативних наслідків при дослідженнях у будь-якій із сфер юридичних наук, якщо в них враховано зарубіжний досвід.

Як правило, термін «забезпечення» ототожнюють із російським терміном «обеспечение», що дало певний відбиток і в еволюційній історії цього поняття, зокрема за радянської доби. На нашу думку, необхідно сформулювати автентичну українську правничу термінологію, яка повинна спиратися на сучасні визначення понять.

Слід зазначити, що дослідження забезпечення прав і свобод людини в радянській, та й в сучасній юридичній науці проводилось неодмінно з суб'єктивною приналежністю, наслідком чого є відмінності в тлумаченні як самого поняття забезпечення прав і свобод людини, так і термінів, що пов'язані з ним.

Зокрема, слово «забезпечити», за словником сучасної української мови, тлумачиться як створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [2, с. 281], що лише у загальних рисах відповідає радянським та класичним російським словникам щодо визначення в них поняття «обеспечение».

Правнича література визначає плуралізм до застосування терміна «забезпечення», але у сучасній науці провідне місце займає поняття забезпечення прав і свобод людини, яке у загальному розумінні розглядається як сукупність визнаних конституцією держави і закріплених у системі законодавства можливостей людини як живої істоти, як члена суспільства і як громадянина держави, що є необхідними умовами її існування, розвитку та самореалізації [3, с. 14].

Дуже часто поняття «гарантія» ототожнюється зі словом «забезпечення», що не є помилкою, бо слова гарантія і забезпечення є синонімами. Так, поняття «гарантія» походить із французької мови і має значення – «запорука; умова, яка забезпечує що-небудь» [4, с. 11].

О.І. Наливайко визначає забезпечення прав і свобод людини як діяльність органів держави і місцевого самоврядування, громадських

об'єднань і громадян зі створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [5, с. 22].

В.О. Демиденко під забезпеченням прав і свобод людини та громадянина розуміє головний обов'язок України як держави, що передбачає її цілеспрямовану діяльність, завданням якої є сприяння реалізації прав і свобод людини й громадянина, їх охорона і захист [6, с. 9].

На думку О.В. Пушкіної, під інституціональним конституційним визначенням забезпечення прав і свобод людини в Україні розуміє систему передбачених конституцією держави заходів, гарантій, засобів та механізмів, що знаходять своє втілення в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування і є спрямованими на сприяння реалізації та захист прав та свобод людини і громадянина, що встановлені Конституцією України, а процесуально – процес діяльності як конкретних органів державної влади та місцевого самоврядування, так і їх системи щодо сприяння реалізації та захисту визначених Конституцією України прав і свобод людини [3, с. 15].

О.В. Домбровська під забезпеченням конституційного права людини на життя розуміє створення необхідних умов для реалізації громадянами свого права, а також ефективно припинення зловживань цим правом [7, с. 13].

Л.А. Івершенко розглядає забезпечення конституційного права людини на приватну власність в Україні як створення сприятливих умов щодо забезпечення вказаного права, а також його охорони, захисту та поновлення в разі порушення [8, с. 13].

З-поміж ознак забезпечення прав і свобод людини окреслених у науковій літературі, доцільно виділити такі:

- 1) це цілеспрямована діяльність (комплекс дій);
- 2) її суб'єктами є органи публічного адміністрування (органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські об'єднання і громадяни, які наділені відповідними делегованими повноваженнями держави);
- 3) здійснюється з метою реалізації прав і свобод людини;
- 4) формами такої діяльності є створення умов (гарантій) прав і свобод людини, охорона і захист прав і свобод людини, поновлення в разі порушення прав і свобод людини, припинення зловживань правами та свободами людини.

Ми частково погоджуємось із думкою К.Г. Волинка і вважаємо, що терміном «забезпечення прав і свобод людини» доцільно позначати цілеспрямовану діяльність щодо надання правам і свободам реального змісту, який передбачає їх повагу, дотримання, визнання і гарантування, а найбільш повне розуміння закономірностей забезпечення прав і свобод людини досягається в результаті дослідження єдиного і цілісного механізму його здійснення [9, с. 5].

І.Л. Бородін зазначає, що конституційні права та свободи громадян

реалізуються через їх конкретизацію в нормах галузей права. Така конкретизація складає правовий статус громадян на території держави [10, с. 13].

У джерелах адміністративного права України, що врегульовують суспільні відносини у сфері реалізації виконавчої влади та управлінської діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, так само доволі часто використовується термін «забезпечення прав і свобод людини». Галузеве визначення цього терміна також відсутнє, а серед фахівців у галузі адміністративного права погляди на його розуміння різняться.

У фундаментальних дослідженнях провідних вчених у галузі адміністративного права забезпечення прав і свобод людини розглядається через особливості його реалізації.

Так, наприклад, І.Л. Бородин виділяє адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини, які виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів [10].

О.В. Негодченко розглядає систему адміністративно-правових засобів забезпечення органами внутрішніх справ прав і свобод людини, яка включає в себе механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ у вигляді двох підсистем: охорони – містить правові засоби гарантування та охорони; захисту – являє собою єдність правових засобів гарантування та захисту [11, с. 14].

Л.М. Давиденко розглядає забезпечення прав і свобод громадян при здійсненні митних процедур як правову категорію, що відображає специфічну діяльність митних органів щодо створення умов, за яких реалізація прав і свобод громадян є безперешодною і максимально ефективною; їхня охорона здійснюється з метою запобігання найменшій можливості порушення, а захист сприяє відновленню прав та притягненню винної особи до відповідальності [12, с. 16].

У своїй статті стосовно адміністративно-правового тлумачення забезпечення прав і свобод людини К.Л. Карашук лише зазначає, що серед заходів реалізації прав і свобод людини певне місце займає їх забезпечення, що є дискусійним, а також здебільшого розглядає тлумачення норм адміністративного права через призму інтеграції діяльності органів адміністративного судочинства до стандартів Європейського союзу [13].

Т.Г. Корж-Ікаєва розглядає адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх, специфіка яких обумовлюється і специфікою діяльності органів державної влади щодо охорони, захисту й гарантування їх прав і свобод. До головних ознак адміністративно-правового забезпечення прав і свобод вона відносить: 1) сукупність адміністративно-правових заходів і засобів, 2) систему гарантій, спрямованих на створення ефективних умов забезпечення прав і свобод; 3) створення відповідних умов для реалізації прав і свобод неповнолітніх, їх охорони, захисту та відновлення; 4) регулювання існуючих прав і свобод переваж-

но нормами конституційного та адміністративного права [14, с. 14].

У наукових працях І.О. Іерусалімової адміністративно–правове забезпечення прав і свобод людини являє собою повноту регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають для (та) в процесі їх реалізації, а також надання за допомогою цих норм відповідних гарантій, які разом із іншими правовими та неправовими гарантіями створюють стійку систему можливостей користування правовими цінностями в державі [15, с. 98].

Висновки. На нашу думку, в загальному розумінні терміни забезпечення прав і свобод людини та адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини у теорії адміністративного права є тотожними поняттями, виходячи з того, що забезпечення прав і свобод людини здійснюється органами публічного адміністрування чи їх посадовими та службовими особами, котрі мають відповідні владні повноваження (в тому числі й делеговані), у процесі діяльності яких утворюються суспільні відносини, врегульовані адміністративним правом. Конституція України займає провідне місце серед джерел адміністративного права, а діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування у взаємовідносинах з людиною при забезпеченні її прав і свобод є адміністративно-правовою.

У розвинутих країнах світу та Європейському співтоваристві, інтеграції до якого прагне наша держава, поведінка учасників суспільних відносин у сфері публічного адміністрування розглядається саме через призму забезпечення прав і свобод людини, що вкотре підтверджує правильність обраного підходу до визначення адміністративно–правового забезпечення прав і свобод людини.

Практика забезпечення прав і свобод людини в Україні свідчить, що виконання принципу законності у діяльності органів публічного адміністрування, діючих лише у чітко визначених межах національного законодавства, призводить до порушення ними прав і свобод людини. Свідченням цього є численні рішення Європейського суду з прав людини проти України.

Одним із важливих факторів ефективного адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини є не тільки оперативне надходження та впровадження в діяльність усіх органів державної влади та місцевого самоврядування чинного законодавства, яке постійно оновлюється, а й своєчасні приведення у відповідність (відміна, внесення змін, прийняття нових) нормативно-правових актів, що врегульовують однорідні визначені в ньому суспільні відносини. З іншого боку, оскільки романо-германська правова система, притаманна Україні, змінюється, зі вкрапленням у неї елементів англосаксонської правової сім'ї, зокрема елементів прецедентного права, що реалізуються через офіційне включення до джерел (у тому числі й вітчизня-

ного адміністративного права) рішень Європейського суду з прав людини, необхідно реалізовувати принцип верховенства права через реформування системи законодавства.

Отже, розглянувши основні підходи до розуміння сутності поняття адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, на нашу думку, його можна визначити як комплекс дій органів публічного адміністрування щодо реалізації прав і свобод людини, охорони і захисту їх у разі порушення (в тому числі і відновлення), що передбачає надання специфічного механізму як системи правових засобів, які є складовою впливу елементів певної галузі права. Генезис та характеристика поняття забезпечення прав і свобод людини свідчить про те, що на національному рівні таке забезпечення може здійснюватися лише органами публічного адміністрування або інститутами громадянського суспільства, що мають відповідні делеговані від держави повноваження, тому за своєю сутністю буде адміністративно-правовим.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України (із змінами і доп.). – Х., 2007.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003.
3. *Пушкіна О.В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2008.
4. *Білозьоров Є.В.* Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К., 2008.
5. *Наливайко О.І.* Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – 2001. – Вип. 12. – С. 18-24.
6. *Демиденко В.О.* Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002.
7. *Домбровська О.В.* Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005.
8. *Івершенко Л.А.* Конституційне право людини і громадянина на приватну власність в Україні та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006.
9. *Волинка К.Г.* Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000.
10. *Бородін І.Л.* Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2004.
11. *Негодченко О.В.* Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2004.
12. *Давиденко Л.М.* Забезпечення прав і свобод громадян при здійсненні митних процедур (організаційно-правові аспекти): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2007.
13. *Каращук К.Л.* Адміністративно-правове тлумачення – забезпечення прав і свобод людини й громадянина // Право і суспільство. – 2008. – № 4. – С. 89-92
14. *Корж-Ікаєва Т.Г.* Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008.
15. *Ієрусалімова І.О., Ієрусалімов І.О., Павлик П.М. та ін.* Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина: Навч. посіб. – К., 2007.

Надійшла до редакції 18.05.2010

Р.М. Кацуба

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 : 351.7

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

Досліджено адміністративно-правове забезпечення охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів, особливо у контексті підготовки і проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, забезпечення безпеки і правопорядку, масові спортивні заходи, футбольний чемпіонат Європи 2012 р.*

Исследовано административно-правовое обеспечение охраны общественного порядка во время массовых спортивных мероприятий, особенно в контексте подготовки и проведения в Украине финальной части чемпионата Европы по футболу 2012 года.

Ключевые слова: *административно-правовое обеспечение, обеспечение безопасности и правопорядка, массовые спортивные мероприятия, футбольный чемпионат Европы 2012.*

The article is devoted research of is administrative-legal support of protection of a public order during the mass sports actions, in a context of preparation and realization the final part European championship on football of 2012 in Ukraine.

Key words: *administrative-legal guarantee, safety and law and order, mass sports actions, football championship EURO 2012.*

Постановка проблеми. Побудова стабільної правової держави є першочерговим завданням у період демократичних змін суспільного життя, реформування та становлення державних інститутів. Впровадження принципів, що засновані на визнанні загальнолюдських цінностей, на гідному ставленні до особи, визнанні її пріоритету у взаємовідносинах з державою є головним завданням демократичної держави, де важливу роль відведено правоохоронним органам.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковою розробкою проблем зміцнення законності та порядку в цілому, що мають важливе значення і для удосконалення діяльності міліції щодо протидії порушенням громадського порядку, присвятили свої праці вчені з різних галузей права: Є. В. Білозьоров, Я. М. Когут, І. М. Копотун, М. В. Корнієнко, М. І. Логвиненко, М. В. Лошицький, О. М. Музичук, Ю. С. Небеський, О. В. Негодченко,

В. І. Олефір, А. С. Поклонський, А. В. Сергєєв, А. В. Серьогін, О. І. Ульянов, Д. П. Цвігун, В. М. Цикалевич. Так, зазначеними вченими були розглянуті особливості адміністративно-правових засад та управління діяльністю органів внутрішніх справ у сфері охорони громадського порядку, специфіка адміністративно-правових відносин, які в ній формуються, участь громадян в охороні громадського порядку тощо.

Однак системного комплексного дослідження, присвяченого адміністративно-правовому регулюванню охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів, встановленню ролі органів внутрішніх справ у цій сфері, розробці заходів підвищення ефективності діяльності міліції з урахуванням позитивного світового досвіду в сфері охорони громадського порядку, не проводилося.

Мета статті – аналіз нормативно-правових актів, що регулюють охорону громадського порядку під час проведення масових спортивних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, Конституція України зазначає, що немає більш важливого завдання для правоохоронних органів, ніж забезпечення прав і свобод людини.

Саме у статті 3 Основного Закону людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю, гарантовано її права і свободи [1].

Адміністративно-правове забезпечення охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів закріплено в таких нормативно-правових актах: Конституція України; закони та інші нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні правові угоди, ратифіковані Україною. З огляду на це, особливу увагу привертає питання організації і тактики діяльності підрозділів та органів внутрішніх справ, дії яких регламентовані наказами, інструкціями, розпорядженнями, іншими нормативними актами органів державного управління і державної влади, які регламентують відносини у сфері охорони громадського порядку.

Проведення масових спортивних змагань завжди пов'язується з необхідністю вжиття заходів підвищеної безпеки. Це зумовлено, насамперед, великою кількістю людей, що беруть у них участь, можливістю виникнення конфліктних ситуацій як суто між уболівальниками, так і між уболівальниками та міліцією, обстановкою, що склалася в окремому регіоні держави, тощо [2, с. 24].

Актуальність саме такої тематики статті полягає в тому, що охорона громадського порядку під час проведення офіційних матчів міжнародного і національного характерів є нагальною проблемою сьогодення через політико-економічну значимість змагань, масовість та постійну популяризацію спорту серед населення. Під час організації та проведення ЄВРО 2012 ужиття міліцією відповідних заходів із запобігання та попереджен-

ня екстремістських та хуліганських проявів та масових заворушень, у тому числі з використанням зброї та вибухових речовин, дозволить уникнути збитків державі та громадянам у розмірі від 50 до 500 млн. грн.[3].

Основними нормативно-правовими актами, що регламентують питання забезпечення безпеки і правопорядку на стадіоні та за його межами напередодні, протягом і після футбольного матчу, є: Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів» від 5.11.2001 р., Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р.; Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р., Закон України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» від 19 квітня 2007 р.; постанови Кабінету Міністрів України: від 18 грудня 1998 р. № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів», від 29 червня 2004 р. № 823 «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів», від 14 квітня 2010 р. № 357 «Про затвердження цільової програми підготовки та проведення в Україні чемпіонату Європи 2012 року», від 23 липня 2008 року № 679 «Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво під час організації фінального турніру чемпіонату Європи з футболу УЄФА Євро 2012». Крім того, зазначене питання регламентується Державною цільовою програмою підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р., розпорядженням МВС від 20.12.2005 № 1025 «Про забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів, інших масових спортивних заходів».

Закон України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» [4] та Закон України від 05.06.2009 1474-VI «Про внесення змін до Закону України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні та інших законодавчих актів України» [5] визначають систему основних заходів, спрямованих на створення належних умов для організації та проведення матчів.

Відповідно до п. 27 ст. 10 Закону України «Про міліцію» одним із завдань, покладених на органи внутрішніх справ, є забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх проводять [6].

Діяльність міліції щодо охорони громадського порядку має різнобічний, багатогранний характер, вона подекуди буває непрогнозована і непередбачувана у своєму розвитку. Раптові зміни і ускладнен-

ня ситуації виникають під час різних надзвичайних подій, у тому числі групових порушень громадського порядку та масових заворушень, які можуть мати місце на окремих спортивних об'єктах, у містах і населених пунктах при проведенні масових заходів чи іншому скупченні великої кількості людей.

Діяльність МВС України та Польщі направлена на опрацювання спільної стратегії безпеки, спільних дій, обміну досвідом тощо. Підписана 22 січня 2008 р. Спільна Декларація «Про співпрацю у справах безпеки фінального турніру чемпіонату Європи з футболу» передбачає, зокрема, створення відповідних підрозділів, які будуть здійснювати координацію та втілення стратегії безпеки ЄВРО 2012. Документом передбачено також уніфікацію польських та українських рішень, нормативних документів у сфері безпеки масових спортивних заходів, адаптацію рекомендацій Ради Європи та Європейського Союзу, а також правил та процедур, перевірених у тих країнах, які проводили спортивні заходи подібних масштабів.

З метою належного адміністративно-правового регулювання охорони громадського порядку та безпеки під час проведення спортивних заходів, а також інтеграції українського законодавства у забезпеченні правопорядку під час футбольних матчів до загальноєвропейських параметрів та правил УЄФА Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова від 27 серпня 2008 року № 753. Цим нормативно-правовим актом було внесено зміни до постанов Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів» та № 823 від 29 червня 2004 року «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів». В ній чітко зазначаються функціональні обов'язки та повноваження усіх учасників, які забезпечують охорону громадського порядку та безпеку під час підготовки та проведення футбольних матчів [7]. Постанова № 753 визначає роль правоохоронців так: «органи міліції несуть відповідальність за забезпечення громадського порядку на прилеглий до стадіону території, на шляхах евакуації та в громадських місцях населеного пункту, де проводиться футбольний матч». Там же зазначено, що послуги міліції – не безкоштовні: слід укласти відповідну угоду про забезпечення громадського порядку під час події і сплачувати відповідну суму [8].

Так, відповідно до п. 17 Постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів» на міліцію покладається ряд завдань, серед яких:

- додержання громадського порядку, безпеки під час проведення заходів;
- забезпечення охорони громадського порядку під час продажу квитків біля кас, безпосередньо розташованих поблизу спортивної споруди, а також на прилеглій до споруди території у день проведення заходу;
- разом з організаторами заходу, власниками спортивної споруди забезпечити безпечний прохід учасників та глядачів до місць проведення заходу, розміщення їх на трибунах чи в інших відведених для цього місцях згідно із встановленим порядком тощо [9].

Правові, соціальні, економічні та організаційні умови для успішного проведення в Україні футбольного турніру зазначені в Концепції Державної програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, затвердженій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. за № 502-р. Крім того, МВС України розробило Концепцію забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, яку було затверджено розпорядженням Уряду від 17 вересня 2008 р. за № 1244.

Під час розробки цієї Концепції Міністерство врахувало досвід забезпечення безпеки та правопорядку у країнах організаторах Євро-2004 (Португалія), чемпіонату світу з футболу 2006 р. (Німеччина), Євро-2008 (Австрія та Швейцарія). Положення зазначеної Концепції охоплюють питання аналізу ризиків під час підготовки та проведення Євро 2012, потенційних проблем та шляхів їх розв'язання, стратегії забезпечення безпеки та нормативно-правової бази, планування та реалізації заходів за участю підрозділів МНС, СБУ, Держприкордонслужби, Митної служби, установ охорони здоров'я, транспорту та зв'язку, залучення представників поліції зарубіжних країн.

Діяльність підрозділів міліції з попередження правопорушень може мати більш якісні форми за умови:

- 1) удосконалення адміністративної відповідальності фізичних осіб за порушення громадського порядку на спортивних спорудах;
- 2) планування та реалізації якісного інформаційного забезпечення технічного супроводження офіційних спортивних заходів;
- 3) відповідної підготовки нарядів міліції, стюардів, приватних охоронних структур та інших осіб, задіяних в охороні правопорядку;
- 4) врахування стану та аналізу оперативної обстановки напередодні проведення спортивних змагань;
- 5) забезпечення грамотних тактичних дій в умовах звичайних та надзвичайних подій;
- 6) впровадження механізмів обміну інформацією між правоохоронними органами (в т.ч. і на міждержавному рівні), офіційними

футбольними організаціями, клубами, асоціаціями футболних вболівальників стосовно осіб, у наміри яких входить порушення громадського порядку та хуліганські прояви;

7) тісної співпраці міліції з футбольними клубами, фанатськими угрупованнями та іншими спортивними інституціями.

Відповідно до ст. 4 «Європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футболних матчів», ратифікованою Україною у 2001 р., наша держава зобов'язана забезпечити розробку та вжиття заходів, які спрямовані на запобігання та контроль над насильством та неналежною поведінкою з боку глядачів. У ст. 4 п.п. b–g, насамперед, визначено: відокремлення груп уболівальників команд-суперників, розміщення груп уболівальників, що прибувають з інших місць, на окремих трибунах у разі відвідання ними матчів; забезпечення такого відокремлення через суворий контроль за продажем квитків та вжиття особливих запобіжних заходів безпосередньо перед матчем; виведення наявних або потенційних порушників порядку, також осіб, що знаходяться у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння, зі стадіонів та матчів або заборону входу таким особам на стадіони та матчі, якщо це можливо з правової точки зору; проведення перевірок з метою забезпечення того, щоб глядачі не приносили на стадіони предмети, які можуть бути використані в актах насильства, або піротехнічні вироби чи подібні предмети [10].

Разом з тим відсутній єдиний законодавчий акт, що визначатиме: категорійно-понятійний апарат (громадський порядок, громадська безпека, громадське місце, громадський спокій, масовий спортивний захід та ін.), а також повноваження та порядок взаємодії всіх владних суб'єктів у сфері забезпечення охорони громадського порядку у звичайних та особливих умовах проведення масових заходів. З огляду на це, повинні бути встановлені єдині загальнообов'язкові для фізичних і юридичних осіб правила поведінки в громадських місцях та визначені засади їх відповідальності за правопорушення, порядок припинення порушень громадського порядку та забезпечення розгляду справ про адміністративні правопорушення, регулювання меж застосування заходів адміністративного примусу з метою попередження. Низка цих правових прогалин породжує видання цілого комплексу міжурядових, відомчих, міжвідомчих, нормативних актів, що регламентують окремі організаційно-правові аспекти забезпечення проведення масових спортивних змагань високого світового рівня.

Так, з огляду на виконання європейських вимог безпеки, на розгляді у Верховній Раді знаходиться законопроект (зарєєстрований 11.07.2008 р.), що вносить зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст.173³) «Порушення громадського порядку під час спортивних заходів», де посилюється відповідальність тих

осіб, які систематично порушують громадський порядок під час проведення футбольних матчів, а за наявності двох правопорушень третє розглядатиме суд і прийматиметься рішення про заборону відвідування офіційних футбольних матчів протягом наступних трьох років.

Закон має на меті встановлення адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку на території спортивної споруди під час спортивних заходів, посилення виховної та превентивної функцій адміністративного стягнення за вчинення таких правопорушень, усунення причин та умов, що можуть призвести у майбутньому до їх скоєння.

Крім того, для ефективної охорони громадського порядку та безпеки необхідно, щоб належним чином була організована і пожежна охорона, яка, відповідно до ст. 14 Закону України від 17 грудня 1993 р. «Про пожежну безпеку», створється з метою захисту життя, здоров'я громадян, приватної, колективної та державної власності від пожежі, підтримання належного рівня пожежної безпеки на об'єктах в населених пунктах [11]. При проведенні спортивних заходів існує ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій. У випадку їх виникнення, відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України від 24 червня 2004 р. «Про правові засади цивільного захисту», проводиться загальна або часткова евакуація населення тимчасового або безповоротного характеру [12].

Окрему увагу варто звернути на волонтерський рух. Одним з нормативно-правових актів, який регулює компетенцію волонтерів, є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року. Основними завданнями громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону відповідно до ст. 9 даного Закону є надання допомоги органам внутрішніх справ у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним проступкам і злочинам [13].

Діяльність відповідних органів з попередження та припинення порушень громадського порядку неможлива без своєчасного, повного і достовірного інформаційного забезпечення. У процесі управління керівники і фахівці суб'єктів охорони громадського порядку постійно мають справу з інформацією, як необхідним засобом підготовки управлінських рішень та організації їх виконання. Чітке визначення інформації у сфері правопорядку надає О. М. Бандурка: «Без інформації немає процесу управління, без неї неможливо сформулювати цілі управління, оцінити ситуацію, визначити проблеми, спрогнозувати розвиток подій, підготувати управлінські рішення, проконтролювати їх виконання. Сфера охорони правопорядку є надзвичайно динамічною, комплексною, вона потребує постійного вдосконалення, взаємодії правоохоронних структур, що можливе тільки при належному інформаційному забезпеченні» [14, с. 283].

Висновок. Отже, проаналізувавши цілу низку нормативно-правових актів у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки

під час масових спортивних заходів, слід зазначити, що на сьогодні законодавство в цій сфері постійно вдосконалюється. Але існує нагальна потреба у проведенні комплексу масштабних організаційно-правових, координаційних впроваджень якісного інформаційного забезпечення у сфері забезпечення охорони громадського порядку. Безумовно, ці заходи підвищили б рівень правової свідомості населення, покращили стан безпеки загалом не тільки на стадіонах і навколо них, а й у державі в цілому під час проведення масових спортивних заходів як національного, так і міжнародного рівнів.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України//Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. *Кравченко О. В., Тимченко О. В., Христенко В. Є.* Психологічне забезпечення діяльності ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності. Навчальний посібник. – Харків: “ПП Модем”, 2002. – 127 с.
3. Про затвердження Галузевої цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу: наказ МВС України № 133 від 20 березня 2008 р.
4. Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні: Закон України від 19 квітня 2007 р. 962-V// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 31. – Ст. 405.
5. Про внесення змін до Закону України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» та інших законодавчих актів України: [електронний ресурс] / Закон України від 05.06.2009 1474-VI. – Режим доступу:<http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – Ст. 20.
7. Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів /Постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 2004 р. № 823 (823-2004-п) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1707; 2008 р. – № 66. – Ст. 2212.
8. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025 і від 29 червня 2004 р. № 823 : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 753 // www.zakon.rada.gov.ua.
9. Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів/ Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025 (2025-98-п) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 51. – Ст. 1894.
10. Про ратифікацію Європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, зокрема футбольних матчів: Закон України від 15.11.2001 р., 2791-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР) . – 2002. – № 7. – Ст. 53.
11. Про пожежну безпеку: Закон України від 17 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – Ст. 21.
12. Про правові засади цивільного захисту: Закон України від 24 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 39. – Ст. 488.
13. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
14. *Бандурка О. М.* Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: Монографія. – Х., 2004.

Надійшла до редакції 06.12.2010

Є.О. Легеза

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9 : 351

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена висвітленню категорії «адміністративні послуги», що надаються в Україні. Розглядаються основні підходи щодо визначення поняття адміністративних послуг, виокремлюються їх ознаки.

Ключові слова: адміністративні послуги, поняття, ознаки.

Научная статья посвящена рассмотрению категории «административные услуги», что предоставляются в Украине. Рассматриваются основные подходы к определению понятия административных услуг, выделяются их признаки.

Ключевые слова: административные услуги, понятие, признаки.

The scientific article is devoted a category „administrative services” which are given in Ukraine. Basic approaches are examined in relation to determination of concept administrative services, the signs of administrative services are selected.

Keywords: administrative services, concept, signs.

Постановка проблеми. Незважаючи на широке використання терміна „адміністративні послуги” в наукових та публіцистичних працях, його визначення викликає різні практичні тлумачення, особливо на рівні виконавців – надавачів адміністративних послуг та їх споживачів – пересічних громадян. Найчастіше державу для простого громадянина уособлюють саме надавачі адміністративних послуг – чиновники та посадові особи, що видають ліцензії, довідки, сертифікати. Фактично лише в моменти стояння в чергах та відчуття своєї неспроможності громадянин замислюється над вічним питанням потреби в державі як апараті примусу, а не в апараті служіння народу.

Громадяни у відносинах із владою повинні бути не прохачами, а споживачами послуг. При цьому держава в особі публічних суб'єктів орієнтується на потреби особи, так само як у приватному секторі надавачі послуг орієнтуються на потреби споживача („клієнта”), його запити та очікування [1, с. 116].

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. В Україні при використанні категорії „послуги” головний акцент робиться на юридичних аспектах, і зокрема, на адміністративній процедурі їх надання. Пояснити це можна тим, що головними ідеолога-

ми запровадження теорії послуг в Україні є, насамперед, представники науки адміністративного права (В.Б. Авер'янов, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук та інші). Через те, що головними опонентами цієї теорії є також представники юридичної науки, які ставлять під сумнів саму можливість вживання категорії „послуги” стосовно діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [2, с. 109–114], це зумовило особливо жваві дискусії із цього питання в юриспруденції. Саме тому дана робота є актуальною.

Метою статті є формування поняття та визначення ознак адміністративних послуг в Україні.

Для вирішення поставленої мети, автором поставлені такі завдання: 1) дослідити тлумачення різних науковців та нормативно-правові акти з категорії „адміністративні послуги”; 2) розкрити ознаки поняття „адміністративні послуги”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади визначає адміністративну послугу як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону здійснює юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів, (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [3].

Проект Концепції реформування публічної адміністрації в Україні визначає адміністративну послугу як спрямовану на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації суб'єктивних прав, виконання обов'язків фізичної або юридичної особи, публічно-службову діяльність органу публічної адміністрації, яка здійснюється за заявою цієї особи [4, с. 6].

Вважається, що прикметник „адміністративні” є більш вдалим і коректним, тому що, як слушно було зазначено вище, вказує на суб'єкта, який надає такі послуги, – адміністративні органи. Крім того, слід цілком погодитися з дослідниками, які вживають прикметник „адміністративні”, що точно характеризує владно-публічну (адміністративну) природу діяльності щодо надання таких послуг.

Для підвищення ефективності державного управління необхідно акцентувати увагу на діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, саме цьому служить категорія „адміністративні послуги”.

Виокремлення відносин щодо надання адміністративних послуг дозволяє змінювати характер відносин між адміністративними органами та приватними особами; відмежовувати публічно-службову діяльність адміністративних органів від їх господарської діяльності; може використовуватися для розмежування діяльності органів влади щодо вироблення політики (розробки політичних програм, нормативних актів) та поточного адміністрування (вирішення конкретних життєвих ситуацій).

О. Люхтергандт вважає, що поняття адміністративних послуг не

охоплює речових (наприклад, видача самої ліцензії) і фінансових послуг (видача грошей соціально незахищеним особам), розуміючи при цьому під адміністративними (управлінськими) послугами „позитивні” індивідуальні акти, які приймаються з метою задоволення певних інтересів фізичних або юридичних осіб [5, с. 27].

Взаємовідносини осіб з органами влади передбачають здійснення останніми різноманітних процедурних дій, які, до речі, існували і раніше (наприклад, реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, легалізація об'єднань громадян, призначення субсидій, пенсій), однак на концептуальному рівні майже не розглядалися, а на нормативному розглядалися фрагментарно, що, у свою чергу, сприяло появі зловживань з боку посадових осіб і обмеженню прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб [6, с. 140].

Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р, адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [10]. Тотожне визначення адміністративної послуги закріплюється в Наказах Міністерства аграрної політики України від 28.03.2008 р. № 195; Міністерства економіки України від 12.07.2007 р. № 219; Національної комісії регулювання електроенергетики України від 31.08.2007 р. № 49.

Відмінне визначення адміністративних послуг викладається відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.07.09 № 737 „Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг” адміністративна послуга – це державна послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо) [11].

Згідно із ст. 2 Проекту Адміністративно-процедурного кодексу України (реєстр. № 2789): адміністративна послуга – це прийняття на підставі закону за зверненням конкретної фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення, інших документів, реєстрації тощо) [12]. Тобто бачимо, що законодавцем та різними вченими викладено різне тлумачення категорії

„адміністративні послуги”, що потребує свого доопрацювання.

Показовим у недосконалої сучасної нормотворчої діяльності є законопроект „Про адміністративні послуги” (реєстр. № 6020), поданий до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України, в якому взагалі відсутнє поняття та ознаки адміністративних послуг, а наводиться лише їх перелік (ст. 3 даного законопроекту) [13].

Аналіз наукових публікацій та нормативно-правової бази дозволив виділити наступні ознаки адміністративних послуг:

1. Безпосередня ініціатива (заява) фізичних та юридичних осіб. Адміністративні послуги надаються лише за безпосередньою ініціативою (заявою) фізичних та юридичних осіб, незалежно від самої форми заяви особи (усна чи письмова) та порядку її отримання органом влади. І. Коліушко наголошує, що немає значення, чи всі особи зобов'язані звертатися за конкретною адміністративною послугою, як, наприклад, за отриманням загальногромадянського паспорта, чи лише окремі категорії суб'єктів права, як у випадку з отриманням будь-якої ліцензії [7, с. 105]. Вважаємо за доцільне не погодитися з тим, що отримання загальногромадянського паспорта є адміністративною послугою. Так, якщо у громадян є законодавчо визначений обов'язок звернутися за певними діями адміністративної системи, а в держави є обов'язок безумовно вчинити ці дії (наприклад, отримання внутрішнього паспорта), то таку дію не варто зараховувати до адміністративних послуг.

З іншого боку, якщо у громадянина є право звернутися за певною адміністративною дією, а в держави є право вчинити чи відмовити у вчиненні такої дії, то таку дію можна вважати адміністративною послугою.

2. Імперативність правового регулювання отримання адміністративної послуги. Надання адміністративної послуги можливе лише у випадку, коли є спеціальне правове регулювання порядку надання такої послуги. Вимога особи до органу влади вчинити якісь дії на її користь може розглядатися як адміністративна послуга лише тоді, коли порядок розгляду цієї заяви є чітко регламентованим [8, с. 5]. Не можна вимагати від органу влади надати адміністративну послугу, якщо її надання не передбачено законом.

3. Адміністративні послуги надаються визначеним законодавчим органом виконавчої влади або місцевого самоврядування. За загальним правилом, за конкретною адміністративною послугою можна звернутися лише до певного (тільки одного) органу влади, визначеного законом, на відміну від інших видів звернень, які можуть бути розглянуті та вирішені більш широким колом суб'єктів.

4. Надання адміністративних послуг по відповідній процедурі. Для отримання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам необхідно виконати певні вимоги, визначені законом.

5. Результатом надання адміністративної послуги є індивідуаль-

ний акт типової форми або адміністративним актом буде рішення органу про реєстрацію чи видачу свідоцтва.

В. Авер'янов до обов'язкових ознак адміністративних послуг, крім іншого, зараховує:

а) надання цих послуг спрямоване на створення належних умов для повноцінної реалізації приватними особами належних їм прав та виконання покладених на них обов'язків;

б) приватні особи мають право на свій розсуд (окрім вчинення неправомірних дій) користуватися результатами наданих їм адміністративних послуг [9, с. 150].

В. Тимошук як другорядну ознаку адміністративних послуг виділяє їх типовість, або ординарність. Ця ознака є особливо актуальною для адміністративних послуг, які можуть надаватися через „універсальні послуги”, „єдині офіси”, де спілкування між адміністративним органом і особою фактично є „документальним” і, як правило, не вимагає особистого контакту з особою [1, с. 120].

Висновки. Отже, враховуючи зазначені недоліки, на наш погляд, адміністративна послуга – це державна послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо).

Бібліографічні посилання

1. *Тимошук В.П.* Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. – К., 2003.
2. *Гаращук В.* Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка? // Вісник АП-рН України. – 2001. – № 3. – С. 109–114.
3. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 90 від 15 лютого 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 7. – С. 376.
4. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні (проект) // Адміністративна реформа в Україні: необхідність і перспективи проведення: Матер. міжнар. конф., 7 грудня 2005. – К., 2005. – С. 3–37.
5. *Ляхтергандт О.* Проект Адміністративного процедурного кодексу України та сучасне адміністративне процедурне право // Юридичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 27–31.
6. *Чміленко Г.М.* Адміністративна реформа: запровадження управлінських (адміністративних) послуг // Юридичні читання молодих вчених: Матер. всеукр. наук. конференції 23-24 квітня 2004. – К., 2004. – С. 139–142.
7. *Коліушко І.Б.* Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Монограф. – К., 2002.
8. *Ківалов С.В.* Основні напрямки реформування адміністративного права // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 19. – Одеса, 2003. – С. 3–8.
9. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К., 2002.
10. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 90 від 15 лютого 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 7. – С. 168–170.

11. Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 737 від 17.07.09 р. // <http://rada.gov.ua>.
12. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України (реєстр. № 2789 від 18.07.2008 р.) // <http://rada.gov.ua>.
13. Про адміністративні послуги: Законопроект (реєстр. № 6020 від 29.01.2010 р.) // <http://rada.gov.ua>.

Надійшла до редакції 22.02.2010

О.В. Мельник

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ОХОРОНА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правових засад поняття та змісту охорони приватної власності як адміністративно-правової категорії.

Ключові слова: *власність, приватна власність, охорона приватної власності, адміністративна відповідальність.*

Статья посвящена исследованию теоретико-правовых основ понятия и содержания охраны частной собственности как административно-правовой категории.

Ключевые слова: *собственность, частная собственность, охрана частной собственности, административная ответственность.*

The article deals with the research of theoretical base of definition and contents of guard of private property.

Keywords: *property, private property, guard of private property, administrative responsibility.*

Постановка проблеми. Правова форма взаємовідносин держави і суспільства виявляється у відносно незалежному існуванні і функціонуванні правової держави та громадянського суспільства. Це виявляється у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, де громадянське суспільство може й повинно діяти як сила, що не залежить від держави. У цивілізаційному процесі формування людини як повноцінного члена громадянського суспільства – громадянина держави, забезпечення її автономії у громадянському суспільстві і правовій державі вирішальна роль належить приватній власності. Ця роль проглядається у двох суспільних зрізах: структурному, який опосередковується відношенням “власник – громадянське суспільство – держава”, та мотиваційному, що виявляється через розуміння приватної власності як рушійної сили роз-

вितку суспільства. Перший допомагає зрозуміти той факт, що коли людина має приватну власність, надійно захищену законом, то вона набуває впевненості, тримається гідно перед владою будь-якого рівня. Другий зріз виявляє приватну власність як могутній стимул творчої, зацікавленої діяльності людини. Саме приватна власність розбудила інтерес людей до виробництва, чим сприяла формуванню структур громадянського суспільства, автономних щодо держави. У цьому розумінні приватна власність виступила рушійною силою людської цивілізації.

Отже, приватна власність була і є основою виникнення автономного індивіда, такої ж сім'ї, асоціацій, партій, інших об'єднань громадян. А громадянське суспільство передбачає збалансований взаємоконтроль і взаємні обмеження державних і недержавних організацій, спрямований на те, щоб державні органи, їхня діяльність завжди перебували в полі зору недержавних структур, а останні, у свою чергу, діяли за законом і враховували об'єктивні потреби держави. Найголовнішими ідеями, що свідчать про розвиток громадянського суспільства, визнаються дві умови: а) забезпечення свободи і обґрунтованої нею автономності особистості; б) демократичне вирішення проблеми власності та її форм, що забезпечують цю автономію і свободу.

Таким чином, практичний аспект актуальності досліджуваної тематики впливає з того, що приватна власність: а) відповідає індивідуальному способу буття, закладеному в людині природою; б) викликає в людини інстинктивні і духовні мотиви для натхненної праці, щоб, не шкодуючи сил, розвивати господарську підприємливість і особисту ініціативу; в) вселяє у власника почуття впевненості, довіри до інших людей, до речей і до землі, бажання вкласти у господарський процес свою працю і свої цінності; г) вчить людину творчо любити працю і землю, своє оточення і Батьківщину; д) пробуджує і виховує у людині правосвідомість; е) виховує людину для господарської солідарності, що не порушує, водночас, і господарської свободи. А вочевидь, враховуючи те, що в будь-якому цивілізованому суспільстві людина є рушійною силою функціонування і розвитку держави, то держава має своїм першочерговим завданням захист прав людини, в тому числі її права власності. У той же час слід зазначити, що реалізація права приватної власності протягом тривалого часу після проголошення незалежності знаходилася у сфері правового регулювання та наукового дослідження переважно цивільного законодавства та науки цивільного права, а охорона права приватної власності була об'єктом правового регулювання та наукового дослідження переважно кримінального законодавства та науки кримінального права. Однак одним із видів правової охорони права приватної власності є адміністративно-правова охорона, заходи щодо якої ще недостатньо досліджені в юридичній літературі та не знайшли свого належного відтворення в законодавстві.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми адміністративно-правової охорони приватної власності вивчалися лише вузькофрагментарно, в основному в роботах із суміжною тематикою В.Б. Аверьянова, А.С. Васильєва, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, Л.В. Ковалюка, В.М. Марчука, А.П. Ключніченка, Є.В. Курінного, В.І. Курило, І.Л. Бородіна, О.І. Никитенка, Л.О. Нікітіної, Н.Р. Ніжник, І.М. Пахомова, О.С. Мірошніченко, В.Ф. Опришка, О.І. Остапенка, М.М. Тищенко, Ю.С. Шемшученка, В.К. Шкарупи, О.П. Угровецького, О.І. Харитонові, О.М. Якуби та деяких інших вчених. На рівні докторської дисертації у 1991 р. І.П. Голосніченком були досліджені питання щодо попередження корисливих правопорушень засобами адміністративного права, у 1996 р. О.І. Нікітенко підготував і захистив кандидатську дисертацію на тему “Адміністративно-правовий захист власності в Україні”. Вже з набуттям Україною незалежності та прийняттям Конституції України почався науковий пошук шляхів адміністративно-правового захисту права власності. Та лише у 2006 р. О.С. Мірошніченко захистила дисертацію з питань адміністративно-правових засобів охорони земельних відносин в Україні, а Р.О. Демчук – з питань адміністративно-правової охорони комунальної власності. Водночас більшість авторів досліджували методи і форми охорони власності взагалі. Однак приватна власність має особливості, які впливають на вибір адекватних їм засобів адміністративно-правової охорони.

На рівні теоретичних досліджень повною мірою не з'ясовані рівень достатності адміністративно-правового регулювання відносин захисту права приватної власності та застосування заходів щодо її забезпечення. Не досліджений у належному обсязі зміст діяльності органів, що забезпечують правопорядок у зазначеній сфері щодо припинення адміністративних правопорушень законодавства, яке регулює відносини приватної власності; потребують удосконалення форми та методи діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів, в тому числі міліції, щодо охорони права приватної власності; існує необхідність удосконалення системи заходів адміністративної відповідальності за порушення на приватну власність.

Вищезгадані обставини зумовили вибір тематики наукової статті, впровадження результатів якої сприятиме усуненню прогалин у науковій розробці проблеми адміністративно-правової охорони приватної власності.

Метою роботи є визначення теоретико-правових засад розуміння охорони приватної власності як адміністративно-правової категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до нормативних актів України право приватної власності є тим фундаментом, на якому базується правова система України. Конституція України встановила основні засади права приватної власності. Статтею 41

Конституції України визначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Це право є непорушним [1].

Охорона власності є надзвичайно складною та недослідженою категорією. Охороняти – значить стерегти, оберігати. Її можна розглядати з різних позицій, а саме в теоретичному, методологічному та практичних аспектах.

Проаналізуємо погляди провідних учених-юристів на цю проблематику. Класик правової охорони власності радянського періоду В.Д. Резвих вважав, що в поняття “правова охорона власності” слід включити лише організаційно-правові заходи, які безпосередньо передбачені нормами комплексного юридичного інституту. В іншому випадку до правової охорони власності довелось б зарахувати заходи, закріплені багатьма інститутами різних галузей права, що мають до неї непряме відношення [2, с. 5]. Далі він продовжує: охорона власності – це створення таких умов, за яких попереджено кількісне зменшення матеріальних цінностей і грошових коштів у зв'язку з їх можливою крадіжкою, знищенням; якісне зниження якості майна внаслідок пошкодження, розкомплектування машин, обладнання і приборів. В умовах загрозливих явищ природного і техногенного характеру (пожежа, паводок, землетрус) охорона означає і порятунок майна, а у випадку протиправного посягання – протидія останньому, відновлення майнової шкоди і покарання осіб, винних в антигосподарських порушеннях [3, с. 172]. Об'єктом охорони власності є матеріальні блага (ресурси). Охороняючи і захищаючи об'єкти власності, держава відмежовує власність від посягань [3, с. 173].

Інший учений того ж періоду, З.М. Рахлін, стверджував, що держава встановлює загальні заборони, не дозволяє здійснювати визначені дії, які можуть завдати шкоди власності. Тими самими нормами встановлюються загальні правила поведінки людей у процесі управління і використання власності. Такими загальними заборонами встановлюється обов'язок для певних осіб не здійснювати дій, заборонених нормами права, якщо вони можуть завдати шкоди власності [4, с. 13].

Загальні заборони не встановлюють конкретних адміністративно-правових відносин, але мають значне мобілізаційне значення, оскільки визначають поведінку людей у процесі використання власності. Порушення загальної заборони – це скоєння таких дій, якими завдано або могло б бути завдано шкоди власності, вони спричиняють вже конкретні адміністративні відносини між порушником і компетентним органом державного управління [4, с. 13].

Вітчизняний учений О.І. Нікітенко вважає, що адміністративно-правова охорона власності передбачає встановлення законодавцем відповідних правил, що захищають власника майна від осіб, які зава-

жають володіти, користуватися чи розпоряджатися своїм майном або іншими цінностями [5, с. 11].

Інший вітчизняний спеціаліст Р.Б. Шишка досліджував цивільно-правову охорону інтелектуальної власності в динаміці, яка виявляється у створенні спеціальних державних інституцій, що вивчають можливість учинення правопорушень, здійснюють їх профілактику та вживають дієві заходи впливу на порушників [6, с. 32]. На його погляд, “охорона полягає у можливості забезпечити безперешкодне користування правами відповідно до національного законодавства /.../ термін “охорона” використовується як загальне правове явище, яке включає захист” [6, с. 33]. Далі він продовжує: “Правова охорона власності може й повинна здійснюватися всіма нормами права: матеріальним і процесуальним, публічним і приватним. У такій взаємодії вони доповнюють одне одного і за умови наявності дійсної, а не заполітизованої чи награної зацікавленості державних органів та суспільства можуть виконати свою охоронну функцію. Таке розуміння є широким”.

Вузьке трактування терміна “охорона” – це лише передбачені законом засоби, спрямовані на відновлення чи визнання прав і захист інтересів потерпілих від правопорушення. Охорону у вузькому сенсі ще прийнято називати захистом прав [7, с. 4]. Така позиція є сталою в юриспруденції. Поняття “охорона” близьке за своїм значенням до поняття “захист”, хоча і не тотожне. Захист – це лише одна сторона охорони, її компонент, який характеризується активною протидією порушнику права власності і виявляється у застосуванні примусових заходів попередження (припинення) порушень, відновлення порушених прав та притягнення до юридичної відповідальності [3, с. 172; 4, с. 56].

Отже, охорону і захист власності розглядають як загальне і спеціальне поняття. У межах спеціального можливе окреме – спеціальні правові та інші заходи захисту порушених прав, охорона прав власності включає широкий спектр підходів до забезпечення правового режиму об'єктів права власності і захисту прав суб'єктів.

Дещо зупинимось на питанні співвідношення категорій “адміністративно-правова охорона” та “адміністративно-правовий захист”.

Ці поняття досліджувалися ще за часів Радянського Союзу та досліджуються сьогодні вченими Росії і України як на загальнотеоретичному рівні, так і в межах науки адміністративного права, наприклад, у працях М.В. Вітрука, М.І. Данченко, С.Є. Донцова, О.Я. Лапки, М.С. Малєїна, С.Д. Порошука, С.М. Тараненко та багатьох інших. Але всі ці дослідження зводилися до ототожнення зазначених понять чи до вказівки на їх спорідненість, де одне поняття є частиною іншого об'ємнішого поняття.

Якщо звернутися до тлумачних чи енциклопедичних словників, то поняття “охорона” і “захист” не мають чітких розбіжностей. Так, у

словниках поряд із поняттями "охорона лісів" чи "охорона природи" розкриваються поняття "захист навколишнього середовища", "захист рослин" та "захист кущів від морозів" [8, с. 359; 9, с. 455]. У словнику С.І. Ожегова термін "захист" визначається як те, що захищає, служить обороною, а "захищати" значить "охороняти, огородити від посягань, від негативних дій, від небезпеки; попередити, забезпечити від чогось" [10, с. 196-197]. Тобто виникає ситуація, коли "охорона" визначається за допомогою слова "захист", а "захист" визначається за допомогою слова "охорона". У юридичній літературі 60-80-х рр. ХХ ст. ці поняття досить часто вживалися як слова-синоніми і визначалися одне через інше, наприклад, у працях М.В. Вітрука [11, с. 217-225], М.І. Данченко [12], М.Р. Сиротяк [13] ін. Ще у 70-х рр. ХХ ст. з'явилися ґрунтовні наукові дослідження, в яких були зроблені перші спроби розмежувати в юридичній термінології поняття "охорона права" і "захист права" [14], але лише у 80-х розгорнулася дискусія в юридичній літературі щодо цього [15; 16]. Усе розмаїття думок щодо співвідношення понять "охорона права" і "захист права" можна викласти в межах двох наукових підходів. Перший полягає в тому, що ці поняття тотожні і їх розмежування є недоречним в юридичній науці. До вчених, які ототожнюють поняття "охорона права" і "захист права", належать М.В. Вітрук [11], М.І. Данченко [12] та ін. Другий підхід полягає в тому, що "захист права" розглядається як складова частина більш об'ємного поняття "охорона права". Цю позицію висловлює у своїх працях більшість вчених.

Не вдаючись до поглибленого аналізу думок вищезазначених авторів на проблему співвідношення окреслених понять, узявши за основу запропоновані в їх наукових працях критерії розмежування понять "охорона" і "захист", "правова охорона" і "правовий захист", можна дати визначення поняттям "адміністративно-правова охорона" і "адміністративно-правовий захист". Так, адміністративно-правова охорона – це система встановлених адміністративним законодавством матеріальних правових гарантій, а також діяльність уповноважених на те органів з їх реалізації з метою попередження порушень норм чинного законодавства. А адміністративно-правовий захист – це система процесуально-правових гарантій, установлених нормами адміністративного права, а також діяльність уповноважених на те органів і організацій з їх реалізації з метою відновлення порушеного права, усунення перешкод у його реалізації, усунення реальної загрози порушення суб'єктивних прав протиправними діями порушника, а також з метою застосування до порушника заходів правового примусу.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу адміністративно-правової охорони власності, слід зазначити, що вона має характеризуватися такими основними ознаками:

- 1) забезпечується діяльністю відповідних державних органів;

2) держава повинна виявляти можливі порушення правового режиму власності, здійснювати профілактику правопорушень та притягнення порушників до відповідальності;

3) держава повинна забезпечити власнику безперешкодне право володіння, користування, управління майном, право на дохід та відчуження майна, а також визначені законом конкретні додаткові правомочності;

4) здійснюється лише на основі і відповідно до закону.

Отже, адміністративно-правова охорона приватної власності — це створення та організація державою відповідних інституцій, які мають на меті виявлення можливості вчинення правопорушень, здійснення їх профілактики та вжиття дієвих заходів впливу на порушників власності, тобто забезпечення власнику безперешкодного права володіти, користуватися, управляти майном, права отримувати прибуток та відчужувати майно, а також визначення конкретних додаткових правомочностей відповідно до чинного законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1997.
2. *Резвых В.Д.* Административно-правовая охрана социалистической собственности. – М., 1975.
3. Государственное управление социалистической общенародной собственностью (Административно-правовой аспект проблемы) / Под ред. Ю.М. Козлова. – М., 1983.
4. *Рахлин З.М.* Административно-правовая охрана социалистической собственности в СССР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Харьков, 1965.
5. *Никитенко О.І.* Адміністративно-правовий захист власності в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996.
6. *Шишка Р.Б.* Охрана прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Харків, 2004.
7. *Денчук Р.О.* Адміністративно-правова охорона комунальної власності: Автореф. дис. ....канд. юрид. наук. – К., 2005.
8. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб., 2002.
9. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М., 1988.
10. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 2-е изд. – М., 1998.
11. *Витрук Н.В.* Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М., 1979.
12. *Данченко Н.И.* Охрана прав и интересов советских женщин. – К., 1987.
13. *Сиротяк М.Р.* Адміністративно-правова охорона та адміністративно-правовий захист: порівняльний аналіз // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 1. – С.166-169.
14. *Тихонова Б.Ю.* Субъективные права советских граждан, их охрана и защита: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1972.
15. *Лейст О.З.* Санкции и ответственность по советскому праву. – М., 1981.
16. *Малеин Н.С.* Защита прав личности советским законодательством. – М., 1985.

Надійшла до редакції 28.09.2010

М.С. Небеська

ад'юнкт

(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка)

УДК 351.7

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПОНЯТТЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено дослідженню і науковій розробці проблеми механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, що формується і функціонує в межах конкретної системи. В результаті аналізу поглядів учених автор пропонує своє визначення категорії „механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки”.

***Ключові слова:** громадський порядок, громадська безпека, права і свободи людини, механізм забезпечення.*

Статья посвящена исследованию и научной разработке проблем механизма обеспечения прав и свобод человека в сфере охраны общественного порядка и общественной безопасности, который формируется и функционирует в рамках конкретной системы. В результате анализа точек зрения ученых автор предлагает свое определение категории „механизм обеспечения прав и свобод человека в сфере охраны общественного порядка и общественной безопасности”.

***Ключевые слова:** общественный порядок, общественная безопасность, права и свободы человека, механизм обеспечения.*

The article is devoted to research and scientific development issues mechanism to ensure human rights and freedoms in public order and public safety, which is formed and operates within a particular system. As a result of the analysis point of view of scientists, the author offers his definition of this category „mechanism to ensure human rights and freedoms in keep the public order and public safety”.

***Keywords:** public order, public safety, human rights and freedoms, mechanism of ensuring.*

Постановка проблеми. Основною властивістю правової, демократичної, соціальної держави, якою має бути Україна, є її орієнтація на людину, особистість. Зазначений підхід обумовлений тим, що саме людина є найбільшою цінністю суспільства, а її розвиток, задоволення її потреб та інтересів визнається одним із провідних завдань держави. Такі демократичні перетворення зумовлюють переорієнтацію функціонування всього

державного механізму, в тому числі органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян [1].

Проте слід зазначити, що положення з правами людини і громадянина в Україні є далеко не найкращими. Адже зазначеним положенням концепції взаємовідносин держави і людини заважає втілюватися в життя низка обставин. Зокрема, для самого правового статусу особи характерними рисами є: нестабільність, недостатня соціальна і правова захищеність, слабка гарантованість, відсутність усіх необхідних механізмів забезпечення прав та свобод, бюрократизація управлінських процесів. Ситуація, що склалася, є результатом глибокої соціально-економічної, політичної і духовної кризи, в якій перебуває Україна. Вже традиційним стало зазначення одним із основних факторів, що впливають на статус особи в Україні, соціальної напруги та політичного протистояння. Складна криміногенна ситуація, зростання злочинності, несприятлива екологічна ситуація – за таких умов є всі підстави стверджувати, що пошук оптимальних механізмів забезпечення прав і свобод громадян є актуальним і своєчасним [2, с. 78].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковій розробці проблем механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки присвятили свої праці вітчизняні вчені з різних галузей права: О.М. Бандурка, О.І. Беспалова, О.В. Джафарова, О.В. Пабат, Ю.С. Небеський, Г.О. Пономаренко, О.Ф. Скакун – та науковці з інших держав СНД: С.С. Алексеев, В.І. Іванов, В.Н. Кудрявцев.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка охорони соціальних цінностей і забезпечення безпеки на сучасному етапі розвитку держави і суспільства з очевидністю обумовлює необхідність дослідження механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки як важливої передумови пізнання його сутнісних ознак і виявлення якісних характеристик, встановлення його місця як у системі понять і категорій адміністративної теорії в цілому, так і в адміністративному процесі, визначення перспективних напрямів його вдосконалення [3].

При розгляді поняття «механізм забезпечення» як початкового в розумінні категорії, слід враховувати, що воно в більш широкому значенні, перш за все, стосується соціальної сфери, виступає як засіб практичного виразу управління. В спеціальній літературі правильно звернуто увагу на той факт, що „механізм ... складний для дослідження, тому він вивчений у меншій мірі ніж інші складові управління: адже пізнання опановує спочатку прояви сутності, а потім тільки – саму сутність” [4, с. 460].

Механізм є самостійною науковою категорією, яка конкретизовано виражає вимоги діалектики і системного аналізу по відношенню до явищ соціальної дійсності. Відповідно до цього зазначене поняття за-

безпечує чітке бачення всієї діяльності, яке дає можливість провести його аналіз у межах існуючих категорій адміністративного права, прослідкувати форми його проявів в повсякденній правоохоронній практиці.

Ідея про існування різних теорій механізму, на наш погляд, має під собою реальне підґрунтя і аргументується, перш за все, багатоаспектністю і багатогранністю самого аналізованого феномена. В той же час слід, мабуть, визнати, що наявність кількох абсолютно самостійних механізмів реалізації одного і того ж, хай навіть складного явища, яким по суті виступає забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, свідчить про недостатньо високий стан розробки даної проблеми. В цьому плані найбільш теоретично значущих і практично важливих висновків можна чекати від досліджень, в яких вдається з'єднати вказані вище підходи.

Звідси випливає, що механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки необхідно розглядати в двох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих одна одну площинах:

1) у теоретичній площині – як певну логічну конструкцію, що виводиться за допомогою розумового процесу на основі теоретичного осмислення і аналізу основних положень і понять адміністративно-правової доктрини. При цьому механізм потрібно розглядати як теоретичну категорію, що має самостійне значення, у зв'язку з чим зусилля слід направити, перш за все, на виявлення його сутності і змісту, структурних елементів, виявлення інтеграційних властивостей, що становлять єдине функціонально-структурне цілісне утворення;

2) у практичній площині – як певний організаційно-правовий інструмент, який дозволяє досягати цілей, вирішувати завдання і реалізовувати функції, що надає даному поняттю реальне прикладне значення. В цьому плані механізм виявляє себе як своєрідна будова управління, що дозволяє реалізувати вплив і може бути з певною умовністю розглянута як інструмент реалізації потенціалу управління, як своєрідний спосіб функціонування [5, с. 41-44].

Отже, в даному випадку мову слід вести про такі елементи забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, за допомогою яких формується система, приводиться в рух процес, ухвалюються і виконуються управлінські рішення.

Аналіз юридичної літератури свідчить, що терміном „механізм” користуються і в тих ситуаціях, коли виникає необхідність отримання або очікування конкретного практичного результату від того чи іншого виду діяльності в значенні оцінки її результатів. Найбільш показовою у цьому плані є широко вживана в теорії держави і права категорія „механізм правового регулювання”.

С.С. Алексєєв визначає це поняття як узяту в єдності систему пра-

вових засобів, за допомогою якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [6, с. 9]. Автор обґрунтовано, на наш погляд, звертає увагу на той факт, що зазначений механізм дозволяє не тільки зібрати разом явища правової дійсності: норми, правовідносини, юридичні факти – і змалювати їх як цілісність, але і подати їх у „працюючому”, системно-динамічному стані, що характеризує результативність правового регулювання, його здатність гарантувати з правового боку досягнення поставлених законодавцем цілей [6, с. 11].

Саме в такому прикладному аспекті, в плані досягнення певного результату, трактується термін „механізм” у сучасному мовознавстві, де під ним розуміють „внутрішню будову машини, приладу, апарату, що приводить їх у дію» [7, с. 321].

Стосовно такого управлінського феномена, як забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, термін „механізм” повинен застосовуватися, перш за все, в прикладному аспекті, маючи на увазі необхідність досягнення певної результативності від наданого управлінського впливу. Про ефективність цього механізму можна буде вести мову тоді, коли будуть оцінені всі можливі форми його прояву і використання в безпосередній правоохоронній практиці, а також у разі його відповідності нормативно визначеним стандартам.

Аналізуючи співвідношення понять „механізм управління” і „механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки”, можна зробити висновок, що вони розрізняються так само, як „загальне” і „специфічне” в діалектиці. Друге є різновидом першого, але не його складовою частиною і не елементом. Серед його характеристик провідне місце займають соціальні системні зв’язки і властивості.

Разом з тим очевидно, що термін „механізм” має бути використаний у даному випадку для характеристики функціонування певної системи, в якій відображається специфічна діяльність як системного цілого. Тому, незалежно від усіх інших аспектів, саме відношення до механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки повинне передбачати його розуміння як більш системного функціонуючого утворення.

Вважаємо, що термін „механізм” стосовно зазначеної сфери соціальної дійсності повинен втілювати способи правової організації і функціонування системи, а також характеризувати форми відображення у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Бо, як правильно наголошується в юридичній літературі: „Процедури є необхідними у багатьох аспектах: для досягнення одноманітності діяльності правоохоронних органів у проведенні державної політики; для забезпечення законності при їх функціонуванні,

включаючи захист прав і законних інтересів громадян, що стикнулися з юридичною системою; для застосування найефективніших методів і прийомів здійснення судочинства і запобігання можливих помилок; для створення необхідних умов громадянином при зверненні в суд та інші правоохоронні органи – умов, які були б стабільні, надійні і незмінні, незалежно від того, який конкретно суддя, прокурор або слідчий виконуватиме свої функції” [8, с. 72].

Тому механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, на відміну від механізму управління, має таку специфічну системну характеристику, як наявність юридичних чинників, що обумовлюють функціонування процесів здійснення базової діяльності, з властивими їй функціями, методами, процедурами тощо.

З урахуванням викладеного вище можна запропонувати таке визначення цієї категорії.

Під механізмом забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки слід розуміти сукупність органічно пов'язаних і взаємодіючих між собою елементів (правових норм, практики їх застосування, завдань, функцій, методів, правовідносин тощо), що утворюють раціональну систему впливу на фактори реалізації прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадянської безпеки. При цьому вказане комплексне функціонує організаційно-правове явище спрямоване на вдосконалення відповідної діяльності.

Ще раз підкреслимо, що зазначений механізм є похідною категорією відносно управління як соціального явища і являє собою засіб вираження його практичного здійснення, а механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки є внутрішньою будовою (організацією) відповідної діяльності.

При всій різноманітності підходів до аналізу проблеми „механізм” слід постійно тримати в полі зору той з них, що відповідає профілю проведення теоретико-методологічного дослідження. Це означає, що з усіх можливих варіантів інструментально організаційно-правова характеристика механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки є центральною. Висвітлення всіх проблем функціонування механізму, так чи інакше, але завжди органічно повинне спиратися на особливості юридичних засобів реалізації управлінського впливу. При цьому всі дослідження механізму або урахування психологічних особливостей суб'єкта чи об'єкта впливу зрештою одержать відображення в методах, функціях або в організаційно-структурній побудові відповідної системи.

В основі дії будь-якого механізму, у тому числі і в середовищі соціальних видів діяльності, завжди лежить взаємодія елементів різ-

них систем. З урахуванням висловленого, узагальнюючи проведене дослідження сутності механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки, важливо звернути увагу на такі його особливості.

По-перше, структурність механізму, тобто до цього феномена слід відносити тільки засоби забезпечення функціонування, а те, що виражає статичну сторону, – зараховувати до системи. Тому всі без винятку системоутворюючі елементи (цілі, завдання, суб'єктний склад, принципи, рівні, об'єкти дії) при всій їх важливості безпосередньо в механізм не можуть бути включені.

По-друге, функціональність механізму, тобто в його систему слід відносити тільки ті елементи, які реально функціонують. Наприклад, такі категорії, як закони і закономірності, або такі явища, як правова культура, не можуть виступати у вигляді його елементів. Проте слід зазначити, що було б помилковим стверджувати, що ці категорії і явища не впливають на досліджуваний механізм. Цей вплив багатогранний і істотний. Так, щодо даного механізму закони і закономірності можуть виступати як певний ціннісний орієнтир, фундаментальна основа, а правова культура і правосвідомість – як загальний фон, середовище функціонування тощо.

Аналіз існуючих точок зору на досліджувану проблему свідчить, що в літературі при висвітленні будь-якого соціального механізму частіше за все намагаються просто зібрати різнопланові елементи разом і охарактеризувати їх в одному ряду, незалежно від їх особливостей функціонального призначення в процесі здійснення діяльності і сутнісних якостей. Тому є думки, відповідно до яких, наприклад, у механізм управління включають більше десяти різних „елементів”. А саме: цілі, управлінський процес, систему управління і управлінські відносини, надра, ресурси та ін. [9, с. 67-89].

Ймовірно, ці управлінські елементи мають вплив на остаточне формування контуру механізму управління. Разом з тим перераховані явища і категорії в сукупності достатньо важко уявити у вигляді єдиного цілісного устрою – механізму. Хоча безперечно, всі вони мають безпосереднє відношення до управління.

Для успішного вирішення завдання структуризації необхідно спочатку сформулювати початкові посилки вичленення елементів механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки. Для цього доцільно скористатися методом аналогії. Суть його полягає в такому. Оскільки пізнання правового явища ми вирішили здійснити через термін, що переважно використовується для пояснення жорстко детермінованої залежності, то слід порівнювати даний механізм із якимось механізмом в технічному значенні.

При цьому слід мати на увазі два істотні моменти. По-перше, за-

стосування методу порівняльного аналізу цих двох механізмів допустиме через використання самого терміна „механізм”, інакше можна було б слід обійтися іншими поняттями, що є в адміністративній теорії. По-друге, слід суворо дотримуватись умови наукової корисності, не приписуючи механізму тих характеристик і властивостей, якими він не може володіти за своєю природою.

Як і будь-який механізм, механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки повинен мати, зрозуміло, основи свого функціонування, функціональне призначення й організаційну структуру, здатну здійснювати певну діяльність.

Зазначений механізм повинен формуватися до закономірностей, що характеризують виникаючі суспільні відносини. Це очевидне твердження, що не вимагає глибокого аргументування. В реальній правоохоронній практиці суб'єкти керуються не закономірностями, а сформульованими на їх основі нормами права (принципами діяльності), на базі яких реалізується управлінський вплив. Тому одним із елементів механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки є юридичні підстави (норми, правозастосовні акти, практика) функціонування відповідної системи.

Висновки. Функціональне призначення механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки полягає в тому, що він допомагає реалізувати організуючий потенціал, який має система, як соціальне явище, приводить її в динамічний стан. Отже, в рамках даного механізму повинна здійснюватися певна діяльність згідно зі встановленими правилами із застосуванням відповідних методів впливу відносно інших соціальних явищ. Це означає, що елементами названого механізму мають виступати завдання, функції і методи управлінського впливу.

Механізм забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки формується і функціонує в межах конкретної системи. Ігнорування цього важливого фактора вносить значну плутанину в його пізнання. Зв'язуючою основою всіх перелічених вище елементів механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки виступають інтеграційні зв'язки, що розглядаються нами як універсальні засоби оптимізації його функціонування.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка О.М., Джафарова О.В. Міліція і населення: теорія і досвід партнерства: Монограф. – Х., 2004.
2. Мінченко М.М. Організаційно-правові механізми забезпечення конституційних прав та свобод громадян України // Проблеми законності: респ. міжвідом.наук. зб. / відп. В.Я. Тацій. – Х., 1998.
3. Проблеми охорони громадського порядку і вдосконалення законодавства: Матер. наук.-практ. конф. – Х., 1995.

4. *Веселый В.З.* Формирование теории управления в сфере правоохранительной деятельности и совершенствование управленческой подготовки кадров в органах внутренних дел: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1988.
5. *Алиуллов Р.Р.* Механизм социального управления: Монограф. – Чебоксары, 2002.
6. *Алексеев С.С.* Общая теория права: в 2-х т. – М., 1982.
7. *Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.* Толковый словарь русского языка. – 4-е изд. – М., 1999.
8. *Кудрявцев В.Н.* Стратегии борьбы с преступностью. – 2-е изд. испр. и доп. – М., 2005.
9. *Иванов В.П.* Организационно-правовой механизм обеспечения государственных интересов Российской Федерации: Монограф. – М., 2003.

Надійшла до редакції 31.05.2010

І.М. Олексіва

ад'юнкт

*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка)*

УДК 342.9.03:347.998.85

ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Досліджується зміст доказування в справах про адміністративні правопорушення; здійснюється характеристика особливостей даної діяльності; встановлюються правила співвідношення доказування у справах про адміністративні правопорушення з теорією пізнання та формальною логікою.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, доказування, пізнання, логіка, розумова діяльність, оцінка доказів.

Исследуется содержание доказывания по делам об административных правонарушениях; осуществляется характеристика особенностей данной деятельности; устанавливаются правила соотношения доказывания по делам об административных правонарушениях с теорией познания и формальной логикой.

Ключевые слова: административное правонарушение, доказывание, познание, логика, умственная деятельность, оценка доказательств.

Maintenance of proving is probed in matters about administrative offences; description of features of this activity is carried out; the rules of correlation of proving are set in matters about administrative offences with the theory of cognition and formal logic.

Keywords: administrative offence, proving, cognition, logic, intellection, estimation of proofs.

Постановка проблеми. Оскільки провадження у справах про адміністративні правопорушення повинне здійснюватися на підставі суворого дотримання закону, в основу процесуального рішення у конк-

ретній адміністративно-деліктній справі мають бути покладені лише такі фактичні дані, які отримані та зафіксовані в порядку, визначеному законом. Більш того, рішення у кожній справі про адміністративне правопорушення має прийматися на основі встановленої об'єктивної істини. Встановити ж об'єктивну істину можна виключно за допомогою доказів, які є засобом переконання у правильності ухваленого у справі рішення не лише осіб, які беруть участь в адміністративно-деліктному провадженні, але й суспільства в цілому.

Слід зазначити, що якщо в кримінально-процесуальній і цивільно-процесуальній науках проблеми збирання, дослідження й оцінки доказів завжди були та залишаються в центрі уваги науковців, то в сучасній адміністративно-правовій науці вони не отримали всебічного розгляду й належної розробки. Проте той факт, що необхідною умовою ухвалення єдино правильного, законного, обґрунтованого та найбільш ефективного рішення у кожній конкретній справі про адміністративний проступок є необхідність використання компетентними особами доказів в адміністративно-деліктному провадженні, спонукає з упевненістю заявити про актуальність наукових досліджень щодо окресленої проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ті або інші питання стосовно використання доказів у провадженні в справах про адміністративні правопорушення раніше висвітлювалися в працях Д.М. Бахраха, І.О. Галагана, О.П. Ключніченка, О.П. Коренєва, Н.Г. Саліщевої, В.Д. Сорокіна, О.Є. Луньова, О.М. Якуби та інших учених-адміністративістів. Значний внесок у дослідження доказів в адміністративному процесі зробив Є.В. Додін [1]. Інший автор, В.К. Шкарлупа, проблематику доказування розглянув через призму адміністративно-примусової діяльності органів внутрішніх справ [2].

Проте, незважаючи на істотні наукові напрацювання вказаних авторів у даній проблематиці, слід все-таки зазначити, що більшість із них з'явилися ще до прийняття Кодексу України про адміністративні правопорушення, більш того, багато з них – до прийняття Конституції України. А враховуючи те, що за останні роки відбулися радикальні трансформації у суспільно-політичному житті країни, які також призвели й до істотних змін у функціональній спрямованості адміністративно-юрисдикційної діяльності державних органів, сучасна адміністративно-правова наука, у свою чергу, мала б вже за роки незалежності визначити для українського законодавця концептуальні орієнтири необхідного оновлення системи норм, присвячених питанням збирання, дослідження та оцінки доказів у провадженні в справах про адміністративні правопорушення.

Однак сучасна концепція теорії доказування лише починає розроблятися представниками адміністративно-правової науки України [3]. Тому вказані вище обставини, а також виняткове значення доказування

для забезпечення законності й гарантій прав особи в провадженні у справах про адміністративні правопорушення свідчать про необхідність дослідження теоретичних питань окресленої проблематики. З урахуванням наведеного **метою** цієї статті було визначено здійснення аналізу проблем доказування в адміністративно-деліктному провадженні у справах про правопорушення з позиції філософських категорій пізнання та його видів, а також категорії істини, як мети пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, пізнанням є складний процес чуттєвого сприйняття й абстрактного мислення, заснований на практиці та перевірений нею. Цей процес здійснюється за законами діалектики та має загальний характер незалежно від того, що слугить об'єктом пізнання: закономірність того або іншого явища, дія чи ефективність правової норми або ж звичайна життєва ситуація. Разом з тим, залежно від конкретних цілей пізнання, особливостей використовуваних при цьому приватних методик і прийомів, у науці виокремлюють три його різновиди: буденне (життєве), наукове та спеціальне.

У літературних джерелах буденне (життєве) пізнання визначається як знання, що реалізовується в природному повсякденному житті та базується на переконаності здорового глузду й практичній свідомості.

Наукове пізнання дослідники називають видом пізнавальної діяльності людини, що відповідає критеріям внутрішньої несуперечності, об'єктивності, критикуємості, загальнозначущості, інваріантності знань [4, с. 3].

Про спеціальне пізнання говорять, що воно спрямоване на з'ясування фактичних обставин справи, на вирішення відповідних практичних завдань і відбувається в певних, заздалегідь встановлених формах, з використанням при цьому вже обумовлених прийомів. Цей вид пізнання, як наголошує Є.В. Додін, може здійснюватися лише уповноваженими особами. Інакше кажучи, характерною рисою спеціального пізнання є те, що воно відбувається в межах певних правил. Такі правила, а також порядок їх реалізації визначаються законодавцем. Спеціальне пізнання, спрямоване на встановлення обставин адміністративної справи, законодавець називає доказуванням [5, с. 62].

Пізнання в широкому розумінні цього слова являє собою отримання знань про ті чи інші предмети та явища. Воно є однією зі змістовних складових адміністративно-деліктного доказування. Але останнє виявляється також і в обґрунтуванні встановлених положень, у створенні умов для пізнання обставин вчиненого адміністративного проступку іншими особами, воно забезпечує можливість перевірити висновки компетентного суб'єкта, який здійснював доказування, обґрунтованість прийнятих ним процесуальних рішень.

Пізнання правозастосовчим суб'єктом обставин скоєних правопорушень, перш за все, робить його самого володарем знань про подію

адміністративного проступку. Розмовляючи з потерпілим, вивчаючи обставини на місці вчинення адміністративного правопорушення, посадова особа спочатку пізнає обставини адміністративного делікту для себе. Якщо при цьому не буде забезпечена можливість інформування інших осіб про все, що стало відомо правозастосовчому суб'єкту, останній виявиться єдиним володарем отриманого знання. Завдання ж доказування полягає в тому, щоб таке знання могли отримати й інші учасники провадження у справі про адміністративне правопорушення (потерпілий, посадова особа, яка буде розглядати справу, прокурор, законні представники, захисник та інші суб'єкти). Це необхідно для того, щоб останні переконалися в правильності й обґрунтованості прийнятого компетентною особою рішення у адміністративно-деліктній справі.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення завжди комунікативне, воно забезпечує перехід знання від одного суб'єкта до іншого, є зверненням до третіх осіб, тоді як буденне та наукове пізнання може замкнутися на суб'єкті, що пізнає. Йдеться передусім про пересічних громадян і науковців, які не завжди виявляють ініціативу в розповсюдженні здобутих знань серед інших суб'єктів правовідносин.

Акцентуємо увагу на тому, що з погляду матеріалістичної діалектики адміністративно-деліктне доказування та пізнання нерозривно пов'язані між собою. Діалектика досліджує пізнання як один із процесів доказування. Обидва напрями взаємно доповнюють і розвивають один одного. Тому неприпустимо науково міркувати про те, що теорія пізнання – це одне, а теорія доказів – зовсім інше. Про те, що зв'язку між даними теоріями немає, що гносеологічна проблема – царина філософії, а вчення про матеріальну істину – питання юриспруденції, судової практики [6, с. 60-61].

На нашу думку, необхідно визнавати діалектичну єдність між пізнанням і доказуванням у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Це один із відправних пунктів для з'ясування суті останнього, завдяки чому пізнавальна діяльність, що відбувається під час доказування в адміністративно-деліктному провадженні, характеризується такими особливостями: 1) має ретроспективний характер (здійснюється після скоєння правопорушення); 2) провадиться за допомогою правових засобів; 3) здійснюється спеціальними суб'єктами (суддею, посадовими особами органів внутрішніх справ, експертами тощо); 4) має на меті одержання інформації, що впливає на встановлення істини в адміністративно-деліктній справі; 5) засоби реалізації такої діяльності визначені в процесуальному законодавстві.

Загальні правила доказування вивчає і така наука, як логіка. З точки зору логіки доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення становить розумову діяльність із обґрунтуван-

ня істинності однієї думки (тези) шляхом наведення інших істинних думок (аргументів). У зв'язку з цим доказування характеризується як одна з форм опосередкованого пізнання невідомих фактів, явищ, положень, воно являє собою шлях від вірогідності до істинності.

Доказування як розумовий процес, – писав В.Д. Арсен'єв, – приводить до встановлення істинності певної тези без використання прямих даних досвіду, безпосередньої практики [7, с. 7]. Але не слід забувати й про те, що серед відповідних положень, які підлягають доказуванню в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, особливе місце займає наявність або відсутність певного кола фактичних обставин. Встановити їх за допомогою однієї лише розумової діяльності неможливо. Тут важливого значення набуває сфера безпосереднього пізнання (сприйняття) окремих предметів (наприклад, речових доказів), а також встановлення фактів, які надають підстав для висновків, необхідних для ухвалення обґрунтованого та законного рішення в справі про адміністративне правопорушення. Все це можливо лише при здійсненні компетентними особами практичної діяльності, котра, як правило, має вияв у процесуальних адміністративно-правових діях.

Таким чином, можна дійти висновку, що доказування фактичних обставин справи про адміністративне правопорушення є не тільки розумовою діяльністю щодо встановлення необхідних фактів (опосередковане пізнання), а також і безпосередньою практичною діяльністю зі збирання, дослідження та оцінки доказів (безпосереднє пізнання).

Ураховуючи цей висновок, буде науково коректним нагадати про те, що змістовний аспект доказування в юридичній науці пропонувалося інтерпретувати й зовсім з інших позицій. Так, наприклад, окремі науковці наголошували, що під доказуванням належить розуміти лише процесуальні дії відповідних органів та їх посадових осіб. Розумова діяльність як така не повинна входити до процесу доказування. Аргументуючи свою позицію, вони зазначали, що процесуальні дії чітко врегульовані законодавством, а розумова діяльність, тобто оцінка доказів, не регламентована процесуальним законом. У зв'язку з цим оцінку доказів доцільно виключати з процесу доказування [8, с. 3; 9, с. 41; 10, с. 29].

На нашу думку, указаний підхід є паліативним, бо якщо виходити з того, що до процесу доказування не входить логічна діяльність, якою є оцінка доказів, а лише сукупність процесуальних практичних дій, за допомогою котрих формуються та перевіряються докази, то виникає питання: а чим є тоді перевірка доказів? Адже перевірка доказів, як відомо, є практичною діяльністю, тобто здійснюється за допомогою процесуальних дій, але в той самий час вона є і розумовою діяльністю. Наприклад, орган адміністративної юрисдикції або його посадова особа перевіряє зібрані в справі докази шляхом аналізу кожного з них, порівнює наявні докази, що містяться в різних процесуальних джерелах. Це

означає, що якщо прийняти позицію вказаних науковців, то ту частину перевірки, яка здійснюється розумовим шляхом, теж слід залишити за межами адміністративно-деліктного доказування. Уявляється, що це недоцільно та нелогічно, бо подібний підхід може негативно позначитись на правильному застосуванні правил доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Крім того, той аргумент, що оцінка доказів не врегульована процесуальним законодавством, теж є не зовсім точним. Наприклад, чинний КУпАП містить ст. 252, яка так і називається – «Оцінка доказів». У ній наведене загальне правило оцінки доказів у провадженні в справах про адміністративні правопорушення, а саме: «Орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю» [11]. Відповідні правила оцінки доказів передбачені також ст. 86 Кодексу адміністративного судочинства України [12] та ст. 67 Кримінально-процесуального кодексу України [13].

Отже, законодавець також до змісту доказування в справах про адміністративні правопорушення включає не лише формування (збирання) та перевірку доказів, але й оцінку доказів та їх процесуальних джерел. Таким чином, доказування в справах про адміністративні правопорушення є поєднанням практичної та розумової діяльності суб'єктів адміністративно-деліктного процесу. У цьому виявляється його сутність.

Підсумовуючи наведене, доцільно сформулювати такі **висновки**:

1) доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення завжди комунікативне, воно забезпечує перехід знання від одного суб'єкта до іншого, звернене до третіх осіб;

2) цей вид діяльності має ретроспективний характер, провадиться за допомогою процесуально-правових засобів, здійснюється спеціальними суб'єктами з метою одержання інформації, що впливає на встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративний проступок;

3) доказування фактичних обставин справи про адміністративне правопорушення є не тільки розумовою діяльністю щодо встановлення необхідних фактів (опосередкованим пізнанням), але і безпосередньою практичною діяльністю зі збирання, дослідження та оцінки доказів (безпосереднім пізнанням).

Бібліографічні посилання

1. *Додин Е.В.* Доказательства в административном процессе. – М., 1973.
2. *Шкарупа В.К.* Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції): Монограф. – К., 1995.
3. *Колпаков В.К., Черновський О.К., Гордєєв В.В.* Порушення правил дорожнього руху: колізійність новел і правове регулювання: Монограф. – Чернівці, 2010.
4. *Ильин В.В.* Теория познания. – М., 1993.
5. *Додин Е.В.* Доказывание и доказательства в правоприменительной деятельности ор-

- ганов советского государственного управления. – К., 1976.
6. *Строгович М.С.* Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. – М., 1955.
  7. *Арсеньев В.Д.* Вопросы общей теории судебных доказательств. – М., 1964.
  8. *Люблинский П.И.* О доказательствах в уголовном суде. – М., 1924.
  9. *Клейнман А.Ф.* Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. – М., 1950.
  10. *Курылев С.В.* Основы теории доказывания в советском правосудии. – М., 1969.
  11. Кодекс України об адміністративних правонарушеннях. – Х., 2009.
  12. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. // ВВР. – 2005. – № 35-37. – Ст. 446.
  13. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

Надійшла до редакції 14.05.2010

Н.А. Олефіренко

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.9

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правових засад поняття та змісту правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу, аналізу його елементів.

Ключові слова: *адміністративно-деліктний процес, адміністративне провадження, учасники провадження, правовий статус.*

Статья посвящена исследованию теоретико-правовых основ понятия и содержания правового статуса участников административно-деликтного процесса, анализа его элементов.

Ключевые слова: *административно-деликтный процесс, административное производство, участники производства, правовой статус.*

The article deals with the research of theoretical base and contents of definition of administrative and delict process participant's legal status.

Keywords: *administrative and delict process, administrative procedure, participant of procedure, legal status.*

Постановка проблеми. Досліджуючи теоретичні та практичні аспекти діяльності учасників адміністративно-деліктного процесу, необхідно звернутися до розгляду питань, пов'язаних із особливістю їх правового статусу в зазначеному різновиді юридичного процесу,

які потребують розкриття основних елементів такого статусу. Причому актуальність звернення до проблематики правового статусу учасників у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, зокрема таких важливих його елементів, як права, обов'язки та гарантії, зумовлена як потребами теоретичного плану (науки адміністративного права), так і суто практичною необхідністю вдосконалення чинного законодавства у зазначеній сфері суспільних відносин.

Питання щодо правового статусу учасників у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, у тому числі їх прав та обов'язків, на теоретичному рівні пов'язане з існуючими в правовій науці дослідженнями щодо правового статусу особи взагалі. Юридичною доктриною вироблено значну кількість різних підходів до визначення елементів правового статусу. Однак слід констатувати, що правовий статус учасників адміністративно-деліктних відносин є надзвичайно складною та недослідженою категорією, що зумовлює актуальність вибраної автором тематики дослідження.

Метою статті є визначення теоретико-правових засад розуміння змісту правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб визначити елементи адміністративно-правового статусу особи, розглянемо поняття правового статусу в широкому та вузькому розумінні. Правовий статус у вузькому розумінні є сукупністю юридичних якостей, якими держава наділяє громадянина. У цьому разі класичними елементами правового статусу будуть права, свободи та обов'язки. Відношення держави до громадян у сфері адміністративного права відображається також через інші юридичні категорії, наприклад, категорії гарантій прав, свобод та обов'язків громадян. Усе, що так або інакше законодавчо закріплює положення громадянина в суспільстві, опосередковує всі види зв'язків і відношень між державою та громадянином, слід розуміти як правовий статус громадянина у широкому сенсі. Він відображує весь комплекс адміністративно-правових засобів, через які проявляється відношення держави до громадян. На нашу думку, це вірне розуміння правового статусу громадянина. Однак слід звернути увагу, що дуже широке трактування адміністративно-правового статусу громадянина являє собою небезпеку розмитого тлумачення цієї категорії, у зв'язку з чим у науковій літературі і представлено два поняття адміністративно-правового статусу громадянина – у вузькому і широкому розумінні.

В наукових дослідженнях розрізняють поняття “правовий статус” та “правове положення”, вказуючи на те, що останнє за змістом ширше першого [1, с. 115]. До поняття “правовий статус” деякі вчені включають статутні права й обов'язки, тобто такі, що формуються у вигляді правових розпоряджень і стосуються об'єктивного права. Поняття “правове становище особи” включає не тільки права й обов'язки, а й

суб'єктивні правові елементи – громадянство, правосуб'єктність, суб'єктивні права, обов'язки та відповідальність за можливо вчинене правопорушення [2, с. 242]. Але практика засвідчує, що в законодавстві, в тому числі і в міжнародному, не визначається ніякої різниці між ними. Ці терміни вживаються в одному й тому ж значенні [3, с. 297]. Їх тотожність впливає також із значення слова “статус”, що в перекладі з латинської означає положення, стан будь-кого або будь-чого [4, с. 511].

Аналіз суспільних явищ дає підстави для висновку про похідність ряду важливих понять. У юридичній літературі досить часто розглядалися питання правового становища громадян з урахуванням їх соціального статусу [5, с. 98]. В окремих публікаціях розглядалось положення про правовий статус особи як сукупність її соціальних ролей, перерахованих у категорії юридичних прав і обов'язків [6, с. 29]. Інші автори звертають увагу на зв'язок цих понять – на похідність правового статусу від соціальної ролі її носія [7, с. 124].

Розглянемо зміст цих двох понять – соціальний та правовий статус, оскільки соціальний статус певної людини впливає на визначення її правового статусу. Соціальний статус – це місце людини в суспільстві, пов'язане з певними правами та обов'язками; становище індивіда і соціальної групи щодо інших індивідів та груп, яке визначається за соціально вагомими для цієї суспільної системи ознаками (освітніми, фаховими, релігійними тощо). Соціальний статус охоплює різноманітну і водночас узагальнюючу характеристику становища індивіда: професію, фах, характер праці, посаду, матеріальне становище, політичну належність, ділові зв'язки, національність, релігійність, вік, стать, сімейний стан, родинні зв'язки тощо. Соціальний статус, у свою чергу, поділяють на спадковий, тобто одержаний людиною від народження (раса, стать, національність), і досягнутий, тобто набутий власними зусиллями індивіда. Частіше такий статус пов'язують з посадою на місці роботи [8, с. 128].

У соціальному відношенні правовий статус являє собою певну систему соціальних можливостей життєдіяльності людини. Зміст правового статусу в цілому визначає межі діяльності особи щодо інших осіб, колективів, держави, природи, рамки її активної та пасивної життєдіяльності.

У філософському розумінні правовий статус визначає межі, в яких можуть відбуватися кількісні зміни правового становища конкретних суб'єктів права [9, с. 231]. У юридичній науці правовий статус визначено як соціально допустимі й необхідні можливості особи не просто як індивіда, а як громадянина держави. Вони гарантовані авторитетом держави [10, с. 89].

Правовий статус, закріплюючи досягнутий в суспільстві рівень свободи його членів, виступає головним засобом ефективного задоволення потреб і інтересів кожної людини, створення й використання

всебічного розвитку особистості. Правовий статус є відображенням соціального стану особи, показником соціальних можливостей у життєдіяльності індивідів, спрямованих на задоволення їхніх потреб і інтересів. Закон від імені держави виділяє найбільш істотні соціальні можливості особи і закріплює їх у вигляді прав, свобод і обов'язків громадянина даної держави [3, с. 377-378].

Аналізуючи учасників досліджуваного адміністративного провадження, слід зазначити, що їх правовий статус є категорією комплексною й у широкому значенні охоплює такі складові, як права й обов'язки (повноваження – для владних суб'єктів), а також гарантії й умови, без існування яких неможлива практична реалізація суб'єктами провадження своїх суб'єктивних прав і обов'язків. Саме вони, разом з юридичною відповідальністю, є тим визначальним фактором, що має пріоритетне значення для встановлення правового статусу. Це ті структурні елементи, що окреслюють основний зміст досліджуваного правового явища у вузькому значенні. Доповнення загального правового статусу знаходить своє відображення в наданні кожному суб'єкту провадження прав і обов'язків, що не є загальними для всіх суб'єктів права, які можна визначити як специфічні. Сукупність специфічних прав, обов'язків, що належить окремим суб'єктам провадження у справах про порушення, має суттєве значення для характеристики їх правового статусу і є його невід'ємною складовою.

Серед вчених, які досліджують проблеми адміністративного процесу, існує точка зору, відповідно до якої суб'єкти як учасники матеріальних адміністративно-правових відносин можуть брати участь у процесуальних адміністративно-правових відносинах [11, с. 83-84; 12, с. 174]. Сприйняття такої позиції звільняє від додаткового обґрунтування існування адміністративно-процесуальної правоздатності та адміністративно-процесуальної дієздатності учасників адміністративно-деліктного процесу. Поряд з існуючим загальним обов'язком в учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення є обов'язок, що має матеріальну природу бути підданим процесуальній процедурі, тобто виступити суб'єктом процесуальних відносин. Це підкреслює, що матеріальні і процесуальні правовідносини хоча і є відносно самостійними явищами, але у сфері юридичної відповідальності тісно взаємопов'язані й не можуть існувати окремо одне без одного. Тому всі теоретичні положення цілком прийнятні для встановлення кола учасників адміністративно-процесуальних відносин. Проте окремі моменти все ж таки потребують уточнення. Це насамперед стосується особливостей, що притаманні суб'єктам адміністративно-процесуальних відносин. На ці особливості вже зверталася увага в адміністративно-правовій літературі. Так, акцентувалася увага на тому, що окремі суб'єкти адміністративно-деліктного процесу не беруть участі в матеріальних адміністративно-

правових відносинах, і як приклад такого суб'єкта наводились поняття [13, с. 37]. Як вже зазначалося вище, суб'єкти правовідносин – учасники провадження у справах про адміністративні правопорушення наділені сукупністю прав і обов'язків, які можна визначити як правові можливості реалізації свого адміністративно-процесуального статусу. Зв'язок прав і обов'язків як філософську категорію у свій час охарактеризував М.С. Строгович, який зазначав, що цей зв'язок складний, багатоплановий і багатогранний. Він знаходить своє відображення в тому, що одній і тій самій особі належать і права, і обов'язки. Тому завдання полягає в тому, щоб охороняти, гарантувати права даної особи – й разом з тим вимагати від неї виконання своїх обов'язків [14, с. 13]. Суб'єктивні права й обов'язки учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення перебувають у тісному взаємозв'язку, є взаємозалежними, взаємообумовлені. Завдяки їм між суб'єктами провадження виникає зв'язок, який можемо визначити як процесуальні правовідносини.

Аналізуючи адміністративно-правовий статус суб'єктів провадження у справах про адміністративні правопорушення, слід вказати, що конкретні права учасника, який не має державно-владних повноважень (наприклад, особи, яка притягається до відповідальності, чи свідка), повинні відповідати приписам конституційних норм та міжнародних актів. Права суб'єктів провадження з владними повноваженнями (посадові осіб юрисдикційних органів) визначаються нормами КУпАП та інших нормативних актів. Тому реалізація суб'єктивних прав учасників провадження повинна здійснюватися в тих межах, які визначені правовим актом, і тими засобами, які допускаються ним. Кожен з учасників адміністративно-деліктного провадження має свій адміністративно-процесуальний статус, обумовлений тією роллю, яку він виконує в процесі здійснення провадження. Галузевий кодекс закріплює процесуальні права та обов'язки, визнаючи за усіма суб'єктами провадження у справах про адміністративні правопорушення адміністративну правосуб'єктність (адміністративно-процесуальну правоздатність та адміністративно-процесуальну дієздатність).

Визначаючи елементи адміністративно-процесуального статусу громадянина, М.Тищенко включає до їх складу: 1) адміністративні процесуальні права, які належать до виду суб'єктивних прав громадян; 2) адміністративно-процесуальні обов'язки; 3) адміністративно-процесуальні законні інтереси [15, с. 496-499]. Як вже було зазначено, існує й багато інших позицій щодо елементів правового статусу, однак усі представники правової науки відносять права та обов'язки до обов'язкових елементів змісту правового статусу.

Далі доцільно здійснити загальну характеристику правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу, базуючись на аналізі процесуальних прав, обов'язків та гарантій їх дотримання.

Правовий статус учасників адміністративно-деліктного процесу закріплений главою 21 КУпАП. Разом з тим аналіз норм, що містяться у цій главі, засвідчив існування певних юридичних колізій та прогалин, що ускладнюють виконання юрисдикційними органами завдань, пов'язаних зі своєчасним, всебічним, повним і об'єктивним з'ясуванням усіх обставин справи, вирішення її в точній відповідності до закону. Ситуація, що склалася, обумовлює потребу в глибокому та всеосяжному дослідженні питань унормування провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Аналіз процесуального статусу учасників провадження, мета, з якою вони беруть участь у провадженні, завдання, що стоять перед ними, свідчать про неоднорідність цих осіб. На нашу думку, учасники провадження у справах про адміністративні правопорушення можуть бути поділені на окремі підгрупи: учасники, що мають особистий інтерес у справі, та особи й органи, що сприяють здійсненню провадження. Такий поділ учасників провадження є традиційним для класифікації учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення [16, с. 300]. Уточнення процесуального статусу учасників, що мають особистий інтерес у справі, дозволяє виокремлювати серед них учасників, які відстоюють у справі особистий інтерес, та учасників, які представляють чи захищають чийсь інтерес та права.

Також серед категорії учасників провадження, які відстоюють у справі особистий інтерес, доцільно виокремлювати суб'єктів загальної адміністративної відповідальності, які, в свою чергу, поділяються на: а) громадян України, б) іноземців, в) осіб без громадянства та суб'єктів спеціальної адміністративної відповідальності, які крім загальних ознак (вік та осудність) володіють ознаками спеціальними, зокрема, ознаками посадової особи.

Слід зазначити, що використана класифікація має умовний характер і використовується лише для того, щоб більш ґрунтовно дослідити процесуальні права та обов'язки учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення.

До кола учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, що мають особистий інтерес, відповідно до норм КУпАП належить особа, яка притягається до відповідальності за адміністративні правопорушення, її представники та захисники. Кожен з учасників має свій правовий статус, обумовлений тією роллю, яку він (учасник) виконує в процесі провадження. Чинне законодавство закріплює процесуальні права та обов'язки, визнаючи за усіма учасниками даного різновиду адміністративного провадження адміністративно-процесуальну правосуб'єктність. Разом з тим об'єднує всі ці категорії учасників в одну групу споріднена мета – досягнення конкретного позитивного результату, який, як правило, ототожнюється з

вирішенням справи на їх користь. Уся процесуальна діяльність цих учасників провадження підпорядковується досягненню саме цієї мети.

Притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення знаходить своє зовнішнє відображення в застосуванні до винної особи адміністративно-правової санкції. Це пов'язано з обмеженням певних її прав та законних інтересів. Тому санкція повинна застосовуватись на підставі повного, глибокого та всебічного дослідження всіх обставин справи та дотримання прав особи, які їй надані як учаснику провадження. У юридичній літературі вже вказувалося, що обсяг та характер цих прав визначається тим, що дана особа стає учасником провадження всупереч своєму бажанню і її інтереси, як правило, протилежні інтересам осіб, які притягають її до відповідальності. Цим і обумовлений той факт, що процесуальний статус правопорушника закріплений більш повно та детально [17, с. 175]. Це також пояснює те, що процесуальний статус особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, має певні специфічні властивості, що відрізняють її від інших учасників провадження.

Висновок. Таким чином, дослідження процесуального положення всіх учасників адміністративно-деліктного процесу повинно здійснюватись з урахуванням того, що під адміністративно-процесуальним статусом пропонується розуміти сукупність урегульованих нормами адміністративно-деліктного законодавства правових можливостей фізичних осіб як носіїв суб'єктивних прав і обов'язків щодо участі в адміністративно-деліктних відносинах. Відповідно до цього слід розрізняти такі елементи адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративно-деліктного процесу: процесуальні права, процесуальні обов'язки та процесуальні законні інтереси.

Бібліографічні посилання

1. *Витрук Н.В.* Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М., 1979.
2. *Купчинский В.А.* Общая теория государства и права. – Минск, 1998.
3. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права. – Харків, 2001.
4. *Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпко.* – К., 1998. – Т. 4.
5. *Бахрах Д.Н.* Административная ответственность граждан в СССР. – Свердловск, 1989.
6. *Общая теория прав человека / Под ред. Е.А. Лукашевой.* – М., 1996.
7. *Тищенко Н.М.* Гражданин в административном процессе. – Харьков, 1998.
8. *Павличенко П.П., Литвиненко Д.А.* Соціологія: Навч. посіб. – К., 2000.
9. *Введение в философию: Учеб. для высших учеб. заведений: В 2-х ч. / Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А. и др.* – М., 1989. – Ч. 2.
10. *Витрук Н.В.* Правовой статус личности в СССР. – М., 1985.
11. *Административно-процессуальное право: Курс лекций / Под ред. проф. И.Ш. Килясханова.* – М., 2004.
12. *Кузьменко О.В.* Теоретичні засади адміністративного процесу: Монограф. – К., 2005.
13. *Лук'янець Д.М.* Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія і практика правового регулювання: Монограф. – Суми, 2006.

14. *Строгович М.С.* Права личности: вопросы теории // Вопросы философии. – 1979. – № 4. – С. 10-19.
15. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / Редколегія: В.Б.Авер'янов (голова). – К., 2004. – Т. 1: Загальна частина.
16. *Колтаков В.К., Кузьменко О.В.* Адміністративне право України: Підруч. – К., 2003.
17. *Додин Е.В.* Доказательства в административном процессе. – М., 1973.

Надійшла до редакції 24.09.2010

М.В. Сибірякова
головний спеціаліст
(Секретаріат Кабінету Міністрів України)

УДК 342.9

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Статтю присвячено обґрунтуванню ролі громадянської освіти у формуванні антикорупційної громадянської свідомості.

Ключові слова: *корупція, громадянська освіта, антикорупційна громадянська свідомість.*

Стаття посвящена обґрунтуванню ролі громадянського формування в формуванні антикорупційного громадянського свідомості.

Ключевые слова: *коррупция, гражданское образование, антикоррупционное гражданское сознание.*

The article is devoted to background of civil education in formation of anticorruption civil consciousness.

Keywords: *corruption, civil education, anticorruption civil consciousness.*

Постановка проблеми. На міжнародному рівні Україна набула репутації надзвичайно корумпованої держави, про що свідчать негативні оцінки авторитетних вітчизняних та міжнародних неурядових організацій “Трансперенсі Інтернешнл”, “Міжнародна Амністія”, “Українська Гельсінська спілка”. У рейтингу країн щодо рівня сприйняття корупції, підготовленого “Трансперенсі Інтернешнл”, у 2008 році Україна посідала 134 місце, у 2009 році – 146-е зі 180, опинившись на одному рівні з такими країнами як Росія, Кенія, Зімбабве, Екватор, Камерун та Сьєрра-Леоне [1].

На сьогодні корупцією в Україні вражено більшість сфер суспільного життя, що посилює соціальну напруженість, породжує у населення зневіру у здатності влади здійснювати організаційні та практичні заходи побудови громадянського суспільства. Корупція проникла у владні інституції, залучила у свої сіті чимало державних службовців, політичних і громадських діячів, що значною мірою сприяє небу-

валому зростанню в Україні “тіньової” економіки та економічної злочинності, підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян, загрожує конституційному і суспільному ладу.

Корупція в Україні сьогодні – загальновизнаний вид злочину. Проте, як соціальний феномен, вона є елементом свідомості більшої частини суспільства, який пронизує всі сторони життя людини, формує спосіб життя, а тому по значенню та функціям, як і свідомість, характеризує соціально-політичний стан суспільства. В свідомості суспільства все більш укорінюється легітимація корупції як способу життя для досягнення «успіху», матеріалізованого у значній за обсягом нерухомості, власності на престижне авто, спроможність людини «налагоджувати» значну кількість зв'язків із «впливовими людьми».

Відомий комбінатор О. Бендер знав як мінімум чотириста більш-менш чесних способів відбирання коштів у довірливої та при цьому небезкорисливої публіки. В цьому він схожий на багатьох представників сучасної національно еліти. Спочатку творча (шоу-бізнес), потім ділова і політична еліти зробили свій «вагомий» внесок у суспільну легітимацію феномена корупції (злочину) в суспільну структуру взаємовідносин при сприянні або бездіяльності свідомісної еліти.

У сучасних умовах виняткове значення мають питання становлення нової моральності, що потребує ґрунтовних наукових досліджень щодо створення таких моральних орієнтирів та імперативів, які повною мірою сприяли б недопущенню розвитку в суспільстві негативних процесів.

Погіршення ситуації в галузі розповсюдження корупції як у державному, так і в приватному секторах економіки, фахівці “Трансперенсі Інтернешнл” пояснюють політичною кризою в країні, а також досить толерантним ставленням громадян України до осіб, причетних до корупційних проявів. Тому до переліку основних завдань на цьому шляху, безперечно, належить вироблення практичних заходів виховного характеру стосовно профілактики корупційних дій, включаючи розвиток громадянської свідомості в українському суспільстві.

Розробка таких заходів потребує чіткого уявлення про механізми впливу на громадянську свідомість, стан готовності суспільства до позитивного сприйняття та підтримки тих чи інших заходів. За таких умов набуває актуальності питання наукового дослідження використання громадянської освіти як засібу формування антикорупційної громадянської свідомості.

Наша еліта (свідомісна, політична, ділова, наукова) виявилась неспроможною сформулювати опір поширенню злочинного способу мислення до масштабів, коли легальний та кримінальний світ практично живуть по однакових законах, коли в свідомості більшості людей немає «фільт-

рів», що не дозволяють переходити у вчинках за небезпечну для особистої свідомості та для суспільства в цілому межу. Така ситуація призводить до того, що злочинний світ не намагається замикатися в своєму світі, де всі «свої», навпаки, він поширює свій вплив на «легальний» світ, намагаючись переробити його за власними нормами та правилами.

В Україні на антикорупційну тематику прийнято понад 70 нормативних документів, зокрема 12 законів (з яких 2 не набрали чинності) та 12 постанов Уряду (з них одна втратила чинність). Однак аналіз виконання цих документів свідчить, що подолати корупцію лише за провадженням у нормативно-правовій площині певних вимог не вдається. Це підтверджує, зокрема, той факт, що за останні роки до різних видів відповідальності за корупцію щорічно притягується не більше 1% державних службовців [2, с. 134].

Аналіз публікацій, в яких за початковано розв'язання даної проблеми свідчить, що масштаби корумпованості влади в Україні мають тенденцію до невпинного зростання, загрожуючи втратою важелів керування державою з боку легітимної влади та припиненням демократичного розвитку держави. Корупція охопила всі ланки органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Проблему впливу корупції на соціально-політичні процеси досліджували О. Андрійко, В. Авер'янов, В. Бакуменко, В. Гаркуша, С. Дубенко, О. Драган, Д. Заброта, М. Камлик, С. Корніч, В. Корнус, Б. Карпінський, О. Макеєва, М. Мельник, Т. Мотренко, Є. Невмержицький, О. Романчук, М. Потебенько, Р. Рябошапка, С. Серьогін, М. Хавронюк, Ф. Шиманський та інші [3-7]. Проте завдання боротьби з корупцією залишається для держави одним з пріоритетних. Найбільш небезпечні кримінальні форми державності вперше системно проаналізував російський дослідник-африканіст Л. Гевелінг. Він не ідеалізує вже усталені ліберально-демократичні моделі суспільного життя, до яких належить, наприклад, західний варіант “брокерської держави”, що складається з численних формальних і неформальних груп тиску і домінуючих коаліцій. Л. Гевелінг бачить прямий зв'язок між корупцією і формуванням кримінально-деструктивних форм державності [8].

Корупція з'являється тоді, коли законодавством передбачена плата, пов'язана з державним регулюванням різних сфер економічного життя (введенням експортно-імпортних обмежень, наданням субсидій і податкових пільг підприємствам або галузям, наявністю контролю над цінами і т.д.). Масштаби корупції зменшуються, якщо законодавством країни передбачаються зменшення різного роду зовнішньоторговельних обмежень, якщо промислова політика будується на принципах рівних можливостей для всіх підприємств і галузей, а також якщо зарплата чиновників вище, ніж у працівників приватного сектора тієї ж кваліфікації,

Проведемо українські паралелі. За песимістичними оцінками екс-

пертів частка тіньового обігу в економіці України може досягти 90 % у найближчі два роки. Причина – складна і корумпована дозвільна система (на сьогодні налічується близько 2365 видів робіт, що вимагають ліцензій або дозволів понад 85 контролюючих державних органів), надважке податкове законодавство (законодавством передбачено понад 100 податків і зборів), ускладнене податкове адміністрування. Як бачимо, наявність економічних і інституційних причин корупції в Україні є очевидним. Але не варто забувати і про соціально-свідомі причини корупції, які так само притаманні Україні. Серед них: деморалізація суспільства, недостатня інформованість і організованість громадян, громадська пасивність у ставленні свавілля “можновладців” [9].

У світовій практиці існують три стратегії протидії корупції: *стратегія усвідомлення, стратегія попередження і стратегія верховенства закону*. Вивчення досвіду зарубіжних країн щодо їх застосування дозволяє виявити найбільш прийнятні та дієві для України важелі протидії корупції, визначити національну антикорупційну стратегію, що враховує кращий досвід розвинутих країн. Така стратегія має будуватись на реальній практичній взаємодії державних і громадських структур в Україні, оскільки ключовим партнером у боротьбі з корупцією завжди є громадянське суспільство. Проте слід відзначити, що громадянське суспільство в Україні також деформоване корупцією.

Метою статті є обґрунтування ролі громадянської освіти для формування громадянської (перш за все антикорупційної) свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування громадянської свідомості може бути розглянутий в контексті громадянської соціалізації людини. Соціалізація є природним процесом становлення особи в суспільстві.

Досліджуючи різні соціальні явища в цілому, важко відокремити «природне» від «штучного», оскільки в будь-яку природну структуру так чи інакше були включені свідомі компоненти, форми суб'єктивності, переваг, вибору. Але разом з тим саме за ознакою «штучності» найчастіше відбувається виділення освіти в природному процесі становлення особи в суспільстві; ця «штучність» одночасно означає свідомість і планованість.

Первинна соціалізація охоплює життя індивіда в період формування здатності вибудувувати свою поведінку на основі уявлення про узагальнені цінності і норми суспільства, який завершується проявом здібності до нормативно регульованої ролевої поведінки. Вторинна соціалізація вирішує задачу адаптації людини до соціальних інститутів і засвоєння нею механізмів інституційної поведінки. Немає якоїсь однозначної вікової межі між цими двома стадіями соціалізації, вона умовна.

Провідна функція вторинної соціалізації – це засвоєння соціальних ролей, адаптованих до соціальної структури суспільства. Ця стру-

ктура, у свою чергу, виникає внаслідок розвитку рольових матриць взаємодії. Як тільки рольова матриця набуває стабільного характеру, наповнюється змістом взаємодій, починається її інтенсивне відособлення. Різними засобами, перш за все засобами символічного універсуму, закріплюються її структурні особливості.

Соціум утримує в своїй системі легітимації лише ті рольові структури, в яких стійко відтворюються зазначені структурні особливості, що стали очікуваннями; інше сприймається як нелегітимне. Наслідком цього є прагнення груп, що однозначно ввійшли до складу легітимних рольових структур, визначитися щодо взаємодії з іншими групами. Так виникають інституційні групи, спільності, на які і спрямована вторинна соціалізація.

Вторинний аналіз соціологічних даних показує, що громадянські цінності недостатньо відображені в свідомості українського населення незалежно від віку людей. Це підштовхує до висновку про недостатню ефективність існуючої системи громадянської освіти. Подолання цієї ситуації вимагає системи комплексних заходів.

На думку багатьох зарубіжних учених, саме системі освіти належить найбільш відповідальна роль у здійсненні політичної соціалізації. Це твердження підкреслювали, зокрема, французькі соціологи М. Доган і Д. Пелассі. Навчальні заклади, на їх погляд, визначають багато в чому політичні, економічні і навіть етичні можливості держави [10, с. 210].

У зв'язку з актуалізацією поняття «громадянське суспільство» в загальній системі освіти соціалізації особи помітне місце повинна займати громадянська освіта. Як відзначає американський дослідник Т. Бріджес, мета громадянської освіти полягає у впровадженні нормативних точок зору, властивих громадянському суспільству, ідеальних громадянських відносин, диспозицій, громадянських цінностей. Отже, вона покликана формувати громадянську свідомість.

Громадянська свідомість забезпечує ресурсами громадянську освіту, громадянська освіта репродукує і укріплює громадянську свідомість. Якщо громадянська свідомість і громадянська освіта функціонують ефективно, значна кількість громадян практикують відносини, диспозиції, цінності, які притаманні громадянськості. Це проявляється насамперед у здатності громадян адаптувати абсолютно іншу (нову) систему цінностей, засновану на громадянських ідентифікаціях [11].

Якщо сам термін «громадянська освіта» достатньо молодий, то поняття, що стоїть за ним, добре знайоме українським викладачам. Так, російський дослідник Р. Соколов простежує розвиток цього поняття від Г. Сковороди до А. Макаренка. Він об'єднує діячів громадянської освіти за принципом причетності до різних суспільно-педагогічних рухів. Під «суспільно-педагогічним рухом» він розуміє «педагогічну самодіяльність»

самого населення, інтелігенції, старших підлітків, студентів і розглядає подібну діяльність як прояв громадянської ініціативи [12].

У минулому сторіччі внаслідок громадянської ініціативи існували суспільно-педагогічні рухи організаторів загонів скаутів, піонерських клубів, педагогічних загонів 70-х років, батьківських клубів 80-х років, вчительських клубів. Життєдіяльність деяких з перерахованих рухів увічнена в художніх творах того ж А. Макаренка [13], широко відомих старшому і середньому поколінням. Масштаби згаданих рухів вражають, результати теж. Скаути, тимурівці, піонери, вожаті, поза сумнівом, володіли комплексом формування елементів громадянської свідомості, як позицією актора, так і навичками самоорганізації в рамках співтовариства. За останні 19 років інфраструктура соціального середовища в Україні зазнала значних негативних змін внаслідок зменшення кількості будинків культури, клубів, об'єднань за інтересами, за місцем проживання тощо. Але були і позитивні зміни. Так, у березні 2000 р. з метою сприяння розвитку громадянської освіти розпочався проект "Освіта для демократії в Україні", за фінансової підтримки ряду міжнародних організацій розроблена програма курсу "Громадянська освіта", яку рекомендовано Міністерством освіти і науки України до видання та використання в загальноосвітніх навчальних закладах. Головною метою курсу "Громадянська освіта" є сприяння формуванню особистості, якій притаманні демократична громадянська свідомість, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянської відповідальності, готовність до компетентної участі в житті суспільства [14].

Таким чином, процес становлення громадянської освіти в Україні не має задовільних масштабів, тому така освітня діяльність не може відігравати істотну роль у формуванні громадянської свідомості.

У той же час міжнародні освітні надбання починають реально впливати на освітню систему України. Восени 2008-го року в українських школах запроваджено курс громадянської освіти. Курс проходять учні 11 класів загальноосвітніх шкіл. Подібні курси вже давно вивчають у Великобританії, Німеччині та Польщі і передбачають ознайомлення слухачів з європейськими демократичними цінностями. За словами керівника проекту Євросоюзу «Громадянська освіта – Україна» А.Тарновського, «основна методика роботи на сьогодні – подача інформації не з традиційної точки зору – «ми повинні і все». Ми звертаємо увагу на те, щоб учні могли зробити свій власний вибір. В основу ставляться всі демократичні цінності, якими повинне керуватися нормальне демократичне суспільство» [15]. Курс вже апробований у школах Херсонської, Волинської, Вінницької областей та у м. Києві. Розроблено два посібники для вчителів, примірники яких представники проекту безкоштовно роздаватимуть у навчальні закла-

ди та педагогічні університети.

У зв'язку з необхідністю підвищення ефективності української громадянської освіти корисним буде звернення до зарубіжного досвіду. Аналіз західних джерел, присвячених питанням громадянської освіти, показує, що існуючий досвід багатогранний і цікавий. Дослідниками Міжнародної асоціації з проблем оцінки досягнень у галузі освіти було зібрано велику кількість інформації щодо умов, змісту та самого процесу громадянської освіти в країнах – учасниках проекту. На підставі цієї інформації експертами визначено обсяг знань, які повинні засвоїти 14-річні учні щодо демократичних інститутів, виборів, прав та обов'язків кожної окремої людини, участі у прийнятті політичних рішень, етнічної та релігійної різноманітності, ролі засобів масової інформації.

У зазначеному дослідженні брали участь 24 країни. Дослідження проводилося у двох напрямках: визначення соціально-політичних умов реалізації громадянської освіти; вивчення реальних поглядів і знань молоді, яка виростає в цих умовах. Результати першого етапу дослідження наведені в публікації "Громадянська освіта в країнах світу: аналіз ситуації в 24 країнах. Проект "Громадянська освіта" Міжнародної асоціації з проблем оцінки досягнень у галузі освіти" під редакцією Д. Торні-Пурта, Д. Швіля та Д.-Е. Амадео (1999) [16].

Другий етап проекту проводився в 28 країнах. Він передбачав складення респондентами тесту щодо основного когнітивного змісту громадянської освіти та проведення експертами відповідних досліджень щодо відносин та поведінки в суспільстві. Участь у другому етапі проекту взяли близько трьох тисяч учнів віком 14 років, а також вчителі громадянської освіти та директори шкіл. Результати другого етапу проекту знайшли відображення в публікації "Громадянство та освіта в 28 країнах світу" Джудіс Торні-Пурта, Райнера Лемана, Ганса Освальда та Вольфрама Шульца. Дослідження дають досить повну уяву про стан політики, практики та результатів громадянської освіти в країнах світу наприкінці 1990-х років (статус громадянської освіти в школі; основний її зміст та методика викладання; роль громадянської освіти в розв'язанні конфліктів у суспільстві; як учні розуміють поняття "громадянство", чи однаково розуміють його чоловіки і жінки з погляду їх потенційної ролі в політичному процесі; як політична система та суспільство готує учнів до участі в політичних та суспільних процесах тощо).

Дослідження проводились по всіх країнах за однаковою схемою, що полегшує порівняння між ними та дає змогу робити певні узагальнення по кожному аспекту громадянської освіти. Водночас така регламентація іноді наштотувала дослідників на оцінювання ситуації, скоріше, за принципом "добре – погано", ніж за відповідністю дій реальній ситуації в країні та навколо неї. Крім того, ці дослідження окреслили стан справ громадянської освіти на початок XXI сторіччя

та перспективи розвитку громадянської освіти [17].

Американський дослідник Джон Коган при виконанні проекту «Дослідження політики громадянської освіти» запропонував нове бачення громадянства в ХХІ столітті, орієнтацію на глобальний відкритий демократичний світ і дослідження готовності систем освіти окремих країн до підготовки громадян глобального світу [18].

За результатами дослідження Д. Коган відзначив зосередження громадянської освіти в більшості країн на формуванні у молоді знань про те, як діють уряд та інші офіційні інституції конкретної держави, якими є права та обов'язки громадян перед цією державою та суспільством, а також на розвитку національної самоідентифікації. На думку Когана, громадянин глобального світу повинен мати п'ять основних ознак:

самоідентифікація – поряд з визнанням важливості визначати себе як громадянина конкретної держави, людина повинна усвідомлювати взаємопов'язаність світу в цілому;

знання та використання своїх прав – кожна держава встановлює свій перелік юридичних, політичних, економічних та соціальних прав громадянина, який не є статичним, а перебуває в стані постійних змін, є часто предметом переговорів, політичних дебатів і суперечок. Багатомірне громадянство посилює необхідність координації правових систем у світовому масштабі, що вплине і на громадянську освіту; виконання громадянських обов'язків – законослухняність, сплата податків, повага до прав інших людей, захист своєї країни;

активна участь у громадянських справах – виховання громадянськості має передбачати розвиток у кожної особи внутрішньої потреби до суспільної діяльності, що набуває особливої ваги для багатомірного громадянства;

сприйняття основних соціальних цінностей – системи суспільних цінностей у різних державах можуть помітно відрізнятися, концепція багатомірного громадянства включає «турботу про самого себе поряд з умінням слухати й поважати точку зору інших людей» [18, с. 5].

Цей проект спрямований в першу чергу на виховання громадянина в умовах розвитку глобального суспільства.

Таким чином, вивчення зарубіжних джерел свідчить, що розвиток громадянської освіти в західних країнах в теперішній час зазнає значних змін.

За даними порівняльного аналізу підходів в організації громадянської освіти в Австрії, Німеччині, Великобританії, Нідерландах, США, проведеного російським дослідником Н.Чуркіною, педагоги цих країн орієнтовані не стільки на передачу знань, скільки на передачу способів дискусії й інформації. У багатьох країнах з'явилися спеціальні програми по навчанню школярів вирішувати конфлікти та вести пере-

говори. Для розвитку навичок соціальної комунікації вчителям рекомендується відстежувати ці навички на різних предметах. Особливе місце займають навички організації соціальної дії і взаємодії [19].

Для України сьогодні найбільш важливий досвід саме такого діяльнісного підходу. Якщо в країнах, де громадянське суспільство має багатовікові традиції, система громадянської освіти може обмежуватися просвітницьким підходом, для України, де громадянське суспільство ще слабке, потрібен діяльнісний підхід. Жити в суспільстві – це уміння, цьому потрібно вчитися, це повинно викладатися як все інше. Ухвалення громадянських цінностей, переконаність в їх очолюючій ролі в житті сучасного суспільства, ясне розуміння траєкторії громадського розвитку і цілей різних суспільних сил та персоналій, готовність до конструктивного діалогу – так з'являється громадянська свідомість, розуміння громадянського обов'язку, відповідальності за долю суспільства.

Іншою важливою проблемою громадянського суспільства залишається громадянська освіта дорослих. Важливість її зумовлена двома факторами. Перший – це необхідність безперервного процесу громадянської освіти, що потребує наступної освітньої ланки після шкільного і позашкільного навчання; другий – підготовка необхідних досвідчених кадрів для здійснення громадянської освіти молодого покоління. Їх відповідальність у справі розвитку молоді, їх етичний і інтелектуальний вплив дуже важливі.

На думку Пилипа Ож'є, французького філософа і педагога, що присвятив велику частину робіт проблемам формування громадянина, той інституційний контекст, який створюватиме викладач, і буде зумовлений його громадянською свідомістю [20].

Зрозуміло, що проблема громадянської освіти актуальна не тільки для педагогічного корпусу і державних службовців: люди, що пережили соціально-політичну трансформацію, потребують набуття нових знань, які стосуються громадянського суспільства, навичок життя в цьому суспільстві.

Звичайно, коли йдеться про дорослих в більшій мірі потрібно робити ставку на самоосвіту. Проте зростаюча значущість освіти дорослих – загальноновизнаний факт. У всіх соціальних прогнозах міжнародних організацій і різних країн на наступне сторіччя освіті дорослих відводиться винятково важлива роль.

У сучасному суспільстві якість освіти залежить не від об'єму фактичних знань індивіда, а від оволодіння ним ключовими компетентностями.

В узагальнюючій доповіді на симпозіумі в Берні (27–30 березня 1996 р.) швейцарський соціолог Вало Хутмахер оголошує прийняте Радою Європи визначення *п'яти ключових компетенцій*, якими «повинні бути освітлені молоді європейці». Це:

«політичні і соціальні компетенції, такі як здатність приймати

відповідальність, брати участь в ухваленні групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницькими шляхами, брати участь у підтримці і поліпшенні демократичних інститутів;

компетенції, пов'язані з життям в багатосвідомому суспільстві. Для того щоб контролювати прояви расизму, ксенофобії, нетолерантності, освіта повинна оснастити молодих людей міжсвідомісними компетенціями, такими як сприйняття відмінностей, поважання інших і здатність жити з людьми, усвідомлення інших мов і релігій;

компетенції, що належать до самоврядування, – це здатність організовувати свою діяльність, самопізнання, самооцінка, критичне і аналітичне мислення;

компетенції, що належать до володіння усною і письмовою комунікацією, дуже важливі для роботи і соціального життя, з акцентом на те, що тим людям, які не володіють ними, загрожує соціальна ізоляція. У цьому ж контексті комунікації великої важливості набуває володіння більш ніж однією мовою;

компетенції, пов'язані із зростанням інформатизації суспільства. Володіння цими технологіями, розуміння їх застосування, слабких і сильних сторін, а також здатності критично сприймати інформацію, поширювану мас-медійними засобами і рекламою; здатність вчитися впродовж життя як основа безперервного навчання в контексті як особистого професійного, так і соціального життя» [21, с. 11].

Таким чином згадані компетенції, по суті, є найзагальнішими визначеннями адекватного прояву соціального життя людини в сучасному суспільстві.

Висновки. Необхідність змін у змісті і структурі освітніх потреб дорослого населення зумовлена загальним ускладненням суспільного життя і збільшенням різноманіття його проявів; зростаючою непередбачуваністю розвитку соціальних процесів і їх наслідків; скороченням попиту на стандартизовані види діяльності при одночасному зростанні попиту на такі види діяльності, що вимагають високого рівня компетентності і креативності.

Проголошення демократичних цінностей при слабкому розвитку інститутів громадянського суспільства несе в собі певний ризик і вимагає масової роботи в галузі громадянської освіти, розвитку у населення демократичних цінностей, громадянської свідомості. Освіта дорослих покликана виконувати також адаптуючу функцію, що надає дорослим членам суспільства раніше відсутню або упущену можливість здобути освіту бажаного профілю і рівня, забезпечує людину новими знаннями і вміннями, необхідними для успішної життєдіяльності в умовах соціальних змін.

При детальному розгляді громадянської складової суспільства виявляється існування значної кількості організацій, стурбованих

проблемою побудови громадянського суспільства, які бачать шлях до нього через громадянську освіту. Учасники цих організацій зумовлюють необхідність і невідкладність розвитку громадянської освіти, проте реальна діяльність у цьому напрямку практично не ведеться.

Можливо, в даній ситуації необхідно враховувати вікові особливості і андрологічні технології: дорослі інакше мотивовані на навчання, ніж діти. Організація їх тимчасового простору підпорядкована іншим принципам, тому чисто просвітницька діяльність не матиме очікуваного ефекту.

Отже, існує певний арсенал технологій в області громадянської освіти, що дозволяє ефективно вирішувати задачі формування громадянської свідомості. Комплексне використання ефективних моделей і технологій громадянської освіти з урахуванням інституційного контексту гарантують формування активної громадянської позиції і навичок самоорганізації в рамках різних співтовариств у молодого покоління і у дорослих, що в масштабах суспільства дозволить створювати духовну основу громадянського суспільства – громадянську свідомість.

Бібліографічні посилання

1. Україна опустилась на 146 місце в рейтинге корупции // <http://www.trust.ua/news/18612.html>.
2. *Серьогін С.М., Серьогін С.С.* Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади // Публічне управління: теорія та практика. – Х., 2010. – № 1. – С. 134–140.
3. *Камлик М.І.* Корупція та службова злочинність – тенденції розвитку // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 17 // mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/4text/4_24.htm.
4. *Камлик М.І.* Проблеми боротьби з корупцією та напрями протидії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 6. – С. 20–27.
5. *Камлик М.І., Невмержицький Є.В.* Корупція в Україні. – К., 1998.
6. *Маркєєва О.Д.* Корупція в Україні: національні та міжнародні засоби протидії / О.Д. Маркєєва // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2005. – № 12 // mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/4text/4_24.htm.
7. *Невмержицький Є.В.* Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 1999.
8. *Гевелінг Л.В.* Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти. – М., 2001.
9. *Бережная И.* Борьба с коррупцией в Украине. Удастся ли «крестовый поход»? // <http://h.ua/story/255942>.
10. *Доган М., Пеласси Д.* Сравнительная политическая социология / Пер. с фр. – М., 1994.
11. *Bridges Th.* The culture of citizenship: Inventing postmodern civic culture // Suny series in social and political thought. – Albany, 1994. – P. 255–261.
12. *Соколов Р.* Социальное участие и социальное воспитание в контексте представлений о гражданском обществе // На путях к новой школе – на стороне подростка. – 2004. – № 3 // <http://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/3/6>.
13. *Макаренко А.* Электронный архив. Художественные произведения. // <http://antmakarenko.narod.ru/#hood>.
14. Програма «Громадянська освіта» // Матер. конф. «Шляхи впровадження громадянської освіти в Україні». – К., 2001 // <http://www.edu-democracy.org.ua/newsletter/vol4/library.html>.
15. В українських школах запровадять курс з громадянської освіти // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи // <http://khp.org.ua/index.php?id=1202126498>.

16. Torney-Purta J., Schwule J., Amadeo J. Civic Education across Countries // Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. – Amsterdam, 1999.
17. Lehman R., Torney-Purta J. IEA Civic Education Study: Civic Knowledge and Engagement Among 14-Year-Olds in 23 European Countries, 2 Latin American Countries, Hong Kong, Australia, and the United States // <http://dx.doi.org/10.3886/ICPSR21661>.
18. Cogan J., Derricott R. Citizenship for the 21-st Century // An International Perspective on Education II. – London; Oxford, 2000. – P. 1–20.
19. Чуркина Н. Сравнительный анализ подходов в организации гражданского образования в Австрии, Германии, Великобритании, Нидерландах, США // <http://www.prof.msu.ru/publ/omsk/39.htm>.
20. Ожье Ф. Суверенный гражданин. Обучение демократии / Пер. с фр. – М., 1994. – С. 37.
21. Hutmacher W. Key competencies for Europe // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996 / Council for Cultural Cooperation (CDCC) a Secondary Education for Europe. – Strasburg, 1997.

Надійшла до редакції 27.10.2010

Є.М. Щербина

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 371.74

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВИЛ БЛАГОУСТРОЮ ТЕРИТОРІЙ МІСТ ТА ІНШИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЕКОЛОГІЧНОЮ МІЛІЦІЄЮ (на прикладі м. Дніпропетровська)

Розглянуто діяльність екологічної міліції м. Дніпропетровська по забезпеченню дотримання правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів та її особливості в сучасних умовах. На підставі проведеного аналізу надаються пропозиції щодо удосконалення діяльності екологічної міліції по забезпеченню додержання правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів державними органами, фізичними та юридичними особами.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, екологічне правопорушення, екологічна безпека, благоустрій.

Рассматривается деятельность экологической милиции г. Днепропетровска по обеспечению соблюдения правил благоустройства территории города и других населенных пунктов и ее особенности в современных условиях. На основании проведенного анализа даются предложения по усовершенствованию деятельности экологической милиции по обеспечению соблюдения правил благоустройства территории города и других населенных пунктов государственными органами, физическими и юридическими лицами.

Ключевые слова: административная ответственность, экологическое правонарушение, экологическая безопасность, благоустройство.

In the article describes work of ecology police about securing follow to rules of territory order in Dnipropetrovsk city and populated area and working in our days. Analysed working of ecology police we give some proposition about improve securing follow to rules of territory order by government bodies, physical persons, juridical persons with improved of work.

Keywords: administrative responsibility, ecology offence, ecology security, improvement

Постановка проблеми. В умовах реформування міліції України актуальним стає питання про упорядкування діяльності тих підрозділів ОВС, які фактично виконують функції охорони громадського порядку та громадської безпеки на відповідній території і залежать від рішень місцевих органів влади. Незважаючи на актуальність цього питання та прийнятої протягом 2001 – 2008 рр. низки нормативно-правових актів з питань діяльності місцевої міліції, вони перестали існувати через відсутність механізмів фінансування.

Серед таких підрозділів ОВС екологічна міліція є однією з перших форм боротьби з екологічними правопорушеннями в містах України. Поряд з природоохоронними прокуратурами ці підрозділи активно діють у напрямку забезпечення виконання фізичними та юридичними особами вимог екологічного законодавства.

Слід зазначити, що ознакою сучасних міст України став тяжкий екологічний стан. Дніпропетровська область є однією з найбільш техногенно навантажених областей України. За оцінкою установ Національної академії наук України, за ступенем забруднення майже вся територія області належить до категорії дуже забруднених, а понад третина – до надзвичайно забруднених. За рівнем забруднення атмосферного повітря область посідає друге місце після Донецької (18 % від викидів в цілому по Україні). Основна частина викидів (76 %) припадає на міста Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, де систематично спостерігаються перевищення гранично допустимих концентрацій особливо небезпечних хімічних речовин у більшості регіонів нашої держави [20]. Незважаючи на це, підрозділи екологічної міліції створені не всюди. Зокрема, одними з перших вони були організовані у м. Дніпропетровську, Сімферополі, Львові, Донецьку, Києві. При їх створенні враховувалася не лише екологічна ситуація у місті, а й можливість місцевих бюджетів фінансувати їх діяльність.

Ситуація сьогодення потребує модифікації чинних нормативних актів, що встановлюють окремі обов'язки та права екологічної міліції по регулюванню правил благоустрою територій міста, потребує викладення їх у новій редакції або суттєвої зміни та прийняття нових актів, що регулюють відносини, раніше не врегульовані чинними нормативними актами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної

проблеми. Відповідною теоретичною базою для такого аналітичного осмислення стали наукові праці провідних фахівців, зокрема, О.М. Хіміч, А.Е. Дмитриєва, І.А. Дмитренко, Н.А. Лопашенко, І.В. Мельника, М.І. Малишко.

Метою цієї статті є аналіз адміністративно-правових заходів у діяльності екологічної міліції по забезпеченню правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів, які застосовуються у діяльності міліції, а також розробка нових науково обґрунтованих положень і рекомендацій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства України, підвищення організаційних основ управління у зазначеній сфері в умовах реформування українського суспільства.

Відповідно до вказаної мети визначені такі завдання:

- вивчити та узагальнити наукові дослідження з цієї проблеми в сучасних умовах;
- здійснити ретроспективний аналіз діяльності екологічної міліції м. Дніпропетровська по забезпеченню дотримання правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів та її діяльність в сучасних умовах;
- виробити на підставі проведеного аналізу пропозиції щодо удосконалення діяльності екологічної міліції по забезпеченню додержання правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів державними органами, фізичними та юридичними особами з метою поліпшення її діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свої завдання МВС України реалізує через діяльність структурних підрозділів, одним з яких є міліція, одним із напрямків діяльності якої є охорона громадського порядку в Україні.

Якщо звернутися до досвіду закордонних країн, у яких створені ефективні моделі реалізації норм, зокрема кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, то можна спостерігати, що фундаментом цієї моделі є не тільки спеціальні суди та спеціальна прокуратура, а й спеціальна (екологічна) поліція [21]. Тому найбільшу зацікавленість у предметі дослідження становить правоохоронна діяльність органів внутрішніх справ, яка не може відбуватися стихійно. Вона повинна мати організований, державно-владний характер. Адже в умовах сьогодення проблема природоохоронної діяльності органів внутрішніх справ стає більш ніж актуальною [10].

До складу міліції входить значна кількість підрозділів, які відрізняються за спеціальними завданнями, формами та методами роботи. Адміністративно-правові заходи щодо забезпечення екологічної безпеки реалізують головним чином працівники міліції громадської безпеки. Беручи до уваги ту обставину, що завдання міліції вирішують спільно всі служби та підрозділи в рамках притаманних їм форм і методів, адміністративно-правові заходи певною мірою виконують також працівники

кримінальної міліції. Так, запобігаючи чи припиняючи екологічні правопорушення, оперативні працівники керуються адміністративно-правовими нормами, з'ясовують обставини та встановлюють факти забруднення навколишнього природного середовища; безпосередні причини забруднення довкілля; характер та розмір шкоди, заподіяної природним ресурсам; причини та умови, які сприяли порушенням правил охорони навколишнього природного середовища, тощо [13].

Посилення ролі міліції громадської безпеки значною мірою обумовлено також тим, що, будучи складовою органів внутрішніх справ, вона підпорядкована та підконтрольна місцевим органам влади, роль яких у організації охорони навколишнього природного середовища останнім часом значно зростає [15, с. 218]. У системі органів місцевого самоврядування відсутні підрозділи, через які можна комплексно виконувати покладені на ці органи завдання щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Не підлягає сумніву й той факт, що міліція займає одне з центральних місць серед державних органів, які стоять на сторожі правопорядку, законності і захисту прав та законних інтересів громадян. Її соціальне призначення виражається у реалізації притаманних міліції функцій, які внаслідок зміни обстановки у країні, оновлення законодавства постійно вдосконалюються. Якщо раніше йшлося про допоміжні функції міліції щодо охорони навколишнього природного середовища [8], то сьогодні про неї можна говорити як про орган, діяльність якого повинна бути безпосередньо спрямована на викорінення правопорушень даного виду. В даному випадку міліція повинна стати серйозною перешкодою для правопорушників у сфері порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів.

Міліція є специфічним органом виконавчої влади, на який законодавством покладено здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, запобіганням екологічним правопорушенням та їх припинення, застосуванням стосовно правопорушників адміністративно-правових заходів впливу в межах, встановлених нормативними актами [9, с. 5, 6].

Обов'язковою ознакою екологічного правопорушення є його протиправність. У ст. 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено: ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законодавством. Адміністративним екологічним правопорушенням у даному разі визнається винна протиправна дія або бездіяльність, що посягає на встановлений в Україні екологічний правопорядок [12, с. 1]

У науці поняття «адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення» надавалось багатьма вченими; ми є прибічниками визначення М.І. Малишка, згідно з яким це вид юридичної відповідальності, яка передбачає заходи адміністративного впливу за протиправні й винні діян-

ня, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища (довкілля) [14, с. 30].

Можна виділити низку основних ознак, які характеризують екологічні правопорушення: 1) вони є діянням (дією або бездіяльністю); 2) екологічні правопорушення протиправні і заборонені адміністративним законодавством; 3) екологічне правопорушення – це винна (умисна або необережна) дія. Особа, яка її вчинила, посягає на: державний або громадський порядок; власність; права і свободи громадян; встановлений порядок управління. За ці дії законодавством передбачено адміністративну відповідальність [11, с. 89].

Розгляд діяльності міліції, пов'язаний із забезпеченням екологічної безпеки, свідчить, що працівники органів внутрішніх справ найчастіше вступають в адміністративно-правові відносини, застосовуючи до осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, заходи адміністративного примусу. Однак останні можуть застосовувати не тільки до осіб, котрі скоїли екологічне правопорушення, а й до тих, які їх не вчинили (з метою запобігання екологічним правопорушенням, протидії настанню інших суспільно небезпечних наслідків під час стихійних лих, епідемій, епізоотій) [16, с. 219].

Розглядаючи специфіку діяльності екологічної міліції м. Дніпропетровська (офіційна назва – відділ екологічної міліції Дніпропетровського міського управління ГУМВС України в Дніпропетровській області), необхідно вказати, що вона була створена за ініціативою Дніпропетровської місцевої ради депутатів 18 березня 1991 р. і є першою в Україні [17].

Метою створення цього підрозділу є виконання контрольно-адміністративних функцій з профілактики, виявлення та припинення порушень природоохоронного законодавства, забезпечення санітарного режиму на території м. Дніпропетровська [17].

Правовою основою діяльності екологічної міліції м. Дніпропетровська є закони України “Про міліцію” [3], “Про благоустрій населених пунктів” [4], “Про охорону навколишнього природного середовища” [5], “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” [6], “Про місцеве самоврядування” [7], Кодекс України про адміністративні правопорушення [1], Кримінальний кодекс України [2], нормативні акти місцевих органів влади, МВС України та УМВС України в Дніпропетровській області з питань охорони природи, використання природних ресурсів, санітарії та положення про цей підрозділ [17; 18; 19].

До основних завдань відділу ВЕМ ДМУ ГУМВС віднесено:

- виявлення та оперативне реагування на порушення природоохоронного законодавства, застосування заходів впливу до порушників згідно з чинним законодавством України та рішеннями місцевих Рад;
- здійснення контролю за розміщенням, проектуванням, будів-

ництвом, введенням у дію об'єктів, що шкідливо впливають на навколишнє природне середовище;

- розгляд та вирішення у встановлені законом строки заяв і повідомлень про факти порушення правил благоустрою на території міста;

- здійснення контролю за виконанням рішень місцевих Рад у галузі здійснення торговельного обслуговування населення організаціями різних форм власності, дотриманням санітарно-ветеринарних норм та правил при реалізації продукції населенню;

- надання в межах компетенції необхідної допомоги державним органам у припиненні порушень правил санітарії та природокористування;

- аналіз та внесення пропозицій щодо усунення причин та умов погіршення санітарно-екологічної обстановки на території городу;

- прийняття участі у ліквідації наслідків стихійних лих, виробничих аварій та інших надзвичайних подій, що потягли за собою порушення наявного екологічного балансу;

- організація, планування та керівництво підпорядкованими підрозділами;

- здійснення проведення правової пропаганди щодо правил благоустрою з використанням при цьому можливостей засобів масової інформації, виступів серед населення, у трудових колективах.

При виконанні покладених на відділ завдань співробітники взаємодіють зі службами ДМУ УМВС України в Дніпропетровській області, Управліннями та відділами виконавчого комітету Дніпропетровської міської Ради, органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, санітарно-епідемічною службою міста та відповідними державними інспекціями.

З метою стабілізації санітарно-екологічного режиму на території м. Дніпропетровськ особовим складом відділу екологічної міліції Дніпропетровського МУ ГУМВС України в Дніпропетровській області проведено низку заходів, в результаті яких у 2009 р. складено 5599 протоколів про адміністративне правопорушення [19].

Так, за порушення природоохоронного законодавства, правил благоустрою міста складено 1849 протоколів про адміністративне правопорушення, в тому числі за:

- звалища сміття в невстановлених місцях, незадовільний санітарний стан прилеглих та закріплених територій, несвоєчасний вивіз будівельних та побутових відходів, спалювання ТПВ та залишків зелених насаджень складено 1407 протоколів, в тому числі: стосовно посадових осіб комунальних підприємств складено 163 протоколи, організацій та установ різних форм власності – 249 протоколів;

- за несвоєчасне очищення прилеглої та закріпленої території від льоду та снігу складено 209 протоколів;

- за порушення правил утримання собак та котів складено 38 протоколів.

За результатами роботи ВЕМ ДМУ за 2 місяці 2010 р. за ст. 152 КпАП України “Порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів” складено 719 протоколів, а загальна кількість складених працівниками екологічної міліції адміністративних протоколів становить 934; за 8 місяців – 2088 при загальній кількості складених адміністративних протоколів 3812 [19]. Це говорить про те, що близько 90 % складених адміністративних протоколів припадають на адміністративні правопорушення за порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів.

Крім цього, постійно проводились заходи щодо документування та встановлення осіб громадян, які розміщують об’яви, рекламні плакати в заборонених місцях, пошкоджують малюнками фасади будинків, зупинки громадського транспорту. За таким видом правопорушення складено 143 адмінпротоколи.

Проведені перевірки організації та виконання робіт стосовно покоосу бур’янів та карантинної рослинності на території міста. За порушення п. 5.6.3. Тимчасових правил благоустрою території міста Дніпропетровськ (несвоєчасне знищення бур’янів та карантинної рослинності) складено 20 протоколів про адміністративні правопорушення.

На ім’я голів районних у місті рад направлено 49 подань про усунення порушень вимог чинного законодавства (щодо ліквідації звалищ сміття та доцільності розташування чи знесення об’єктів торгівлі). Розглянуто 261 звернення громадян та посадових осіб.

Щотижнево разом з адміністрацією міськвиконкому, райвиконкомів, міської, районних СЕС, міськжитлоуправління проводяться об’їзди районів міста. Силами інспекторів відділу щоденно проводиться контроль за своєчасним прибиранням титульних проспектів, вулиць, санітарною очисткою парків, скверів, пам’ятників архітектури, прибережної зони р. Дніпро та інших місць відпочинку громадян [18].

З метою поліпшення санітарно-екологічного стану м. Дніпропетровська рішенням сесії Дніпропетровської міської ради від 26.12.2007 № 7/26 затверджена «Програма правоохоронного забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини в м. Дніпропетровську на 2008 – 2011 рр.». Виконавцем цієї Програми призначене Дніпропетровське міське управління ГУМВС України в області, яке залучає до виконання заходів Програми свій структурний підрозділ – відділ екологічної міліції ДМУ. Для проведення послуг щодо виконання Програми від Міністерства економіки України отриманий лист-погодження від 10.07.2008 № 477 [18].

Незважаючи на позитивні результати діяльності ВЕМ ДМУ, є ряд недоліків, які не дозволяють їй діяти більш ефективно. Було проведено інтерв’ювання 18 із 29 за штатною чисельністю працівників екологічної міліції в м. Дніпропетровськ стосовно тих проблем, які існують

в роботі даного органу. До таких проблем віднесли:

- збільшення кількості порушень санітарно-екологічного режиму на території міста при залишенні без змін штатної численності підрозділу;

- наявність значної кількості правопорушень, пов'язаних з порушенням законодавства про забудову та планування міста при відсутності у працівників відділення повноважень щодо складення протоколів про такі правопорушення;

- незадовільний рівень взаємодії між підрозділом та деякими службами і організаціями міста, що відповідають за дотримання екологічного законодавства (наприклад, Управлінням земельних ресурсів);

- відсутність у підрозділу права накладати адміністративні штрафи на осіб, винних у скоєнні правопорушення, що знижує ефективність адміністративного примусу до цих осіб;

- відсутність такої санкції, як попередження, у ст. 152 КпАП України у зв'язку з останніми змінами, внесеними до кодексу про адміністративні правопорушення, щодо накладання штрафів (на громадян – від двадцяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів), говорить про те, що даним особам не дають можливості в найкоротший час виправити ситуацію, пов'язану з порушенням державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, тому що дана ситуація може не залежати від осіб, до яких буде застосована адміністративна відповідальність;

- відсутність у ст. 152 КпАП України юридичної особи, на яку екологічна міліція згідно з п. 26. ст. 10 Закону «Про міліцію» може впливати, але адміністративні санкції згідно з кодексом застосувати не зможе.

З метою розв'язання цих та деяких інших проблем в діяльності екологічної міліції м. Дніпропетровська пропонується:

Збільшити штатну чисельність підрозділу до кількості, адекватній кількості роботи, яка проводиться його співробітниками.

Надати можливість підрозділу, крім складання адміністративного протоколу, накладати стягнення за порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів як на фізичних, посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, так і на юридичних осіб.

Налагодити чітку взаємодію з усіма державними установами та органами місцевого самоврядування, з якими працівники відділу вживають спільних заходів щодо виявлення та припинення правопорушення, а також розробити відповідну інструкцію.

Висновок. Крім цього, аналіз результатів діяльності ВЕМ ДМУ ГУМВС України в Дніпропетровській області дозволяє дійти висновку, що екологічна міліція Дніпропетровська виконує важливу роль у налагодженні благополуччя міста, забезпеченні реалізації вимог екологічного

законодавства щодо застосування правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів на його території, покращенні санітарного стану та якості продукції споживання. Взаємодіючи з іншими структурами місцевої державної влади та самоврядування вона в межах, визначених чинним законодавством, реалізує природоохоронні функції. У той же час наявні проблеми в її діяльності потребують свого нагального вирішення.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення з постатейними матеріалами / Відп. ред. Е.Ф. Демський. – К., 2001.
2. Кримінальний Кодекс України: Науково-практичний коментар від 05 квітня 2001 р. / За ред. Мельника М.І. та Хавронюка М.І. – К., 2001.
3. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // ВВР. – 1991. – № 4.
4. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 6 вересня 2005 р. // ВВР. – 2005. – № 49.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. // ВВР. – 1991. – № 41.
6. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. // ВВР. – 1994. – № 4004-12.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280 // ВВР. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
8. Об охране природы: Закон СССР от 26 октября 1965 г. // ВВС СССР. – 1965. – № 44. – Ст. 1085.
9. Адміністративна діяльність. Частина особлива: Підруч. / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків, 2000.
10. *Дмитриев А.Е.* Роль ОВД в охране окружающей среды: Учеб. пособ. – Хабаровск, 1984.
11. *Дмитренко І.А.* Екологічне право України: Підруч. – К., 2001.
12. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Науч.-практ. комментарий. – СПб., 2002.
13. Справочник участкового инспектора милиции / Под ред. А.М. Логвинова. – М., 1990.
14. *Малишко М.І.* Екологічне право України. – К., 2001.
15. *Мельник І.В.* Застосування заходів адміністративного примусу в умовах розбудови правої держави: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004.
16. *Хіміч О.М.* Адміністративно-правові заходи примусового характеру, які застосовуються у діяльності міліції щодо забезпечення екологічної безпеки // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2003. – № 8. – С. 218-225.
17. Відділення санітарно-екологічної міліції при УВС м. Дніпропетровська: Рішення Дніпропетровської міської ради народних депутатів № 190 від 18 березня 1991 р.
18. Програма правоохоронного забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини в м. Дніпропетровську на 2008 – 2011 рр.": Рішення сесії Дніпропетровської міської ради № 7/26 від 26.12.2007 р.
19. Інформаційні матеріали щодо результатів роботи відділу екологічної міліції Дніпропетровського міського управління ГУМВС України в Дніпропетровській області за 2009р та два місяця 2010 р. – Дніпропетровськ, 2010.
20. Про виконання Програми поліпшення екологічного стану Дніпропетровської області за рахунок зменшення забруднення довкілля основними підприємствами-забруднювачами на 2007 – 2015 рр.: Звіт Комітету екологічної політики // http://eco-ua.org/index.php?item=&sub=5006&d_id=.
21. *Waling K.* Das niederlandische Umweltratresch: Eine untersuchino zu der dogmatischen grundtagen und zur praktischen anwendung. Freidurg im Breisgau: Max – Plank – Institut Fur Austandisches und internationates Stratrecht, 1991.

Надійшла до редакції 16.11.2010

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Л.М. Демидова

кандидат юридичних наук, доцент
(Інститут вивчення проблем
злочинності НАПрН України)

УДК 343.7 (477)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВЛАСНОСТІ

Розглядаються проблемні аспекти власності як об'єкта кримінально-правової охорони в сучасних соціальних, політичних та економічних реаліях. Сформульовано авторське розуміння такого феномена та шляхи вдосконалення кримінального законодавства щодо захисту власності як оновленого явища.

Ключеві слова: кримінальне законодавство, об'єкт кримінально-правової охорони, власність.

Рассматриваются проблемные аспекты собственности как объекта уголовно-правовой охраны в современных социальных, политических и экономических реалиях. Сформулировано авторское определение такого феномена и пути совершенствования уголовного законодательства относительно защиты собственности как обновлённого явления.

Ключевые слова: уголовное законодательство, объект уголовно-правовой охраны, собственность.

Problem aspects of property as an object of criminal and legal protection in modern social, political and economic realities are examined. Author determination of such phenomenon and way of perfection of criminal statute is formulated in relation to defence of property as renewed phenomenon.

Keywords: criminal statute, object of criminal and legal protection, property.

Постановка проблеми. Основним напрямком соціальних, економічних і правових перетворень сучасної України є створення й розвиток цивілізованої ринкової системи. Правове підґрунтя такої системи складають закріплені Конституцією України пріоритети захисту

прав та свобод людини і громадянина, суб'єктів права власності й господарювання, рівноправності всіх форм власності.

Ринок не може існувати без товарообміну, обороту економічних благ, майнових вигод, і сьогодення характеризується значним оновленням цих економічних чинників. Науково-технічний прогрес, конкурентність, споживчий попит і підприємницька пропозиція детермінують появу на ринку все більше неречових благ, нових послуг, робіт. Товаром стають природні ресурси, цінні папери, енергія, інформація, об'єкти інтелектуальної власності тощо. Проте злочини проти власності в національному кримінальному законодавстві традиційно пов'язуються з речовими благами, і кримінальна відповідальність, як правило, передбачається за посягання на об'єкт власності з приводу належності речей суб'єктові права такої власності. За цих умов особливої актуальності набуває дослідження власності як об'єкта кримінально-правової охорони в площині змістовного наповнення цього поняття й формулювання підходів до оцінки адекватності і своєчасності реагування національного кримінального та іншого законодавства на сучасні економічні зміни. Такі питання є **метою** нашого пізнання, що висвітлюється в даній статті.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різним питанням зазначеної проблеми присвятили свої роботи такі вчені, як П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, В. І. Борисов, Н.О. Гуторова, В.П. Ємельянов, З.З. Зінатуллін, С.В. Землюков, В.М. Киричко, І.А. Клепицький, Л.М. Кривоченко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, С.Я. Лихова, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Н.В. Перч, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк та інші вчені. Проте ще й дотепер багато аспектів цієї проблематики залишаються дискусійними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільне значення власності як об'єкта кримінально-правової охорони відбивається в ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України 2001 р., де вказано найважливіші соціальні цінності, правове забезпечення охорони яких складає завдання, яке виконує цей Кодекс. Серед таких цінностей на другому місці після прав та свобод людини і громадянина законодавець указує власність. Це підкреслює державне ставлення до неї як важливого для людини, суспільства й держави соціального, економічного і правового блага. Крім того, з тексту зазначеного положення випливає, що власність є складником загального об'єкта кримінально-правової охорони.

Звернимо увагу на те, що в юридичній науковій літературі зазначається, що об'єкт кримінально-правової охорони й об'єкт злочину хоча і взаємопов'язані, але не тотожні поняття [1, с. 61]. До того ж об'єкт кримінально-правової охорони за своїм змістом є більш широ-

ким поняттям, а ніж об'єкт злочину, тому що: а) віднесення певних відносин до категорії тих, що охороняються кримінальним правом, не перетворює будь-яке посягання на них на кримінально каране, оскільки злочинами визнаються тільки найнебезпечніші посягання на об'єкти, передбачені кримінальним законом [2, с. 149]; б) кримінальний закон охороняє певні об'єкти не лише від злочинних, а й від інших суспільно небезпечних посягань, які не визнаються злочинами (наприклад, заподіяння шкоди з боку неосудних осіб або тих, які не досягли віку кримінальної відповідальності) [3, с. 25]. З наведеними підходами ми погоджуємось. Об'єкт кримінально-правової охорони становлять суспільні відносини, які реально (об'єктивно) існують в соціальному середовищі і які визнані фундаментальними, найважливішими на державному рівні (це впливає з кримінального закону). Такий об'єкт, визнаний соціальною цінністю на державному рівні, ставиться під захист законодавства про кримінальну відповідальність.

Об'єкт злочину – це конкретний елемент злочину, який страждає від учиненого суб'єктом злочину суспільно-небезпечного діяння. Інакше кажучи, це вже більш конкретизоване явище в системах елементів злочину та різновидів об'єктів, які ми сприймаємо в координатах вертикально-горизонтальної класифікації.

Проблемою об'єкта злочину в доктрині кримінального права вчені займаються досить давно, і вона вважається ґрунтовно розробленою. Науковці пов'язують це з тим, що протягом багатьох років вітчизняна школа кримінального права будує, так би мовити, концептуальний каркас теорії на підставі матеріального визначення злочину, тобто поняття, що ґрунтується перш за все на ознаці суспільної небезпеки [4, с. 198]. Безсумнівно визнається, що об'єкт злочину – це те, на що посягає особа, яка його вчиняє.

Власність, як об'єкт кримінально-правової охорони, є складним явищем, сутність якого пов'язана з багатьма зовнішніми і внутрішніми чинниками, найбільш визначальні з яких характеризують: (а) стан розвитку суспільства й держави; (б) стан розвитку виробничих відносин та засобів виробництва; (в) правовий і соціальний статус власності в державному та суспільному житті; (г) її роль і місце в політичних, економічних і соціальних перетвореннях; (д) вплив суспільства на державно-політичні процеси в країні. При цьому кожне етап розвитку людської цивілізації характеризується бажанням людини, соціальних груп, суспільства в цілому захистити те, що дає можливість продовжувати людське буття на землі або панування окремих індивідумів.

У чинному Кримінальному кодексі України власність виступає родовим об'єктом злочинів, передбачених в розд. VI його Особливої частини. Назва цього розділу («Злочини проти власності») й аналіз приписів, передбачених у ньому, дозволяють зробити цей висновок.

Крім того, власність захищається за допомогою норм-заборон, що розміщені в багатьох інших розділах Особливої частини цього кодифікованого акта.

Підкреслимо, що термін «власність» не є кримінально-правовим поняттям. Його зміст визначається насамперед цивільним законодавством, проте й досі не існує загально визнаної його дефініції. Жваві дискусії точаться не тільки серед цивілістів, а й серед економістів, криміналістів, фахівців у сфері господарського й конституційного права та ін. У межах даної публікації неможливо охопити всі нюанси наукових непогоджень і пошуків, тому зосередимо увагу тільки на окремих аспектах розглядуваної проблематики.

Термін «власність» має декілька тлумачень. У повсякденному життєвому смислі під ним розуміється будь-яке майно, скарб, пожитки, речі, що належать громадянинові, групі громадян, організації, державі. Походить це слово від російського «собственность»: собь (рос.) – це все своє, майно, пожитки, багатство, а також моральні, духовні й усі особисті речі й риси людини [5, с. 253]. Вважається, що у правовий обіг термін «власність» увійшов завдяки Катерині II, зокрема, через її укази.

Деякі вчені підкреслюють, що власність – це насамперед сукупність відносин, що забезпечують спосіб привласнення різних речей, можливість отримання вигоди від користування ними, характер реалізації певних інтересів; будучи економіко-правовим поняттям, воно має економічний і правовий складник [6, с. 54]. Інші науковці, виокремлюють ще й соціальний складник власності. Наприклад, С. В. Мочерний, який дотримується соціологічного підходу в розкритті змісту власності як економічно-правового поняття, зазначає, що це відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання, послуг, об'єктів інтелектуальної власності в усіх сферах суспільного відтворення [7, с. 21].

Власність – це сукупність суспільних відносин, які визначають спосіб привласнення різних речей, можливість отримання вигоди від користування ними, характер реалізації певних інтересів. Такі відносини як явище за своєю сутністю (походженням, властивостями) є економічними. Відповідне поняття власності, за допомогою якого стає нам відоме це явище, має 2 сторони – об'єктивну (визначає її економічний зміст) і суб'єктивну (свідомо формується людьми для їх же потреб). Власність охоплює сукупність відносин між людьми. Їх можливості щодо речей, які трапляються в природі, певною мірою обмежені [6, с. 54].

Юридична форма економічних відносин власності розроблена ще римськими юристами й закріплена в цивільному праві [8, с. 43-48]. Економічний і правовий складники цього поняття існують у єдиному

комплексі, розірвати їх можна тільки штучно. З юридичної точки зору відносини власності – це право власності [7, с. 502; 9, с. 10]. У той же час через останнє реалізується й економічний складник власності, що відтворюється через всю систему економічних відносин [10, с. 48, 49].

У ст. 2 Закону України «Про власність» право власності тлумачиться як урегульовані законодавством суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном [11]. Цей Закон указував, що власність в Україні може бути в приватній, колективній і державній формах. У ст. 143 Конституції України цей перелік доповнюється новою формою власності – комунальною [12]. Згідно з Конституцією всі форми власності рівні перед законом.

У нормі прямої дії (ст. 41 Основного Закону) проголошується, що кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної і творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права. Воно є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише в порядку, встановленому законом, і за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості.

Зазначені конституційні норми створюють принципи формування економічних засад нашого суспільства.

Конкретизується право власності й у ст. 316 Цивільного кодексу України. Ним визнається право особи на річ (майно), яке вона реалізує відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших [13, с. 110]. При цьому під річчю мається на увазі предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки (ст. 179 ЦК).

Інститути речового права, відомі ще Давньому Риму, нині актуалізовані в українській цивілістиці. Римські юристи речове право уявляли як юридичний зв'язок особи з річчю – *iura in re* (право на річ). Так, Й. О.Покровський (1868-1920 рр.) у підручнику «История римского права» пише: «...Всяке речове право становить собою деякий безпосередній юридичний зв'язок особи з річчю – *ius in rem*: річ належить даній особі, і всі інші члени даного суспільства зобов'язані визнавати цей зв'язок належності й не порушувати його своїми діями. Внаслідок цього всяке речове право має характер абсолютного в тому розумінні, що воно адресовано до всіх і у випадку порушення захищатиметься від усіх. До чийх би рук моя річ не потрапила, я її можу зажадати собі на тій тільки підставі, що вона моя, що надана мені правопорядком» [14, с. 317].

Специфічним видом є власність інтелектуальна, до об'єктів якої законодавець відносить: літературні й художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми), організації їх мовлення, наукові відкриття, винаходи, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції,

торговельні марки (знаки для товарів, послуг), комерційні (фірмові) найменування, комерційну таємницю тощо. У ст. 420 ЦК наведено неповний перелік цих об'єктів.

При вирішенні питання щодо належності продукції до інтелектуальної власності варто виходити зі змісту її загального поняття і структури. Інтелектуальна власність складається із сукупності виключних прав на результати творчої діяльності й на засоби індивідуалізації, включаючи авторське право й суміжні права, а також право на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, знаки обслуговування, фірмові найменування, географічні зазначення (у тому числі найменування місця знаходження товару), топографії інтегральних мікросхем, конфіденційна інформація тощо). Авторське право й суміжні права, виступаючи необхідними умовами розвитку творчості, дають авторам стимул у формі визнання і справедливої матеріальної винагороди.

Стаття 54 Конституції України гарантує свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами такої власності.

Інтелектуальна власність поділяється на 2 види: пов'язана з майном (приміром, особисті майнові права) і не пов'язана з ним (зокрема, особисті немайнові права).

Об'єктом права досліджуваного виду власності може бути тільки нематеріальний об'єкт, тобто результат інтелектуальної, творчої діяльності [15, с. 703]. Однак він сприймається іншими особами й відтворюється тільки за умови, що буде певним чином об'єктивований, тобто набуде матеріальної форми (наприклад, наукові розробки надруковують у збірнику наукових праць, розмістять у виді тексту на електронному та ін. носії). При цьому право власності на річ (на матеріальний носій) не залежить від права інтелектуальної власності (ч. 1 ст. 419 ЦК).

Право інтелектуальної власності, повторимося, складається з особистих майнових і особистих немайнових прав. У юридичній літературі справедливо наголошується, що особисті немайнові права є невідчужуваними й не залежать від майнови [16, с. 44]. Згідно з ч. 1 ст. 423 ЦК України особистими немайновими правами інтелектуальної власності є: а) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником) об'єкта права цієї власності; б) право перешкоджати будь-якому посягання на таке право, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права такої власності; в) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [13, с. 14].

До особистих майнових прав належать: (а) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; (б) виключне право дозволяти використання об'єкта права такої власності; (в) виключне право

перешкоджати неправомірному використанню об'єкта цього права, в тому числі забороняти таке використання; (г) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ст. 424 ЦК України). Відповідно до ч. 3 цієї ж статті, майнові права інтелектуальної власності можуть бути внеском до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах.

Майнові права суб'єкта інтелектуальної власності – це ті права, які становлять для нього певний майновий інтерес. У законодавстві про інтелектуальну власність майнові права творця та його спадкоємців превалюють над усіма іншими правами. За ст. 41 Основного Закону суб'єкт права такої власності вправі володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної і творчої діяльності. Це означає, що він має право залишати ці результати за собою, безперешкодно здійснювати свій правовий вплив на цю власність. Майнові права такого виду власності визнані товаром і можуть бути пущені в цивільний оборот у будь-який незаборонений законом спосіб.

Згідно зі ст. 38 Закону України «Про інформацію» [17] *інформація – це об'єкт права власності громадян, організацій (юридичних осіб) і держави*. Право власності на неї – це врегульовані цим Законом суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження інформацією. Підстави виникнення права власності на інформацію: (а) створення її самостійно й за свій рахунок; (б) договір на створення інформації; (в) договір, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи.

Інформація може бути товаром за умови здійснення суб'єктом інформаційної діяльності. Її різновидами як товару виступають інформаційна продукція й інформаційна послуга. У ст. 39 вищезгаданого закону («Інформація як товар») визначається, що інформаційна продукція й інформаційні послуги громадян і юридичних осіб, які займаються інформаційною діяльністю, можуть бути об'єктами товарних відносин, що регламентуються чинними цивільним та іншим законодавством. Інформація як товар має такі ознаки, як комерційна цінність і ціна. При цьому ціна й ціноутворення на неї закріплюються в договорах, крім випадків, передбачених законом.

Конфіденційна інформація, наприклад, у тому числі у виді комерційної чи іншої таємниці як об'єкта правової охорони, може належати до об'єктів інтелектуальної власності, якими можуть бути об'єкти авторського або суміжного права. Такий вид інформації характеризується обмеженим доступом до неї, тобто особливим порядком її використання, установленим законом.

Інформаційна продукція становить собою результат інформаційної діяльності в матеріалізованому виді. Вона призначена для задово-

лення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ та організацій. Інформаційна послуга – це здійснення інформаційної діяльності з метою доведення інформаційної продукції до споживача для задоволення його інформаційних потреб. *Інформація у виді інформаційної продукції має матеріалізовану, уречевлену форму й виступає специфічним різновидом речі.* Отже, така продукція – це різновид майна, що має комерційну цінність і ціну. Інформаційна послуга, будучи результатом надання інформаційної продукції споживачам, може мати майновий і немайновий характер.

Висновок. Наведене дозволяє підсумувати, що: (1) власність за сучасних умов побудови ринкових відносин в Україні й науково-технічних перетворень за своєю сутністю є оновленим явищем; (2) як об'єкт кримінально-правової охорони вона становить сукупність суспільних відносин, що виникають з приводу речей та інших об'єктів права власності (об'єктів власності інтелектуальної, інформації), які охороняються за допомогою приписів, розміщених в багатьох розділах Особливої частини чинного КК України; (3) як специфічний вид інтелектуальна власність поділяється на (а) пов'язану з майном (особисті майнові права інтелектуальної власності) і (б) не пов'язану з ним (зокрема, особисті немайнові права інтелектуальної власності); (4) об'єктом права власності виступає також інформація; (5) як оновлене явище власність потребує іншого підходу законодавця щодо правового забезпечення кримінально-правової охорони такого об'єкта і здійснення систематизації норм-заборон, які встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на такі об'єкти права власності, як інтелектуальна власність та інформація.

Бібліографічні посилання

1. *Гуторова Н.О.* Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. – Х., 2001.
2. *Наумов А.В.* Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. – М., 1996.
3. *Музыка А.А.* Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : монографія. – К., 1998.
4. Курс уголовного права. Общая часть : учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М., 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении.
5. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. – СПб. : ГИС, 1955. – Т. 4 : Р-V.
6. Основи економічної теорії : підручник / за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Х., 2008.
7. *Мочерний С.В., Устенко О.А.* Основи економічної теорії: Навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К., 2009.
8. *Казанцев В. И.* Вещное право : курс лекций. – М., 2007.
9. *Розгон О. В.* Межі та обмеження права власності. – Х., 2006.
10. Основи економічної теорії : підручник / за заг. ред. О. О. Мамуляк. – К., 2003.
11. Про власність [Електрон. ресурс] : Закон України від 07.02.1991 р., № 697-12 : [остання ред. від 20.06.2007 р., втратив чинність] // Законодавство України : Офіц. сайт. Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=697-12>. – Заголовок з екрана.
12. Конституція України : [прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р.] // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Цивільний кодекс України : [прийнят. Верхов. Радою України 16 січ. 2003 р.] :

- офіц. текст. – К. : Атіка, 2003. – 416 с.
14. *Покровский И. А.* История римского права. – СПб., 1998.
  15. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К., 2005. – Т. 1.
  16. *Авдєєва Г.К.* Судова експертиза контрафактної аудіовізуальної продукції : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. – Х., 2006.
  17. Про інформацію [Електрон. ресурс] : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ : Станом на 27.07.2010 р. // Законодавство України : Офіц. сайт. Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. – Заголовок з екрана.

Надійшла до редакції 18.11.2010

О.О. Титаренко

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9.01

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАПОБІГАННЯМ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ТА ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Проаналізовано тематику кримінологічних досліджень з проблем запобігання злочинам у сфері громадської безпеки та громадського порядку на предмет їх відповідності державним цільовим програмам у сфері профілактики злочинності. Звернуто увагу на подальші перспективні напрями кримінологічних досліджень у цій сфері.

Ключові слова: кримінологічні дослідження, злочини у сфері громадської безпеки та громадського порядку.

Проанализирована тематика криминалогических исследований проблем предупреждения преступлений в сфере общественной безопасности и общественного порядка на предмет их соответствия государственным целевым программам в сфере профилактики преступности. Обращено внимание на возможные перспективные направления криминалогических исследований в данной сфере.

Ключевые слова: криминалогические исследования, преступления в сфере общественной безопасности и общественного порядка

The subjects of criminological researches of problems of crime prevention in the spheres of public safety and public order for compliance with the state target programs in the field of crime prevention are analyzed in the article. An author applies his attention to the possible perspective directions of criminological researches in this area.

Key words: criminological researches, crimes in the spheres of public safety and public order.

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінологічної науки є забезпечення правоохоронної діяльності у напрямку протидії негативним явищам, пов'язаним зі злочинністю, а також злочинності в цілому. Наукове забезпечення правоохоронної діяльності в більшості випадків пов'язане з проведенням кримінологічних досліджень. Як правило, даний напрямок є одним з основних етапів боротьби зі злочинністю в країні.

Останнім часом одним з пріоритетних напрямів кримінологічних досліджень для органів внутрішніх справ залишається протидія злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку. Поряд з цим проведені наукові дослідження не завжди відповідають вимогам сьогодення та спрямовані на вирішення проблем запобіжної діяльності органів внутрішніх справ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначимо, що для вирішення складної багатоаспектної проблеми забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку важливе значення мають наукові розробки вітчизняних вчених як у галузі кримінального права, так і кримінології. Дослідженням окремих аспектів визначеної проблеми у різні часи були присвячені праці вітчизняних вчених, зокрема: Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, В.Ф. Антипенко, Л.В. Багрія-Шахматова, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, В.В. Василевича, П.А. Вороб'я, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, О.М. Джужі, В.Т. Дзюби, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, Я.Ю. Кондратьєва, М.Й. Коржанського, М.В. Корнієнка, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, П.С. Матишевського, В.О. Меркулової, П.П. Михайленка, А.А. Музики, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, В.І. Панова, Г.І. Піщенко, А.В. Савченка, В.М. Смітєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна, Н.М. Ярмиша, С.С. Яценка та ін.

Аналіз проведених дисертаційних досліджень, присвячених проблемам запобігання злочинам у сфері громадської безпеки та громадського порядку протягом 1991-2009 років, показує, що з 31 роботи 72 % склали дисертації кримінально-правової спрямованості і тільки 28 % – кримінологічної [1, с. 312-357; 2, с. 102-110]. Роботи кримінально-правової спрямованості з досліджуваного напрямку здебільшого торкалися проблем кримінальної відповідальності за бандитизм, терористичний акт, фінансування тероризму, незаконного обігу зброї, хуліганство. Кримінологічні роботи переважно були присвячені запобігання, знов-таки бандитизму, діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, а також хуліганству. Щодо останнього напрямку, то незначна увага з боку науковців приділялась питанням запобігання терористичним актам, гру-

повим порушенням громадського порядку, масовим заворушенням, закликом до дій, що загрожують громадському порядку.

На наш погляд, вибір зазначених напрямів наукового дослідження був зумовлений не тільки відповідною криміногенною ситуацією в країні, а й державною стратегією боротьби зі злочинністю, яка має певні відмінності в різні періоди.

Метою даної статті є дослідження стану проведення кримінологічних досліджень у сфері громадської безпеки та громадського порядку й визначення можливих перспектив їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія боротьби зі злочинністю у сфері громадського порядку та громадської безпеки безпосередньо відображається у відповідних державних цільових програмах. Так, аналіз програм, які були прийняті за часи незалежності України, дає змогу виділити наступні тенденції до змін у напрямках боротьби з цими різновидами злочинності (див. табл. 1) [3-7]:

Головні напрямки протидії злочинам у сфері громадського порядку та громадської безпеки, визначені у державних програмах профілактики правопорушень

П/н	Період (у роках)	Головні напрямки протидії
1.	1991-1992	1. Боротьба зі злочинами, що посягають на громадську безпеку та громадський порядок (<i>загальний неконкретизований напрямок – підкреслено мною. – О.Т.</i>)
2.	1993-1995	1. Вивчення існуючої практики участі населення та громадських формувань в діяльності по охороні громадського порядку. 2. Здійснення практичних заходів по запобіганню крадіжкам зброї, боєприпасів, вибухових матеріалів, використанню їх з метою злочинних та інших протиправних дій.
3.	1996-2000	1. Аналіз стану правопорядку в кожному місті, районі, населеному пункті та трудовому колективі. З урахуванням факторів, що сприяють загостренню криміногенної обстановки, а також регіональних та галузевих особливостей, розробляти комплексні плани, в яких визначити скоординовані дії щодо запобігання злочинним проявам, насамперед проти особи, у сфері охорони громадського порядку. 2. Проведення паспортизації вулиць, майданів, парків, транспортних магістралей та інших місць масового перебування і відпочинку людей у містах, інших населених пунктах з метою виявлення й усунення несприятливих для охорони громадського порядку чинників (віктимологічна профілактика). 3. Відновлення та розширення мереж громадських формувань для участі в охороні правопорядку і профілактичній роботі. 4. Боротьба з організованою злочинністю.

4.	2001-2005	<ol style="list-style-type: none"> 1. Налагодження взаємодії між громадськими формуваннями і міліцією щодо профілактики злочинних проявів та правопорушень. 2. Протидія контрабанді зброї 3. Боротьба з організованою злочинністю 4. Розширення мережі громадських формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку і профілактичній роботі. 5. Запобігання правопорушенням, що вчиняються мігрантами. іноземцями або стосовно них. 6. Вдосконалення взаємодії спеціальних моторизованих підрозділів міліції, військових частин спеціального та оперативного призначення внутрішніх військ з територіальними органами внутрішніх справ, спрямованої на посилення охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю. 7. Технічне забезпечення охорони громадського порядку і безпеки населення під час проведення масових заходів, на спортивних комплексах.
5.	2006-2009	<ol style="list-style-type: none"> 1. Запобігання діяльності організованих злочинних груп. 2. Протидія транснаціональній організованій злочинності. 3. Розширення мережі громадських формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку і профілактичній роботі.

На сьогодні слід констатувати, що в державі досі не затверджена програма профілактики правопорушень до 2015 року. Тільки 29 вересня поточного року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1911-р була схвалена Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року [8]. Згідно з цим документом Державна програма буде затверджена не раніше грудня. В самій же Концепції не акцентується увага на посиленні запобігання злочинам, які вчиняються в сфері громадської безпеки та громадського порядку, крім згадування про активізацію участі громадськості у забезпеченні правопорядку в державі.

Наведене свідчить, що фактично до 2000 року в програмних документах не деталізувалися напрямки протидії злочинам у сфері громадської безпеки та громадського порядку. Поряд з цим, незважаючи на загально визначені напрямки протидії злочинності у цих сферах, тематика кримінологічних досліджень дещо відрізнялась протягом контрольних періодів (періоди реалізації державних комплексних програм). Так, *протягом 1991-1996 років*, у зв'язку з відсутністю конкретизації напрямків на державному рівні, кількість проведених досліджень у цій сфері була незначною і в більшості випадків вони були присвячені кримінологічним проблемам аналізу та *запобігання бандитизму та хуліганству*. Поряд з цим протягом даного періоду взагалі не проводились ґрунтовні кримінологічні дослідження щодо про-

тидії цим злочинам громадськими формуваннями, запобіганню масовим заворушенням, кримінологічному захисту суспільної моралі, запобіганню незаконному обігу зброї тощо. Це свідчило про відставання кримінологічних досліджень від потреб практики.

Під час реалізації основних програмних заходів у 1996-2000 рр. головні кримінологічні дослідження були спрямовані на розроблення кримінологічних заходів *протидії тероризму, бандитизму*. Хоча поза увагою залишилися проблеми удосконалення організаційних і правових засад боротьби зі злочинами у сфері охорони громадської безпеки та громадського порядку, проблеми віктимологічної профілактики цих злочинів, діяльність громадських формувань з профілактики злочинів.

Протягом 2001-2005 рр. напрямки кримінологічних досліджень суттєво не змінилися. Так, приділялась увага кримінологічній характеристиці та протидії бандитизму, кримінологічному захисту суспільної моралі. Але поза увагою залишилися проблеми протидії контрабанді зброєю, ксенофобії.

Протягом 2006-2008 рр. основні напрямки кримінологічних досліджень також суттєво не змінилися, а саме – були присвячені кримінологічним проблемам запобігання знову ж бандитизму, незаконному обігу зброї, злочинам, які посягають на громадський порядок в цілому, проституції.

Але поки що залишаються не достатньо розробленими кримінологічною наукою наступні напрямки наукових досліджень, актуальних у першу чергу для органів внутрішніх справ:

- протиція бродяжництву та дитячій безпритульності;
- кримінологічне забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 року;
- протиція футбольному хуліганству;
- запобігання груповому порушенню громадського порядку, хуліганству з мотивів расової неприязні;
- підвищення ефективності охорони громадського порядку і громадської безпеки у мегаполісах, селах та селищах, курортних та туристичних місцевостях;
- теоретично-правові основи профілактики злочинності терористичної спрямованості ОВС України;
- запобігання порушенням громадського порядку під час проведення масових, охоронних, релігійних заходів та акцій;
- впровадження зарубіжного досвіду запобігання злочинам у сфері громадського порядку.

Більшість з означених напрямів знайшли своє відображення у наказі МВС України від 29.07.2010 р. № 347, яким затверджено Перелік пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років.

Висновок. Наприкінці слід зазначити, що в більшості випадків кримінологічні дослідження з цього напрямку, які проводились в Україні, є дещо запізненими. Це, в свою чергу, призводить до несвоєчасного впровадження результатів дисертаційних досліджень щодо вдосконалення правоохоронної діяльності та знижує актуальність отриманих результатів дослідження та ефективність боротьби ОВС зі злочинністю у сфері громадської безпеки та громадського порядку. Лише в незначних випадках дисертаційні дослідження виконувалися за темами, які є актуальними для органів внутрішніх справ, але не стали пріоритетними у державних комплексних програмах (це спостерігалось у період з 1991 по 2000 рр.).

В подальшому при виборі напрямку кримінологічного дослідження з проблем запобігання злочинам у сфері громадської безпеки та громадського порядку бажано звертати увагу на існуючі кримінологічні загрози в цих сферах, які спостерігаються в умовах економічної, соціальної, політичної кризи не тільки в Україні, а і в зарубіжних країнах.

Бібліографічні посилання

1. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 р. дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / уклад.: Гришук В.К., Кириць Б.О., Пасека О.Ф. – Львів, 2009.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х., 2008. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні.
3. Про затвердження державної програми боротьби зі злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
4. Про затвердження Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки: Указ Президента України № 1376/2000 від 25 грудня 2000 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
5. Про комплексну цільову програму боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр.: Указ Президента України № 837/96 від 17 вересня 1996 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
6. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 1767 від 20 грудня 2006 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
7. Про схвалення Концепції Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України №116-р. від 1 березня 2006 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
8. Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1911-р від 29 вересня 2010 р. // Офіційний Вісник України. – 2010. – № 75. – Ст. 2675.

Надійшла до редакції 08.12.2010 р.

Д.С. Шиян

кандидат юридичних наук

(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ)

УДК 343.21 : 343.278

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ЗАСУДЖЕНОГО ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

Досліджуються актуальні проблеми застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за наявності умов для його застосування при звільненні засудженого від покарання або подальшого його відбування, при заміні покарання більш м'яким.

Ключові слова: позбавлення права, обіймати посади, займатися діяльністю, звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання.

Исследуются актуальные проблемы применения наказания в виде лишения права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью при наличии условий для его применения при освобождении осуждённого от наказания или дальнейшего его отбывания, при замене наказания более мягким.

Ключевые слова: лишение права, занимать должности, заниматься деятельностью, освобождение от наказания, освобождение от отбывания наказания.

The article investigates the current problems of the penalty of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities if conditions for its application with the release of the convicted person from punishment or further his or her departure, replacing a more lenient punishment.

Keywords: deprivation of rights, hold office, engage in activities, exemption from sentence, release from punishment.

Постановка проблеми. У цій статті досліджуються актуальні проблеми застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – „позбавлення права...”) за наявності умов для його застосування при звільненні засудженого від покарання або подальшого його відбування, при заміні покарання більш м'яким. Вирішення цієї проблеми сприятиме максимальній індивідуалізації даного виду покарання, правильному встановленню підстав, порядку і меж його застосування, виявленню тих

особливостей призначення цього виду покарання, які повинні враховуватися судом при його застосуванні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У юридичній літературі значна увага приділяється вченню про покарання. Але поряд із цим спеціального комплексного дослідження застосування певних видів покарання при звільненні засудженого від нього або подальшого його відбування при заміні покарання більш м'яким в Україні з часів набрання чинності КК 2001 р. на монографічному рівні, на жаль, не проводилось. Деякі аспекти цього питання розглядали на рівні монографій: у 1970 р. – Ю.М. Ткачевським у праці «Освобождение от отбывания наказания» [1], у 1982 р. – В.І. Тютюгіним, «Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву» [2], але у зв'язку зі змінами у законодавстві певні з них втратили актуальність. На рівні кандидатських дисертацій досліджували лише окремі аспекти зазначеної тематики: О.О. Книженко (2003 р.) – звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України [3]; В.П. Герасименко (2007 р.) – заміну покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України [4]. Віддаючи належне роботам названих учених, слід визнати, що рівень наукового дослідження застосування покарання у виді „позбавлення права...” при звільненні засудженого від покарання та його відбування видається недостатнім.

Метою статті є вирішення актуальних проблем застосування покарання у виді „позбавлення права...” за наявності умов для його застосування при звільненні засудженого від покарання або подальшого його відбування, при заміні покарання більш м'яким.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звільнення від покарання та його відбування являє собою інститут Загальної частини кримінального права, що в сприятливому для засудженого напрямі вирішує питання щодо відбування чи невідбування покарання, призначеного йому згідно з обвинувальним вироком суду чи визначеного іншим правозастосовчим документом [5, с. 196]. Цей інститут є одним з проявів принципу гуманізму у кримінальному праві.

Проявами (субінститутами) інституту звільнення від покарання та його відбування визнається: 1) звільнення від покарання; 2) звільнення від подальшого відбування покарання; 3) заміна покарання більш м'яким; 4) пом'якшення призначеного покарання.

Застосування „позбавлення права...” при звільненні від відбування покарання розглянемо в трьох аспектах: 1) звільнення особи від нього; 2) звільнення від подальшого його відбування; 3) застосування цього виду покарання при звільненні особи від відбування інших видів покарань.

Звільнення від покарання особи, у зв'язку з втратою нею суспіль-

ної небезпечності передбачено у ч. 4 ст. 74 КК. Умовами його застосування є: 1) вчинення особою злочину невеликої або середньої тяжкості; 2) її бездоганна поведінка і сумлінне ставлення до праці; 3) визнання судом, що на час розгляду справи цю особу не можна вважати суспільно небезпечною.

Однак закон і Пленум Верховного Суду України (далі – ВСУ) не зазначають, чи поширюється цей вид звільнення лише на основне покарання або він може поширюватися і (або лише) на додаткове покарання. Оскільки він застосовується до особи у зв'язку зі втратою нею суспільної небезпечності, вважаємо, що цей вид звільнення від покарання поширюється на основне і додаткове покарання (якщо останнє призначено). Таким видом основного або додаткового покарання може бути „позбавлення права...”.

Відповідно до ч. 1 ст. 75 КК звільнити з випробуванням засуджену особу від відбування „позбавлення права...” як основного покарання суд не вправі. Виникає питання про поширення звільнення від відбування з випробуванням на додаткові покарання. Зі змісту ст. 77 „Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням” КК вбачається, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням „*можуть бути призначені*” додаткові покарання, у тому числі „позбавлення права...”. Справляється враження, що в цьому випадку вони призначаються до звільнення від відбування основного покарання з випробуванням. Проте додаткові покарання, у тому числі „позбавлення права...”, не можуть призначатися разом зі звільненням від відбування покарання з випробуванням, а можуть призначатися лише з основними видами покарань. Згідно зі ст. 75 КК якщо такими видами основних покарань є виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, суд може звільнити від відбування цих основних видів покарань з випробуванням. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вже призначене додаткове покарання, у тому числі „позбавлення права...”, може підлягати реальному і самостійному виконанню. Таким чином, назва ст. 77 КК правильніше відображає її сутність, ніж її диспозиція. Також застосування „позбавлення права...” як додаткового покарання, згідно зі ст. 77 КК, не звільняє суд від необхідності враховувати вимоги ст. 55 КК.

В.А. Ломако на підставі аналізу ст. ст. 75, 77 і п. 1 ст. 89 КК дійшов висновку, що звільнення від відбування покарання з випробуванням стосується тільки призначеного судом основного виду покарання. На його думку, порівняльне тлумачення тексту ст. ст. 77, п. 1 ст. 89 КК свідчить про те, що призначені судом додаткові покарання підлягають реальному і самостійному виконанню. Звільнення від відбуван-

ня призначених відповідно до ст. 77 КК додаткових покарань можливе лише відповідно до закону про амністію [6, с. 267].

Такої позиції дотримується і судова практика. У п. 9 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 7 „Про практику призначення судами кримінального покарання” передбачено, що суд при звільненні особи від відбування основного покарання з випробуванням відповідно до вимог ст. 77 КК може призначити додаткове покарання у виді „позбавлення права...”. У цьому випадку додаткове покарання підлягає реальному виконанню, про що суд повинен зазначити в резолютивній частині вироку [7].

Так, Скадовський районний суд Херсонської області вироком від 10 березня 2006 р. засудив Д. і на підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів призначив остаточне покарання у виді п’яти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади строком на два роки. Відповідно до ст. 75 КК її було звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки [8, с. 32].

Суд, призначаючи громадянці Д. за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК покарання у виді позбавлення волі строком на п’ять років з позбавленням права обіймати певні посади строком на два роки та на підставі ст. 75 КК звільнивши від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки, на думку колегії суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ, порушив вказані вимоги закону, тобто звільнив засуджену як від основного, так і додаткового покарань.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ вирок Скадовського районного суду Херсонської області від 10 березня 2006 р. скасувала, а справу направила на новий судовий розгляд [8, с. 32].

Не можемо погодитись із такою позицією, оскільки у ст. 77 КК та у п. 9 зазначеної постанови Пленуму ВСУ ідеться не про обов’язковість, а про можливість застосування додаткового покарання у виді „позбавлення права...” у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням. Тобто застосування додаткових покарань, у тому числі „позбавлення права...”, у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням за чинним КК є правом, а не обов’язком суду. Має розглядатися поширення звільнення від відбування покарань з випробуванням на додаткові покарання. У вищеведеному ж вирокі неточність суду полягала у невирішенні цього питання, що підтверджується таким прикладом.

Так, Бердичівський районний суд Житомирської області вироком від 5 березня 2004 р. засудив П. і на підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів засудженому остаточено визначено покарання у виді п’яти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади,

пов'язані з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків, строком на один рік; відповідно до ст. 75 КК його звільнено від відбування цього покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки [9, с. 29]. На думку колегії суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ, суд, звільняючи П. від відбування покарання з випробуванням згідно зі ст. 75 КК, не зазначив у вирокі, від відбування якого саме покарання звільняється особа, тому в цій частині вирок підлягає скасуванню [10, с. 107-109].

Таким чином, ст. 77 КК передбачає право суду звільнення від відбування додаткових покарань з випробуванням. Пропонуємо назву ст. 77 КК та саму норму викласти в такій редакції:

„Стаття 77. Застосування звільнення від відбування додаткових покарань з випробуванням.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може поширюватися і на одне або кілька видів додаткових покарань”.

О.О. Книженко відстоює позицію, що звільнення від відбування покарання з випробуванням не виключається при призначенні до відбування, у тому числі додаткового покарання у виді „позбавлення права...”, однак при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням з одночасним відбуванням „позбавлення права...” термін іспитового строку має бути не меншим за строк додаткового покарання [3, с. 7, 13].

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням, згідно з ч. 3 ст. 55 КК, строк додаткового покарання у виді „позбавлення права...” обчислюється з моменту набрання законної сили вирокі суду. Це є принциповим питанням, оскільки при звільненні від відбування покарання з випробуванням іспитовий строк установлює суд тривалістю від одного до трьох років. „Позбавлення права...” також може бути призначене судом винному як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Отже, у випадку застосування як додаткового покарання „позбавлення права...” при звільненні від відбування покарання з випробуванням протягом іспитового строку щодо засудженого може виконуватися додаткове покарання у виді „позбавлення права...”. Таким чином, ухилення раніше засудженого від відбування покарання у виді „позбавлення права...” є підставою для засудження його за злочин, передбачений ч. 1 ст. 389 КК, і призначення покарання за сукупністю вироків.

Відповідно до ст. 79 КК у випадку звільнення з випробуванням від відбування основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі й особливо тяжкі злочини, суд може звільнити, у тому числі від „позбавлення права...” як додаткового покарання. У ст. 79 КК

звільнення з випробуванням від „позбавлення права...” як основного та самостійного звільнення від „позбавлення права...” як додаткового покарання не передбачено.

Стаття 81 КК не передбачає умовно-дострокове звільнення від відбування „позбавлення права...” як основного покарання, але виникає питання про можливість умовно-дострокового звільнення від відбування цього виду додаткового покарання. Відповідно до ч. 1 ст. 81 КК особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання. Вирішення цього питання є правом, а не обов'язком суду. При цьому слід мати на увазі, що таким додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише „позбавлення права...” [11, с. 5-8]. Ця норма є не тільки гуманною, а й відповідає завданням економії кримінальної репресії.

Повне умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання у виді „позбавлення права...” означає звільнення від усього призначеного судом розміру цього виду покарання; часткове – скорочення його строку.

Виникає питання про можливість поширення умовно-дострокового звільнення на додаткове покарання після відбуття основного. Ю.М. Ткачевський вважає, що умовно-дострокове звільнення від „позбавлення права...” як додаткове покарання допустимо лише одночасно зі звільненням від основного покарання. Оскільки умовно-дострокове звільнення від „позбавлення права...” як основного покарання законом не передбачено, то звільнення від цього додаткового покарання припустимо лише одночасно зі звільненням від основного покарання [1, с. 132-133]. Не поділяючи такої точки зору, підтримуємо позицію В.І. Тютюгіна, який, заперечуючи йому, зазначає, що умовно-дострокове звільнення від додаткового покарання після відбуття особою основного покарання поширюється на „позбавлення права...” [2, с. 116; 12, с. 216-218]. Пленум ВСУ також підтримує цю позицію й у п. 10 своєї постанови № 2 від 26 квітня 2002 р. „Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким” вказує на те, що суд може звільнити засудженого від додаткового покарання після повного відбуття основного покарання [11, с. 5-8]. У зв'язку з цим позиція Пленуму ВСУ, викладена в п. 10 зазначеної вище постанови, уявляється обґрунтованою.

„Позбавлення права...” як основне покарання також може бути застосовано при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), звільненні від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК), звільненні від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК).

В.П. Герасименко дійшов висновку, що заміна покарання – це сукупність кримінально-правових норм, на підставі яких суд у стадії призначення покарання (при постановленні вироку) або в процесі його виконання (відбування засудженим) остаточно і безумовно замінює раніше призначене винному вироком основне покарання (повна заміна) чи невідбуту його частину (часткова заміна) іншим (більш або менш суворим) основним видом покарання [4, с. 7].

Відповідно до ч. 1 ст. 82 КК заміна невідбутої частини покарання більш м'яким полягає у заміні судом невідбутої частини покарання у виді обмеження або позбавлення волі, що відбуває засуджений, після фактичного відбуття ним певної частини покарання на більш м'який вид. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким, відповідно до ч. 2 ст. 82 КК, засудженого також може бути звільнено й від додаткового покарання у виді „позбавлення права...” Таке звільнення від додаткового покарання є безумовним [11, с. 5-8], тобто встановлення доведеності умов, зазначених у ч. 3 ст. 82 КК, не потрібно. Стаття 82 КК не передбачає заміну невідбутої частини „позбавлення права...” як основного покарання, проте передбачає заміну невідбутої частини покарань у виді обмеження або позбавлення волі, якщо винний використав певну посаду або діяльність для вчинення злочину, досліджуваним видом. Тобто „позбавлення права...” може застосовуватись як таке, що замінює, лише за умови, якщо злочин було вчинено засудженим з використанням певної посади або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю [4, с. 5]. За наявності відповідних умов при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким у виді „позбавлення права...” засуджений, який відбуває обмеження або позбавлення волі як основне та „позбавлення права...” як додаткове покарання, спочатку звільняється від цього додаткового покарання відповідно до ч. 2 ст. 82 КК, а вже після цього невідбута частина основного покарання замінюється досліджуваним. При цьому більш м'яке покарання у виді „позбавлення права...” призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК для цього виду покарання, тобто, за ч. 1 ст. 55 КК, на строк від двох до п'яти років, і не повинно перевищувати невідбутий строк покарання призначеного вироком. Особи, яким покарання було замінено більш м'яким у виді „позбавлення права...”, не можуть бути умовно-достроково звільнені саме від цього виду покарання, оскільки воно не може застосовуватись до осіб, які відбувають покарання у виді „позбавлення права...”.

Стаття 83 КК не передбачає звільнення від відбування „позбавлення права...” як основного покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, оскільки він поширюється на засуджених лише до обмеження волі або до позбавлення волі. Однак відповідно до ч. 4 ст. 83 КК при такому звільненні від відбування пока-

рання після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може в тому числі замінити покарання більш м'яким, зокрема, у випадку використання певної посади або діяльності для вчинення злочину „позбавленням права...”. Проте у ст. 83 КК нічого не зазначається щодо звільнення від відбування додаткового покарання. Якщо засуджена до обмеження або позбавлення волі як основного та „позбавлення права...” як додаткового покарання була звільнена від відбування покарання в порядку ст. 83 КК, це додаткове покарання підлягає реальному виконанню. Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті основне покарання суд не може замінити „позбавленням права...”, оскільки у такому випадку загальний строк виконання-відбування „позбавлення права...” спочатку як додаткового, а потім як основного покарання може складати аж до 8 років, що є порушенням вимог Загальної частини КК та принципів призначення покарання. Якщо припустити, що ч. 1 ст. 83 КК передбачає звільнення від відбування і основного, і додаткового покарання, то у вищезазначеному випадку після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті основне покарання суд не може замінити „позбавленням права...”. Цей вид покарання буде виконуватися за вчинення особою одного злочину і як основний, і як додатковий одночасно.

На підставі Закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від покарання, у тому числі від „позбавлення права...” як основного або додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання, у тому числі у виді „позбавлення права...”, або невідбуту його частину більш м'яким покаранням (ст. 85 КК). Таким покаранням для досліджуваного, відповідно до ст. 51 КК, є лише штраф. Засудженому може бути замінено більш суворе покарання, ніж „позбавлення права...”, або невідбута його частина досліджуваним видом.

С.М. Школа справедливо вважає, що не можна тлумачити ст. 85 КК як норму про звільнення від основного та додаткового покарання; звільнення засуджених від додаткових покарань можливе лише у випадках, коли про це прямо зазначено в акті амністії [13, с. 11]. Тобто про звільнення від додаткового покарання у виді „позбавлення права...” має бути безпосередньо зазначено у законі України про амністію.

Висновок. Таким чином, у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням додаткові покарання, у тому числі „позбавлення права...”, не призначаються, як зазначається у ст. 77 КК, вони вже мають бути призначені і можуть підлягати реальному і самостійному виконанню. За змістом ст. 77 КК застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо додаткових покарань (у тому числі і „позбавлення права...”) є правом, а не обов'язком

суду. „Позбавлення права...” може бути застосовано як більш м’яке покарання за наявності умов для цього при заміні невідбутої частини покарання у виді обмеження або позбавлення волі (ст. 82 КК), звільненні від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК), звільненні від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК).

Бібліографічні посилання

1. *Ткачевский Ю.М.* Освобождение от отбывания наказания. – М., 1970.
2. *Тютюгин В.И.* Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. – Х., 1982.
3. *Книженко О.О.* Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003.
4. *Герасименко В.П.* Заміна покарання більш м’яким при його відбуванні за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2007.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 2-е вид. – К., 2008.
6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2003.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. (зі змінами, внесеними постановою № 17 від 26 грудня 2003 р.) „Про практику призначення судами кримінального покарання” // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1. – С. 13.
8. Ухвала колегії Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 14 листопада 2006 р. (витяг) // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 4 (80). – С. 32.
9. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 січня 2005 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 3. – С. 29.
10. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 січня 2005 р. // Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / Уклад.: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса. – К., 2005. – С. 107-109.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 квітня 2002 р. „Про умовно-досрокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м’яким” // Вісник Верховного Суду України (додаток). – 2002. – № 3. – С. 5-8.
12. *Тютюгин В.И.* Условно-досрочное освобождение от дополнительных наказаний // Вопросы государства и права развитого социалистического общества. – Харьков, 1975. – С. 216-218.
13. *Школа С.М.* Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004.

Надійшла до редакції 26.12.2010

К.І. Берлянд
здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.343.3

ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ З ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ

Розглянуто питання щодо визначення загального поняття злочинів, вчинених з хуліганських мотивів, та встановлення передбачених Кримінальним кодексом України діянь, яким притаманна хуліганська мотивація.

Ключові слова: *мотив, хуліганство, злочин, склад злочину, кваліфікація злочину.*

Рассмотрены вопросы относительно определения общего понятия преступлений, совершенных по хулиганским мотивам и установления предусмотренных Уголовным кодексом Украины деяний, которым присуща хулиганская мотивация.

Ключевые слова: *мотив, хулиганство, преступление, состав преступления, квалификация преступления.*

Questions are considered in relation to determination of general concept of crimes, accomplished from hooligan reasons and selection, foreseen the Criminal code of Ukraine of acts which hooligan motivation is inherent.

Keywords: *reason, hooliganism, crime, corpus delict, qualification of crime.*

Постановка проблеми. Дослідження психології та діяльності людини свідчать, що людська діяльність завжди вмотивована, тобто мотив є її суттю, визначає характер і особливості такої діяльності. Тобто не існує безмотивної діяльності людини, а якщо так, то не може бути безмотивною і злочинна діяльність як особливий, специфічний вид поведінки людини. При характеристиці злочинів мотив має не тільки самостійне кримінально-правове та кримінологічне значення, а й відіграє одну з визначальних і провідних ролей. Тому правильне розуміння мотиву злочину в теоретичному плані є вкрай необхідним у діяльності правоохоронних органів і суду. Мотив відіграє важливу роль при кваліфікації злочинів, а також при призначенні покарання за їх вчинення. При цьому одні мотиви можуть розцінюватися як обставини, що пом'якшують покарання, інші, навпаки, як обставини, що обтяжують покарання і навіть можуть бути передбаченими як кваліфікуюча ознака складу злочину. До останніх належать хуліганські мотиви, котрі можуть мати місце не тільки при вчиненні такого типового злочину, як

хуліганство, але й при вчиненні багатьох вищих злочинів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Питання щодо визначення мотиву злочину взагалі і хуліганського мотиву зокрема розглядалися у роботах таких українських та зарубіжних вчених, як: Б.С. Волков, П.С. Дагель, І.М. Даньшин, В.Т. Дзюба, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.Т. Калмиков, О.М. Костенко, В.А. Ломако, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, А.П. Тузов, С.С. Яценко та ін. При цьому переважну увагу при розгляді хуліганських мотивів автори завжди приділяють складу хуліганства. Проте ознаки цього складу не завжди були однакові за своїм змістом.

Зокрема, в КК України 1960 р. ст. 206 КК за ступенем суспільної небезпечності розрізняла три види хуліганства: просте (ч. 1), злісне (ч. 2) та особливо злісне (ч. 3) [1].

Просте хуліганство відповідно до ч. 1 ст. 206 КК визначалося як умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства.

При цьому роз'яснювалося, що так зване просте хуліганство (ч. 1 ст. 206 КК) може виявлятися в нанесенні побоїв, легких тілесних ушкоджень без розладу здоров'я, у пошкодженні або знищенні майна, вчиненні бешкету, тривалому публічному співанні непристойних пісень, спричиненні тривалого неспокою телефонними дзвінками з вживанням брутальних слів тощо [2, с. 621].

Злісне хуліганство, згідно з ч. 2 ст. 206 КК, – це ті ж самі дії, що відзначаються за своїм змістом винятковим цинізмом чи особливою зухвалістю або пов'язані з опором представнику влади чи представнику громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які попереджують хуліганські дії, а так само вчинені особою, раніше судимою за хуліганство [1].

Злісним хуліганством, яке відзначається винятковим цинізмом, визнавалися дії, що супроводжувались демонстративною неповагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом публічної безсоромності, знущанням над хворими, старими людьми, особами, які знаходяться в безпорадному стані [3, с. 728].

Злісним хуліганством за ознакою особливої зухвалості визнавалося таке, яке супроводжувалося, наприклад, насильством із заподіянням тілесних ушкоджень або знущанням над особою, яке тривалий час і вперто не припинялось або було пов'язане зі знищенням або пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи громадського транспорту [3, с. 728].

Особливо злісним хуліганством відповідно до ч. 3 ст. 206 КК визнавалися дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 ст. 206 КК, якщо вони були

вчинені з застосуванням чи спробою застосуванням вогнепальної зброї або ножів, кастетів чи іншої холодної зброї, а так само інших предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень [1].

При цьому зверталась увага й на те, що хуліганство часто становить собою складний злочин, під час вчинення якого мають місце дії, які за інших умов тягнуть самостійно кримінальну відповідальність. Водночас роз'яснювалося, що погроза вбивством, нанесення особі образ, побоїв, легких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин є складовою частиною умисного хуліганства і кваліфікуються за ст. 206 КК. У той же час погроза вбивством, насильством чи знищенням майна стосовно судді, а так само щодо його близьких родичів у зв'язку зі здійсненням суддею правосуддя, образа судді чи працівника правоохоронного органу, публічний глум над Державним Гербом, Державним Прапором або Державним Гімном України, глум над могилою, умисне знищення, зруйнування чи зіпсування пам'яток історії і культури або природних об'єктів, взятих під охорону держави, вчинені з хуліганських спонукань, повинні були кваліфікуватися за ст. 206 КК та відповідними статтями, що передбачають відповідальність за конкретні діяння [3, с. 729]. Тобто було зрозумілим, що зміст дій, вчинюваних з хуліганських мотивів, значно ширший, ніж зміст ознак ст. 206 КК, яка передбачає відповідальність за власне хуліганство. Це знайшло відбиття і в новому Кримінальному кодексі України 2001 р., тим більше що зміст ознак складу хуліганства, передбаченого ст. 296 КК, тут дещо вужчий, ніж зміст ознак ст. 206 КК 1960 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ст. 296 Кримінального кодексу України 2001 р., яка передбачає відповідальність за хуліганство, не здійснено чіткого розподілу хуліганства на просте, злісне та особливо злісне. Конструктивно стаття закону складається з чотирьох частин, де частина 1 містить ознаки кримінально караного хуліганства, а інші частини – кваліфікуючі ознаки щодо цього діяння, і має такий вигляд:

"Стаття 296. Хуліганство

1. Хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, –

карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені групою осіб, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до чотирьох років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років [4].

Співставлення диспозиції ст. 206 КК 1960 р. і 296 КК 2001 р. засвідчило, що чинний КК України декриміналізував частину хуліганських дій і відніс їх до розряду адміністративно-правових. При цьому Пленум Верховного Суду України в п. 3 наказом № 10 від 22 грудня 2006 р. "Про судову практику у справах про хуліганство" підкреслив: "При вирішенні питання про відмежування кримінально караного хуліганства від дрібного слід виходити з того, що відповідно до ч. 1 ст. 296 КК хуліганство – це умисне грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, яке супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Якщо таке порушення не супроводжувалось особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення" [5, с. 5].

За ознакою особливої зухвалості відповідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 22 грудня 2006 р. хуліганством може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла. Хуліганством, яке супроводжувалось винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані [5, с. 5].

Тобто кримінально каране хуліганство має місце лише у тих випадках, коли був грубо порушений громадський порядок і це порушення супроводжувалося особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. В інших випадках про хуліганство, передбачене ст. 296 КК України, не йдеться.

Об'єктивно хуліганство виражається у грубому порушенні громадського порядку, поєднаному з особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Грубість порушення громадського порядку визначається з урахуванням місця вчинених хуліганських дій, їх тривалості, кількості і характеристики потерпілих, ступеня порушення їхніх прав та законних інтересів. Тобто грубе порушення громадського порядку має місце тоді, коли йому заподіюється істотна шкода, коли хуліганство пов'язане з посяганням на інші правоохоронювані цінності, задля збереження яких підтримується громадський порядок, коли це зачіпає важливі інтереси чи інтереси багатьох осіб, коли відновлення порядку вимагає значних, тривалих зусиль [6, с. 836].

Таким чином, об'єктивна сторона хуліганства характеризується: активними зухвалими діями цинічного характеру, що грубо порушують громадський порядок; різноманітністю їх способів; публічністю вчиненого; наявністю моральної, фізичної або матеріальної шкоди; причинним зв'язком між діями, що утворюють основний та кваліфікований склади, та злочинними наслідками (фізичною чи моральною шкодою) [7, с. 1000].

Суб'єктивна сторона хуліганства характеризується умисною виною і мотивом явної неповаги до суспільства. Неповага до суспільства – це прагнення показати свою зневагу до існуючих норм і правил поведінки в суспільстві, самоутвердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі [6, с. 836]. Мотив вчинення передбачених ст. 296 КК дій має специфічну природу і визначається як хуліганські тому, що це зухвале, цинічне самовираження винуватої особи, емоційним підґрунтям якого є жорстокий егоїзм, невдоволеність і озлобленість [7, с. 1002].

Однак із таких самих мотивів можуть вчинятися не тільки дії, що грубо порушують громадський порядок та супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. В реальному житті з хуліганських мотивів вчиняється багато інших злочинів і в певних випадках на це прямо вказується у відповідній статті закону.

Зокрема, п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає склад умисного вбивства з хуліганських мотивів. В науково-практичних коментарях стосовно цього злочину зазначається, що це умисне вбивство, вчинене на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами життя і нормами моралі, а так само умисне вбивство без будь-яких, на перший погляд видимих причин чи з використанням малозначного приводу. При цьому уточнюється, що за наявності реальної сукупності умисного вбивства з хуліганських мотивів і хуліганства вчинене слід кваліфікувати за п. 7 ч. 2 ст. 115 та відповідною частиною ст. 296 КК; коли під час хуліганства заподіяно смерть потерпілого з необережності, дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст.

296 та ст. 119 КК України [6, с. 277; 7, с. 281-282].

На хуліганські мотиви прямо вказується і в ст. 299 КК, яка передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами і має такий зміст: "Знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів" [4]. Як бачимо, в конструкції цієї статті хуліганські мотиви є однією з обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину.

Жорстоке поводження з тваринами, що приводить до грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, яке не супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, кваліфікується за ст. 299 КК. У разі жорстокого поводження з тваринами, що супроводжувалося особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом або утворювало кваліфіковані різновиди хуліганства, вчинене слід кваліфікувати за ст. 299 КК та відповідними частинами ст. 296 КК [7, с. 1016].

Водночас кримінальний закон містить багато норм, в яких хоча й прямо не зазначається хуліганська мотивація передбачених ними дій, але реальна можливість наявності такої обумовлена характером самих суспільно небезпечних діянь.

Це в першу чергу стосується декількох статей, що містяться в Розділі XII Особливої частини КК ("Злочини проти громадського порядку та моральності"), а саме: групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК), наруга над могилою (ст. 297 КК), знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини (ст. 298 КК).

Хуліганський мотив може бути в основі таких діянь, передбачених ст. 338 КК України, як публічна наруга над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України, а також публічна наруга над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави. При цьому публічна наруга над державними символами, вчинена з хуліганських мотивів, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених частинами 1 або 2 ст. 338 і ст. 296 КК [6, с. 941; 7, с. 1099].

Цікаво, що відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 22 грудня 2006 р. "Про судову практику у справах про хуліганство" опір представникові влади, представникові громадськості або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, у вигляді відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку охоплюється ч. 3 ст. 296 КК як кваліфікуюча ознака передбаченого нею злочину, а тому не потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 і 3

ст. 342 цього Кодексу. У разі, коли опір представникові влади чи громадськості мав місце під час учинення дрібного хуліганства, винна особа підлягає відповідно кримінальній відповідальності за ч. 2 чи ч. 3 ст. 342 КК та адміністративній – за ст. 173 КУпАП [5, с. 5].

В літературі також зазначається, що хуліганство, маючи ознаки публічного діяння, часто переростає в більш небезпечні і тяжкі злочини проти життя і здоров'я людини, проти власності, громадської безпеки тощо. Саме в такій ситуації в найбільшій мірі демонструється зневага до суспільства, до кожного і всіх [7, с. 999]. Крім того, посягання на вказані та інші об'єкти кримінально-правової охорони можуть бути вчинені з хуліганських мотивів і за відсутністю ознак ст. 296 КК. Це такі, наприклад, злочини, як: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), побої і мордування (ст. 126 КК), пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК), незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК), перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці (ст. 259 КК), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК), примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК), самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283 КК), пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК), умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК), непокора (ст. 402 КК), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК), насильство над населенням в районі воєнних дій (ст. 433 КК), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК) тощо.

Висновки. Таким чином, кримінально-правова категорія злочинів, вчинених із хуліганських мотивів, є значно ширшою, ніж власне хуліганство. Хуліганство – це грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Але не всі навіть хуліганські дії мають таке супроводження, тому кваліфікуються як адміністративні правопорушення, або як інші злочини, вчинені з хуліганських мотивів.

Під злочинами, вчиненими з хуліганських мотивів, слід розуміти посягання, що вчиняються з мотивів явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами життя і нормами моралі, а так само без будь-яких видимих причин чи з використанням малозначного приводу. При вчиненні таких злочинів винна особа прагне показати свою зневагу до існуючих норм і правил поведінки в суспільстві, самоутвердитися за рахунок приниження інших осіб,

протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі, демонструючи жорстокий егоїзм, невдоволеність і озлобленість. Це емоційне підґрунтя дозволяє відрізнити хуліганський мотив від інших низьких мотивів вчинення злочинів.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнятий Законом Української РСР 28 грудня 1960 р. Набув чинності з 1 квітня 1961 р. // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Спеціальний випуск / відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв, С.С. Яценко; спец. редактори В.І. Антипов, В.А. Клименко. – К., 1994.
3. Андрусів Г.В., Андрушко П.П., Лихова С.Я. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. / За ред. П.С. Матишевського та ін. – К., 1999.
4. Кримінальний кодекс України. Прийнятий Законом України від 5 квітня 2001 р. Набув чинності з 1 вересня 2001 р. // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
5. Про судову практику у справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 22 грудня 2006 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 2. – С. 4-7.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-е вид., перероб. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаванюка. – К., 2009.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-е вид., перероб. та доп. / За ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К., 2008.

Надійшла до редакції 14.12.2010

Р.Ю. Бурбело

ад'юнкт

*(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)*

УДК 343.911 : 343.971 : 343.825

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Розглядається трирівнева модель особистості, на яку слід спиратися при вивченні особистості професійного злочинця. Оскільки предметом дослідження є внутрішній світ злочинця, вивчити який неможливо за кримінальними справами та статистичними звітами, автор пропонує розглядати як джерело кримінологічної інформації табірну прозу.

Ключові слова: *особистість злочинця, професійний злочинець, модель особистості, правосвідомість, мотив злочину.*

Рассматривается трехуровневая модель личности, на которую следует опираться, приступая к изучению личности профессионального преступника. Поскольку предметом исследования является внутренний мир человека, изучить который

невозможно по уголовным делам и статистическим отчетам, автор предлагает рассматривать в качестве источника криминологической информации лагерную прозу.

Ключевые слова: личность преступника, профессиональный преступник, модель личности, правосознание, мотив преступления.

The three-level model of offender's personality is examined in this article. The model is necessary for learning, proceeding to the study of professional criminal personality. So far as an object for study is the inner world of person, which studying is impossible in criminal cases and statistical reports, an author offers to consider the camp prose as a generator of criminology information.

Keywords: criminal personality, professional offender, model of personality, sense of justice, incentive of crime.

Постановка проблеми. Особистість людини, яка вчинила злочин, є одним із об'єктів вивчення у кримінології. Правосвідомість та мотивація злочинів становлять ядро внутрішньої структури особистості, що впливає на її активність. Мотиви як спонукальні причини поведінки людини виникають під впливом її потреб та інтересів. Потреби, соціальні норми і ціннісні орієнтації є внутрішніми компонентами особи, під дією яких формується мотив злочину.

Актуальність обраної теми пояснюється тим, що розуміння правосвідомості особи професійного злочинця – одна з невирішених проблем у галузі не тільки кримінології, але і взагалі правової науки та юридичної практики. Враховуючи наукові розробки аналізованої проблеми, дотепер немає вичерпної ясності в розумінні природи мотиву злочину і визначенні рівня правосвідомості особи професійного злочинця.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Дослідженню та вивченню професійної злочинності присвячено чимало наукових робіт таких авторів, як Ю.М. Антонян, Н.П. Бруханський, Д.Н. Воронов, К.Б. Герман, Я.І. Гілінський, А.І. Гуров, І.О. Зубов, І.М. Карпець, О.Ф. Кістяковський, О.Ф. Коні, В.Н. Кудрявцев, Б.М. Левін, В.В. Лунєєв, О.О. Піонтковський, С.В. Познишев, О.О. Тайбаков, М.П. Чубинський, Д.О. Шестаков та ін.

Саме дослідження особистості професійного злочинця дозволяє ознайомитися зі складним комплексом властивостей, що характеризують його. Цей комплекс містить соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні ознаки.

Характеристику особи злочинця за соціально-демографічними та кримінально-правовими ознаками можна скласти при вивченні кримінальних справ, статистичних звітів, публікацій у засобах масової інформації, тому зазначені вище характеристики в межах цієї статті розглядатися не будуть.

Предмет дослідження становлять саме такі властивості особи

злочинця, про які неможливо дізнатися, вивчивши кримінальні справи, статистичні дані, публікації у періодичних виданнях, тому як джерела кримінологічної інформації при проведенні дослідження особи професійного злочинця доцільно проаналізувати твори табірної прози з метою отримання унікальної інформації про особу злочинця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з елементів кримінологічної характеристики особи злочинця є його особливе ставлення до закону. Необхідно розглянути ставлення злочинця до двох видів законів: по-перше, до закону як державного, загальнообов'язкового для всіх без винятку громадян нормативно-правового акта; по-друге, до закону злочинного світу – «кодексу» особливих правил поведінки, обов'язкових для виконання всіма, хто належить до злочинного світу.

Саме правосвідомість визначає ставлення людини до закону. Нормальна правосвідомість має свою мету і мотиви, згідно з якими і діє законослухняний громадянин. Якщо ж людина зневажає мету права і свідомо вчиняє злочин, то виникає питання: який рівень правосвідомості у цієї людини? Чому злочинець, повністю ігноруючи закони держави, поважає закони злочинного світу і дотримується їх?

На думку І.А. Ільїна, злочинець винен у тому випадку, якщо він порушив норму позитивного права заради такої своєї приватної мети, що є несумісною з вільним, справедливим і мирним співжиттям людей [5, с. 43]. При цьому головним критерієм винності злочинця є визначення виду протиправності, яка зародилася в душі останнього.

Механізм зародження протиправної поведінки описав у теорії «кругів спілкування» Е. Сатерленд, згідно з якою злочинній поведінці вчать при взаємодії з іншими особами [11, с. 184]. Ця взаємодія відбувається в процесі комунікації в первинних групах – в середовищі злочинців. Оскільки представлення останніх сприяють порушенню закону, людина, яка опинилась в злочинному середовищі, починає переймати її закони, навчатися цим законам, а потім і жити згідно з ними.

Необхідно зазначити, що в злочинному світі існують подвійні стандарти. Це поділ на «своїх» і «чужих», подвійна мораль. Суть цих законів у тому, що до злочинців – «своїх» і не злочинців – «чужих» застосовуються різні закони, різні норми поведінки, що свідчить про необ'єктивне ставлення злочинців до права, законів. Згідно з теорією «кругів спілкування» Е. Сатерленда, злочинні погляди є нормою в злочинному суспільстві, людина неусвідомлено їх запам'ятовує і завоює [11, с. 185]. Оскільки нормальна, здорова правосвідомість виходить із принципів загальності, об'єктивності, можна дійти висновку, що для злочинців правосвідомість є соціальною нормою, а не цінністю, адже остання передбачає самовизначення та усвідомлення.

Особливий інтерес для дослідження становлять закони злочинного світу. При проведенні дослідження знаходить підтвердження той факт,

що злочинців не зупиняють навіть «свої» закони. Тому якщо злочинцям потрібно задовольнити свої потреби, зробити більш комфортним своє життя, вони, не дотримуючись «своїх» законів, можуть вчинити злочин навіть щодо своїх товаришів по камері. «Канонічний, класичний «ближній» не полегшить твою душу, а сорок разів продасть тебе начальству: через свою посаду стукача і сексота, а то і просто ні за що – по-російськи» [10, с. 255-257].

Проаналізувавши особу злочинця, описаного у творах В. Шаламова, можна дістати таких висновків. По-перше, основою деформації правосвідомості злочинця є норма, яка заперечує цінності права. По-друге, закони злочинного світу не є правовими нормами, а по суті становлять соціальні норми кримінальної субкультури, отже, і самі злочинці не ставляться до своїх законів як до цінності. По-третє, правові норми, що діють у державі, для злочинця є соціальними нормами чужої для нього субкультури.

Рівень правосвідомості залежить від розвинутого та закріпленого у душі морального й етичного виховання. І.А. Ільїн підкреслює, що духовне життя завжди є знаряддям морального виховання душі і джерелом її етичної сили [5, с. 50]. Якщо людина живе, поважаючи безумовні цінності, то саме вони і утримують її душу від різного роду спокус – від дрібних правопорушень до тяжких злочинів.

Кримінальна субкультура базується на дефектах правосвідомості, які можна назвати по-різному: правова непоінформованість, правовий нігілізм, правова безкультурність, правовий негативізм і правовий цинізм. При цьому дефекти правосвідомості посилюють дефекти моральної свідомості, що суперечить загальнолюдським принципам моралі.

Як зазначає В. Шаламов у своїх творах, в таборі нічого не залежало від етичних якостей, переконань, віри. Найстійкішим і міцним відчуттям була злість, все інше втрачалось. Табір породжував певні моральні принципи, згідно з якими були змушені жити всі, хто в ньому знаходиться. Згідно з теорією «кругів спілкування» Е. Сатерленда, людина, знаходячись у будь-якому суспільстві, починає переймати всі правила цього суспільства, а потім і жити за його законами. У таборі політичні ув'язнені знаходилися разом із блатними. З часом погляди перших і других щодо людських цінностей співпали. Отже, не було внутрішнього настрою для протистояння злочинному світові.

В. Шаламов згадує інтелігентів, які саме блатні межі зробили таємними межами своєї поведінки на волі [10, с. 217]. У битві цих людей із табором отримав перемогу табір: це і засвоєння моралі «краще вкрати, ніж попросити»; і фальшивий блатний поділ пайки особистої і державної; і досить вільне ставлення до всього державного.

Більшість людей, які опинились у таборі, у злочинному оточенні, стали засвоювати злочинну мораль, підлабузнюючись справжнім

злочинцям. Слід зазначити, що і «свою» блатну мораль злочинець сприймає як соціальну норму. Про це свідчить однакове презирливе ставлення як до жінок «чужого» світу, так і до «своїх». Єдина жінка, яка поетизована блатним світом, – це мати злодія. Проте цікавим є той факт, що культ матері при злобному презирстві до жінки взагалі – етична формула кримінальщини в жіночому питанні.

Враховуючи вищевикладене, можна дійти певних висновків про ставлення злочинців до моралі. По-перше, злочинці, володіючи деформованою етичною свідомістю, що нехтує моральними принципами, заперечують цінність таких моральних цінностей, як совість, любов, честь, борг. По-друге, моральні закони представників злочинного світу є набором соціальних норм, властивих більшості людей у даному злочинному суспільстві, тому злочинці ставляться до своїх моральних законів як до соціальних норм, а не як до цінності. По-третє, злочинець розглядає мораль як соціальну норму чужої для нього субкультури, протиставляючи її своїй злочинній моралі.

Крім особливого ставлення до законів і моралі, неабиякий інтерес щодо вивчення особи професійного злочинця викликає дослідження ставлення злочинця до мистецтва.

Серед злочинців зустрічалось небагато любителів читання. З десятків тисяч представників блатного миру В. Шаламов згадує лише двох, для яких книга не була чимось ворожим і чужим [10, с. 436]. Основній масі злочинців любов до читання і взагалі письменність була чимось чужим та нерідним, тому що для набуття письменності і навчання читанню потрібно докладати зусиль, а злочинець заперечує та відкидає все, що викликає дискомфорт та необхідність долати труднощі.

Поезія, як зазначає В. Шаламов, посідає особливе місце в душі злочинця [10, с. 17]. Віршам немає місця в реальному злочинному світі. Проте є поет, якого злочинці зробили своїм «класиком» – відкликатися про нього з повагою стало хорошим тоном серед злодіїв. Це був єдиний поет, прийнятий і освячений блатними, – С. Єсенін, поезія якого просякнута відвертою симпатією до блатного світу. Популярності С. Єсеніна серед злодіїв сприяє також поетизація хуліганства, хоча з цього боку він у злодійському середовищі не повинен мати співчуття. Ще одна сторона есенінської поезії, що зближує його з поняттями, існуючими в злочинному світі, з кодексом цього світу, – ставлення до жінки. Культ матері поряд із грубо цинічною і презирливою оцінкою жіночості – характерна прикмета злодійського побуту. Мати для злочинця – предмет сентиментального розчулення. Це теж входить у правила доброї поведінки злодія, в його так звані «духовні традиції».

Ще однією, але не єдиною формою залучення злочинців до мистецтва є «роман». Це, мабуть, найулюбленіший у них вид

мистецтва, тому що не потрібно напружуватися, читати, навчатися грамоті. Знову простежуються подвійні стандарти. Письменник – автор роману – не викликає поваги у представників злочинного світу як «чужий», зате романіст – автор «читаного роману», товариш по камері викликає у злочинця повагу тому, що він «свій».

Проаналізувавши ставлення злочинця до мистецтва, можна вловити такі аспекти. По-перше, злочинці не приймають мистецтво як цінність, оскільки в мистецтві їх цікавить лише те, що безпосередньо пов'язано зі злочинним світом, будь-яке відхилення від цієї теми не сприймається ними і є нецікавим. По-друге, зацікавленість у мистецтві, що виявляється злочинцями, слід віднести до соціальних норм, оскільки вони звертаються до мистецтва як до соціальної норми – неусвідомлено. Це виявляється у фольклорних видах мистецтва. По-третє, сам злочинець розглядає всі вищезазначені види мистецтва як соціальні норми чужої для нього субкультури.

Оскільки знання, мораль або мистецтво не визначають для людини її останню мету в житті, вони виходять за свої межі і набувають значення релігії. Релігія по своїй суті претендує на керівництво в усіх справах і відносинах. Кожна людина, незалежно від того, злочинець це або законотрухняний громадянин, має потребу у вірі. Цю віру людина реалізує за допомогою релігії, а остання неможлива без права і без правосвідомості.

Розглядаючи питання про ставлення злочинця до релігії, перш за все варто зазначити, що право карає і забороняє тільки зовнішні діяння людей. Право, на думку І.А. Ільїна, не може і не прагне регулювати душевно-духовне життя людини своїми розпорядженнями і акцентує увагу на тому, що зовні може виявитися, оскільки безглуздом було б наказувати людині в обов'язковому порядку такі діяння, цінність яких не піддається ні обліку, ні перевірці [5, с. 146-147].

Право закріплює лише мінімум необхідних правил у вузьких сферах діяльності, які повинен дотримувати громадянин держави. Моральні закони дещо ширше правових за своїм змістом: різницю між ними і правовими законами складають ті правила, недотримання яких засуджуються з етичної точки зору, проте не передбачають юридичної відповідальності.

В. Шаламов у роботі «Очерки преступного мира» акцентує увагу на тому, що злочинець, який став релігійним у таборі, не має справжньої релігійності. Це вимушений крок, потреба, викликана важкими умовами, в яких опинився злочинець. Для представників блатного світу прояв релігійності обмежується марновірствами, які є соціальними нормами, злочинними звичаями і входять до блатного кодексу.

Проаналізувавши ставлення злочинця до релігії, можна сформулювати кілька **висновків**. По-перше, злочинці не приймають цінність релігії як надприродного прояву добра. По-друге, релігія для предста-

вників злочинного світу не є цінністю, а лише соціальною нормою, про що свідчить велика кількість марновірств, властивих кримінальній субкультурі. По-третє, релігія для злочинця є соціальною нормою чужої для нього субкультури.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30; Із змінами, внесеними згідно із Законом від 8 грудня 2004 р., ВВР, 2005, № 2.
2. Кримінальний кодекс України за станом на 15 квітня 2005 р. // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. *Антонян Ю.М.* Изучение личности преступника: Учеб. пособ. – М., 1982.
4. *Долгова А.И.* Правосознание и его дефекты у совершеннолетних правонарушителей. – М., 1972.
5. *Ильин И.А.* О сущности правосознания. – М., 1977.
6. *Данилевский И.Н., Кабанов В.В., Медушевская О.М. и др.* Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособ. – М., 1998.
7. *Карпец И.И., Ратинов А.Р.* Правосознание и причины преступности // Государство и право. – 1968. – № 12.
8. *Синявский А.* Срез материала (О рассказах В.Шаламова). Шаламовский сборник: Вып. 1. – Вологда, 1994. – С. 224-229.
9. *Солженицын А.И.* Архипелаг ГУЛАГ: В 3-х ч. – М., 1987.
10. *Шаламов В.Т.* Собрание сочинений: В 4 т. – М., 1998. – Т. 2: Колымские рассказы.
11. *Vold G.B., Bernald T.J., Snipes J.B.* Theoretical Criminology, Fourth Edition, by the late. – New York, 1998. – P. 184-185.

Надійшла до редакції 01.04.2010 р.

Д.Ю. Гуренко

ад'юнкт

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.46

ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ПРЕДСТАВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ЧЛЕНА ГРОМАДСЬКОГО ФОРМУВАННЯ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ І ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ АБО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто питання щодо загальної характеристики складу злочину, передбаченого ст. 348 КК України, досліджені особливості конструювання цієї кримінально-правової норми та її місце в системі суміжних норм.

Ключові слова: вбивство, замах на вбивство, представник правоохоронного органу, член громадського формування, військово-службовець.

Рассмотрены вопросы общей характеристики состава преступления, предусмотренного ст. 348 УК Украины, исследованы

особенности конструирования данной уголовно-правовой нормы и ее место в системе смежных норм.

Ключевые слова: *убийство, покушение на убийство, представитель правоохранительного органа, член общественного формирования, военнослужащий.*

Questions concerning a general characteristic of structure of the crime provided by item 348 UK of Ukraine are considered, features of designing given criminally-rule of law and its place in system of adjacent norms are revealed.

Key words: *murder, attempt at murder, the representative of law enforcement body, a member of public formation, the military man.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 і 27 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Право на життя є невід'ємним правом людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Тобто Конституція проголошує одним із головних обов'язків Української держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

В реалізації цього завдання провідна роль належить правоохоронним органам. Їх діяльність спрямована насамперед на попередження порушень правових настанов, цивілізоване розв'язання конфліктів, зміцнення правопорядку. Тому вдосконалення правоохоронної діяльності – це реальні кроки для гарантування суворого дотримання прав і свобод людини, зміцнення України як правової держави.

Вдосконалення правоохоронної діяльності водночас передбачає вдосконалення її правового захисту, перш за все кримінально-правового.

Незважаючи на те, що в Розділі XV Особливої частини КК України («Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян») міститься низка норм, в яких встановлена відповідальність за злочини проти представників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК України), окремі положення цих норм є, однак, недосконалими. Це, в свою чергу, вимагає вирішення проблеми кримінальної відповідальності за окремі злочини проти правоохоронної діяльності, серед яких найбільш небезпечним є посягання на життя працівника правоохоронного органу, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Окремі проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності вже були об'єктом низки наукових дослі-

джень, і вагомий внесок у з'ясування питань кримінальної відповідальності за злочини, вчинювані проти працівників правоохоронних органів та інших осіб у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку, зробили такі вчені, як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, М.І. Ветров, В.О. Владимиров, П.А. Воробей, В.О. Глушков, О.М. Джужа, В.Т. Дзюба, В.П. Діденко, С.І. Дячук, П.С. Єлізаров, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, С.М. Карабельников, М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.П. Михайленко, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, В.І. Шакур, С.С. Яценко та ін. Крім того, В.І. Осадчий у 2004 р. видав фундаментальну монографію «Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності» [1] та захистив докторську дисертацію за цією проблематикою, окремі аспекти якої, однак, потребують комплексного розгляду. Одним із таких є питання кримінальної відповідальності за посягання на життя працівника правоохоронного органу та інших осіб у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку та ступеня досконалості положень ст. 348 КК України, яка передбачає відповідальність за це діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Склад злочину, що міститься в ст. 348 КК України, є складним, включає ознаки хоча й однотипових, але не зовсім однакових альтернативно передбачених діянь і має такий зміст:

«Вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку –

караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі» [2].

Таким чином, диспозиція розглядуваної статті містить фактично два склади злочину, а саме:

1) вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків;

2) вбивство або замах на вбивство члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку.

Стаття 348 КК є спеціальною нормою щодо ст. 115 КК, тим більше що в п. 8 ч. 2 ст. 115 КК як кваліфікуюча ознака передбачено умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, тому поняття «вбивство» тут означає умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Вживання словосполучення «іншій людині» є обов'язковим, бо

цим стверджується відсутність вбивства там, де нормальна людина свідомо позбавляє себе життя – чинить самогубство [3, с. 274].

Життя – динамічний стан організму людини, який полягає у неперервності процесів обміну матерією та енергією з оточуючим середовищем. Проявами життя людини є: дихання, рух, збудливість, мислення і спілкування, харчування, виділення, розмноження, ріст. Початком життя є час фізіологічних пологів, а кінцевим моментом життя – час настання незворотної смерті [4, с. 272].

Початковим моментом життя є початок фізіологічних пологів, у тому числі передчасних чи штучних. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть – такий стан організму людини, коли зупиняється робота серця, внаслідок чого відбувається безповоротній процес розпаду клітин центральної нервової системи. Правда, в умовах зупинки роботи серця і дихання можливе збереження життєздатності людського організму, і людину за певних зусиль можна врятувати від смерті. Тому теоретично можливим є заподіяння біологічної смерті (вбивство) людині, яка знаходиться в стані клінічної смерті [3, с. 274].

Замах на вбивство є різновидом замаху на злочин і, відповідно до ст. 15 КК України, являє собою вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причини, що не залежить від її волі [2].

При вчиненні вбивства діяння характеризується дією або бездіяльністю [3, с. 274; 4 с. 272]. Проте що стосується злочину, передбаченого ст. 348 КК, то в науковій літературі висловлені неоднозначні погляди стосовно того, чи може даний злочин бути вчинений шляхом бездіяльності. На наш погляд, слід погодитись з В.І. Осадчим, який висловив та обґрунтував таку думку, що «посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця може бути скоєно як шляхом дії, так і бездіяльністю. Дії, якими вчиняється цей злочин щодо потерпілого, можуть бути різними: постріл із рушниці, наїзд автомобілем, скидання із поїзда, що мчить, залишення зав'язаним на великому морозі, нанесення йому ножових ран і т. ін. Посягання на життя потерпілого буде і в тому разі, коли, наприклад, лікар із помсти за минулу правоохоронну діяльність працівника правоохоронного органу не робить тому операцію, що призводить до смерті чи можливості її настання. Отже, злочин, передбачений ст. 348 КК, може бути вчинений як активними діями, так і пасивною поведінкою суб'єкта» [1, с. 143].

Причому для кваліфікації діяння за ст. 348 КК не має значення, коли вчиняється це посягання, тому її ознаками охоплюється пося-

гання на життя потерпілого як під час виконання службових чи громадських обов'язків працівником правоохоронного органу, членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцем, так і до або після такого виконання, за умов, що злочин вчинено у зв'язку із зазначеною в законі діяльністю цих осіб [1, с. 143].

Потерпілими від цього злочину можуть бути: працівник правоохоронного органу, його близький родич, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовець.

До працівників правоохоронних органів слід відносити працівників органів: прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митної служби, охорони державного кордону, державної податкової служби, виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, розвідувальних органів України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України та інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4, с. 947].

Відмітною ознакою вказаних працівників саме як працівників правоохоронних органів є те, що вони беруть безпосередню участь у: а) розгляді судових справ у всіх інстанціях; б) провадженні і розслідуванні кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення; в) оперативно-розшуковій та розслідувальній діяльності; г) охороні громадського порядку і громадської безпеки; д) виконанні вироків, рішень, ухвал і постанов суддів, постанов органів дізнання і досудового слідства; е) контролі за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний чи митний кордони України; є) нагляді і контролі за виконанням законів [4, с. 947].

Посягання на технічних працівників зазначених органів, допоміжний персонал, секретарів, спеціалістів, прибиральниць та інших осіб, робота яких не пов'язана із правозастосовними чи правоохоронними функціями, не охоплюється ознаками ст. 348 КК і за наявності необхідних підстав може бути кваліфіковано за іншими статтями КК України.

Близькими родичами, відповідно до п. 11 ст. 32 КПК України, визнаються батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки [5]. Посягання на інших родичів та близьких працівнику правоохоронного органу осіб не містить ознак ані ст. 348 КК, ані п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України, бо в останньому випадку мова йде також про караність вбивства особи чи її близького родича – і ніяких інших осіб.

Таке положення свідчить про недосконалість положень закону, бо в реальній дійсності посягання у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків може бути вчинено не тільки щодо близьких родичів цього працівника, але й інших родичів та близь-

ких, які, хоча й не підпадають під передбачений п. 11 ст. 32 КПК перелік, але не менш близькі для працівника правоохоронного органу (інші родичі, наречена тощо). Тому слід повністю погодитись з тими зауваженнями, які мають місце в науковій літературі з приводу недоцільності використання в статтях кримінального закону терміна «близькі родичі».

Зокрема, досліджуючи цю проблематику, В.П. Ємельянов звернув увагу на такі недоліки чинного кримінального закону: «Без будь-якої на це необхідності у статтях КК висуваються чотири різні за обсягом й колом осіб поняття: «близькі родичі», «родичі», «близькі» («близькі особи»), «інші особи». При цьому неоднакові терміни вживаються в однотипних складах злочинів, що, безумовно, лише породжує плутанину та створює додаткові труднощі у правозастосовній практиці. Так, у статтях, які встановлюють відповідальність за злочини проти здоров'я, як кваліфікуючі ознаки передбачені: умисне тяжке тілесне ушкодження з метою залякування потерпілого або інших осіб (ч. 2 ст. 121); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження потерпілого чи його родичів (ч. 2 ст. 122); побої і мордування з метою залякування потерпілого чи його близьких (ч. 2 ст. 126). Чи можна тут встановлювати який-небудь логічний зв'язок. Далі. Згідно зі ст. 350 КК погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, карається як у випадку вчинення цих дій проти вказаних осіб, так і щодо їх близьких. Тоді як умисне знищення або пошкодження майна тих самих осіб згідно зі ст. 352 КК карається, якщо воно вчинено проти тих осіб, а також щодо їх близьких родичів ... Неможливо зрозуміти: чому протидія законній господарської діяльності (ст. 206) і примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280) караються при вчиненні передбачених у статтях діях як проти потерпілого, так і його близьких, а вимагання у всіх формах та видах ... буде мати місце лише у випадку вчинення цих дій проти потерпілого або його близьких родичів?» [6, с. 109-110]. У підсумку В.П. Ємельянов робить висновок, що потрібно в терміновому порядку позбавити КК цієї термінологічної плутанини і залишити з чотирьох термінів один оптимальний. На його думку, найбільш вдалим і апробованим у кримінальному законодавстві є термін «близькі» («близькі особи»), який однозначно вживається в кримінальних кодексах більшості держав близького та далекого зарубіжжя [6, с. 110].

Вважаємо, що і в ст. 348 КК слід здійснити вдосконалення тексту закону і замість слів «близьких родичів» залишити слово «близьких».

Обов'язковою ознакою посягання на життя працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, відповідно до ст. 348 КК, є зв'язок цього посягання з виконанням цим працівником службових обов'язків.

Під виконанням службових обов'язків слід розуміти діяльність

таких осіб, пов'язану із безпосереднім здійсненням функцій, накладених на них законом та іншими нормативними актами [3, с. 1005]. При цьому вони можуть визнаватися потерпілими не тільки тоді, коли вони виконували свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, діючи за наказом чи розпорядженням, а й тоді, коли вони діяли в межах своїх повноважень з власної ініціативи (наприклад, припиняли правопорушення у неробочий час) [4, с. 948]. У зв'язку з цим і близькі родичі можуть визнаватися потерпілими за ознаками даної статті незалежно від того, чи здійснено на їх життя посягання у зв'язку з виконанням представником правоохоронного органу службових обов'язків в робочий час або при інших обставинах.

Стаття 348 КК передбачає відповідальність також за вбивство або замах на вбивство члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку. Проте, на відміну від попередньої частини диспозиції статті, у даному випадку не передбачено в цій статті відповідальності за посягання на життя близьких родичів зазначених осіб у зв'язку з діяльністю останніх щодо охорони громадського порядку.

Член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону – це громадянин України, який відповідно до закону є членом зареєстрованого у встановленому порядку громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону. Такими формуваннями виступають зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння міліції та ДПС, асоціації громадських формувань тощо. Їх члени мають відповідне посвідчення і відповідну нарукавну пов'язку [4, с. 948].

Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [3, с. 1292; 4, с. 1066].

Під виконанням обов'язків щодо охорони громадського порядку слід розуміти: несення постової чи патрульної служби, підтримання порядку під час демонстрацій, мітингів, інших масових заходах, при ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха, дії щодо припинення або запобігання порушень громадського порядку, затримання порушника тощо [3, с. 1105].

Слід зауважити, що КК України передбачає ще чотири спеціальні склади злочину, в яких встановлюється відповідальність за посягання на життя конкретних осіб у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку. Так, ст. 112 КК передбачає відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча; ст. 379 КК – за посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного або їхніх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійснен-

ням правосуддя; ст. 400 КК – за посягання на життя захисника чи представника особи або їхніх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; ст. 443 КК – за посягання на життя працівника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності чи на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень.

При цьому в літературі звернено увагу на те, що ознаками трьох спеціальних складів злочинів (ст. 348, 379, 400 КК) охоплюються посягання на життя не тільки певних службових чи громадських осіб, але й їхніх близьких родичів, тоді як у ст. 112 і 443 КК згадувань про близьких родичів немає. На це вказується як на недолік чинного кримінального законодавства і пропонується усунути його або шляхом відповідного доповнення ст. 112 і 443 КК, або шляхом виключення зі ст. 348, 379 та 400 КК вказівки про близьких родичів і кваліфікувати всі випадки посягань на близьких родичів виключно за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, санкція якої до того ж є суворішою, ніж санкції ст. 348, 379, 400, 443 КК. У зв'язку з цим виникає і друге питання, а саме про недоцільність існування цих спеціальних норм, оскільки вважається, що немає сенсу встановлювати спеціальні норми, котрі передбачають покарання менш суворе, ніж те, що встановлено загальною нормою [7, с. 212-213]. Але це питання не охоплюється темою статті і потребує окремих наукових досліджень.

Висновки. Склад злочину, передбачений ст. 348 КК, є спеціальним щодо загального складу, ознаки якого встановлені в п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

Цей склад фактично складається з двох відносно самостійних складів злочинів, а саме:

1) вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків;

2) вбивство або замах на вбивство члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військово-службовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку.

За ознаками ст. 348 КК відповідальність настає незалежно від того, в який момент було здійснено посягання на життя зазначених тут осіб – в ході виконання ними зазначених в законі обов'язків чи після цього або навіть ще до початку виконання, – важливе лише те, що посягання здійснене у зв'язку з виконанням цих обов'язків.

Бібліографічні посилання

1. *Осадчий В.І.* Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності. – К., 2004.
2. Кримінальний кодекс України. Прийнятий 5 квітня 2001 р. Набув чинності з 1 вересня 2001 р. // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-е вид., перероб. та доп. / За ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К., 2008.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-е вид., перероб. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2009.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України / Упоряд. В.І. Маринів, О.Г. Шило. – Х., 2006.
6. *Смельянов В.* Окремі проблеми застосування нового Кримінального кодексу України // *Право України.* – 2002. – № 9. – С. 109–111.
7. *Мошняга Л.В.* Склади злочинів, що посягають на конституційні основи національної безпеки України: поняття та шляхи вдосконалення // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* – 2010. – № 1. – С. 207–213.

Надійшла до редакції 13.12.2010

О.І. Кохановська

ад'юнкТ

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.7

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННИХ ДІЙ З ІНСАЙДЕРСЬКОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються питання історії становлення інституту інсайдерської торгівлі в Україні, розкриваються передумови, що викликали появу Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» 2007 р., а також ст. 232¹ та 232² КК України, які покликані регулювати використання інсайдерської інформації.

Ключові слова: інсайдерська інформація, інсайдерські операції, інсайдерська торгівля.

В статье рассматриваются вопросы истории становления института инсайдерской торговли в Украине, раскрываются предпосылки, которые повлияли на принятие Закона Украины «О ценных бумагах и фондовом рынке» 2007 г., а также ст. 232¹ и 232² УК Украины, которые были призваны регулировать использование инсайдерской информации.

Ключевые слова: инсайдерская информация, инсайдерские операции, инсайдерская торговля.

This article is dedicated to histories of the formation of the institute insider trading in Ukraine. In she opens the premiseses, which have influenced upon taking the Law "About securities and stock market" 2007, as well article 232¹ and 232² Criminal Code of Ukraine, which were called to adjust use an inside information.

Key words: inside information, insider trading, insider dealing.

Постановка проблеми. Актуальність цієї статті полягає у тому, що у зв'язку з розбудовою ринкової економіки в Україні перед законодавцем і юридичною наукою стоїть завдання створити правову ос-

нову для ефективного функціонування і розвитку ринку цінних паперів. Одним із основних принципів існування такого ринку, який покликаний забезпечити його прозорість і рівні можливості для всіх інвесторів, є заборона використання інсайдерської інформації, зокрема при укладенні угод купівлі-продажу цінних паперів.

Породжені використанням інсайдерської інформації нерівні можливості для інвесторів негативно впливають на економіку і суспільство: довіра інвесторів до ринку падає, обсяг інвестицій зменшуються, від чого емітенти одержують менше акціонерного капіталу, а ринок страждає від низької капіталізації та нестабільності. Через ці негативні наслідки використання інсайдерської інформації на ринку цінних паперів розглядається як правопорушення у багатьох розвинутих країнах, а нещодавно аналогічні норми з'явилися і в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Історико-правовою характеристикою криміналізації незаконного використання інсайдерської інформації займались В.О. Глушков, О.О. Дудоров, О.О. Кашкаров, П.М. Коваленко, В.В. Саєнко, О.Б. Сахарова, Т.Толлі та деякі інші дослідники. Але у роботах цих вчених окреслена проблема досліджувалася частково або опосередковано, спеціальної ж комплексної її розробки на сьогодні не здійснено.

Таким чином, **метою** даної статті є дослідження історії криміналізації незаконного використання інсайдерської інформації в Україні. Дослідницьке завдання полягає у виявленні історичних передумов криміналізації незаконного використання інсайдерської інформації в нашій державі, що може допомогти у розв'язанні одного з ключових питань більш високого рівня, а саме: чи є доцільним існування у національному законодавстві про кримінальну відповідальність норми про заборону зазначених діянь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запровадження заборони використання інсайдерської інформації на ринку цінних паперів в Україні відбувається в межах глобального процесу гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу. Згідно зі ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами від 14.06.1994 р., Україна взяла на себе зобов'язання поступово гармонізувати своє законодавство із законодавством Європейського Союзу [10]. Ці дії є частиною заходів, спрямованих на прискорення процесів інтеграції України до Європейського Союзу, що також знайшло своє відображення у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу [9], яка передбачає одним із пріоритетів підготовку умов для набуття Асоційованого членства нашої держави у Європейському Союзі. На виконання цих заходів розроблена Програма гармонізації законодав-

ства України із законодавством Європейського Союзу, яка, зокрема, передбачає прийняття нової редакції Закону України "Про цінні папери і фондову біржу" [3].

Одним із принципів, які зарубіжні інвестори хочуть бачити у регулюванні фондового ринку, є заборона використання інсайдерської інформації при укладенні угод, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів. У поєднанні з подальшими заходами щодо забезпечення максимального розкриття інформації на ринку цінних паперів така заборона покликана запевнити інвестора у ефективності фондового ринку і прозорості його механізмів. На поширення регулювання використання інсайдерської інформації також впливає бажання регулятивних органів держав з розвинутою ринковою економікою уніфікувати законодавство про цінні папери.

В Україні підготовча робота над законодавчим регулюванням інсайдерської торгівлі розпочалась у другій половині 1990-х рр. Норми щодо регулювання інсайдерської торгівлі були перетворені у главу проекту нової редакції Закону України "Про цінні папери і фондову біржу", що мав замінити застарілий закон 1991 р. з тією ж назвою. Законопроект розроблявся Державною комісією з цінних паперів і фондового ринку (далі – ДКЦПФР) і був поданий Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України 13.08.1999 р. Згодом цей проект було відкликано, допрацьовано і подано на заміну попереднього 02.03.2000 р. (проект зареєстровано у Верховній Раді України під № 4016).

Подальша робота над проектом велась у Комітеті Верховної Ради з питань фінансів і банківської діяльності із залученням спеціалістів і консультантів. Проект було знову перероблено і подано 24.05.2001 р. (реєстраційний номер 4016-D), а згодом доопрацьовано і подано на заміну раніше розданого 21.11.2001 р. під новою назвою "Про емісійні цінні папери і фондовий ринок" [6]. За цей час проект декілька разів виносився на розгляд Верховної Ради України, але жодного разу не набрав необхідної кількості голосів.

Загалом проект Закону "Про емісійні цінні папери і фондовий ринок" мав прогресивний характер і покликаний був замінити два чинних на той час закони: "Про цінні папери та фондову біржу" [2] і "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" [1]. Проектом було розширено перелік видів цінних паперів, що можуть випускатися і обертатися в Україні, змінено порядок емісії і запроваджено певні новели у обігу цінних паперів, нові особливості розкриття інформації емітентів та діяльності реєстраторів, зберігачів та депозитаріїв, також було внесено низку інших прогресивних змін у чинне законодавство [5]. Статті проекту Закону "Про емісійні цінні папери і фондовий ринок" щодо регулювання використання інсайдерської інформації зазнали істотних змін у

процесі доробки законопроекту, порівняно з проектом нової редакції закону "Про цінні папери і фондову біржу" № 4016 від 02.03.2000 р.

Крім роботи над проектом Закону "Про емісійні цінні папери і фондовий ринок", паралельно велась розробка підзаконних нормативних актів. Указ Президента України № 1415 від 30.10.1999 р. "Про Основні напрями розвитку фондового ринку в Україні у 2000 році" у частині розвитку нормативно-правової бази виділив необхідність "удосконалення механізму захисту дрібних акціонерів і кредиторів у процесі використання інсайдерської інформації" [11].

На виконання Указу Президента № 1415 Кабінет Міністрів України Розпорядженням № 179-р від 12.04.2000 р. затвердив заходи щодо реалізації Основних напрямів розвитку фондового ринку в Україні у 2000 році. Одним із передбачених заходів у розділі "Розбудова інфраструктури фондового ринку" є "розроблення та затвердження Положення про захист інвесторів від укладення угод, в яких використовується інсайдерська інформація" [7]. Робота у цьому напрямку призупинилася у зв'язку із затримкою у доопрацюванні і прийнятті Закону України "Про емісійні цінні папери і фондовий ринок".

Першим кроком до закріплення кримінальної відповідальності за незаконні дії з інсайдерською інформацією на фондовому ринку стало прийняття нового Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» (далі – Закон). Так, у пояснювальній записці до проекту Закону було зазначено, що розробка проекту Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» обумовлена потребою у приведенні норм Закону у відповідність до Європейського законодавства, положень Цивільного та Господарського кодексів України, які набули чинності в 2004 р., та необхідністю вдосконалення зазначеного закону з урахуванням досвіду функціонування вітчизняного фондового ринку.

У порівнянні з діючим законом зазначений проект передбачав визначення обов'язкового обсягу, термінів і способів розкриття інформації про діяльність акціонерних товариств та професійних учасників ринку цінних паперів; урегулювання питань, пов'язаних з використанням істотної та/або неоприлюдненої інформації про емітента або його цінні папери, що пропонуються для відкритого продажу, яка має важливе значення для власників цінних паперів та потенційних інвесторів під час прийняття рішення про купівлю або продаж цінних паперів і спроможна значно впливати на ринкову вартість цінних паперів та розмір доходу за ними (інсайдерська інформація).

Проект Закону не передбачав внесення відповідних змін до чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України та закріплення кримінальної відповідальності за незаконні дії з інсайдерською інформацією. Але при заслуховуванні проекту Закону на першому читанні у Верховній Раді України було запропоновано внести такі зміни: «до-

повнити КК України ... після статті 232 новою статтею такого змісту: «Стаття 232¹ Розголошення або використання неоприлюдненої інформації про емітента або його цінні папери: Умисне розголошення або інше використання не опублікованої або не оприлюдненої в інший спосіб інформації про емітента або його цінні папери особою, якій ця інформація відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, якщо воно завдало особливо великої матеріальної шкоди інтересам держави або інтересам юридичних чи фізичних осіб, – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років».

Проте, якщо в пропозиції Верховної Ради України було закріплено кримінальну відповідальність за злочин, яким завдавалася матеріальна шкода в особливо великих розмірах, то в Законі, що набув чинності 23.02.2006 р., вищезазначена матеріальна шкода була замінена на істотну матеріальну шкоду.

Також слід зауважити, що на підставі Закону України від 25.12.2008 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів» ст. 232¹ КК України була викладена у новій редакції: «Незаконне використання інсайдерської інформації: 1. Незаконне використання інсайдерської інформації особою, яка нею володіє, якщо це завдало істотної шкоди, – карається штрафом від семисот п'ятдесяти до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. 2. Те саме діяння, вчинене повторно, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого». Також КК України було доповнено ст. 232², яка встановила кримінальну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого за ненадання службовою особою емітента інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації, якщо це заподіяло інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальну шкоду в значному розмірі. Частина 2 цієї статті передбачає таку кваліфікуючу ознаку злочину, передбаченого ч. 1, як повторність, за наявності якої ці діяння

ня караються штрафом від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Примітка до цієї статті визначає, що матеріальна шкода у значному розмірі вважається такою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Також Законом України від 25.12.2008 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів» були внесені зміни в Кодекс про адміністративні правопорушення. Так, норма ч. 1 ст. 163⁵ КУпАП «Приховування інформації про діяльність емітента» встановлює відповідальність у виді накладення штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ненадання посадовою особою емітента інвестору в цінні папери (в тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації. Таким чином, ч. 1 ст. 163⁵ КпАП України передбачає адміністративну відповідальність за відсутності складу злочину за ст. 232² КК України на підставі відсутності мінімально необхідного розміру шкоди діяння. Також ч. 1 ст. 163⁸ КпАП України «Маніпулювання цінами під час здійснення операцій з цінними паперами» передбачає накладення штрафу від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за неправомірний вплив посадової особи учасника фондового ринку на ринкову вартість цінних паперів на організаційно оформленому фондовому ринку в інтересах такого учасника або третіх осіб, у результаті чого придбання або продаж цих цінних паперів відбувається за іншими цінами, ніж ті, які існували б за відсутності такого неправомірного впливу, а ч. 1 ст. 163⁹ КпАП України «Незаконне використання інсайдерської інформації» передбачає накладення штрафу від п'ятисот до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за незаконне використання інсайдерської інформації особою, яка нею володіє. Тобто ч. 1 ст. 163⁹ КпАП України передбачає адміністративну відповідальність за відсутності складу злочину за ст. 232¹ КК України на підставі відсутності мінімально необхідного розміру шкоди діяння, тому що як і раніше, протиправне використання інсайдерської інформації за кримінальним законодавством України належить до злочинів із матеріальним складом. Однак, якщо за попередньою редакцією ст. 232¹ КК України істотна матеріальна шкода інтересам держави або інтересам фізичних чи юридичних осіб вважалась оціночною ознакою, що, звичайно, не могло не ускладнювати застосування цієї норми КК України на практиці, то наразі істотна шкода і тяжкі наслідки як обов'язкові ознаки,

відповідно, основного і кваліфікованого складів розглядуваного злочину, в результаті легального тлумачення частково втратили оціночний елемент і перетворились у формально визначені поняття. У тому разі, якщо незаконне використання інсайдерської інформації не спричинило ні істотної шкоди, ні тяжких наслідків, вчинене тягне адміністративну відповідальність.

Проте кримінальне законодавство, навпаки, не передбачає кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачені ст.ст. 163⁸ та 163¹¹ КпАП України. Остання норма передбачає адміністративну відповідальність за несвоєчасне розкриття інформації на фондовому ринку, вчинене посадовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку (штраф від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), нерозкриття інформації на фондовому ринку, вчинене посадовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку (штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) та розкриття на фондовому ринку інформації не в повному обсязі або розкриття недостовірної інформації, вчинене посадовою особою емітента або професійного учасника фондового ринку (штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Висновок. Отже, український законодавець криміналізував незаконне використання інсайдерської інформації у зв'язку з необхідністю приведення норм чинного законодавства у відповідність до європейської моделі. Можна констатувати, що законодавче оформлення правових норм про протидію діям щодо інсайдерської інформації відбувалося в два етапи.

Перший етап (2006-2007 рр.) характеризується прийняттям Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», у якому було закріплено поняття «інсайдерська інформація» та «інсайдер», а також визначено перелік дій, які забороняється вчиняти інсайдеру з використанням інсайдерської інформації. Прикінцеві положення цього Закону передбачали внесення змін до КК України та доповнення його ст. 232¹.

Другий етап (2008 р. і до теперішнього часу) пов'язаний із прийняттям Закону України від 25.12.2008 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів», який передбачав, з одного боку, внесення змін до ст. 232¹ КК України і доповнення цього кодексу ст. 232², а з іншого – внесення доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення, що дозволило диференціювати юридичну відповідальність за незаконне поводження з інсайдерською інформацією.

Впровадження цих норм дозволило підвищити ступінь захисту

прав та законних інтересів інвесторів на фондовому ринку України, а також впорядкувати та законодавчо визначити питання функціонування фондового ринку в цілому та окремих його учасників зокрема. Прийняття зазначених норм сприятиме формуванню в Україні прозорого та більш ліквідного ринку цінних паперів.

Перспективи подальших наукових розвідок можуть стосуватися як удосконалення відповідних чинних кримінально-правових норм, а також практики їх застосування, так і доцільності докриміналізації таких діянь, як маніпулювання цінами під час здійснення операцій з цінними паперами, розкриття на фондовому ринку інформації не в повному обсязі або поширення недостовірної інформації з метою одержання прибутку.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України від 10 грудня 1997 р. // ВВР. – 1998. – № 15.
2. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18 червня 1991 р. // ВВР. – 1991. – № 38. – Ст. 508; 1992. – № 47. – Ст. 645.
3. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 23 лютого 2006 р. // ВВР. – 2006. – № 38. – Ст. 508
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-є вид., перероб. та доп. – К., 2009.
5. Нізков О. Щодо проекту Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок": нові принципи організації ринку цінних паперів в Україні // Цінні папери України. – 2001. – № 45. – С. 7-9.
6. Про емісійні цінні папери і фондовий ринок: Проект закону від 24.05.2001 р. № 4016-D, одержаний ВР України на заміну раніше розданого 21.11.2001 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 179-р від 12.04.2000 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
8. *Саєнко В.В.* Правове регулювання використання інсайдерської інформації на ринку цінних паперів: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002.
9. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: Затверджена Указом Президента України № 573/2003 від 05.07.2003 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
10. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами – членами від 14.06.1994 року: Ратифіковано Законом № 237/94-ВР від 10.11.94 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
11. Про Основні напрями розвитку фондового ринку в Україні у 2000 році: Указ Президента України № 1415 від 30.10.1999 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

Надійшла до редакції 09.06.2010

М.І. Омеляненко

аспірант

(Запорізький національний університет)

УДК 35.073.512 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто питання сучасного стану та перспектив правового регулювання арешту майна в Україні для більш чіткого та повного розкриття сутності статті 388 Кримінального кодексу України.

***Ключові слова:** арешт, майно, опис, конфіскація, виконавче провадження, користування, зобов'язання, забезпечення позову.*

Рассмотрены вопросы современного состояния и перспектив правового регулирования ареста имущества в Украине для более четкого и полного раскрытия сущности статьи 388 Уголовного кодекса Украины.

***Ключевые слова:** арест, имущество, опись, конфискация, исполнительное производство, пользование, обязательство, обеспечение иска.*

Questions of a current state and prospects of legal regulation of arrest of property in Ukraine for more accurate and full disclosing of essence of article 388 of the Criminal code of Ukraine are considered.

***Key words:** arrest, property, the inventory, confiscation, executive manufacture, using, the obligation, claim maintenance.*

Постановка проблеми. З'ясування правової природи та змісту арешту майна за законодавством України необхідне для більш чіткого та повного розкриття сутності ст. 388 КК України, яка присвячена питанням кримінально-правової охорони майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації. Тобто норми, що містяться в ст. 388 КК України „Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації”, сформульовані з опорою на такі правові інститути, як опис, арешт і конфіскація майна. Розглянута стаття увійшла в Особливу частину кримінального закону винятково через дані правові інститути, тому для більш повного розкриття сутності цієї правової норми необхідно звернути увагу на цілий ряд моментів, що стосуються правової природи та змісту опису, арешту і конфіскації майна за законодавством України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Значущість належного розгляду правового регулювання арешту майна в кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві багато в чому обумовила спектр наукових досліджень як вчених теоретиків права, так і представників галузевих наук. Ок-

ремі важливі питання досліджувались у роботах М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, О.А. Брильова, О.Г. Волеводза, Н.М. Гуторової, Л.А. Гарбовського, Ю.М. Дьоміна, А.В. Кузнецова, С.Г. Кузьменко, М.І. Панова, І.І. Піскуна, І.Я. Фойницького та ін. Поряд з цим досить актуальними залишаються питання, пов'язані з дослідженням сучасного стану та перспектив правового регулювання арешту майна в Україні, оскільки від цього залежить подальше вдосконалення кримінально-правової охорони порядку поводження з майном, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації.

З метою визначення чинників, про які йшлося вище, необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати нормативно-правові акти України щодо визначення правової природи арешту майна; 2) дослідити перспективне законодавство України щодо правового регулювання цього правового інституту; 3) дати авторське визначення поняття «арешту майна».

Виклад основного матеріалу дослідження. В законодавстві України не має чіткого визначення поняття «арешт майна», описуються тільки особливості застосування даного правового інституту, хоча спроби законодавчого закріплення такого поняття все ж таки були. Так, в попередній редакції ст. 55 Закону України „Про виконавче провадження” вказувалось, що „арешт майна полягає у проведенні його опису, оголошенні заборони розпоряджатися ним, а у разі потреби - в обмеженні права користування майном або його вилученні у боржника та передачі на зберігання іншим особам”, але дана норма була вилучена на підставі Закону України № 1095-IV від 10 липня 2003 р., хоча таке поняття арешту майна й залишилося в Інструкції про проведення виконавчих дій, затвердженій наказом Міністерства юстиції України № 74/5 від 15 грудня 1999 р. (п. 5.6.1.). Крім того, спроба законодавчого визначення такого поняття (стосовно арешту майна в кримінальному судочинстві) дається в проекті КПК України, підготовленому Міністерством юстиції України та представленому на розгляд Кабінету Міністрів у листопаді 2009 року (далі – Проект КПК). Так, у ст. 156 Проекту КПК зазначається, що арештом майна є позбавлення підозрюваного, обвинувачуваного можливості користуватися та розпоряджатися певним його майном за ухвалою слідчого судді або суду до завершення кримінального провадження та визначення подальшої долі цього майна [9].

Немає однозначного тлумачення арешту майна і в спеціальній юридичній літературі. Так, Ю.М. Дьомін під арештом майна розуміє процесуальний захід, направлений на забезпечення майна з метою недопущення його втрати [1, с. 15]. На думку А. Друзіна, накладення арешту на майно полягає у вилученні майна та передачі його на зберігання, а також у забороні, яка адресується власнику або володільцю майна, ро-

зпоряджатися та в необхідних випадках користуватися ним [2, с. 26].

Арешт майна в Україні на сьогоднішній день регулюється нормами трьох галузей права: цивільного процесуального права (ст. 152 ЦПК України), господарського процесуального права (ст. 43-2, 67 ГПК України), кримінально-процесуального права (ст. 126 КПК України), а також паралельно із зазначеними статтями - ст. 50 та 55 Закону України "Про виконавче провадження". Кожна з перерахованих галузей права наділяє арешт майна властивими тільки даній галузі характерними рисами. Але всі ці види арешту майна, безперечно, поєднує наявність однієї загальної ознаки –забезпечення збереження матеріальних цінностей.

У цивільних правовідносинах арешт майна, як процесуальний захід, передбачений двома кодексами: Цивільно-процесуальним (далі – ЦПК) та Господарсько-процесуальним (далі – ГПК).

Так, згідно зі ст. 152 ЦПК України накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб, є одним із способів забезпечення позову, який має на меті попередити можливі ускладнення при виконанні у подальшому рішення суду. Застосування відповідно до ЦПК України арешту майна є найпоширенішим заходом та полягає у забороні відповідачеві розпоряджатися відповідним майном до набрання рішенням законної сили або до скасування ухвали про забезпечення позову. Крім того, слід мати на увазі, що згідно з законодавством України будь-яке розпорядження арештованим майном призводить до нікчемності такого правочину у відповідності зі ст. 215 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Арешт майна призводить і до інших заборон та обмежень щодо нього, які повинні виконувати всі без винятку державні органи. Так, згідно з Порядком державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1371 від 23 грудня 2009 року, забороняється зняття з обліку транспортних засобів, стосовно яких є ухвала суду про накладення арешту або заборону зняття з обліку чи постанова слідчого або державного виконавця про накладення арешту на такий транспортний засіб [4].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» від 17 листопада 2009 року № 1720-VI, з 16 березня 2010 року державні реєстратори повинні також вносити в Єдиний державний реєстр юридичних та фізичних осіб – підприємців відомості про накладення та зняття арештів на рахунки юридичних

осіб та їх майно (у тому числі на закріплене за відокремленими під-розділами) та відомості про накладення та зняття арештів на рахунки та майно фізичних осіб – підприємців.

Також слід звернути увагу на те, що з 1 січня 2010 року згідно з цим же Законом суди мають право застосовувати ще один захід до забезпечення позову та виносити ухвалу про зупинення продажу арештованого майна, якщо подано позов про звільнення такого майна з-під арешту (п. 5 ч. 1 ст. 152 ЦПК України; ч. 1 ст. 67 ГПК України) [7].

Згідно з ГПК України арешт майна може виступати або одним із заходів до забезпечення позову (ст. 67 ГПК) або одним із видів запобіжних заходів (ст. 43-2 ГПК). Арешт майна, як один із заходів до забезпечення позову, має право вживати господарський суд на будь-якій стадії провадження у справі за заявою сторони, прокурора чи його заступника, який подав позов, або зі своєї ініціативи, якщо невжиття таких заходів може ускладнити чи зробити неможливим виконання рішення господарського суду.

Що стосується арешту майна як запобіжного заходу (ст. 43-2 ГПК), то слід мати на увазі, що застосування такого заходу обмежено певною категорією справ. Ці заходи застосовуються у справах із питань порушення прав інтелектуальної власності, виходячи з того, що ці норми запроваджено Законом України від 22 травня 2003 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» [6].

Прийняте рішення про накладення арешту на майно повинне здійснюватись у строгій відповідності із Законом України „Про виконавче провадження”, який регламентує фактичне його виконання, тобто визначає порядок і підстави накладення арешту на майно боржника у зв'язку з виконанням вже конкретного, яке набуло законної сили, рішення суду або іншого органа влади. Крім того, виконавчі дії щодо арешту, вилучення та передачі майна проводяться державними виконавцями тільки на підставі Інструкції „Про порядок проведення виконавчих дій”.

Необхідно відзначити, що арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, результати інтелектуальної, творчої діяльності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які знаходяться у власності підозрюваного, обвинувачуваного і зберігаються у нього або в інших фізичних або юридичних осіб, з метою конфіскації майна або відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Крім того, арешт може застосовуватися не тільки до майна фізичної особи, а й до майна юридичної особи. Так, якщо після накладення державним виконавцем арешту на кошти боржника - юридичної особи в банках чи інших фінансових установах боржник умисно не

виконує судові рішення і відкриває нові рахунки в банках чи інших фінансових установах, державний виконавець направляє до відповідних правоохоронних органів матеріали про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності (пункт 6.1. Інструкції) [3].

Заходом до забезпечення цивільного позову, а також можливої конфіскації буде виступати арешт майна і згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК).

Так, згідно з ч. 1 ст. 29 КПК України орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову при наявності достатніх даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину. Згідно з ч. 3 ст. 29 КПК при провадженні в кримінальній справі про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна, орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна обвинуваченого.

Забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна згідно зі ст. 126 КПК провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт. Накладення арешту на вклади зазначених осіб проводиться тільки за рішенням суду.

Майно, на яке накладено арешт, описується і може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам шляхом оформлення протоколу, який підписується особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис переданого на зберігання майна та особи, яким передано майно, попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за ст. 388 КК України за його незбереження.

Необхідно також зазначити, що згідно з діючим КПК України, не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, у якій проводиться опис, і членами її родини (тобто на них не може бути накладено арешт). Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України.

Вивчаючи перспективне законодавство України, ми не можемо також не зупинитися на тому, що згідно з Проектом КПК України, підготовленим Міністерством юстиції України, арешт майна також є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, але порядок його застосування дещо посилюється. Так, не допускається арешт майна, якщо державний обвинувач не доведе, що:

- 1) існує розумна підозра щодо вчинення кримінального правопо-

рушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування арешту майна;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні державного обвинувача;

3) може бути виконане завдання, для досягнення якого державний обвинувач звертається з клопотанням.

Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинні враховувати: 1) правову підставу для арешту майна; 2) достатність відомостей, доказів, що підтверджують вчинення особою кримінального правопорушення; 3) можливий розмір конфіскації майна, розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; 4) наслідки арешту майна для інших осіб.

Крім того, згідно зі ст. 156 Проекту КПК слідчий суддя або суд під час судового розгляду накладає арешт на майно підозрюваного, обвинувачуваного у вигляді речей, якщо є підстави для переконання з більшою імовірністю вважати, що вони:

1) здобуті, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) здобуті в результаті вчинення кримінального правопорушення або на які було спрямоване кримінальне правопорушення [9].

Необхідно зазначити, що в законодавстві України є також близькі за визначенням до арешту майна поняття. Це насамперед, „арешт цінних паперів” та „адміністративний арешт активів”.

Так, Законом України „Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” застосовується поняття „адміністративний арешт активів”, який полягає у забороні вчиняти платником податків будь-яких дій щодо своїх активів, які підлягають такому арешту, крім дій з їх охорони, зберігання та підтримання у належному функціональному та якісному стані. Адміністративний арешт активів платників податків є винятковим способом забезпечення можливості погашення таким платником податків його податкового боргу та може бути накладений на будь-які активи юридичної особи, а для фізичної особи - на будь-які її активи, крім тих, що не підлягають арешту згідно із законодавством (ст. 9) [8].

У вирішенні ж питання про арешт цінних паперів слід керуватися Порядком накладення арешту на цінні папери, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1999 р. № 1744. Так, арешт на цінні папери може бути накладено на будь-які цінні папери

незалежно від їх виду та форми випуску як одного власника, так і кількох співвласників. Для накладення арешту на цінні папери державний виконавець відповідно до законодавства виносить окрему постанову або в постанові про відкриття виконавчого провадження зазначає факт накладення арешту на майно. Зняття арешту на цінні папери провадиться на підставі окремої постанови або постанови про закриття виконавчого провадження, винесеної державним виконавцем згідно із законодавством [5].

Висновок. Арешт майна - це процесуальний захід, що застосовується компетентними органами, і спрямований на збереження майна з метою виключення його втрати, для забезпечення інтересів юридичних і фізичних осіб, що претендують на дане майно в порядку цивільного чи господарського судочинства, або майна, що підлягає конфіскації у порядку кримінального судочинства. Суспільні ж відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням положень цих галузей права, а також відповідних статей Закону України «Про виконавче провадження», як раз і є безпосереднім об'єктом кримінально-правової охорони ст. 388 КК України.

Бібліографічні посилання:

1. Демин Ю.М. Преступления против правосудия. – М., 2000.
2. Друзин А. Диспозиция ст. 312 УК РФ требует уточнения // Законность. - М., 2002. - № 10. - С. 26–30.
3. Інструкція про порядок проведення виконавчих дій: Наказ Міністерства юстиції України № 74/5 від 15 грудня 1999 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0865-99>.
4. Порядок державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 вересня 1998 р. (у редакції постанови Кабінету Міністрів України № 1371 від 23 грудня 2009 р.) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1371-2009-%EF&key=dCCMfOm7xBWMAZBEZiTuFSn9NI4R2s80msh8Ie6>.
5. Порядок накладення арешту на цінні папери: Постанова Кабінету Міністрів України № 1744 від 22 вересня 1999 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1744-99-%EF>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності: Закон України від 22 травня 2003 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=850-15>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств: Закон України від 17 листопада 2009 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1720-17&key=dCCMfOm7xBWMAZBEZiTuFSn9NI4R2s80msh8Ie6>.
8. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон від 21 грудня 2000 р. (з наступними змінами та доповненнями) // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2181-14>.
9. Проект Кримінально-процесуального кодексу України // <http://minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.

Надійшла до редакції 17.03.2010

Д.О. Сіц

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ГАЛУЗІ ЗАПОБІГАННЯ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ У ДІЯХ ОКРЕМИХ НЕФОРМАЛЬНИХ РАДИКАЛЬНО НАЛАШТОВАНИХ МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ

Розглядаються питання міжнародного співробітництва України та міжнародних правозахисних організацій та інституцій у галузі запобігання расизму та ксенофобії у діях окремих неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань.

Ключові слова: расизм, ксенофобія, міжнародне співробітництво, злочини, неформальні радикально налаштовані молодіжні угруповання.

Рассматриваются вопросы международного сотрудничества Украины и международных правозащитных организаций и институций в отрасли предупреждения расизма и ксенофобии в действиях отдельных неформальных радикально настроенных молодёжных группировок.

Ключевые слова: расизм, ксенофобия, международное сотрудничество, преступления, неформальные радикально настроенные молодёжные группировки.

The article describes the international cooperation of Ukraine and international human rights organizations and institutions in the industry to prevent racism and xenophobia in the actions of individual informal radical youth groups.

Keywords: racism, xenophobia, international cooperation, crime, informal radical youth groups.

Постановка проблеми. Неформальні угруповання набувають все більшого поширення у нашій країні, і цьому явищу сприяє велика кількість різнобумовлених чинників. У сучасних умовах, коли свідомість українського суспільства стає все більш плюралістичною, а інтеграційні процеси розчинюють будь-які межі поширення інформації, люди усе частіше знаходять вираження своїх поглядів та світоглядних переконань у ідеології найрізноманітніших неформальних угруповань.

У переважній більшості членами неформальних угруповань стають підлітки, учні вищих навчальних закладів та соціально активна частина молодого населення. Закон України «Про сприяння соціаль-

ному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. визначає, що в Україні громадяни віком від 14 до 35 років є молоддю, з огляду на те, що перераховані вище верстви населення більшою мірою знаходяться у межах вказаної вікової категорії, доцільним буде визнавати неформальні угруповання молодіжними.

На нашу думку, про роль та значення неформальних молодіжних угруповань у структурі суспільних відносин однозначно говорити складно. Їх як позитивні, так і негативні особливості пов'язані в першу чергу з напрямками та змістом їх діяльності.

Якщо говорити про ступінь суспільної небезпеки, умовно неформальні молодіжні угруповання доцільно поділити на радикальні, агресивні, соціально-небезпечні, неагресивні та просоціальні [1].

На сьогодні в Україні вбачається суттєва активізація саме радикальних угруповань. З огляду на те, що вони є найбільш суспільно небезпечними, виникає нагальна потреба їх всебічного дослідження та вивчення. Тим паче, що більшість з них є «запозиченими» з субкультурного простору інших країн та являють собою нове невідоме для України явище.

Тема статті тісно пов'язана з положеннями проекту наказу МВС про затвердження пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2010–2014 роки (п. 6.14.18).

Метою статті є визначення меж та напрямків міжнародного співробітництва у галузі запобігання расизму та ксенофобії з боку окремих неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремими аспектами протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань займалися такі вчені: І.П. Башкатов, В.С. Березняк, Р.М. Булатов, І.А. Бурмістров, Т.М. Бухтіарова, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, І.І. Карпець, Є.О. Маляєва, В.С. Овчинський, Л.М. Прозументов, С.Л. Сибірякова, В.І. Шакун, О.В. Шеслер та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, важливо відзначити той факт, що більшість існуючих в Україні неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань не є такими, що першочергово виникли саме в українському суспільстві. Вони є «запозиченими» із субкультурного простору інших країн і, трансформуючись під впливом національних особливостей, набувають того вигляду, який ми можемо спостерігати сьогодні. Незважаючи на це, визначальні риси того чи іншого неформального радикально налаштованого молодіжного угруповання носять міжнародний характер, що проявляється у єдиній символіці та атрибутіці, літературних

джерелах їх ідеологічного підґрунтя, стилі одягу і т.ін.

Особливу загрозу становлять, зокрема, скінхеди, що завдають шкоди не тільки українському суспільству, а й створюють на міжнародній арені негативний імідж нашої державі. Дія таких угруповань охоплює майже всі регіони України: Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Львів, Чернігів, Миколаїв, Одесу, Івано-Франківськ, Кіровоград, Полтаву, Харків, Черкаси, Донецьк, Тернопіль, Автономну Республіку Крим. Особливу небезпеку представляють злочини, вчинені на ґрунті расової й національної ненависті, ксенофобії та інших проявів нетерпимості [2, с. 4].

Про активізацію в Україні з 2005 р. різних неформальних молодіжних угруповань, діяльність яких спрямована на насильницькі дії на ґрунті расової та національної ворожнечі, йдеться у доповіді правозахисних організацій «Права людини в Україні – 2008». Поряд із наведенням окремих прикладів злочинних діянь означеної категорії осіб, у доповіді йдеться про те, що статистичні дані Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України зафіксували чітку тенденцію до зростання злочинів, вчинених стосовно іноземців, удвічі за п'ять років: з 604 у 2002 р. до 1178 у 2007 р. При цьому переважали злочини відносно громадян країн СНД. У 2007 р. щодо них скоєно 749 злочинів (63,5 %), щодо іноземців з інших країн – 439 злочинів (34,4 %). При цьому виділити злочини, скоєні на расовому або етнічному ґрунті, неможливо, оскільки статистика не передбачала окремого обліку таких злочинів. Зрозуміло, що ці дані не відображають повної картини злочинів, вчинених на ґрунті ненависті. Адже, як зазначається далі, серйозною проблемою є висока латентність таких злочинів, що посилюється зневажливим ставленням органів внутрішніх справ до цих протиправних діянь, небажанням побачити їхню расистську чи дискримінаційну природу. До причин неадекватної реакції правоохоронних органів і держави у цілому на расистські і ксенофобні дії відносять відсутність скарг від жертв расистських нападів, які не сподіваються отримати реальний захист, та невдале формулювання складу злочину, яке у багатьох випадках серйозно ускладнює доведення вини.

Зазначається також, що одним із підтверджень малої ефективності дій держави у запобіганні ксенофобії є поблажливе ставлення до організацій, які постійно вчиняють расистські та ксенофобні дії та пропагують такі ідеї. Можна зрозуміти бажання органів влади не репресувати членів таких організацій і не заганяти їх у підпілля, а обмежуватися превентивними діями. Проте безкарність більшості расистських та ксенофобних дій породжує атмосферу їхньої вседозволеності і сприяє все більшій їх поширеності. Це, у свою чергу, створює стан пригніче-

ності і морального терору у іноземців, які є об'єктом таких дій.

На українському просторі найбільш активними та агресивними вважаються ультраправі групи з числа так званого руху «Біла Влада – Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), українська філія світової екстремістської мережі «Кров і Честь» (Blood & Honour), воєнізована неонацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia, WCOTC). Їх об'єднує загальна ідеологія расизму та націоналізму, яка діє на принципах установлення переваги над особами інших рас та національностей [3, с. 136-141].

За даними МВС України, наприкінці 2009 р. на обліку в ОВС перебувало 1053 осіб, які вважають себе скінхедами, у тому числі в Автономній Республіці Крим – 60, Запорізькій області – 150, Одеській – 105, Чернігівській – 126, місті Києві – 542 [4]. Говорити про те, що ця статистична інформація відображає в повному обсязі реальну ситуацію, недоречно у зв'язку із суттєвою латентністю злочинних дій, що вчиняються представниками цих угруповань.

Поряд з цим у тій же доповіді правозахисних організацій «Права людини в Україні – 2008» надаються рекомендації щодо дій держави проти дискримінації, расизму та ксенофобії.

Так, вказавши, що вони ґрунтуються «на вивченні рекомендацій міжнародних органів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, узагальненні практики Європейського суду з прав людини, ознайомленні з досвідом країн Центральної та Західної Європи, Європейського союзу, США та Канади, а також на аналізі фактів дискримінації й оцінці дій органів влади у цій сфері», зазначається: «основними цілями державної політики у сфері протидії дискримінації є зниження рівня дискримінації у суспільстві та зменшення кількості правопорушень, вчинених на ґрунті ненависті. Невід'ємним елементом державної політики має стати співпраця з недержавними організаціями, особливо у сферах розробки законодавства, збору та аналізу інформації про дискримінацію, а також підготовці й проведенні освітніх і навчальних програм, спрямованих проти дискримінації» [3, с. 147-148].

У рекомендаціях до більш конкретних напрямків діяльності органів державної влади у цій сфері віднесено: розробку та прийняття рамкового закону про заборону дискримінації; створення контрольних механізмів з дотримання антидискримінаційних норм; диверсифікація відповідальності за дискримінацію та забезпечення невідворотності покарання; реалізація навчальної та освітньої програми з толерантності та протидії дискримінації.

Пильна увага світової спільноти щодо питань протидії расизму та ксенофобії в Україні, у тому числі стосовно злочинної діяльності не-

формальних радикально налаштованих молодіжних угруповань, висвітлюється у періодичних доповідях Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (далі – ЄКРН).

Так, у Третій доповіді ЄКРН по Україні наголошується на зростанні у нашій країні насильства расистського характеру, що здійснюється молодими людьми, які належать до груп скінхедів та неофашистів. Це насильство спрямоване проти іноземних студентів, шукачів притулку, біженців та іммігрантів, бізнесменів, дипломатів, а також проти членів сімей персоналу ООН. Ці групи регулярно проводять масові збори та концерти, під час яких вони виконують нацистські привітання та викрикують расистські, ксенофобні та антисемітські гасла. Також ЄКРН стурбована повідомленнями про активізацію діяльності скінхедів у галузі футболу, особливо беручи до уваги той факт, що Україна та Польща будуть приймати у себе Чемпіонат Європи з футболу у 2012 р. [5, с. 32-33].

Про цю небезпечну ситуацію йдеться і в інших джерелах, а саме у Рекомендаціях ООН щодо боротьби з дискримінацією в Україні [6] та Рекомендаціях Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні [7].

Слід зазначити, що така зацікавленість організацій та інституцій міжнародного значення не могла пройти повз увагу української влади, у зв'язку з чим зроблено певні кроки у напрямку поліпшення ситуації у сфері протидії расовій дискримінації та ксенофобії. До них слід віднести, у першу чергу, зміни кримінального законодавства та певні реорганізаційні зміни у структурі та діяльності органів внутрішніх справ.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 05.11.2009 р. № 1707-VI внесено зміни та доповнення до ст.ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129, 161, 301 Кримінального кодексу України з метою створення більш чітких передумов для невідворотності й належного рівня покарання за ряд злочинних дій з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [8]. На нашу думку, ці зміни сприятимуть активізації діяльності з виявлення злочинів, що вчиняються на ґрунті расової ненависті та ксенофобії, правильній їх кваліфікації та відіграватимуть запобіжну функцію у цій сфері.

Також з метою запобігання випадкам скоєння злочинів за національною ознакою у структурі Департаменту карного розшуку створено відділ напрацювання й реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю. До завдань відділу належить: збір, опрацювання, аналіз та реалізація інформації, яка наявна в органах і підрозділах внутріш-

ніх справ України та надана іноземними правоохоронними органами щодо протиправної діяльності іноземців і неформальних молодіжних угруповань; забезпечення централізованого обміну такою інформацією між органами внутрішніх справ, держав – учасниць СНД та правоохоронними структурами країн дальнього зарубіжжя; безпосереднє вжиття оперативно-розшукових заходів з попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з іноземцями, виявлення злочинних груп, сформованих на етнічному ґрунті та надання практичної допомоги територіальним органам внутрішніх справ [5, с. 63].

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що сучасний стан злочинності у сфері расової дискримінації та ксенофобії значною мірою пов'язаний з протиправною діяльністю деяких неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань, особливо скінхедів та неофашистів. Ця проблема хоча і є відносно новою для нашої країни, але потребує актуалізації та вжиття невідкладних запобіжних заходів. Позитивно оцінюючи увагу міжнародних інституцій до цієї проблеми в Україні, необхідно підкреслити доцільність реалізації наданих ними рекомендацій з урахуванням висловлених зауважень. Але в той же час надзвичайно важливим є вироблення власної концепції запобігання расовій дискримінації, проявам нетерпимості та ксенофобії у суспільстві, зважаючи на соціально-політичні, історико-етнографічні особливості та специфіку менталітету українського суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Городской центр профилактики безнадзорности и наркозависимости несовершеннолетних. Неформальные объединения // <http://www.profcenr.spb.ru/associations.html>.
2. Бухтіарова Т.М. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування, профілактики протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань. – Дніпропетровськ, 2008.
3. Права людини в Україні – 2008: Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, В. Яворського. – Харків, 2009.
4. Левченко К. Кожен злочин, унаслідок якого потерпів іноземець, перебуває на контролі керівництва Міністерства // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України: http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/ua/js/img/common/uk/publish/article/284234?search_param=%D0%BD%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1.
5. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Третя доповідь по Україні. – Страсбург, 2008.
6. Рекомендації ООН щодо боротьби з дискримінацією в Україні. – Харків, 2008.
7. Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні. – Х., 2008.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 05.11.2009 р. // ВВР. – 2010. – № 5. – С. 43.

Надійшла до редакції 10.11.2010

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

В.С. Березняк

кандидат юридичних наук

І.В.Пиріг

кандидат юридичних наук

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.983

ТЕРМІНИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Здійснено аналіз нормативних документів, що регламентують терміни проведення експертних досліджень. Надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства відносно термінів проведення судових експертиз та досліджень.

Ключові слова: *судова експертиза, експертні дослідження, терміни проведення досліджень.*

Проведен аналіз нормативних документів, которые регламентируют сроки проведения экспертных исследований. Внесены предложения по усовершенствованию законодательства относительно сроков проведения судебных экспертиз и исследований.

Ключевые слова: *судебная экспертиза, экспертные исследования, сроки проведения исследований.*

The analysis of normative documents that regulate terms of realization of expert researches is made. The improvements of legislation are brought in relation to the terms of realization of judicial examinations and researches.

Keywords: *judicial examination, expert researches, terms of realization of researches.*

Постановка проблеми. В експертній діяльності термінам проведення експертиз приділяється велика увага. Це пов'язано, перш за все, з реалізацією одного із завдань кримінального судочинства – швидкого і повного розкриття злочинів, недопущення затягування процесуальних строків розслідування. У зв'язку з цим потрібно намагатись

якомога швидше проводити експертизи та дослідження. З іншого боку, дотримання принципів об'єктивності та повноти дослідження, закріплених у ст. 3 Закону України “Про судову експертизу” [1], обумовлює проведення експертизи у термін, необхідний експерту для всебічного дослідження доказів. На законодавчому рівні чітких посилок на терміни проведення експертних досліджень немає. У практиці органів внутрішніх справ виникають проблеми щодо неможливості прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини у визначені КПК України терміни у зв'язку з несвоєчасністю отримання результатів експертних досліджень. Вказана проблема виникає в першу чергу через відсутність узгодженості між строками прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини, які передбачені КПК України, та строками проведення експертних досліджень, які регламентовані іншими відомчими нормативно-правовими актами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемами судової експертизи та експертної діяльності у різні часи займалися провідні українські науковці та вчені близького зарубіжжя. Але в їх роботах розглядалися проблеми вирішення процесуальних проблем організації та проведення експертиз, застосування техніко-криміналістичних прийомів і засобів збирання і дослідження доказів, тактичні прийоми, що застосовуються в стадії призначення експертизи. Автори приділяли більше уваги можливостям і значенню експертних досліджень, їх оцінці, використанню судових експертиз під час розкриття та розслідування злочинів, викладенню можливостей судових експертиз для встановлення тих чи інших фактів. Терміни проведення експертиз вивчалися недостатньо, можливо, у зв'язку з думкою окремих науковців щодо недостатньої науковості цієї проблеми. Але, на нашу думку, визначення термінів проведення експертизи має велике практичне значення і є актуальним при проведенні розслідування.

Метою статті є визначення термінів проведення експертних досліджень та надання пропозицій щодо їх законодавчого закріплення. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати нормативні акти, що регламентують проведення експертних досліджень; 2) провести порівняльний аналіз чинних нормативно-правових актів України з законодавством колишнього СРСР та інших країн 3) сформулювати власний погляд на строки проведення експертизи; 4) внести пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалось раніше, чинний КПК України та Закон України “Про судову експертизу” не містять положень, що вказують на терміни проведення експертиз та досліджень. Але у пункті 5.2.1.2. Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, затвердженої на-

казом МВС України від 30.08.1999 р. № 682, зазначено: “експертизи і дослідження виконуються за черговістю надходження матеріалів, крім невідкладних випадків, терміном не більше 15 діб, а складні багатооб’єктні та комплексні експертизи – терміном не більше 1 місяця. Термін виконання експертизи може бути продовжений керівником експертно-криміналістичного підрозділу за погодженням з органом чи особою, які призначили експертизу, після попереднього вивчення матеріалів експертизи” [2]. Виходячи зі змісту п. 5.2.1.2. Настанови, максимальний кількісний термін проведення експертного дослідження становить 1 місяць, хоча його може бути і продовжено (в даному випадку можна припустити, що протягом одного місяця проводяться не тільки складні багатооб’єктні та комплексні експертизи, а й експертні дослідження).

У той же час п. 1.13. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5 [3] вказує на те, що строк проведення експертизи та експертних досліджень (виходячи з назви Інструкції) встановлюється у залежності від складності дослідження, з урахуванням експертного навантаження фахівців, керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу), у межах:

- 10 днів – щодо матеріалів з невеликою кількістю об’єктів і не складних за характером досліджень;
- 1 місяця – щодо матеріалів із середньою кількістю об’єктів або середньої складності за характером досліджень;
- 2 місяців – щодо матеріалів з великою кількістю об’єктів або складних за характером досліджень;
- більше 2 місяців – щодо матеріалів з особливо великою кількістю об’єктів або найскладніших за характером досліджень (використання криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування декількох методів), при цьому термін виконання не повинен перевищувати 3 місяців.

У виняткових випадках, якщо експертиза є особливо складною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує більше п’яти томів матеріалів справи, або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у. т.ч. судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки, більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який призначив експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не повинно перевищувати п’яти

днів; при складних та найскладніших дослідженнях –десяти та п'ятнадцяти днів відповідно.

Зі змісту п. 1.13. Інструкції можна побачити, що протягом 1 місяця проводяться експертні дослідження за матеріалами із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером дослідження, на відміну від п. 5.2.1.2. Настанови, яка передбачає проведення складних багатооб'єктних та комплексних експертиз терміном не більше 1 місяця. Аналіз положень п. 1.13. Інструкції та п. 5.2.1.2. Настанови вказує на певні відмінності в строках проведення експертних досліджень, у т.ч. в залежності від кількості об'єктів та складності.

Крім Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5, терміни проведення судових експертиз та експертних досліджень регламентуються іншими відомчими нормативно-правовими актами. Наприклад, відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи від 08.10.2001 р. № 397 [4] термін проведення амбулаторних та стаціонарних судово-психіатричних експертиз становить до 30 діб з моменту отримання всіх відповідних матеріалів. Залежно від ступеня складності експертизи і обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей термін може бути продовжений за узгодженням з органом, що призначив експертизу.

У деяких випадках загальні терміни проведення судових експертиз, які зазначені в Інструкції № 53/5, не збігаються з термінами, які зазначені в інших нормативно-правових актах, що регламентують проведення окремих видів судових експертиз та експертних досліджень. Так, Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6, вказує на те, що проведення судово-медичної експертизи повинно бути закінчене протягом 1 місяця з дня отримання від органів дізнання, попереднього слідства або суду всіх необхідних матеріалів [5]. При перевищенні експертом встановлених строків він повинен дати усне роз'яснення причин затримки начальнику бюро судово-медичної експертизи і направити про це письмове повідомлення особі, яка призначила експертизу (п. 3.8. Інструкції № 6). За термінами, які зазначені в Інструкції № 53/5, судово-медичну експертизу або судово-медичне експертне дослідження за характером дослідження можна класифікувати як середньої складності.

Аналогічні строки передбачені у Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експе-

ртизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи (наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6), де вказано, що строк виконання експертизи не повинен перевищувати 1 місяця [5].

Виключенням є Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6), де строків проведення судово-медичної експертизи (досліджень) з визначення характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень не передбачено. В даному випадку строк проведення залежить від визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Так, однією з ознак ушкодження середньої тяжкості є тривалий розлад здоров'я, під яким розуміється розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день), хоча загальний строк проведення судово-медичної експертизи становить 1 місяць [5].

Провадження попередніх експертних досліджень не завжди впливає на строки при прийнятті слідчими територіальних ОВС рішень щодо порушення кримінальної справи в порядку ст. 97 КПК України, оскільки експертні дослідження у своїй більшості тривають до 3-х діб. Але за заявами та повідомленнями про злочини, пов'язані із спричиненням тілесних ушкоджень, строки проведення експертних досліджень можуть тривати до 21 доби, і це значно впливає на рішення слідчого щодо термінів порушення кримінальної справи. Крім тривалого проведення експертних досліджень тілесних ушкоджень, тривалий час проводиться дослідження комп'ютерної техніки. Це вказує на те, що специфіка і складність експертних досліджень значно впливають на строки їх проведення.

Порівнюючи чинне законодавство з нормативними актами колишнього СРСР, можна визначити такі відмінності в термінах проведення досліджень. В Інструкції про порядок провадження судово-бухгалтерських експертиз у Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції Української РСР від 30.12.1974 р. (втратила чинність) та в Інструкції про проведення судових автотехнічних експертиз в експертних установах системи Міністерства юстиції Української РСР від 01.08.1975 р. № 33/5 (втратила чинність) були встановлені такі строки проведення експертиз:

– у межах 10 днів – за матеріалами з невеликою кількістю об'єктів чи за такими, що не потребують складних досліджень;

– у межах 20 днів – за матеріалами з великою кількістю об'єктів чи за такими, що потребують складних досліджень.

У разі, коли експертиза не може бути виконана протягом 20 днів, керівник експертної установи (структурного підрозділу) повідомляє про це орган, що призначив експертизу, і встановлює за погодженням з ним додатковий строк.

Якщо для проведення експертизи необхідно дослідити особливо велику кількість об'єктів, строк може встановлюватися за погодженням з органом, який призначив експертизу, після попереднього ознайомлення експерта з матеріалами справи і подання їм відповідного розрахунку часу. Попереднє ознайомлення не повинно тривати більше п'яти днів. Строк проведення експертизи рахується з дня, що йде за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується в день надіслання їх органу, котрий призначив експертизу. Коли закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, днем обчислення строку вважається наступний за ним робочий день.

Якщо вказані строки проведення судових експертиз та експертних досліджень порівняти зі строками, передбаченими Інструкцією № 53/5, то можна побачити, що на сьогодні в порівнянні з 1974 та 1975 рр. строки проведення судових експертиз та експертних досліджень значно збільшились. В даному випадку важко говорити про причини збільшення строків проведення судових експертиз та експертних досліджень до 2 та 3 місяців в залежності від кількості об'єктів та складності проведення дослідження. Маловірогідним є те, що раніше в порівнянні з сьогоднішнім днем проводилося менше експертиз та досліджень або було за обсягом менше дослідних об'єктів чи проводилися нескладні та некваліфіковані експертизи (дослідження).

Також були збільшені і строки вивчення матеріалів. Якщо раніше матеріалі судово-бухгалтерських експертиз та судових автотехнічних експертиз незалежно від складності вивчалися не більше 5 днів (попереднє ознайомлення), то на сьогодні попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не повинно перевищувати 5 днів; при складних та найскладніших дослідженнях – відповідно 10 та 15 днів.

В даному контексті можна говорити про те, що дійсно існують певні неузгодженості між нормативно-правовими актами щодо строків проведення судових експертиз та експертних досліджень і має місце негативний вплив такої неузгодженості на строки прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини до порушення кримінальної справи.

Опираючись на аналіз вказаних нормативно-правових актів, можна констатувати, що загальний середній строк проведення експертиз

та експертних досліджень становить 1 місяць. Виходячи з цього, максимальним строком прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини при проведенні експертних досліджень можна визначити 30 днів. Наприклад, ст. 144 «Порядок розгляду повідомлень про злочини» КПК Російської Федерації передбачає продовження строку прийняття рішень за повідомленнями при необхідності проведення документальних перевірок чи ревізій до 30 діб [6].

Зважаючи на означене вище, пропонуємо частину четверту ст. 97 «Обов'язковість прийняття заяв і повідомлень про злочини і порядок їх розгляду» КПК України викласти в такій редакції: «Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи, така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребуванням необхідних документів у строк не більше десяти днів, а при необхідності проведення експертних досліджень – у строк не більше тридцяти днів».

В той же час існує необхідність перегляду існуючих та розробки нових єдиних науково обґрунтованих строків проведення експертиз та експертних досліджень. При встановленні термінів проведення експертиз необхідно зважати на такі фактори:

1) складності дослідження (застосування складного обладнання; проведення експериментальних досліджень; застосування декількох методів; залучення додаткових фахівців установ України, у т.ч. іноземних громадян; час, який було витрачено на проведення дослідження; вивчення додаткової літератури та інших матеріалів; доручення експертизи декільком фахівцям або установам);

2) експертне навантаження фахівця (місяць, рік);

3) наявність необхідного для проведення експертизи обладнання;

4) кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань;

5) складність вирішуваних експертизою завдань та, відповідно, кількість поставлених питань;

6) кількість залучених для експертизи фахівців;

7) середній час, який було витрачено на проведення даного виду дослідження;

8) ступінь розробленості методики проведення даного виду експертизи.

Терміни проведення експертизи у кожному випадку повинні конкретизуватися та контролюватися керівником експертної установи з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта; кількості працюючих в установі експертів, враховуючи відсутність у зв'язку з хворобою, відпусткою, навчанням тощо.

Також потребує вирішення питання розмежування строків прове-

дення експертиз та експертних досліджень. В даному випадку експертні дослідження можуть проводитися не в повному обсязі, але достатньому для прийняття експертом певного рішення. Оформлення результатів, на відміну від експертизи, можливе у вигляді лише коротких висновків.

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що запропоновані нами зміни до законодавства відносно термінів розгляду заяв та повідомлень про злочини обумовлюють необхідність розробки нових єдиних науково обґрунтованих строків проведення експертиз та експертних досліджень та закріплення їх в єдиному нормативно-правовому акті, узгодженому основними суб'єктами судово-експертної діяльності – Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони здоров'я України з урахуванням рекомендацій, викладених вище.

Існує багато інших проблем, які впливають на строки проведення експертиз та експертних досліджень. Наприклад, на якість і строки проведення експертиз впливає перевантаженість експертів галузевих міністерств, у структурі яких функціонують відомчі експертні служби. Крім проведення експертиз і експертних досліджень, вони беруть участь як спеціалісти у слідчих та оперативно-розшукових діях, причому більшість виїздів раптові й незаплановані. На терміновість проведення судових експертиз та експертних досліджень також впливає відсутність законодавчого закріплення способів реагування керівників експертних установ на діяльність експертів, в тому числі пов'язаних з невинуватим затягуванням часу проведення досліджень. Зазначені проблеми є перспективними для подальших розробок у цьому напрямку.

Бібліографічні посилання

1. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // ВВР. – 1994. – № 28; Із змінами, внесеними згідно із Законами № 662-IV від 03.04.2003, ВВР, 2003, № 27; № 1992-IV від 09.09.2004, ВВР, 2005, № 1.
2. Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, затверджена наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682 // http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0705-98>.
4. Порядок проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в психіатричних закладах осіб, які утримуються під вартою: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2001 № 397 // http://uazakon.com/documents/date_2m/pg_itgkst.htm.
5. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: Затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 // <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0254-95>.
6. Уголовно-процесуальний кодекс РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (УПК РФ) (с изм. и доп.) // <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178>.

Надійшла до редакції 25.11.2010

М.Ю. Будзієвський

кандидат юридичних наук

(Запорізький юридичний інститут

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ)

УДК 343.983.25

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Здійснено аналіз історії розвитку техніко-криміналістичного дослідження документів, яке пройшло шлях свого становлення від порівняння документа до найсучасніших способів і методів його дослідження, що пов'язане з удосконаленням скоєних злочинів. Говорячи про призначення техніко-криміналістичного дослідження документів, автор звертається до історичних передумов виникнення цього дослідження.

Ключові слова: писемні документи, фальсифікація, підробка документів, техніко-криміналістичне дослідження документів, судова експертиза документів.

Проведен аналіз історії розвитку техніко-криміналістичного дослідження документів, которое прошло путь своего становления от сравнения документа до самых современных способов и методов его исследования, которое связано с усовершенствованием совершенных преступлений. Говоря о назначении технико-криміналістичного дослідження документів, автор обращается к историческим предпосылкам возникновения этого исследования.

Ключевые слова: письменные документы, фальсификация, подделка документов, технико-криміналістичное исследование документов, судебная экспертиза документов.

In the presented article the analysis of history of development of technical-criminality's research of documents is conducted which passed the becoming way from comparison of document to the most widespread modern methods and methods of his research which is related to the improvement of perfect crimes. Speaking about setting of technical-criminality's research of documents, an author calls to historical pre-conditions of origin of this research.

Key words: writing documents, falsification, imitation of documents, technical-criminality's research of documents, judicial examination of documents.

Метою статті є розгляд історичних етапів виникнення техніко-криміналістичного дослідження документів як самостійної галузі, а також викладення найбільш важливих історичних, наукових та теорети-

чних результатів аналізу особливостей вивчення документа як об'єкта наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія криміналістичного дослідження документів безпосередньо пов'язана з поширенням писемності й писемної документації, історією злочинності та історією доказового права, що, у свою чергу, визначалося розвитком умов матеріального життя суспільства. Слід зазначити, що вже античне суспільство дає нам приклади звернення до згаданої проблеми. Найбільш яскравим прикладом цього є розвиток судової експертизи документів в античному Римі. Якщо в найдавніші часи найважливішим актом фіксації юридичних відносин у Римі були свідчення очевидців, то згодом з'являються й набувають поширення писемні документи.

Першими прикладами є письмові заповіти, що наносилися загостреною паличкою на навоскованих дощечках (*tabulae testamenti*). Для того щоб забезпечити недоторканність заповіту, дощечки перев'язувалися шнуром і запечатувалися сімома печатками: заповідача, п'яти свідків і вагаря [1].

До часу візантійського імператора Юстиніана (VI ст. н. е.) судові суперечки про достовірність документів стали в Римській імперії звичайним явищем; питання графічної експертизи привернули спеціальну увагу законодавця. У цьому контексті значний інтерес становлять новели 49 і 73. Законодавець підкреслив тут небезпеку збільшення кількості випадків фальсифікації документів, навівши низку міркувань про чинники мінливості почерку, скептично висловився про доказову цінність графічної експертизи та вказав вимоги, яким повинні відповідати зразки рукописів для порівняння.

Таким чином, ще в VI ст. н. е. в Римській державі при судових суперечках про достовірність документів було актуальним проведення графічного дослідження, під час проведення якого діяли певні правила його виконання.

Вже за часів раннього феодалізму злочинці застосовували досить майстерні способи підроблення документів. Коментатори канонічного права уживані злочинцями способи фальсифікації документів виразили у двовірші, який у перекладі звучить так: “Форма, склад, шнур, пергамент, почерк, печатка – ось шість підроблень, котрі перетворюють документ на ніщо”. Для того щоб надати підробленому документові зовнішнього вигляду сьогодення, злочинці іноді використовували взяту ними з якого-небудь справжнього документа печатку, прикріплювали її до фальшивого документа за допомогою нового шнура або замінювали відрізану частину шнура іншим, аналогічного вигляду; іноді злочинці вишкрібали, витравляли або змивали (водою, вином тощо) частину тексту справжнього документа і вписували на це місце новий текст, або заклеювали колишній запис аркушем з тонкого мате-

ріалу за допомогою спеціального клею [2].

У Росії, як і в інших країнах, у стародавні часи, коли писемність була ще слабо розвинена, юридичні відносини фіксувалися здебільшого свідченнями очевидців.

Мабуть, перші вказівки на письмові акти містяться в Псковській судній грамоті (XV ст.). За цим документом, договори купівлі-продажу, позики повинні були викладатися в письмовій формі. “Нижчим” видом письмових актів були так звані “дошки”, тобто записи на дереві. Вони могли служити доказом, якщо сума позики не перевищувала одного рубля. Важливіші акти повинні були писатися на пергаменті або папері. До грамот довішувалася воскова печатка. Як відзначав Володимир Лохвицький, печатка за старих часів у Росії, як і в інших країнах, мала дуже велике значення: “Царі ... до Петра I не підписували указів; достовірність їх затверджувалася печаткою. Тому дяк “печатник”, котрий зберігав печатку, був наближеною до государя людиною. Він не розлучався з печаткою ні вдень, ні вночі, носячи її на шії. Так само бояри-судді й намісники не підписували документів, поза як їх достовірність засвідчувалася печаткою” [3].

З поширенням писемних актів у Росії з'явилися й підробки документів. У 1488 р. архімандрит Чудова монастиря, князі Ухтомський та Хомутов були засуджені за підроблення дарчої грамоти від імені брата царя Івана III, Андрія Васильовича Вологодського [4].

Справа розв'язувалася на підставі допиту свідків, підкріпленого хресним цілуванням (присягою) та полем (судовим поєдинком), а також за допомогою безпосереднього огляду спірних документів сторонами та свідками. Ні в тій, ні в іншій справі не було й мови про запрошення яких-небудь досвідчених осіб для порівняння почерків.

Ухвала про караність фальсифікації вперше в російському законодавстві з'явилася в Судебнику 1550 р., де у ст.ст. 2–5 говорилося про посадову фальсифікацію, а у ст. 59 передбачалася караність “підписки” [5].

Значний крок уперед судова експертиза документів зробила в XVI ст. у Франції. Зважаючи на загрозливе зростання числа фальсифікацій, французький король Франциск I в ордонансі від 5 березня 1532 р. вказав на значну небезпеку цих злочинів та посилив їх караність. У 1569 р. якийсь злочинець в одному з документів підробив підпис французького короля Карла IX, і для встановлення підробки було запрошено декількох експертів, котрі зробили висновок про наявність фальсифікації [6].

У 1604 р. в Парижі вийшла книжка Франсуа Демеля “Поради з розпізнавання підроблених рукописів та порівняння почерків і підписів для того, щоб уміти бачити й виявляти будь-які підробки; з докладним і повним поясненням мистецтва письма; про те, як розпізнавати

й розшифровувати приховані й таємні письмена”. Книга Ф. Демеля, видана тричі, була першою друкованою працею, спеціально присвяченою судовому дослідженню документів. У тому ж XVII ст. у Парижі вийшла друга книга з криміналістичного дослідження документів, написана Жаном Равено – одним із членів згаданої Корпорації експертів-письмознавців [7].

У вдосконаленні методів “технічної” експертизи важливе значення мали успіхи точних наук, і насамперед виникнення й розвиток фотографії, а також досягнення фізики та хімії.

У першій половині XIX ст. деякі відомості про застосування технічних досягнень науки під час експертизи документів ми знаходимо лише в загальних курсах судової медицини [8].

Застосування фотографії при дослідженні документів зробило переворот цій царині. Спочатку це була фотографія, що тільки відображає, тобто просте відтворення видимого неозброєним оком, збільшення та розмноження знімків, згодом – дослідницька фотографія, коли, як писав Є.Ф. Буринський, “фотографія дозволила нам переступити одну з меж безпосередніх відчуттів, зруйнувала одну з перешкод, поставлених природою на шляху нашої зорової здатності” [9].

Стосовно судової фотографії документів Буринський висував три завдання: виготовлення збільшених репродукцій, відновлення пошкоджених записів та виявлення підробок. Останнє завдання – фотографічний діагноз підробки або “пошук слідів фальсифікації” – він вважав найголовнішим і найважчим. Для отримання звичайних репродукцій з документів, на думку вченого, досить бути звичайним хорошим фотографом. Для відновлення документів потрібно, крім того, знати деякі особливі прийоми й рецепти. Проте відновлення документів, що фігурують як судові докази, за своєю технологією не відрізняється від роботи з відновлення документів узагалі. Для діагнозу підробки недостатньо знати загальну фотографічну техніку: треба володіти спеціальними прийомами, застосовуваними для розкриття різних видів підроблень, тобто необхідне “застосування” фотографії, а не “користування” нею. Слід також знати всі хитрощі, до яких вдаються фальсифікатори, вивчити графічні мистецтва, фотомеханічні процеси, технологію матеріалів письма, способи випробування паперу, чорнила та ін. [10].

Розробка Є.Ф. Буринським питань судової експертизи документів мала наслідки у справі впровадження наукових методів у судово-слідчу практику. Його лабораторія, по суті, була першою криміналістичною лабораторією в справжньому розумінні цього слова.

Зростання злочинності спонукало російський уряд шукати більш довершені засоби розкриття злочинів. Зокрема, значно зросло число фальсифікацій. У 1909 р. було порушено 6639 справ про фальсифікації в актах і зобов'язаннях, у 1910 р. – 7017, у 1911 р. – 7210, у 1912 р.

– 7916, у 1913 р. – 8150 справ [11].

Законом від 28 червня 1912 р. замість судово-фотографічної лабораторії при прокурорі петербурзької палати був встановлений (також при прокурорі палати) кабінет науково-судової експертизи. Функції цього кабінету були ширшими: “проведення досліджень по кримінальних і цивільних справах за допомогою фотографії, дактилоскопії, хімічних, мікроскопічних аналізів та інших прийомів (за винятком досліджень, здійснюваних лікарськими відділеннями губернських правлінь); в особливо важливих випадках – сприяння слідчій владі у виявленні винного та з'ясуванні злочину або встановлення невинності підозрюваного” [12].

Після революції 1917 р. доля кабінетів науково-судової експертизи, заснованих у 1912–1914 рр., склалася по-різному. Петроградський кабінет НСЕ загинув у перші дні державного перевороту під час пожежі в будинку колишнього Петроградського окружного суду. Московський КНСЕ припинив свою діяльність на початку 1918 р. В інших областях і краях Російської Імперії до 1914 р. подібних судово-експертних установ узагалі не було (крім Білорусії), навіть не було і спеціальних працівників.

У 1922 р. у Москві у складі Народного комісаріату внутрішніх справ РРФСР був організований науково-технічний підвідділ, на який покладено проведення криміналістичних досліджень речових доказів для Управління кримінального розшуку. Надалі ця установа, завдяки відомому вітчизняному криміналісту С.М. Потапову, відіграла велику роль у впровадженні науково-технічних методів у практику розслідування злочинів. У 1928 р. за його ініціативою вперше в СРСР у Москві були організовані курси з підготовки криміналістів-експертів [13].

10 липня 1923 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла Положення про обласні кабінети науково-судової експертизи. Згідно з цим Положенням, на Україні, окрім Київського та Одеського кабінетів НСЕ, був створений кабінет науково-судової експертизи в Харкові [14]. З цього акта починається історія судово-експертних установ системи Міністерства юстиції України.

У 1924–1926 рр. кабінети в Києві, Харкові й Одесі були реорганізовані в інститути науково-судової експертизи Народного комісаріату юстиції УРСР. У 1929 р. був встановлений Інститут науково-судової експертизи Народного комісаріату юстиції БСРР у Мінську [15].

7 липня 1930 р. СНК РРФСР прийняв спеціальну ухвалу про подальші заходи щодо розвитку застосування науково-технічних методів у роботі з розслідування злочинів [16].

Науково-технічні відділи, їх відділення і групи відділів з'явилися майже в кожному міському та обласному управлінні міліції. У 1947 р. був створений Інститут криміналістики Головного Управління міліції МВС СРСР.

У 30-х роках ХХ ст. у СРСР, крім наявної мережі науково-технічних відділів при органах кримінального розшуку, почала зростати кількість криміналістичних установ у системі Міністерства юстиції.

У 1934–1935 рр. був випущений перший в СРСР підручник криміналістики [17], у 1938–1939 рр. вийшло його друге видання. Ця книга була не лише навчальним посібником для студентів юридичних вищих навчальних закладів, але й цінним практичним посібником для судово-слідчих працівників. Один із великих розділів цього курсу, написаний проф. С.М. Потаповим, був присвячений судовій експертизі документів.

У ті ж роки почала розростатися мережа криміналістичних лабораторій при вищих юридичних закладах держави. Початок було покладено у 1930 р. Саратовським юридичним інститутом. У 1932 р. було засновано криміналістичну лабораторію при Московському юридичному інституті, у 1936 р. – при Ленінградському інституті, у 1940 р. – при Ташкентському, у 1942 р. – при Алма-Атинському інституті. Крім обслуговування навчального процесу, всі ці лабораторії займалися також проведенням криміналістичних експертиз. У цьому плані найбільшого розмаху досягла лабораторія при Московському юридичному інституті, котра спеціалізувалася, головним чином, на експертизі документів і виконала в цьому напрямі велику корисну роботу.

У 1938 р. при Всесоюзному інституті юридичних наук було створено Центральну криміналістичну лабораторію Народного комісаріату юстиції СРСР. У 1939 р. організовано криміналістичну лабораторію при НКЮ АЗРСР у Баку. У 1944–1947 рр. під керівництвом проф. М.М. Авдєєва створено мережу криміналістичних лабораторій у системі Центральної судово-медичної лабораторії Міністерства Збройних Сил СРСР.

У 1944–1948 рр. Центральна криміналістична лабораторія організувала декілька всесоюзних наукових нарад з криміналістики, на яких обговорювалася низка питань експертизи документів. У 1948 р. у Ленінграді створена криміналістична лабораторія Міністерства юстиції РРФСР [18].

Висновки. Як бачимо з наведених джерел, техніко-криміналістичне дослідження документів пройшло довгий поетапний шлях свого становлення – від візуального порівняння письмових заповітів у Стародавньому Римі до застосування сучасних технічних засобів.

З огляду на все різноманіття методів та досягнень науки неможливо уявити сучасну криміналістику без цього виду дослідження. Безперечно, практична значущість результатів техніко-криміналістичного дослідження висока, і все це, зрештою, стимулює подальший розвиток криміналістичної науки й практики в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Терзиев М.В., Эйман А.А. Введение в криминалистическое исследование документов: Учеб. – М., 1949. – Ч. 2.
2. Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. История средних веков: Учеб. – Минск, 2000.

3. *Веселовский С.Б.* Дьяки и подьячие XV–XVII вв. / под ред. В.И. Буганова, Б.В. Левшина. – М., 1975.
4. *Кобрин В.Б.* Власть и собственность в средневековой России (XI–XVI вв.). – М., 1985.
5. *Гинзбург А.Я.* У истоков науки // Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений. – М., 1996. – С. 67–72.
6. *Малов В.Н.* Происхождение современного письма: Палеография французских документов конца XV–XVIII в. – М., 1975.
7. *Исаева Л.М.* Специальные познания в уголовном судопроизводстве. – М., 2003.
8. *Горелова Л.Е.* Из истории развития судебной медицины: Мертвые учат живых // Русский медицинский журнал. – 2006. – Т. 14. – № 13. – С. 81–86.
9. *Буринский Е.Ф.* Судебная экспертиза документов. Производство ее и пользование нею: Пособ. для судей, судебных следователей, лиц прокурорского надзора, поверенных, защитников, судебных врачей и графических экспертов. – М., 1903.
10. *Будзієвський М.Ю.* Историчні передумови виникнення криміналістичного дослідження документів // Держава та регіони. – 2001. – № 2. – Запоріжжя. – С. 101–108.
11. *Гернет М.Н.* Моральная статистика. Уголовная статистика и статистика самоубийств: Пособ. для статистов и криминалистов. – М., 1922.
12. *Ерошкин Н.П.* История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1983.
13. *Ануфриев В.В.* Выдающийся советский криминалист Сергей Михайлович Потапов // Труды Высшей школы МВД СССР. – М., 1972. – Вып. 34. – С. 218–230.
14. *Сапун А.П., Сегай М.Я.* 50 лет деятельности Киевского Научно-исследовательского института судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1967. – № 4. – С. 35–48.
15. *Комаха В.О.* Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України. – Одеса, 2002.
16. *Винберг А.И.* Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе: Учеб. пособ. – М., 1956.
17. *Вышинский А.Я.* Криминалистика и теория судебных доказательств в советском праве. – 1-е изд. – М., 1935.
18. Криминалистическая экспертиза: Сб. науч. тр. – М., 1973. – Вып. 8.

Надійшла до редакції 13.11.2010

О.П. Кучинська

кандидат юридичних наук, доцент
(Академія адвокатури України)

УДК 343.13

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДДЕЮ

Надається загальна характеристика стадії попереднього розгляду справи суддею та робляться пропозиції щодо вдосконалення норм кримінально-процесуального законодавства щодо цієї стадії.

Ключові слова: *попередній розгляд справи суддею.*

Дается общая характеристика стадии предварительного рассмотрения дела судьей, а также делаются предложения в отношении совершенствования норм уголовно-процессуального законодательства в этой стадии.

Ключевые слова: *предварительное рассмотрение дела судьей.*

The author gives the general characteristics of the stage of preliminary motioning of the case by a judge and suggests as to the improvements of the norms of criminal-procedural legislation within this stage.

Keywords: preliminary motioning of the case by a judge.

Постановка проблеми. Характеристика кримінального процесу буде неповною, якщо обмежитись лише його визначенням як діяльності, яка здійснюється правоохоронними, судовими та правозахисними органами в певному порядку, визначеному процесуальним кодексом, і у зв'язку із застосуванням кримінального закону.

Істотним моментом для такої діяльності є також і те, що це не лише сукупність, а й система упорядкованих дій. Цю систему поділено на конкретні етапи-стадії, які проходить провадження, як правило, по всіх кримінальних справах.

Стадії є порівняно самостійними частинами кримінального процесу, хоча водночас вони взаємопов'язані та становлять єдину систему кримінального процесу. Кожна зі стадій має свої конкретні завдання та особливості, які характеризуються певною сукупністю процесуальних дій та визначеним колом учасників.

У кримінальному процесі України передбачено вісім стадій: 1) порушення кримінальної справи; 2) дізнання і досудове слідство; 3) попередній розгляд справи суддею; 4) судовий розгляд; 5) апеляційне провадження; 6) виконання вироку, ухвали і постанови суду; 7) касаційне провадження; 8) перегляд справ за нововиявленими обставинами.

У теорії кримінального процесу стадії слід розуміти як частини кримінального судочинства, етапи кримінально-процесуальної діяльності. Узагальнюючи визначення поняття «стадії кримінального процесу» відомими вченими-процесуалістами, можна дійти висновку, що стадії кримінального процесу – це самостійні етапи у провадженні кримінальної справи, які мають власні завдання, певне коло учасників (суб'єктів), наявність притаманних саме цьому етапові процесуальних форм, певні повноваження щодо перевірки законності і обґрунтованості прийнятих на попередніх стадіях рішень, і, звичайно, – особливості підсумкових процесуальних рішень.

Досягнення мети та завдань кримінального судочинства стає можливим лише при постійному забезпеченні та дотриманні прав і законних інтересів учасників процесу на всіх його стадіях. За таких умов значний обсяг відповідальності покладається і на діяльність суду, яка повинна ґрунтуватися на винятковому дотриманні вимог закону.

Зупинимось на стадії попереднього розгляду справи суддею, яка є свого роду «процесуальним фільтром», що не допускає до судового розгляду кримінальні справи, які не повно розслідувано, або в яких допущені істотні порушення закону. [1, с. 275]

Метою наукової статті є загальна характеристика стадії попереднього розгляду справи суддею, з'ясування окремих процесуальних особливостей, розкриття суті, значення і завдань, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення норм кримінально-процесуального законодавства, які регламентують попередній розгляд справи суддею.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на тривалий період існування в кримінально-процесуальному законодавстві стадії попереднього розгляду справи суддею (направлення обвинуваченого до суду), обсяг наукових досліджень в Україні з цього питання є недостатнім. Зазначеної теми в своїх наукових працях торкалися такі відомі українські вчені-юристи як А.М. Бірюкова, Ю.М. Грошевой, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, Г.М. Омеляненко та деякі інші. Проте особливості розгляду справи в цій стадії кримінального процесу заслуговують на особливу увагу, а норми Кримінально-процесуального кодексу України (глава 23 КПК України) потребують вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На стадії попереднього розгляду справи суддею, особливості провадження якої закріплені в главі 23 КПК України, одноособово (з обов'язковою участю прокурора) визначається чи є достатньо підстав для розгляду справи в судовому засіданні. За позитивного вирішення цього питання суддя призначає справу до розгляду, а обвинувачений стає підсудним.

Попередній розгляд справи суддею є тим етапом кримінально-процесуального провадження, який не можна обминути (якщо справа надійшла до суду з обвинувальним висновком). Всі кримінальні справи після затвердження обвинувального висновку прокурор направляє до суду для вирішення питання про попередній розгляд справи [2, с. 359]. Однак направлення справи прокурором до суду не означає, що обвинувачений механічно стає підсудним і справа буде розглядатися судом в судовому засіданні.

Попередній розгляд справи – це самостійна стадія кримінального процесу, яка полягає в тому, що суддя у встановленому законом порядку, не вирішуючи наперед питання про винуватість чи невинуватість особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, вирішує питання про достатність підстав для судового розгляду, про підготовку судового засідання.

Стадія попереднього розгляду справи суддею складається із самостійних етапів. У статті 237 КПК України перераховані питання, які з'ясовуються суддею в цій стадії: чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла; чи немає підстав для закриття або зупинення справи; чи складено обвинувальний висновок у відповідності із ст. 223, 224 КПК України; чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу; чи не було допущено під час прова-

дження дізнання або досудового слідства таких порушень вимог КПК України, без усунення яких не можна призначати справу до судового розгляду; та деякі інші питання, передбачені в ч. 2, 3 ст. 237 КПК України. Також слід звернути увагу, що питання необхідно досліджувати саме в такому порядку, в якому вони визначені в законодавстві, адже було б не логічно з'ясовувати, наприклад, питання про правильність застосування запобіжного заходу, не з'ясувавши, чи підсудна справа суду, в який вона надійшла.

Ця стадія є проміжною між досудовим розслідуванням і судовим розглядом, вона має специфічні ознаки, притаманні лише їй. Як визначає Тертишник В.М., завданням стадії попереднього розгляду справи суддею є перевірка повноти, всебічності та обґрунтованості притягнення особи як обвинуваченого. На цій стадії вирішуються дві групи питань: перша група пов'язана з перевіркою матеріалів досудового розслідування, друга – з підготовкою справи до слухання в судовому засіданні [3, с. 743]. Грошевой Ю.М. вважає цю стадію покликаною перевірити достатність підстав для проведення судового розгляду кримінальної справи, тобто здійснення судом функції правосуддя [4, с. 367-368].

Попередній розгляд справи, як уже зазначалося, здійснюється суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора. Слід акцентувати увагу на тому, що суддя повинен бути визначений у порядку, встановленому ст. 16-2 КПК України, тобто автоматизованою системою.

Суддя за результатами попереднього розгляду справи має право прийняти одне з таких рішень: про призначення справи до судового розгляду; про зупинення провадження в справі; про повернення справи прокуророві; про направлення справи за підсудністю; про закриття справи; про повернення справи на додаткове розслідування.

Але, на жаль, у главі 23 КПК України «Попередній розгляд справи суддею» не міститься чіткого переліку постанов судді, на які у встановленому законом порядку можуть бути подані апеляції. Досліджуючи зміст ст. 237-256 КПК України, можна дійти висновку, що право апеляційного оскарження передбачене лише на дві постанови: про направлення справи на додаткове розслідування (ч. 5 ст. 246 КПК України) та про закриття справи (ч. 3 ст. 248 КПК України). Можливість апеляційного оскарження інших рішень судді в стадії попереднього розгляду справи суддею в главі 23 КПК України не зазначено.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 237 КПК України суддя, при попередньому розгляді справи, може вирішити питання про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу. Відповідно ж до ч. 3 ст. 165-1 КПК України постанова про застосування, скасування чи зміну запобіжного заходу негайно оголошується під розписку особі, стосовно якої вона винесена, та одночасно цій особі роз'яснюється процесуальний порядок її оскарження. То ж така постанова підлягає оскарженню, але чинна реда-

кція зазначеної статті має недолік у тому, що не надає такого права на оскарження потерпілому, його представнику, цивільному позивачу та відповідачу або їх представникам. Прослідковується недотримання на законодавчому рівні принципу рівності сторін у кримінальному процесі.

Висновки. Автор статті вважає, що норма ч.1 ст. 240 КПК України, на підставі якої є обов'язковою участь прокурора при попередньому розгляді справи суддею, а інші учасники лише повідомляються про день попереднього розгляду справи та їхня неявка не перешкоджає розгляду справи, – є прямим порушенням принципу змагальності.

Сторонам обвинувачення і захисту законодавець повинен надати в цій стадії, як і в інших стадіях кримінального процесу, рівні права. Кожна із сторін повинна бути наділена в однаковій мірі рівними правами щодо заявлення клопотань, відводів, при цьому мати можливість обґрунтування правильності своєї позиції безпосередньо перед судом.

Вся юридична громадськість України з нетерпінням чекає прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу. Сподіваємось, що законодавець підійде до його редакції з позицій демократії та всебічного забезпечення обох сторін кримінального провадження рівними правами. Крім того, вважаємо, що в новому кодексі всі рішення, які приймає суддя під час попереднього розгляду справи, будуть підлягати оскарженню, а саме постанови: про відмову у визнанні потерпілого цивільним позивачем, якщо позов не був заявлений під час розслідування справи; про заходи щодо забезпечення цивільного позову; про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання; про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні, а також інші постанови судді в порядку статті 253 КПК України і, звичайно ж, постанови про призначення справи до слухання. Адже не даремно одним з постулатів римського права є «*Malum consilium est, quod mutari potest*» – погане те рішення, яке не можна змінити [5, с.24].

Бібліографічні посилання

1. *Лобойко Л.М.* Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: Навч. посіб. – К., 2005.
2. *Назаров В.В., Омеляненко Г.М.* Кримінальний процес України: Навч. посіб. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – К., 2007.
3. *Тертишник В.М.* Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 2002.
4. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х., 2010.
5. *Гончаренко В.Г.* Короткий коментований словник для студентів юридичних ВНЗ / Укл. Гончаренко В.Г., Гончаренко С.В. – К., 2010.

Надійшла до редакції 21.10.2010

П.Я. Мінка

кандидат юридичних наук, доцент

А.В. Хрідочкін

кандидат історичних наук, доцент

(Дніпропетровський гуманітарний університет)

УДК 343.102(075.8)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ СПІВДРУЖНОСТІ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

Здійснено аналіз сучасного законодавства країн Співдружності Незалежних Держав про оперативно-розшукову діяльність.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукові заходи, підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

Осуществлён анализ современного законодательства стран Содружества Независимых Государств об оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, субъекты оперативно-розыскной деятельности, оперативно-розыскные мероприятия, основания для проведения оперативно-розыскной деятельности.

The analysis of the modern legislation of foreign countries of Commonwealth of the independent states about operatively-search activity is carried out.

Keywords: operatively-search activity, subjects of the operatively-search activity, operatively-search actions, the grounds for carrying out of operatively-search activity.

Постановка проблеми. Правовідносини, що виникають під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, викликають останнім часом підвищену зацікавленість як широкої громадськості, так і науковців та юристів-практиків. Знайомство ж з вітчизняним законодавством викликає потребу у порівнянні його положень з аналогічними нормами зарубіжних нормативних актів, зокрема актів країн Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД). Це пояснюється насамперед історичними причинами, оскільки всі ці країни довгий час входили до складу однієї держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік, і їх законодавча база після його розпаду формувалася на основі специфічного радянського права. В той же час існування в умовах незалежності зумовило своєрідність правового поля зазначених країн, яка пояснюється як національними традиціями кожної з них, так і особливостями їх державного устрою та політичного (пра-

вового) режиму. Значення ж дослідження оперативно-розшукового законодавства країн СНД полягає у можливості на підставі порівняння його з законодавством вітчизняним вдосконалювати останнє та розвивати міжнародне співробітництво оперативно-розшукових органів з метою спільної боротьби із злочинністю.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на безумовну актуальність проблеми, у вітчизняній юридичній літературі вона не одержала висвітлення. Винятком можна вважати видання збірки законів СНД про оперативну діяльність та державну таємницю [1, с. 62-462]. Теоретичні аспекти проблеми частково аналізувалися також у дослідженнях науковців відповідних країн (головним чином, Росії [2, с. 346-451] та Білорусі [3, с. 26-42]), а нормативні документи містяться у Інтернет-ресурсах [4].

Метою статті є виявлення особливостей правового регулювання оперативно-розшукової діяльності у країнах СНД шляхом проведення порівняльного аналізу змісту відповідних чинних нормативних актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майже в усіх країнах СНД (виняток становлять тільки Вірменія та Узбекистан) чинними є закони, що безпосередньо регламентують питання оперативно-розшукової діяльності з відповідною назвою («Про оперативно-розшукову діяльність»). Формування спеціального законодавства країн СНД відбувалося протягом 1990-х років, коли відповідні нормативні акти набрали чинності в Казахстані, Молдові та Туркменістані (у 1994 році), Російській Федерації (у 1995 році), Таджикистані та Киргизії (у 1998 році), Азербайджані, Білорусі та Грузії (у 1999 році). Всі ці закони мають схожу структуру і складаються з 6-ти (а в Казахстані, Білорусі та Грузії з 7-ми) розділів. Виняток становить лише Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» Азербайджану, який містить тільки три розділи («Загальні положення», «Здійснення оперативно-розшукової діяльності» та «Підсумкові положення»). Всі чинні закони про оперативно-розшукову діяльність країн СНД мають також схожий зміст. У них присутні розділи, які регламентують проведення оперативно-розшукових заходів, визначають правовий статус органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, та суб'єктів, які сприяють цим органам, розділи, в яких йдеться про регулювання контролю і нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю, а також фінансового, а в окремих країнах (в Туркменістані та Казахстані) матеріального забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

У той же час підхід до вирішення окремих питань оперативно-розшукової діяльності в законодавстві різних країн СНД має свої особливості, на яких варто зупинитися окремо. Мова йде про завдання, принципи оперативно-розшукової діяльності, а також про питання, пов'язані з регулюванням правового статусу суб'єктів оперативно-

розшукової діяльності та проведення оперативно-розшукових заходів в окремих країнах.

У спеціальному законодавстві країн СНД оперативно-розшукова діяльність визначається як або вид діяльності (в Киргизії, Російській Федерації, Таджикистані та Туркменістані), державно-правовий засіб (у Білорусі та Молдові), науково-обґрунтована система (у Казахстані) або система заходів (у Грузії), яка здійснюється гласно і негласно спеціально уповноваженими (оперативно-розшуковими) державними органами шляхом проведення оперативно-розшукових заходів у межах їх компетенції. Таким чином, вона визнана державною правоохоронною діяльністю, що провадиться спеціальними службами, уповноваженими на це законодавством.

Метою оперативно-розшукової діяльності законодавчі акти всіх без винятку країн СНД оголошують захист життя, здоров'я, прав і свобод людини та громадянина. Крім того, додатково в якості мети цієї діяльності в законах окремих країн називається захист інтересів юридичних осіб (в Азербайджані та Грузії), безпеки суспільства і держави (в Грузії, Казахстані, Киргизії, Російській Федерації, Таджикистані та Туркменістані), власності (в законах Казахстану, Киргизії, Російської Федерації, Таджикистану та Туркменістану), а також державної і воєнної таємниці (в Азербайджані) від злочинних та інших (про це йдеться в законодавстві Грузії) протиправних посягань. Закон же Казахстану метою оперативно-розшукової діяльності вважає захист від розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав і міжнародних організацій.

Серед завдань оперативно-розшукової діяльності слід виокремити насамперед спільні для всіх країн СНД. До них належать: виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів, а також встановлення осіб, які їх готували, вчиняли або вчинюють; розшук осіб, які переховуються від органів кримінального переслідування і суду, ухиляються від кримінального покарання, а також зниклих безвісті.

Законодавчі акти окремих країн в якості завдань оперативно-розшукової діяльності визначають: сприяння у забезпеченні безпеки суспільства і держави шляхом добування відповідної інформації (в Киргизії, Молдові, Російській Федерації, Таджикистані, Білорусі та Казахстані); виявлення, попередження і припинення розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав і міжнародних організацій (в Киргизії, Туркменістані та Казахстані); забезпечення охорони державного кордону (в Киргизії, Туркменістані та Казахстані); забезпечення збереження відомостей, що становлять державну таємницю (в Туркменістані та Казахстані) та державних секретів (в Білорусі); забезпечення безпеки органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (в Киргизії, Туркменістані та Казахстані).

Серед специфічних завдань оперативно-розшукової діяльності в окремих країнах можна відзначити такі, як забезпечення безпеки Президента держави та інших осіб, що охороняються (в Казахстані та Туркменістані), встановлення особистості невпізнаних трупів (в Азербайджані), розшук і встановлення майна, втраченого внаслідок злочинного або іншого протиправного діяння, та добування необхідних фактичних даних у кримінальній справі (в Грузії), підтримання режиму, встановленого кримінально-виконавчим законодавством, у місцях позбавлення волі (в Казахстані).

По-перше, слід зазначити однакові для всіх країн СНД принципи оперативно-розшукової діяльності. Це принципи законності; дотримання (поваги, захисту) прав і свобод людини (громадянина); конспірації (цей принцип відсутній лише в законодавстві Молдови); поєднання гласних і негласних методів (засобів) роботи.

У законах окремих країн додатково наголошується на принципах гуманізму (в Азербайджані), рівності громадян перед законом (у Казахстані і Туркменії), взаємодії з іншими державними органами і населенням (у Молдові та Туркменістані), своєчасності і наступальності та деідеологізації і безпартійності (в Молдові), а також професійної етики (в Казахстані).

По-різному в цих країнах визначаються суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, тобто органи, які здійснюють цю діяльність. Цікаво, що серед них можна виділити певні групи. До першої належать органи, які визначені в якості суб'єктів проведення оперативно-розшукових заходів у всіх країнах без винятку. Це оперативні підрозділи органів (Міністерства) внутрішніх справ та оперативні підрозділи органів державної (національної) безпеки.

До другої групи слід віднести ті суб'єкти, що визнані такими законодавством частини країн СНД. До неї належать підрозділи (оперативні підрозділи): органів державної охорони (у Киргизії, Молдові, Азербайджані, Грузії та Російській Федерації); митних органів (у Киргизії, Молдові, Російській Федерації, Білорусі та Азербайджані); органів охорони державного кордону (в Киргизії, Таджикистані, Туркменістані, Білорусі та Грузії); органів кримінально-виконавчої системи (пенітенціарних установ) (у Киргизії, Молдові, Російській Федерації, Таджикистані, Грузії та Казахстані); органів Міністерства оборони (в Киргизії, Молдові, Таджикистані, Туркменістані, Білорусі та Казахстані); органів зовнішньої розвідки (військової розвідки або контррозвідки) (в Російській Федерації, Азербайджані та Грузії).

І, нарешті, третю групу складають суб'єкти, які мають цей статус у деяких або навіть в одній країні. Так, в окремих державах суб'єктами оперативно-розшукової діяльності визнані оперативні підрозділи органів контролю за обігом наркотичних засобів і психотроп-

них речовин (у Киргизії, Російській Федерації та Таджикистані), органів фінансової поліції (в Киргизії та Казахстані) або фінансових розслідувань (у Білорусі), служби безпеки Президента країни (у Туркменістані та Білорусі), Президентської гвардії (в Таджикистані), податкових органів (в Таджикистані та Грузії). Цікаво, що суб'єктами оперативно-розшукової діяльності законодавством Молдови визнані органи дізнання, але які саме з них проводять оперативно-розшукові заходи встановлює Президент цієї держави.

Окремо зазначається, що перелік органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, може бути зміненим чи доповненим тільки законом. Крім того, наголошується, що перелік оперативних підрозділів, їх повноваження, структуру і організацію роботи визначають керівники вказаних органів. Визначений також обов'язок суб'єктів оперативно-розшукової діяльності застосовувати необхідні заходи з захисту конституційних прав і свобод громадянина, власності та забезпечення безпеки суспільства і держави. Оперативні підрозділи у країнах СНД вирішують поставлені перед ними завдання самостійно, шляхом взаємодії, а також за сприяння окремих осіб. При цьому всім органам, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, забороняється: допускати дії, які загрожують життю, здоров'ю, майну і законним інтересам людей; підбурювати ту чи іншу особу до правопорушень; застосовувати силу, погрожувати і шантажувати, а також застосовувати інші незаконні заходи, що обмежують права і свободи, а також законні інтереси громадян; здійснювати заходи, що виходять за межі їх повноважень.

Всі спеціальні закони країн СНД, присвячені питанням оперативно-розшукової діяльності, містять окремі розділи, в яких йдеться про проведення оперативно-розшукових заходів, кількість яких варіюється від 11-ти до 26-ти. Найбільша ж кількість оперативно-розшукових заходів врегульована законодавчим актом Казахстану, де до того ж вони розділені на дві групи: загальні (18) та спеціальні (8). Серед оперативно-розшукових заходів доречно спочатку виокремити ті, що є спільними для всіх держав. Це опитування громадян; наведення довідок; контролювання поштових відправлень; прослуховування телефонних та інших переговорів; спостереження; зняття інформації з технічних каналів зв'язку; ідентифікація (ототожнення, встановлення) особи; збір зразків (матеріалів) для порівняльного дослідження; дослідження предметів і документів; перевірна (контрольна) закупка товару (продукції); контрольована поставка товару (продукції); обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів; перевірка (цензура, перегляд) кореспонденції засуджених (затриманих); оперативне проникнення до злочинних формувань.

Досить часто у законодавчих актах країн СНД зустрічаються такі

оперативно-розшукові заходи, як оперативний експеримент (в Азербайджані, Білорусі, Киргизії, Російській Федерації та Таджикистані) та створення юридичної особи (конспіративної організації) (в Азербайджані, Киргизії та Таджикистані). А до заходів, провадження яких врегульоване законодавчими актами окремих країн, слід віднести вистежування людей і використання речей і документів (в Азербайджані), слуховий контроль (у Білорусі), оперативна установка (в Киргизії), проведення бесід з підозрюваними із застосуванням детекторів симуляції (в Молдові). Найбільша ж кількість оперативно-розшукових заходів, як вже зазначалося, застосовується в Казахстані, де до них віднесено встановлення гласних і негласних стосунків з громадянами і використання їх в оперативно-розшуковій діяльності, застосування моделі поведінки, що імітує злочинну діяльність, застосування службово-розшукових собак, пошук обладнання незаконного зняття інформації, переслідування особи, яка вчинює або вже вчинила злочин, та її затримання, проведення операцій по захопленню озброєних злочинців, перевірка за оперативними, криміналістичними звітами та системами кримінальної реєстрації.

Перелік оперативно-розшукових заходів у будь-якій країні є вичерпним і може бути зміненим або доповненим тільки законом. Під час проведення оперативно-розшукових заходів можуть використовуватись інформаційні системи, відео- та аудіозаписуючі пристрої, кіно- та фотоапаратура й інші сучасні технічні засоби. Посадові особи оперативно-розшукових підрозділів беруть особисту участь в організації і проведенні оперативно-розшукових заходів, використовуючи при цьому добровільну гласну і негласну допомогу фахівців конкретної галузі, а також окремих осіб. Проведення оперативно-розшукових заходів являє собою державну таємницю.

Важливою складовою змісту оперативно-розшукового законодавства країн СНД є питання щодо підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності. Характерно, що цей аспект у більшості країн врегульований схожими методами. Так, у нормативних актах Білорусі, Російської Федерації, Киргизії, Таджикистану, а з деякими особливостями – Грузії, Молдови та Туркменістану, підставами проведення оперативно-розшукових заходів є наявність порушеної кримінальної справи (ця підстава відсутня лише в законодавстві Грузії, а у відповідному законодавчому акті Молдови в якості підстави зазначені нез'ясовані обставини за порушеною кримінальною справою); відомості, що стали відомі органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, про ознаки протиправного діяння, що готується, вчиняється або вже вчинене, а також осіб, які їх готують, вчиняють або вчинили, якщо відсутні достатні дані для вирішення питання про порушення кримінальної справи; події і дії (бездіяльність), що створюють загрозу державній,

військовій, економічній чи екологічній безпеці; осіб, які ухиляються від органів дізнання, слідства і суду або ухиляються від кримінального покарання; осіб, які безвісно зникли, і про виявлення невідомих трупів (у законодавстві Грузії в якості підстави визнається також виявлення безхазяйного майна); доручення слідчого, органу дізнання, вказівки прокурора або ухвали суду з кримінальних справ, що перебувають в їх провадженні; запити інших органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, за вказаними підставами; постанова про застосування заходів безпеки стосовно осіб, що захищаються, які здійснюються уповноваженими на те органами; запити міжнародних правоохоронних організацій і правоохоронних органів іноземних держав у відповідності з міжнародними договорами.

Крім того, Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» Казахстану не визнає підставами здійснення оперативно-розшукової діяльності запит інших органів, які її здійснюють, та постанову про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які захищаються. Перелік підстав у ньому доповнений постановою Генерального прокурора, його заступників, прокурорів області і прирівняних до них прокурорів, а також необхідністю одержання розвідувальної інформації в інтересах суспільства, держави і укріплення її економічного та оборонного потенціалу. А оперативно-розшукове законодавство Туркменістану містить в якості підстави наявність даних про розвідувальну діяльність спеціальних служб або громадян проти держави.

Окремої уваги заслуговує спосіб формулювання підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності у відповідному законі Азербайджану. На відміну від інших країн, тут проведено розподіл причин і підстав проведення такої діяльності. Так, підставами її проведення визначено: рішення суду (судді); рішення слідчих органів; рішення повноважних суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. В якості ж причин здійснення оперативно-розшукової діяльності азербайджанське законодавство називає: заяви фізичних осіб; звернення посадових осіб підприємств, установ та організацій; відомості, опубліковані у засобах масової інформації; відомості, одержані безпосередньо суб'єктами оперативно-розшукової діяльності; письмові запити інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; письмові запити органів, що забезпечують охорону вищих органів державної влади і окремих об'єктів держави; письмові доручення осіб, які проводять дізнання або слідство за кримінальними справами; офіційні запити правоохоронних органів іноземних держав або відповідних міжнародних організацій.

Висновок. На підставі вищевикладеного пропонуємо в процесі подальшого вдосконалення оперативно-розшукового законодавства врахувати досвід країн СНД, зокрема стосовно законодавчого закріплення порядку проведення оперативно-розшукових заходів.

Бібліографічні посилання

1. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД: Збірник законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю / Уклад.: Кириченко О.В., Зубач І.М., Новіков О.В., Білий А.В. – К., 2008.
2. Оперативно-розыскная деятельность: Учеб. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М., 2002.
3. Землянов В.М. Своя контрразведка: Практ. пособ. / Под общ. ред. А.Е. Тараса. Минск, 2002.
4. <http://www.medialaw.ru/exussrlaw/index.htm>

Надійшла до редакції 16.11.2010 р.

О.В. Старченко

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

УДК 343.985

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ОВС ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РОЗКРИТТІ Й РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуті напрямки вирішення завдань, що стоять перед органами дізнання та досудового слідства під час розкриття й розслідування злочинів шляхом проведення тактичних операцій з використанням повідомлень ЗМІ, правова база та порядок використання тактичних прийомів взаємодії слідчих ОВС із засобами масової інформації, наведені приклади використання допомоги ЗМІ для боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: взаємодія, правоохоронні органи, засоби масової інформації, тактичні прийоми, злочинні групи, кримінальні справи.

Рассмотрены направления решения задач, стоящих перед органами дознания и досудебного следствия при раскрытии и расследовании преступлений путем проведения тактических операций с использованием сообщений СМИ, правовая база и порядок использования тактических приемов взаимодействия следователей ОВД со средствами массовой информации, приведены примеры использования помощи СМИ для борьбы с преступностью.

Ключевые слова: взаимодействие, правоохранительные органы, средства массовой информации, тактические приемы, преступные группы, уголовные дела.

The research touches upon the ways of solving the tasks, arising before the inquiry agencies and prejudicial inquiry in crime investigations and clearing up, based on tactical operations and mass media information. It also deals with legal basis and the order of usage

of tactical methods of investigator's communication with mass media and provides examples of mass media assistance in crime combating.

The key words: cooperation, law enforcement agencies, mass media, tactical methods, criminal groups, criminal cases.

Постановка проблеми. На сьогодні засоби масової інформації сформувались в окремий соціальний інститут, який значною мірою спроможний впливати на розвиток усього людства. Як важливий інститут демократії, засіб реалізації принципу гласності, вираження суспільної думки, сучасні ЗМІ здійснюють значний вплив на сферу правопорядку, у тому числі на діяльність органів внутрішніх справ, покликаних протидіяти сучасній злочинності. Особливого значення взаємодія між органами внутрішніх справ та ЗМІ набуває у період становлення демократії та розбудови правової держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Можливості використання ЗМІ під час розслідування злочинів розглядали в своїх роботах такі вчені, як В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, І.О. Возгрін, І.В. Гора, І.П. Герасимов, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, О.В. Крилов, О. Порфімович, В.Н. Ростов, Ю.В. Стеценко, П.В. Цимбал, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та ін. У багатьох з цих наукових робіт взаємодія правоохоронних органів із засобами масової інформації розглядається у контексті залучення громадськості. Багато питань залишилось поза увагою вказаних вище вчених. Тому метою цієї статті є доведення невід'ємності впливу інформаційних чинників на діяльність досудового слідства, розгляд різноманітних напрямів взаємодії слідчих ОВС із ЗМІ при розслідуванні злочинів, змісту тактико-криміналістичних прийомів інформаційного супроводження розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що відповідно до п. 28 ст. 11 Закону України «Про міліцію» працівники міліції мають право користуватися безкоштовно засобами масової інформації з метою встановлення обставин здійснення злочину й осіб, що їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку злочинців, що втекли, зниклих безвісти осіб та в інших випадках, пов'язаних з необхідністю надання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям у зв'язку з виконанням міліцією покладених на неї обов'язків. Наведене положення Закону поширюється, в тому числі, й на працівників слідчих органів внутрішніх справ. Як негативну рису правового забезпечення зазначеної форми взаємодії Ю.В. Стеценко називає відсутність аналогічних положень у Законах України «Про зв'язок», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» [7].

Як визнає О.В. Крилов, потреба у використанні слідчим засобів масової інформації під час розслідування злочинів визначається дефі-

цитом або відсутністю інформації про подію злочину й причетних до нього осіб (передбачуваних підозрюваних, очевидців, свідків і потерпілих), неможливістю одержання цієї інформації іншим способом [8, с. 17]. Наведемо твердження Ю.В. Стеценка про те, що діяльність слідчого з розкриття та розслідування злочинів триває у певному інформаційному середовищі, змістовним аспектом якого стає доказова інформація [5]. Тому можна погодитись із думкою В.Г. Андросюка, що слідчий, розслідуючи кримінальну справу, перебуває також у певному комунікативному середовищі, а тому його діяльність повинна спиратись на знання комунікативних закономірностей [1, с. 33]. На думку російського вченого С.С. Овчинського, боротьба з організованою злочинністю повинна охоплювати «інформаційні сфери», які включають у себе в першу чергу засоби масової інформації [9, с. 313].

Серед засобів масової комунікації, які можна ефективно використовувати в розшуковій діяльності, більшість авторів виділяє сучасні «аудіовізуальні та друковані, а також такі найбільш масово поширені галузі телекомунікацій, як мобільний та пейджинговий зв'язок», при цьому можливе «максимальне використання характеристик кожного каналу» [5]. Висловимо думку, що взаємодія слідчого та засобів масової інформації має дві основні мети – інформаційний вплив на особу, що переховується від органів слідства, та інформаційну взаємодію з громадськістю з метою отримання необхідної інформації, виявлення доказів, свідків тощо. При цьому роль засобів масової інформації є дещо іншою порівняно з рештою суб'єктів зовнішньої взаємодії – вони є, передусім, посередниками, проміжною ланкою між слідчим та власною аудиторією. Така взаємодія є тристоронньою та має на меті встановлення кримінально-процесуальних відносин між слідчим та представниками аудиторії відповідного засобу масової інформації. На думку Ю.В. Стеценка, можливості ЗМІ не слід зводити лише до інформування населення щодо розслідування окремих кримінальних справ [7].

В.І. Шиканов зазначав, що потребою правоохоронної діяльності є розроблення тактичних прийомів проведення не лише слідчих дій, але й використання повідомлень ЗМІ під час досудового слідства [13, с. 21]. І.А. Возгрін відносив залучення ЗМІ до встановлення істини у кримінальних справах до організаційних тактичних прийомів [6, с. 427].

Ю.В. Стеценко згадує про такі тактичні прийоми впливу на свідомість особи, що розшукується, через засоби масової інформації:

- повідомлення про виявлення слідчим фактів, які розшукуваний намагався всіляко приховати (знищити);
- повідомлення про давання правдивих показань іншим співучасником;
- повідомлення про наявність випадкових очевидців;
- схиляння до відмови від переховування від органів досудово-

го слідства і суду, приховування предметів, що розшукуються, і, як наслідок, прибуття «з повинною»;

- вплив через родинні, професійні, дружні та інші зв'язки (ефективно щодо неповнолітніх, осіб, які підпадають під вплив інших, найменш стійких членів злочинної групи) [7].

На думку дослідника, до тактичних прийомів використання можливостей ЗМІ під час розслідування кримінальних справ, пов'язаних із вчиненням злочинів організованими злочинними групами, слід віднести проведення відповідних інформаційних заходів, пов'язаних з методами правомірного психологічного впливу на учасників цих груп, які є підозрюваними або обвинуваченими у конкретних кримінальних справах [7].

О. Порфімович наводить як приклад активізації діяльності підозрюваних осіб надання через ЗМІ тривожної інформації розслідування серії тяжких злочинів у Криму в 1999 р. Тоді заяви міністра внутрішніх справ України Ю.Ф. Кравченка та начальника ГУ МВС України у Криму Г. Москаля для засобів масової інформації сприяли активізації злочинної діяльності та спричинили арешт депутатів Керченської міськради С. Галицького, Є. Майдонова, Ю. Михайлова, Євпаторійської міськради М. Котляревського та К. Біломизова, розкриття вбивств на замовлення, зокрема, найвищих посадовців автономії, а також знешкодження злочинної групи в складі 23 осіб, що протягом чотирьох років скоїли понад 40 тяжких злочинів, із яких 10 убивств на замовлення в 5 регіонах держави [10, с. 100-102]. Зауважимо, що такі форми взаємодії із засобами масової інформації є ефективними, передусім, за наявності посадовця високого рангу як «джерела інформації» – не нижче за начальника слідчого управління. Подібні дії останнім часом активно використовуються керівництвом ОВС, яке через засоби масової інформації запрошує фігурантів окремих кримінальних справ, котрі водночас є громадськими діячами або публічними політиками, на допит або навіть співбесіду до конкретного ОВС. При цьому роль слідчого, який провадитиме конкретні дії, на відміну від наведеного прикладу, залишається досить другорядною.

Зворотним варіантом цього тактичного прийому є «імітація», як кравим прикладом якої є імітування вчинення злочину за умов, коли виконавець затриманий на стадії підготування або зазіхання, для встановлення та документування замовника злочину як приклад ефективності використання цього прийому Ю.В. Стеценко наводить факт виявлення та затримання правоохоронцями м. Одеси замовника вбивства підприємця К. Уборіна в січні 2003 року. Щоб переконати можливого замовника в тому, що вбивство вже скоєне (а виконавець був завчасно затриманий працівниками ОВС), злочин було імітовано – місце телебачення транслювало сюжет з розстріляним автомобілем К.

Уборіна, котрий насправді в цей час перебував в умовленому місці. Повірівши повідомленню, замовник вийшов на контакт із виконавцем, після чого був затриманий [7]. Слідчий також може звертатися до спеціалізованих (реklamних) засобів масової інформації для публікації легендованого повідомлення про бажання придбати викрадені матеріальні цінності (комп'ютерну, аудіо-, відеотехніку) або про можливість здійснення їх специфічного ремонту тощо [5]. Тактичний прийом із використанням для цього відповідних рекламних повідомлень був використаний у розслідуванні двох убивств, учинених у грудні 2001 – січні 2002 року у м. Києві. Працівниками прокуратури та міліції було встановлено, що обидві жертви помістили в рекламній газеті оголошення стосовно продажу шуби з натурального хутра. Для виявлення та затримання осіб, що скоїли ці злочини, правоохоронці помістили в ту саму рекламну газету, що й потерпілі, оголошення щодо продажу шуби. В результаті тактичної операції правоохоронцям удалося затримати двох злочинців, які обирали своїх жертв із числа осіб, що подавали оголошення відносно продажу дорогих речей до рекламної газети [12, с. 5].

Деякі автори виділяють прийом «створення інформаційного шуму» для дезінформації членів організованої злочинної групи про найближчі плани слідства як елемент реалізації тактичних операцій у ході розслідування [14, с. 160]. М.П. Яблоков вважає «добре продуманий та належно організований «витік» вигідних для слідства відомостей» до засобів масової інформації одним із психологічних способів регулювання складних ситуацій розслідування злочинів [14, с. 142]. З цим погоджується більшість видатних українських вчених-криміналістів, зокрема В.П. Бахін та П.В. Цимбал [2, с. 301], В.І. Бояров [3, с. 127]. Цей прийом є близьким до прийому «створення умов для інформаційної необізнаності підозрюваного» під час проведення слідчих дій, пропонований Л.Я. Драпкіним [4, с. 24]. На використання можливостей ЗМІ як одного зі способів та методів подолання протидії розслідуванню вказує М.П. Яблоков. Він відзначає, що тиск на слідство через пресу буде менш ефективним у випадку, якщо правоохоронні органи випереджають корумпованих осіб у повідомленні громадськості офіційної інформації [14, с. 159-160]. На можливість цілеспрямованого уміщення в засобах масової інформації певної оперативної інформації з метою дискредитації лідерів злочинного світу та їх зв'язків у владних структурах вказує С.С. Овчинський [9, с. 328].

Іншим тактичним прийомом слід визнати поширення слідчим через ЗМІ повідомлень, що мають на меті активізацію вольових якостей правослухняних громадян, які з тих чи інших причин уникають можливості повідомити слідчому відому їм інформацію і можуть сприяти розкриттю злочину. У цьому контексті згадується запропонований Л.Я. Драпкі-

ним тактичний прийом «встановлення психологічного контакту» [4, с. 24]. Наприклад, у процесі розслідування серії злочинів, вчинених організованою злочинною групою, слідчий має переконливо довести до відома можливих свідків чи потерпілих через засоби масової інформації аргументи на користь необхідності дати свідчення [7].

Як влучно вказує Ю.В. Стеценко, через поширення інформації в засобах масової інформації «слідчий намагається вплинути на свідомість особи, яка володіє потрібною для слідства інформацією і може допомогти у розслідуванні злочину», а для цього особа повинна мати «підвищену мотивацію до повідомлення правоохоронним органам потрібної їм інформації». Отже, така взаємодія слідчого може бути успішною лише за умови позитивного ставлення до неї громадськості. До того ж, більшість авторів визнає, що правоохоронні органи, зокрема слідчі ОВС, не мають достатнього досвіду залучення засобів масової інформації до розв'язання проблем своєї діяльності [5].

В.М. Ростов виділяє процесуальні, організаційні, криміналістичні та інші заходи активізації взаємодії слідчих із засобами масової інформації в ході розслідування та профілактики злочинів [11, с. 16-17]. Зауважимо, що більшість авторів ототожнюють питання взаємодії слідчих із засобами масової інформації та прес-службами ОВС. Вважаємо таку позицію помилковою, оскільки взаємодія з прес-службами ОВС є внутрішньою, вона регламентується внутрішньовідомчими актами. До того ж, прес-служби ОВС, як правило, не є засобами масової інформації, а лише її джерелами, із розповсюдженням такої інформації виступають вже безпосередньо ЗМІ.

Анкетування працівників слідчих органів внутрішніх справ загальною кількістю 186 осіб, проведене Ю.В. Стеценком, довело, що переважна більшість респондентів (120 осіб, що складає 64,5%) вважають неналежним сучасний рівень використання засобів масової інформації в процесі розслідування злочинів. Більшість слідчих висловилися за необхідність підвищення рівня використання ЗМІ в розслідуванні злочинів (168 осіб, що складає 90,3%). Наведений автор згадує й про відсутність ґрунтовних теоретичних рекомендацій вчених-криміналістів з цієї проблеми [7].

Сучасний рівень використання ЗМІ в розкритті та розслідуванні злочинів в основному, зорієнтований на ті форми, які були напрацьовані правоохоронними органами за часів СРСР і може бути визначений як низький. Значна кількість робіт, присвячених означеній проблемі, ґрунтується на традиційних напрямках діяльності правоохоронних органів, які були напрацьовані у середині та кінці минулого століття, а отже, відстає від темпів наступу сучасної злочинності. Разом із тим нові, з точки зору криміналістики, напрямки використання повідомлень ЗМІ можуть значно сприяти у вирішенні

завдань кримінального судочинства.

Нові форми злочинної діяльності вимагають від органів дізнання й досудового слідства вдосконалення практичних навичок отримання криміналістично значимої інформації, теоретичної підготовки щодо тактики виявлення злочинів та осіб, які їх вчинили.

Звичайно, нами розглянуті далеко не всі напрямки вирішення завдань, що стоять перед органами дізнання та досудового слідства під час розкриття та розслідування злочинів і які можна вирішити шляхом проведення тактичних операцій з використанням повідомлень ЗМІ. Для їх активнішого впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів України виникає потреба в подальшій розробці вченими-криміналістами тактичних прийомів реалізації можливостей ЗМІ під час досудового слідства.

Бібліографічні посилання

1. Андросюк В.Г. Психологія слідчої діяльності: Навч. посіб. – К., 1994.
2. Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: Курс лекцій. – Ч. 1. – Ірпінь, 2002.
3. Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Метод. пособ. – Х., 1997.
4. Драпкин Л.Я. Организационно-управленческие аспекты взаимодействия участников процесса раскрытия преступлений // Вопросы взаимодействия следователя и других участников расследования преступлений: Межвуз. сб. науч. труд. – Свердловск, 1984. – С. 1–33.
5. Стеценко Ю.В. Комунікація і розшукова діяльність слідчого // http://police.naia.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_1/stecenko.htm.
6. Криминалистика: Учеб. / Под ред. И.Ф. Крылова, А.И. Бастрыкина. – М., 2001.
7. Стеценко Ю.В. Криміналістичні засади використання повідомлень засобів масової інформації для протидії організованим злочинності // <http://www.inter.criminology.org.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=520>.
8. Крылов А.В. Понятие, правовые основы и виды взаимодействия следователя со средствами массовой информации при расследовании преступлений // Российский следователь. – 2002. – № 1. – С. 16–23.
9. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М., 2000.
10. Порфімович О. Оригінальні методи співпраці правоохоронних органів та ЗМІ в контексті «кримської війни» із криміналітетом // Інформаційна сфера як духовне явище. – К., 1999. – С. 99–104.
11. Ростов В.Н. Взаимодействие следователя и органа дознания с пресс-службой УВД и средствами массовой информации при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2002.
12. Сергушев М. Супруги из Винницкой области убивали киевлян, дававших в газету объявления о продаже шуб из натурального меха // Факты и комментарии. – 2002. – 2 марта. – С. 5.
13. Шиканов В.И. Теоретические основы тактической операции в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983.
14. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности. – М., 2002.

Надійшла до редакції 24.09.2010

К.О. Чаплинський

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОЧНОЇ СТАВКИ

Висвітлено актуальні проблемні питання проведення очної ставки. Автором проаналізовані наявні у юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновані тактичні прийоми проведення слідчої дії.

***Ключові слова:** очна ставка, допит, тактика, тактичні прийоми.*

Рассмотрены актуальные проблемы проведения очной ставки. Автором проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены тактические приемы проведения следственного действия.

***Ключевые слова:** очная ставка, допрос, тактика, тактические приемы.*

This article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of a confrontation. The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actions.

***Keywords:** conformation, interrogation, tactics, tactical method.*

Постановка проблеми. Допит є найбільш розповсюдженою слідчою дією, за допомогою якої збирається інформація про злочинну діяльність певних осіб. У той же час допит – одна з найскладніших слідчих дій. Підозрювані (обвинувачені) не зацікавлені у повному й всебічному розкритті та розслідуванні злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Тому для успішного проведення допиту і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені у криміналістиці.

Особливості тактики допитів свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених тісно переплітаються зі специфікою тактики проведення очних ставок між ними. Багатоепізодність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч та істотних розбіжностей зумовлюють важливе тактичне значення очних ставок (ст.ст. 172, 173, 304 КПК України).

При підготовці та під час проведення очних ставок слідчі повинні враховувати, що загальна поведінка підозрюваних і обвинувачених спрямована на зменшення своєї ролі у вчинених злочинах, прихован-

ня минулої злочинної діяльності. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, зволікають терміни досудового слідства, створюють перешкоди розслідуванню, тому допит вказаних осіб та проведення між ними очних ставок є найвідповідальнішою слідчою дією. Звідси проведення очних ставок з такою категорією осіб багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення очних ставок зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.М. Васильєв, В.К. Весельський, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, С.П. Єфімічев, Л.М. Карнеєва, В.М. Карагодін, В.О. Коновалова, В.С. Комарков, В.С. Кузьмічов, М.І. Кулагін, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, С.М. Стахівський, С.С. Ординський, М.І. Порубов, С.Я. Розенбліт, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько, М.Л. Якуб, О.Ю. Ямпольський та багато інших.

Однак детальнішого висвітлення потребують організаційно-підготовчі та тактичні основи проведення очних ставок, особливо за участю підозрюваних та обвинувачених.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення особливостей тактичного забезпечення проведення очних ставок із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очна ставка має багато спільного з допитом, його процесуальними та організаційно-тактичними особливостями і виступає як засіб перевірки вже отриманих під час допитів показань. Це дозволяє розглядати очну ставку як самостійну слідчу дію, яка проводиться, як правило, на подальшому етапі розслідування.

Очна ставка є складною і конфліктною слідчою дією, у якій слідчий з метою встановлення об'єктивної істини у справі нерідко застосує загострення обстановки.

Відповідно до ст. 172 КПК України слідчий має право провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності. Суперечності, які є в показаннях раніше допитаних осіб, повинні бути істотними.

Отже, очна ставка – це слідча (судова) дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, відносно яких були дані істотно суперечливі показання [1, с. 284].

Метою проведення очної ставки є не усунення цих суперечностей, а перевірка правдивості раніше одержаних показань. Вона може проводитись між будь-якими особами, які займають як однакове, так і різне процесуальне становище (між свідком і підозрюваним, між підозрюваними, між потерпілим і обвинуваченим та ін).

На нашу думку, до основних завдань очної ставки можна віднести:

- з'ясування причин суперечностей в показаннях допитаних осіб та їх усунення;
- викриття одного із допитуваних в дачі неправдивих (неповних) показань;
- психологічний вплив на несумлінного учасника слідчої дії з метою схиляння його до дачі правдивих показань;
- зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного учасника очної ставки;
- виявлення й встановлення доказів та нових обставин справи;
- додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих, обвинувачених, підозрюваних.

Вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів вказує на низьку ефективність очних ставок: близько 31% були безрезультатними або мали негативні наслідки, що ускладнило проведення досудового слідства. Вказане пояснюється тим, що проведення очних ставок має певні тактичні особливості. Це зумовлено розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном, сильним психологічним впливом злочинців на свідків (потерпілих) та підвищеним ступенем тактичного ризику.

Планування очної ставки має таку загальну мету – створення психологічного впливу на несумлінного учасника, зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного допитуваного, перевірка правдивості показань учасників та одержання нових доказів.

На підставі вивчення кримінальних справ та анкетування співробітників слідчих підрозділів можна дійти висновків, що підготовка до очної ставки обов'язково повинна передбачати проведення таких організаційно-підготовчих заходів:

- вивчення матеріалів кримінальної справи;
- аналіз і оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася;
- визначення осіб, між якими буде проведена очна ставка, та черговості їх допиту;
- встановлення взаємовідносин між допитуваними;
- визначення черговості проведення очних ставок (якщо кілька підозрюваних);
- з'ясування питань, які необхідно поставити, та суперечностей, які необхідно усунути;
- визначення низки тактичних прийомів (комбінацій), які доцільно застосувати під час проведення слідчої дії;
- визначення необхідних доказів та інших матеріалів, які можуть бути необхідними під час проведення слідчої дії;
- прийняття рішення про проведення очної ставки;
- планування та визначення часу проведення очної ставки;

- визначення та підготовка науково-технічних засобів;
- добір учасників для проведення очної ставки.

Неналежна підготовка до проведення очної ставки тісно пов'язана з ризиком можливої зміни правдивих показань сумлінного учасника, відмови від дачі показань або розголошення даних слідства. Невиправдане зволікання з провадженням очної ставки може призвести до того, що вона втратить фактор раптовості, який сприяє успішному досягненню мети.

А.П. Черненко зазначає, що для очної ставки характерними є такі спеціальні правила:

- 1) під час її проведення допитуються одночасно не більше двох осіб;
- 2) учасники очної ставки дають показання по черзі;
- 3) особи, викликані на очну ставку, можуть ставити запитання одна одній;
- 4) слідчому забороняється оголошувати показання, які дали учасники очної ставки на попередніх допитах, до давання ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу [2, с. 12].

На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, що викликані на очну ставку, один одного і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за дачу завідомо неправдивих показань (ст.ст. 385, 384 КК України).

Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Першими допитуються сумлінні учасники даної слідчої дії. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, лише з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній.

Несумлінного учасника очної ставки доцільно допитувати першим у таких випадках:

- 1) коли слідчий вважає, що сумлінний учасник, почувши неправду, більш повно і аргументовано обґрунтує свою позицію;
- 2) коли показання несумлінного учасника можуть настільки обурити іншого допитуваного, що він повідомить слідству нові відомості;
- 3) коли несумлінний учасник просить про це, маючи за мету схилити до зміни показань на свою користь, а слідчий впевнений у протилежному і має намір використати ситуацію для одержання правдивих відомостей.

Недоцільно проводити очну ставку:

- між особами, які дають завідомо неправдиві показання;
- між обвинуваченими, які частково визнають свою вину і схильні змінити показання або негативно вплинути на інших учасників;
- між особами, із яких той, хто дає правдиві показання, перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника;

- коли один із учасників очної ставки відмовляється давати показання у присутності іншої особи [2, с. 199, 201].

При проведенні очних ставок між підозрюваними (обвинуваченими) застосовуються усі тактичні прийоми, що використовуються під час допитів. Але існують і інші, які доцільно застосовувати лише у проведенні очних ставок. Так, до таких тактичних прийомів можна віднести:

1) проведення перед очними ставками інших слідчих дій (наприклад, впізнання, обшуків, відтворення обстановки і обставин події) з метою впливу на стійкі негативні позиції злочинців;

2) повідомлення свідків, потерпілих та підозрюваних, які дають правдиві показання, про можливі труднощі психологічного характеру (погрози, залякування, шантажування, компрометація), що можуть виникнути під час проведення очної ставки, та надати рекомендації, які дозволять запобігти негативному впливу;

3) залучення до проведення очних ставок допоміжних осіб (слідчих, працівників оперативних підрозділів) з метою запобігання негативному впливу учасників один на одного, а також передачі певної інформації;

4) розташування допитуваних таким чином, щоб запобігти невербальному спілкуванню (наприклад, спиною до спини, допит через ширму тощо);

5) проведення серії очних ставок “за наростаючою силою” з особами, які дають правдиві показання;

6) втягнення допитуваних у суперечку з метою виявлення нових обставин, що мають значення для справи;

7) проведення очних ставок спочатку між особами, які виконували другорядні функції під час учинення злочинів;

8) надання дозволу підозрюваним (обвинуваченим) та їх захисникам ставити запитання особам, які дають правдиві показання, лише по закінченні очних ставок;

9) деталізація показань учасників очної ставки;

10) активізація пам'яті учасника, який добросовісно помиляється;

11) пред'явлення доказів з метою активізації пам'яті допитуваних осіб;

12) викриття неправди та інші.

З метою найбільш ефективного та якісного проведення очних ставок доцільно також використовувати такі тактичні рекомендації:

1. Необхідно визначати послідовність допитів, яка повинна зважуватись на користь осіб, чії показання підтверджуються іншими матеріалами справи і є достовірними.

2. Проводити очні ставки у прискореному темпі, що психологічно впливає на злочинців та зменшує можливості протидії. Окрім того, доцільно змінювати темп даної слідчої дії в залежності від слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Це, безумовно, підсилює вплив показань іншої сторони.

3. Під час очної ставки необхідно уважно спостерігати за поведінкою допитуваних з метою фіксації їх реакції на запитання, запобігання можливій змові між ними або негативному психологічному впливу одного з них на іншого. Якщо дана слідча дія вийшла з-під контролю слідчого, то її необхідно негайно зупинити або перервати.

4. Недоцільно проводити очні ставки між співучасниками на первісному етапі розслідування, а протиріччя в їх показаннях необхідно усувати іншими способами (зокрема, відтворення магнітофонного або відеозапису, пред'явлення фрагментів протоколів допиту тощо). Це зумовлено тим, що злочинці можуть, скориставшись навіть короткочасним контактом, обрати загальну лінію поведінки.

5. Постановка запитань один одному доцільна лише у тих випадках, коли під час очної ставки виникають нові протиріччя між підозрюваними (обвинуваченими). Їх вирішення може призвести до отримання нових важливих доказів, що мають суттєве значення для справи.

Отже, тактика проведення очних ставок багато у чому залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування. Тому залежно від цих обставин змінюються і тактичні особливості цієї слідчої дії.

Приклад: Так, під час викриття організованої злочинної групи, лідером якої був Ч., були затримані чотири її члени. Ч. не знав – якою доказовою базою володіє слідчий, хто є свідками злочинної діяльності групи і яку позицію обрали затримані її члени. Адвокати клопотали про проведення очних ставок між членами групи та свідками, але слідчий їх не задовольняв. Тому Ч. використав допомогу прокурора, який був на грошовому утриманні злочинної групи. Прокурор, виконуючи доручення лідера групи, дав слідчому вказівку провести очні ставки між затриманими членами групи та свідками. Оскільки вказівки прокурора є обов'язковими для слідчих (ст. 227 КПК України), такі слідчі дії були проведені. Після очних ставок усі затримані члени злочинної групи відмовилися від раніше даних показань, а показання свідків стали неповними [3, с. 199, 201].

В даному випадку очні ставки необхідно проводити у прискореному темпі, по завершенні яких кожна з допитаних сторін дотримується раніше даних показань. Тривале проведення очних ставок веде до розшифровки наявної доказової бази і сприяє передачі одним з її учасників іншим інформації щодо поведінки на досудовому слідстві.

М.В. Салтевський зазначає, що тактично грамотно проведена очна ставка, навіть якщо в її ході і не вдалося подолати істотних суперечностей в показаннях, повинна справити на несумлінного учасника психологічний вплив, розхитати його установку на неправду, допомогти слідчому перевірити правдивість показань учасників, глибше вивчити їх психологічні якості, намітити нові шляхи вирішення спірних питань [4, с. 373].

Висновок. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що очна ставка є однією з найскладніших слідчих дій. Якісне та ефективне проведення цієї слі-

дчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів і комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Глібок В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. Криміналістика: Підруч. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.
2. Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004.
3. За оперативними матеріалами УБОЗ УМВС України в Дніпропетровській області.
4. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підруч. – К., 2005.

Надійшла до редакції 07.12.2010

А.А. Благодир

кандидат юридичних наук

(Прикарпатський юридичний інститут Львівського державного університету внутрішніх справ)

УКД 343.132+343.143

ПРИМУСОВІ СЛІДЧІ ДІЇ

Стаття присвячена дослідженню актуальних теоретичних та практичних проблем застосування кримінально-процесуального примусу. На підставі аналізу норм чинного кримінально-процесуального законодавства та практики діяльності правоохоронних органів розглядаються спірні питання щодо застосування фізичного та психічного примусу під час провадження окремих слідчих дій.

Ключові слова: *заходи примусу, слідчі дії, процесуальний примус, психічний примус, фізичний примус, переконання.*

Статья посвящена исследованию актуальных теоретических и практических проблем применения уголовно-процессуального принуждения. На основе анализа норм действующего уголовно-процессуального законодательства исследуются спорные вопросы применения физического и психического принуждения во время проведения следственных действий.

Ключевые слова: *меры принуждения, следственные действия, процессуальное принуждение, психическое принуждение, физическое принуждение.*

Article is devoted to research on important theoretical and practical problems of application of criminal procedural coercive. The analysis of the current criminal procedure law and practice of law enforcement deals with controversial issues concerning the use of physical and psychological coercion during the proceedings of some investigation.

Keywords: *coercive measures, investigations, remedial*

coercion, psychological coercion, physical coercion, persuasion.

Постановка проблеми. Розвиток демократії в Україні передбачає створення надійного механізму захисту прав і свобод людини. В системі таких заходів, з огляду на те, що злочини є найбільш суспільно небезпечними посяганнями на права та свободи людини, одне із центральних місць займає діяльність щодо боротьби зі злочинністю.

Аналіз норм чинного кримінально-процесуального законодавства України та практики діяльності правоохоронних органів свідчить, що розкриття і розслідування злочинів тісно пов'язане із застосуванням заходів примусу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До різних аспектів застосування кримінально-процесуального примусу у своїх працях зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні процесуалісти. Проте ці питання потребують більш повного та всебічного вирішення.

Теоретичним піддрунтям статті стали наукові праці таких дослідників, як М.С. Алексєєв, Г.М. Ветрова, В.І. Галаган, А.Я. Дубинський, Н.В. Жогіна, З.З. Зінатулін, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Є.Г. Коваленко, З.Ф. Коврига, В.М. Корнуков, В.С. Кузмічов, Є.М. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, І.Л. Петрухін, В.В. Рожнова, М.В. Савицький, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, Ф.Н. Фактулліна, П.В. Цимбал, М.А. Чельцов, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко та ін.

Метою цієї статті є дослідження питань, пов'язаних із застосуванням органами дізнання, слідства і прокуратури примусу під час проведення окремих слідчих дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій літературі досить часто деякі слідчі дії відносять до заходів процесуального примусу, називаючи їх заходами забезпечення необхідних умов для встановлення істини або заходами досягнення мети судочинства, причому в такій якості розглядають різні процесуальні дії.

В основному різняться думки щодо належності тієї чи іншої слідчої дії до примусової. Н.В. Жогін та Ф.Н. Фактуллін вважають примусовими слідчими діями затримання підозрюваного, обшук, освідування, отримання зразків для експертного дослідження, виїмку [1, с. 256]. Згоду з цими авторами висловлює В.М. Корнуков [2, с. 25].

Інші науковці, крім названих, додають такі дії, як поміщення до медичного закладу для обстеження, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, проведення обшуку чи виїмки в приміщеннях дипломатичних представництв, накладення арешту на майно, відсторонення обвинуваченого від посади [3, с. 377; 4, с. 170].

Висловлювалась думка, що будь-яка слідча дія є примусовою. Така позиція обґрунтовується тим, що після прийняття слідчим рішення щодо провадження слідчої дії обов'язки її учасників, які сформульовані в законі

в загальному вигляді, персоніфікуються, стають конкретними обов'язками конкретних осіб. Учасники слідчої дії, які визначені слідчим, обмежуються в праві вільного вибору поведінки і потрапляють під загрозу відповідальності, яка може настати у разі відмови виконати вимоги кримінально-процесуального законодавства. Підкорення своєї поведінки волі держави немов породжує примусовий характер слідчої дії [5, с. 105].

Така позиція, на нашу думку, є не в повній мірі виправданою.

Право не може бути наслідком загального поняття про право. У системі правовідносин, в тому числі і кримінально-процесуальних, право однієї особи завжди породжує обов'язок іншій особі і навпаки. Будь-яка особа сама вибирає: підкорятися їй встановленому обов'язку чи ні. В разі відмови виконувати встановлений обов'язок передбачено застосування примусу.

Встановлюючи правила проведення слідчих дій, закон передбачає механізми їх належної реалізації. Слідча дія повинна спиратися на примус. Однак спиратися на примус не означає бути примусовою.

Коли слідчий приймає рішення щодо провадження конкретної слідчої дії, звичайно, він покладає на конкретну особу обов'язки, але це не означає, що він відразу застосовує примус. Очевидно, що процесуальна діяльність не може ґрунтуватися лише на примусі. Неодноразово зверталася увага на те, що примус повинен бути допоміжним методом стосовно переконання [6; 7, с. 205-210; 8; 9, с. 76-78]. Із цього приводу С.С. Алексєєв зазначає: «Покладення на особу юридичних обов'язків само собою в більшості випадків є достатньою підставою для того, щоб зумовлювати необхідну поведінку» [10, с. 22]. Такої ж позиції дотримується і І.Л. Петрухін, який на прикладі виклику свідка до слідчого слушно зауважує, що в кримінальному процесі існує можливість декількох варіантів поведінки його учасників – від добровільного виконання процесуальних обов'язків до застосування примусу [11, с. 42]. Це стосується вибору поведінки будь-якого іншого учасника процесу у зв'язку з проведенням слідчої дії.

У більшості випадків учасники слідчих дій добровільно виконують покладені на них законом обов'язки, а в деяких випадках вони зацікавлені у проведенні слідчої дії. Серед вивчених кримінальних справ нами не було виявлено жодного випадку проведення примусового огляду місця події, зокрема і огляду житла чи іншого володіння особи. Заперечують наявність випадків проведення примусового огляду місця події і опитані нами працівники органів досудового розслідування [12, с. 177-186].

На практиці, мабуть, такі випадки трапляються, однак їх частка мізерна. Такий стан свідчить про те, що власники квартир, з яких викрадено майно, зацікавлені в швидкому і якісному проведенні огляду. Проведення слідчої дії в такому випадку не пов'язано із застосуванням процесуального примусу. Це можливо в окремих випадках, у разі інсценування злочину.

С.А. Шейфер дотримується думки, що про примусовість слідчих дій свідчить логічно-структурний аналіз норм, які регулюють порядок

збирання доказів [5, с. 18-20]. Він зауважує, що норми в кожній слідчій дії утворюють специфічний (диференційований) кримінально-процесуальний інститут відповідно до загальної для всіх інститутів структури. Вона об'єднує: підстави провадження слідчої дії; правила, які безпосередньо регламентують поведінку слідчого та інших учасників слідчої дії; заходи примусу, які слідчий може застосувати, щоб спонукати учасників слідчої дії до виконання покладених на них обов'язків.

З такою аргументацією не можна повністю погодитися. Кримінально-процесуальна норма – це формально визначене загальне правило поведінки, що формулюється державою, має загальнообов'язковий характер і забезпечується державою [13, с. 37-38]. Будь-яка зобов'язуюча або забороняюча кримінально-процесуальна норма повинна мати санкцію – спеціальний засіб забезпечення зазначеного в диспозиції правила поведінки. Коли йдеться про невиконання кримінально-процесуальних приписів, спрямованих на отримання доказів, то їх невиконання обов'язково передбачає застосування санкції, тобто заходів примусу. Такий самий механізм діє і в разі порушення інших процесуальних норм. Однак застосування санкції не означає автоматичного визнання порушеного припису заходом примусу. Якщо виходити з позиції, що всі норми, забезпечені санкціями, є примусовими заходами, то можна дійти висновку, що вся кримінально-процесуальна діяльність є суцільним державним примусом.

Слід погодитися зі вченими, які дотримуються думки, що так званий об'єктивно-примусовий характер процесуальної дії, пов'язаний із обмеженням прав і свобод громадян, не є критерієм для віднесення цієї дії до заходів процесуального примусу [11, с. 44; 14, с. 18]. Будь-який учасник слідчої дії, якщо він не сприймає діяльність слідчого як примусову, не може вважати себе підданим примусу. Відповідно й інші особи не можуть стверджувати, що стосовно цієї особи застосовували передбачені законом заходи примусу.

Заходи примусу, передбачені в нормах кримінально-процесуального права, спрямовані лише проти тих осіб, які не хочуть добровільно виконувати встановлені правила (приписи закону). Це повністю стосується і норм, якими передбачено порядок проведення слідчих дій. Ці правила самі не є процесуальним примусом. Вони лише забезпечуються кримінально-процесуальним примусом у разі їх невиконання.

Слід зазначити, що прогалини, які мають місце у кримінально-процесуальному праві, негативно впливають на практику його застосування. Арістотель наголошує, що недоліки писаного закону допускаються іноді свідомо, коли не можна дати ніякого припису стосовно певного випадку, тому що визначення законодавця повинні відрізнитися характером загальності, а іноді проти волі, коли випадають із його поля зору [15, с. 137].

Кримінально-процесуальна діяльність – сфера правових відносин, в яких завдається найбільш суттєва шкода інтересам особи. Тому регулю-

вання цих відносин повинно здійснюватися державою найбільш досконало, уникаючи будь-яких неточностей, умовностей і прогалин.

Н.С. Карпов, аналізуючи суть слідчої помилки, звертає увагу на те, що відхилення від певних правил розслідування, перш за все від норм КПК, що регламентують діяльність слідчого як пізнавального, так і правозабезпечувального характеру, може призвести до недобору необхідної доказової інформації і в остаточному підсумку – до помилкового результату досудового розслідування [16, с. 163-164].

Недосконалість норм кримінального судочинства дає можливість застосовувати закон на свій розсуд, у тому числі і помилково. У літературі звертається увага на те, що творча свобода в юриспруденції не завжди приносить користь [17, с. 34-36].

У цілому, підтримуючи думку процесуалістів, які вважають, що вимога про усунення абсолютно всіх прогалин у кримінально-процесуальному праві в повному обсязі є нереальною і нездійсненою [18, с. 31], вважаємо, що можна і необхідно істотно покращити ситуацію.

Особливо небезпечною є недосконалість норм, якими регулюється порядок проведення слідчих дій. Заходи процесуального примусу істотно зачіпають інтереси громадян, тому важливим є питання правильного їх застосування всіма суб'єктами, які наділені повноваженнями вести кримінальне судочинство. На жаль, правила застосування процесуального примусу під час провадження слідчих дій у деяких випадках законодавчо не закріплені. Така ситуація часто призводить до того, що працівники органів досудового розслідування в аналогічних ситуаціях діють абсолютно по-різному. Як, наприклад, повинен учинити слідчий, якщо свідок або потерпілий ухиляються від проведення освідування? В законі (ст. 193 КПК) нічого не сказано стосовно примусу у разі відмови чи ухилення від освідування.

За даними проведеного нами соціологічного опитування слідчих, близько 80 % респондентів вважають, що примусове освідування як свідка, так і потерпілого неприпустимо. Решта (20 %) висловили думку, що примусовому освідуванню підлягають обидва суб'єкти [12, с. 177-186].

Висновки. На наш погляд, правила застосування примусу в кримінальному процесі повинні бути чітко виписані у відповідних нормах. Це дасть можливість працівникам органів досудового розслідування перед початком слідчої дії ознайомити учасників процесу не тільки з його метою, правилами проведення, правами і обов'язками, але і з наслідками ухилення від його проведення.

Прогалини кримінально-процесуального права щодо проведення слідчих дій і застосування примусу тлумачаться кожним прокурором, слідчим, особою, яка проводить дізнання, начальником органу дізнання, співробітником оперативного підрозділу самостійно (на свій розсуд). Таке тлумачення є досить довільним, а наслідки не завжди відповідають закону.

Передусім слід визначити, які види примусу застосовуються під час проведення слідчих дій. Примус у кримінальному процесі охоплює всі види впливу на учасників процесу, про що свідчить аналіз примусу, який застосовують під час провадження слідчих дій. Варто вважати пов'язаним із провадженням слідчих дій примус, що застосовують із метою покарання осіб за невиконання кримінально-процесуальних вимог (наприклад, притягнення свідка до кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК (ч. 1 ст. 71 КПК); притягнення свідка до кримінальної відповідальності за відмову давати показання за ст. 385 КК (ч. 2 ст. 71 КПК) тощо). У наведених випадках санкції за порушення кримінально-процесуальних норм містяться в КК та в КУпАП.

Загроза притягнення особи до кримінальної або адміністративної відповідальності не завжди дає належний ефект, передусім тому, що покарання відбувається за межами проведення слідчих дій і за межами кримінально-процесуального провадження у конкретній справі. Щодо примусу, який застосовує безпосередньо особа, уповноважена провадити розслідування злочину з метою забезпечення провадження слідчих дій, то такий примус може бути застосований лише в рамках кримінально-процесуальної діяльності.

Існують різні види власне кримінально-процесуального примусу, зокрема грошове стягнення, відводи, скасування рішень (постанов), усунення від участі у справі тощо. Стосовно забезпечення проведення слідчих дій, коли особа добровільно відмовляється виконувати вимоги закону, то арсенал засобів досить обмежений – фізичний та психічний примус або переконання. Інших способів забезпечення проведення слідчої дії чинним кримінально-процесуальним законодавством не передбачено, а отже, не існує.

Бібліографічні посилання

1. *Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н.* Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М., 1965.
2. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. – Саратов, 1978.
3. *Коваленко Є.Г., Малярєнко В.Т.* Кримінальний процес України: Пдруч. – К., 2006.
4. Уголовный процесс: Учеб. / под ред. проф. К.Ф. Гуценко. – М., 1997.
5. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М., 1981.
6. *Аленин Ю.П.* Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одесса, 2002.
7. *Рожнова В.В.* Переконавання і примус як форми взаємопорозуміння та взаємодії державних органів з населенням під час розслідування кримінальних справ // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірн. наук. статей. – Донецьк, 2000. – № 2. – С. 205–210.
8. *Удалова Л.Д.* Психологічні основи пред'явлення для впізнання: Монограф. – К., 1998.
9. *Черняк Н.П.* Використання методів психологічного впливу при попередженні й розкритті злочинів // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Удосконалення діяльності ОВС України з попередження і розкриття злочинів» (м. Запоріжжя, 2 лист. 2007 р.). – Запоріжжя, 2007. – С. 76–78.
10. *Алексеев С.С.* Социальная ценность права в советском обществе. – М., 1971.
11. *Петрухин И.Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. – М., 1985.
12. *Благодир А.А., Ляш А.О.* Застосування примусу під час провадження слідчих дій: Навч. посіб. – К., 2010. – С. 206–209.

13. Кузмичов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрямки удосконалення: Монограф. – К., 2005.
14. Шадрин В.С. Процессуальное принуждение и убеждение при производстве следственных действий // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования: Сборн. науч. тр. – Волгоград, 1987.
15. Античные риторика: Собр. текстов, ст. / коммент. и общ. ред. А.А. Тахо-Годи. – М., 1978.
16. Карпов Н.С. Поняття і зміст помилок у слідстві // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 5. – С. 159–167.
17. Забигаило В.К. Проблема «Пробелов в праве». – К., 1974.
18. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: Підруч. – К., 2004.

Надійшла до редакції 14.12.2010

А.Л. Василюк

аспірант

(Національна академія
Служби безпеки України)

УДК 343.34

ПРОТИДІЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ ЯК ЗАВДАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовані напрямки вдосконалення діяльності правоохоронних органів із протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Ключові слова: правоохоронні органи, незаконний обіг, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсорів.

Проанализированы пути усовершенствования деятельности правоохранительных органов по противодействию незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.

Ключевые слова: правоохранительные органы, незаконный оборот, наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры.

There is the analysis of ways of improvement of law-enforcement bodies` activity concerning the counteraction of illegal circulation of drugs, psychotropic and precursors.

Key words: law-enforcement bodies`, illegal circulation, drugs, psychotropic, precursors.

Постановка проблеми. Організована злочинність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, на сьогоднішній день становить серйозну загрозу національній безпеці України та все більше набуває глобальніших масштабів, організованих форм і вже не є проблемою окремої держави чи навіть регіону. Згідно з даними Європейських правоохоронних інституцій, Україна за останні 10 років перетворилася на Європейський Афганістан та експортує як сирови-

ну, так і похідні наркомістких рослин на територію Західної Європи, колишніх країн Радянського Союзу та Причорномор'я. На сьогодні сформовані внутрішньорегіональні осередки виготовлення та збуту «традиційних українських наркотиків», окремі з яких входять до складу транснаціональних злочинних угруповань, що спеціалізуються на контрабанді похідних маку та конопель за межі території нашої держави. Транснаціональний наркобізнес не знає національних кордонів, а тому зусиллями лише окремих держав неможливо протидіяти цьому суспільно небезпечному явищу. Ось чому ефективність боротьби із даною проблемою напряду залежить від досконалості механізму правоохоронної діяльності.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державний митний комітет України, Державна прикордонна служба України, центральний орган виконавчої влади у сфері охорони здоров'я України та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» до органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, належать: органи внутрішніх справ України, Служби безпеки України, органи прокуратури України, митні органи, органи Державної прикордонної служби України, органи державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори, розвідувальний орган Міністерства оборони України, Служба зовнішньої розвідки України [1].

Однак цей механічний поділ функцій зовсім не свідчить про те, що інтереси цих органів, служб і їхніх співробітників, які вирішують спільні завдання, ніколи не перетнуться при вжитті різних заходів, у пошуках тих самих суб'єктів, фіксації інформації кримінального чи розвідувального характеру тощо. Тому підрозділи різних відомств по боротьбі з організованою злочинністю мають функціонувати не ізольовано, а в рамках комплексної діяльності відомств (органів), у безпосередньому й опосередкованому взаємозв'язку і взаємодії.

Метою даної статті є проведення аналізу діяльності правоохоронних органів з протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також формування пропозицій стосовно шляхів її вдосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематику співробітництва правоохоронних органів України у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності, зокрема міжнародному наркобізнесу, у своїх наукових працях піднімали

О.М. Бандурка, В.О. Глушков, С.Ф. Денисов, І.В. Пшеничний, П.П. Сердюк, Є.Д. Скулиш, В.А. Тимошенко, Ю.С. Шемшученко, Т.Д. Момотенко, О.О. Лойф, І.М. Гриненко та інші вчені.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 4 та 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів і зловживанню ними» [2] аспекту протидії транснаціональному наркобізнесу притаманно використання сучасних методів ведення оперативно-розшукової діяльності, таких як оперативна закупка та контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (у діючих нормативно-правових актах також використовується термін «контрольоване постачання» та «оперативна закупівля»).

Проведення операцій із застосуванням зазначених гострих методів вимагає додаткової ретельної підготовки, системної організації наявних в правоохоронних органах сил та засобів. Вони є загальновизнаними, найбільш ефективними заходами, спрямованими на ліквідацію каналів контрабанди наркотиків, виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності причетних до їх функціонування осіб.

Контрольована поставка (далі – КП) – це метод, за якого допускається вивезення, провезення або ввезення на територію однієї або декількох держав незаконних або таких, що викликають підозри, партій вантажу з відома та під наглядом їхніх компетентних органів з метою розслідування будь-якого злочину і виявлення осіб, які беруть участь у вчиненні цього злочину [3]. Це практично єдиний і найбільш ефективний метод, який дає можливість вийти на керівні структури наркобізнесу, виявити нелегальні канали переміщення наркотиків, їх вилучення, а також осіб, причетних до зазначеної протиправної діяльності.

Поряд із цим метод КП як один із активних засобів боротьби з міжнародною наркомафією закріплений у Конвенції Організації Об'єднаних Націй 1988 р. «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин», ратифікованій Постановою Верховної Ради України № 1000-12 від 25.04.1991 р. [4].

В Конвенції, зокрема, зазначається, що з метою боротьби з незаконним обігом наркотиків «допускається ввезення, транспортування чи вивезення на територію однієї чи кількох країн незаконних або підозрілих партій наркотичних засобів, психотропних речовин і таких, що входять до таблиць № 1 і № 2, додатку до цієї Конвенції, чи речовин, що їх заміняють, з відома та під наглядом їхніх компетентних органів ... ». Ратифікація Українською РСР у 1989 р. цієї Конвенції ООН надала вітчизняним правоохоронним органам необхідні законні підстави для здійснення контрольованої поставки, а також створила відповідні передумови для співробітництва зі спецслужбами інших країн у справі підготовки й проведення спільних

контрольованих поставок.

Суть цього методу полягає у вилученні з контейнерів (багажу) наркоматеріалів і заміні їх замаскованим під контрабанду вантажем. Далі цей контейнер (багаж) із псевдонаркотиками, за загально встановленим порядком, під контролем спецслужби доставляється адресату.

У випадку доцільності приймається рішення про затримку адресата «на гарячому», або поширення легенди про «зрадництво», або підміну наркотиків співучасниками наркоугруповання, що безпосередньо відправляли чи супроводжували вантаж.

Особливо результативним є метод КП при виявленні незаконних операцій із прекурсорами і основними хімічними речовинами, що використовуються для виробництва синтетичних наркотиків. Прослідкувавши за допомогою оперативних засобів їхній шлях від виробника до споживача, спецслужби одержують реальну можливість не тільки виявити всіх учасників наркоугруповання, викрити механізм злочину, а і вийти на підпільну лабораторію, у якій із хімічних речовин виробляються наркотики або психотропні препарати.

Досвід свідчить, що реальних результатів у боротьбі з незаконним обігом наркотиків можна досягти, у першу чергу, за умови співробітництва з компетентними службами іноземних держав. У процесі підготовки і здійснення КП важливе значення має координація дій спецпідрозділів СБ України, митних, слідчих органів внутрішніх справ України і держбезпеки та компетентних органів країн-учасниць СНД, а також іноземних держав, що беруть участь в операції.

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [1] серед основних напрямів боротьби з організованою злочинністю у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів визначив організацію міжнародного співробітництва, що ґрунтується на нормах міжнародного права і чинного законодавства України, міждержавних і міжурядових договорах, двосторонніх відомчих угодах (ст. 6-7). Такі ж положення містять і інші нормативні акти, а саме: Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [2], розпорядження Кабінету Міністрів України № 26-р від 24 січня 2002 р. «Про концепцію реалізації державної політики у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-2010 рр.» [5], Програма реалізації державної політики у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 рр., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 877 від 4 червня 2003 р. [6], Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі із злочинністю, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 497 від 31 березня 1999 р. [7], Угода про співробіт-

ництво держав-учасниць СНД у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів [8] тощо.

Але водночас здійснення цього методу органами СБ і МВС України вимагає додаткового законодавчого закріплення.

Однією з проблем нормативного регулювання боротьби з міжнародним наркобізнесом у більшості країн СНД, у т.ч. Україні, є неповна узгодженість правових основ контрольованої поставки як методу виявлення осіб, що беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів, окресленому у Віденській конвенції ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних і психотропних засобів» 1988 р. і кримінальному законодавстві країн Співдружності. В останньому необхідно узгодити положення щодо здійснення оперативного контролю за наркотичними речовинами, що переміщуються при проведенні контрольованої поставки, зокрема стосовно можливості заміни кур'єра, звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що беруть участь у проведенні КП й оперативної закупки.

На нашу думку, ще однією проблемою в окресленій сфері є політичне лобіювання легалізації наркотиків. Це можна розглянути на прикладі наркозамісної терапії за допомогою засобу «метадон», згідно з якою на 2009 р. для лікування наркозалежних осіб, за «сприянням» різних представників владних структур, на територію України хотіли ввезти 459 кг наркотичного засобу – метадону, тоді як реальна у ньому потреба становила 253 кг. Отже, майже половина зазначеного наркотику повинна була потрапити в незаконний обіг.

Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів і зловживанню ними» надає право співробітникам оперативних підрозділів Служби безпеки України і МВС України проводити операції з придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів – так звані *оперативні закупки*. Питання, пов'язані зі здійсненням даного заходу, регламентуються спільною Інструкцією про порядок проведення оперативної закупівлі та контрольованого постачання предметів, товарів і речовин, у тому числі заборонених до обігу у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності.

У процесі проведення оперативної закупки в ролі покупців можуть виступати гласні і негласні працівники органів внутрішніх справ і держбезпеки, а також особи, що конфіденційно співробітничать із ними на добровільній основі. У останньому випадку вони повинні бути спроможними виконати поставлене завдання в межах чинного законодавства і без шкоди для свого здоров'я.

Боротьба з міжнародним наркобізнесом може бути ефективною лише за умови чіткої політичної волі, спрямованої на протидію цьому протиправному явищу, наявність якої послідовно демонструється українською державою як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Наша держава першою серед інших учасників СНД прийняла за-

конодавство, спрямоване на боротьбу з незаконним обігом наркотиків, яке відповідає положенням норм міжнародного права. Таким чином, українська держава встановила особливий правовий режим обігу наркотичних засобів, складовими частинами якого є державний контроль за операціями із такими підконтрольними речовинами, спеціальний перелік наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, обмеження на їх використання лише окремими видами та тільки з метою задоволення медичних і наукових потреб, контроль за їх обігом. Однак цих зусиль на сьогоднішній день не достатньо.

Україна активно також підтримує ініціативи міжнародної спільноти щодо боротьби з транснаціональним наркобізнесом. Вона виступає стороною всіх трьох конвенцій ООН, що регулюють питання обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. За українською ініціативою Генеральна Асамблея ООН у 1990 р. прийняла Політичну Декларацію та Всесвітню програму дій, оголосивши 90-і рр. десятиріччям боротьби з незаконним виробництвом та розповсюдженням наркотичних засобів і психотропних речовин.

Варто зазначити, що одним із ініціаторів прийняття Конвенції 1988 р., ратифікованої Україною в 1991 р., також була наша держава. Адже наркобізнес несе у собі загрозу інтересам держави транснаціонального характеру. Його характер виходить за рамки державної безпеки і набуває загальнопланетарного значення.

Це явище є одним із факторів, що визначає внутрішню та зовнішньополітичну стратегію держави та передбачає реалізацію заходів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Жодна з країн не є імунною до наркоторгівлі та інших форм організованої злочинності; в оцінці ролі певних держав часто застосовувалися такі терміни, як «наркодержава» чи «злочинна держава», хоча слід поставити питання, якою є відповідальність країн – споживачів наркотиків, адже саме споживання наркотиків у розвинутих країнах створює умови для існування наркосиндикатів.

Дієва система політичної влади створює низку переваг, одною з яких є безпека – збереження основних життєвих цінностей людей, які живуть у даному суспільстві. Безпека має особистий вимір, формує систему підтримки влади людиною. В її межах вона відчуває себе захищеною.

Невід'ємною частиною національної безпеки є суспільна безпека. До її сфери належать ті суспільні відносини, що пов'язані із запобіганням та усуненням загрози для життя та здоров'я людей, їх власності. Вона органічно пов'язана із особистою безпекою громадян та суспільства в цілому.

Проблема безпеки людини у сучасній Україні є настільки важливою, що без її вирішення втрачають зміст соціально-економічні та політичні реформи. Вона викликає глибоке занепокоєння не тільки юристів-практиків, представників органів влади, а й усіх громадян. Безпеку людини не можна сприймати спрощено як правову категорію,

пов'язану виключно з усуненням фізичного впливу на особу. Вона передбачає більш широке розуміння як всебічна захищеність та гарантія правового статусу людини у суспільстві. Організовані злочинні угруповання, використовуючи територію нашої держави та її економічний потенціал у своїх цілях, злочинно експлуатуючи українських громадян, становлять безпосередню загрозу національній безпеці як на рівні держави, так і кожної окремої людини.

За всіма ознаками наркоспоживання усередині країни і зважаючи на часті випадки контрабанди героїну і кокаїну для потреб українського наркотичного ринку, відбувається так звана «друга хвиля» наркотизації, яка викликана вже не тільки внутрідержавним наркобізнесом, а й транскордонним.

Окрім цього, саме постачання наркотиків до країни можна розцінювати як акцію безпосереднього удару по її національній безпеці, адже відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» на сучасному етапі однією з основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві є незаконне ввезення наркотичних засобів [9]. Так, протягом 1997-2009 рр. Службою безпеки України з незаконного обігу було вилучено: героїну – 938,64 кг, кокаїну – 977,87 кг, синтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин – 275,13 кг, марихуани та коноплі – 58189 кг, сурогатних опіатів – 887,95 кг, прекурсорів – 2942,81 тонни. Загальна «ринкова вартість» вилучених наркотичних засобів та психотропних речовин перевищує мільярди гривень.

За оцінками ООН, країна, у якій 7 % населення вживають наркотики, знаходиться у критичному стані, а її подальше існування – під загрозою. Враховуючи, що кількість людей, які вживають «важкі» наркотики, щороку збільшується на 10 %, така загроза стає реальністю для все більшої кількості держав. На сьогодні, за даними того ж Міжнародного комітету по контролю за наркотиками (далі – МККН) ООН, наркотичні засоби вживали чи вживають до 1 млрд осіб в усьому світі. Сьогодні 2/3 злочинів, що вчиняються у великих містах країн Заходу, так чи інакше пов'язані з наркотиками. Прибутки, отримані від наркототорговлі, інвестуються у різні галузі легальної економіки і мають значний вплив на фінансові процеси, політику цілої низки країн, у тому числі й економічно розвинутих. Наркомафія, що присвоює собі 90-95 % від ринкової вартості наркотика, концентрує у своїх руках монополізований ринок, виводить із-під правового контролю за межі легального бізнесу значні фінансові капітали. Наркогроші забезпечують безмежну владу у тіньовій економіці. За даними МККН ООН, гроші, отримані від наркобізнесу, забезпечують 70 % всіх прибутків кримінальних організацій. Таким чином, все суспільство у цілому стає потенційними жертвами наркозлочинності. Проблемою номер один стає вже не стільки наркоманія, скільки загроза демократії з боку

транснаціональних наркоугруповань, під загрозою не тільки здоров'я наркоманів, а й усього суспільства в цілому, зокрема, функціонування економіки, корумпованої наркодоларами, політичних та інформаційних інституцій, також вразливих для наркокорупції та впливу наркомафії.

У минулому у низці країн наркомани вважалися злочинцями. У наші дні більшість країн проводить різницю між наркоманами та торговцями наркотиками.

Оскільки зловживання наркотиками обумовлено наявністю як попиту, так і пропозиції, необхідно не тільки контролювати виробництво та розповсюдження наркотиків, а й вживати заходи, спрямовані на скорочення ринку наркотиків шляхом зменшення споживацького попиту на ці речовини. У програмах зі скорочення попиту слід враховувати фактори, що визначають схильність людей до вживання наркотиків. Слід враховувати, що за умов кризового суспільства людину до вживання наркотиків може підштовхувати не лише потяг до отримання специфічного задоволення, а й емоціональний дефіцит, проблема якого вирішується за рахунок залучення до субкультури наркоманів. Ці чинники необхідно враховувати при розробці заходів із профілактики, які мають бути орієнтовані на зміну поглядів осіб – потенційних споживачів. Обмеження попиту ускладнюється поширенням інформації, яка фактично сприяє поширенню зловживання наркотиками. У багатьох випадках така інформація може розцінюватися як публічне схиляння до вживання наркотиків.

Висновки. Підводячи підсумки, на нашу думку, слід зазначити, що складовою боротьби з наркобізнесом повинно слугувати вироблення адекватних заходів протидії політичному лобіюванню легалізації наркотиків (на прикладі наркозамісної терапії на основі метадону). Подібним прагненням окремих представників владних структур варто протиставити переконливі аргументи і чітко вказати на ті численні проблеми, що можуть з'явитися у результаті декриміналізації неконтрольованого обігу наркотиків. Найбільш дієвою формою профілактики у довгостроковому плані є сприяння виробленню негативного ставлення до зловживання наркотиками з метою формування домінуючої культурної традиції неприйняття цих речовин, так само як подібне ставлення до тютюну у деяких країнах призвело до суттєвого зниження рівня його споживання.

Бібліографічні посилання

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // ВВР. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
2. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 р. // ВВР. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. (Конвенцію ратифіковано із застереженнями і заявами Законом № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004) // <http://www.un.org/> (офіційний інформаційний сервер ООН).

4. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних і психотропних засобів: Конвенція ООН 20 грудня 1988 р. // ВВР. – 1991. – № 24. – Ст. 277.
5. Про концепцію реалізації державної політики у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-2010 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 січня 2002 р. № 26-р // <http://www.rada.gov.ua/> (офіційний інформаційний сервер Верховної Ради України).
6. Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України № 877 від 4 червня 2003 р. // <http://www.rada.gov.ua/> (офіційний інформаційний сервер Верховної Ради України).
7. Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі зі злочинністю від 25 листопада 1998 р. (Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 497 від 31 березня 1999 р.) // <http://www.rada.gov.ua/> (офіційний інформаційний сервер Верховної Ради України).
8. Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів від 30 листопада 2000 р. // <http://www.rada.gov.ua/> (офіційний інформаційний сервер Верховної Ради України).
9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

Надійшла до редакції 10.06.2010

І.В. Єна

старший викладач

(Запорізький національний університет)

УДК 343.436 : 347.963

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

У статті визначається та аналізується поняття кримінального переслідування як функції кримінального процесу, що виконується стороною обвинувачення з метою встановлення події злочину, викриття, засудження та покарання особи або осіб, винних у вчиненні злочину.

Ключові слова: *кримінально-процесуальна компетенція, прокурор, кримінально-процесуальна функція, кримінальне переслідування.*

В статье определяется и анализируется понятие уголовного преследования как функции уголовного процесса, выполняемой стороной обвинения, с целью установления события преступления, изобличения, осуждения и наказания лица или лиц, виновных в совершении преступления.

Ключевые слова: *уголовно-процессуальная компетенция, прокурор, уголовно-процессуальная функция, уголовное преследование.*

In article the concept of criminal prosecution as the function of criminal trial which are carried out by the party of charge, for the purpose of an establishment of event of a crime, to exposure, condemnation and punishment of the person or the persons guilty of commission of crime is defined and analyzed.

Keywords: *the criminally-remedial competence of the public prosecutor, the public prosecutor, criminally-remedial function,*

criminal prosecution.

Постановка проблеми. Реформування кримінального судочинства, що триває на сучасному етапі розвитку держави, та побудова його на засадах змагальності та рівності сторін впливає на обсяг повноважень та роль прокурора як учасника кримінального процесу.

Конституція України (ст. 129) та Кримінально-процесуальний кодекс України (ст. 161) проголосили принцип змагальності сторін, поклавши на сторону обвинувачення обов'язок здійснювати кримінальне переслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема ефективності кримінального переслідування завжди привертала увагу як українських, так і російських науковців і юристів-практиків. Дослідженню сутності кримінального переслідування присвятили свої роботи М.С. Строгович, М.О. Чельцов, М.В. Косюта, О.М. Ларін, Ю.В. Долежан, Л.Г. Ліфанова, Н.Д. Сухарева, О.Я. Баєв, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатуллін, Р.Д. Рахунов, В.С. Зеленецький та інші.

Між тим у сучасній літературі поняття та сутність кримінального переслідування є недостатньо вивченими та дискусійними. Монографія М.С. Строговича присвячена кримінальному переслідуванню в радянському кримінальному процесі, була видана ще у 1951 році і, звісно, застаріла. Сучасна теорія кримінального процесу не містить окремого докладного дослідження даної теми, а статті у журналах, параграфи у підручниках та монографіях не враховують реалії сьогодення. Саме цим обґрунтовується актуальність обраної теми.

Метою даної статті є визначення, на підставі дослідження існуючих поглядів вчених-процесуалістів та положень кримінально-процесуального законодавства України (в тому числі перспективного) та інших пострадянських держав, сутності, цілей кримінального переслідування та ролі прокурора у його здійсненні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні „кримінальне переслідування” – поняття відоме усьому світу, закріплене міжнародним правом у конституціях та інших нормативних актах ряду держав (наприклад Вірменії, Казахстані, Азербайджані, Росії, Бельгії, Португалії, Греції тощо).

Необхідно відзначити, що термін „кримінальне переслідування” активно вживається в процесуальній літературі ще з дореволюційних часів, хоча автори не однаково визначають зміст кримінального переслідування й по-різному співвідносять його з поняттям обвинувачення.

Так, наприклад, термін "судове переслідування" містився в ст. 1, 2, 5 Уставу кримінального судочинства 1864 р., а ст. 9 КПК РРФСР 1923 р. передбачала обов'язок прокурора по порушенню кримінального переслідування перед судами й слідчими органами по будь-якому злочину, який було скоєно та за який передбачалося покарання.

У чинному законодавстві України термін „кримінальне переслідування” не використовується, а говориться лише про функцію обвинувачення. Спроба законодавчого закріплення цього терміна розпочата в проектах КПК України. Так, у проекті КПК України № 1233 під кримінальним переслідуванням розуміється процесуальна діяльність, яка здійснюється прокурором, а у деяких випадках і потерпілим, його законним представником чи представником з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину. В попередніх проектах КПК України кримінальне переслідування визначалось як „процесуальна діяльність, яка здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття винного у вчиненні злочину” (проект КПК України № 3456-1) та „процесуальна діяльність, яка здійснюється з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину” (проект КПК України № 3456-д).

Хоча необхідно зазначити, що в останньому проекті КПК, підготовленому Міністерством юстиції України та поданому на розгляд Кабінету Міністрів у листопаді 2009 року, термін „кримінальне переслідування” взагалі не використовується [1].

Порівнюючи ці визначення, можна дійти висновку, що в загальних рисах їх зміст збігається, але є і деякі суттєві відмінності.

Так, згідно із проектом КПК України № 3456-1 кримінальне переслідування здійснюється стороною обвинувачення, до якої належать прокурор, слідчий, особа, яка здійснює дізнання, начальник слідчого підрозділу, начальник органу дізнання, потерпілий та його представник, цивільний позивач та його представник (п. 39 ст. 6. проекту). Таким же шляхом пішли й російські законодавці та в п. 47 ст. 5 КПК РФ до сторони обвинувачення віднесли тих же суб'єктів.

У проекті КПК України № 3456-д взагалі прямо не вказано, хто здійснює функцію кримінального переслідування, хоча п. 46 ст. 6 проекту до сторони обвинувачення відносить тільки прокурора, потерпілого і його представника, цивільного позивача і його представника, виключивши слідчого, особу, яка здійснює дізнання, начальника слідчого підрозділу, начальника органу дізнання.

Ще далі пішли розробники проекту КПК України № 1233 і, розглядаючи поняття „кримінального переслідування”, вказали, що цю діяльність повинен здійснювати тільки прокурор, а у деяких випадках – потерпілий, його законний представник чи представник. Стороною ж кримінального провадження з боку обвинувачення розробники цього проекту називають прокурора, потерпілого і його представника, цивільного позивача та його представника.

Необхідно відзначити, що слідчий, особа, яка здійснює дізнання, начальник слідчого підрозділу та начальник органу дізнання за чинним кримінально-процесуальним законодавством України виконують функцію кримінального переслідування. Прямо про це в законі не говорить-

ся, але аналіз окремих положень КПК свідчить саме про кримінальне переслідування, як про основний напрямок діяльності цих органів (органи досудового слідства та дізнання доказують подію злочину та винність у ньому обвинуваченого – пункти 1 і 2 ст. 64 КПК; орган дізнання без погодження із судом затримує підозрюваного у вчиненні злочину – ст. 106 КПК; слідчий без погодження із судом затримує осіб за підозрою у вчиненні злочину – ст. 115 КПК, застосовує запобіжні заходи – ст. 165 КПК, складає обвинувальний висновок – ст. 223 КПК). До такого ж висновку приводять і результати аналізу положень відомчих нормативно-правових актів, що стосуються діяльності органів досудового слідства. Так, у п. 1.2. Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості (затв. наказом МВС України № 458 від 30 квітня 2004 р.) зазначено, що органи досудового слідства МВС України зобов'язані розкривати злочини, тобто збирати докази вини особи, яка вчинила злочин, з метою притягнення її до кримінальної відповідальності та відшкодування збитків, завданих злочинною діяльністю.

У проекті КПК України № 3456-1 слідчого цілком справедливо було віднесено до сторони обвинувачення (п. 48 ст. 6). Ухвалення цього положення зняло б питання про те, яку саме функцію виконує слідчий у кримінальному процесі. Але в проектах КПК України № 3456-д та № 1233 роль слідчого зведена нанівець. Всі найважливіші кримінально-процесуальні рішення під час досудового провадження (про порушення кримінального провадження; про притягнення як обвинуваченого, про складання обвинувального висновку) буде приймати прокурор (ст. 32 проектів).

З цього приводу хотілося б зазначити, що деякі положення проекту КПК України № 1233 суперечать тому положенню, що кримінальне переслідування покладене тільки на прокурора, а у деяких випадках на потерпілого, його законного представника чи представника. Так, у п. 2 ст. 617 проекту вказано, що шкода, завдана особі внаслідок кримінального переслідування, відшкодовується державою у повному обсязі, незалежно від вини органу дізнання, особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду. Виникає запитання: яку шкоду внаслідок кримінального переслідування можуть завдати особі орган дізнання, особа, яка здійснює дізнання, слідчий, суддя або суд, якщо вони не є суб'єктами проведення такої процесуальної діяльності як кримінальне переслідування? Таке ж суперечливе положення міститься і в проекті КПК України № 3456-д (ст. 618).

Як слушно зазначив Л.М. Лобойко, віднесення до компетенції прокурора прийняття рішення про порушення кримінальної справи може бути виправдане необхідністю виконання вимоги п. 2 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи (Rec. (2000) 19 від 6 жовтня 2000 року) державам-членам Ради Європи щодо ролі державної про-

куратури у системі кримінального судочинства, згідно з якою «у всіх системах кримінального судочинства державні прокурори приймають рішення про порушення або продовження кримінального переслідування». Виправданим є складання прокурором обвинувального висновку, а от порушення кримінального провадження і пред'явлення прокурором обвинувачення видається зайвим [2, с.150].

Кримінальне переслідування в проектах КПК України не визначено як кримінально-процесуальна функція – до їх числа віднесена функція обвинувачення (ст. 20 проектів КПК), хоча самого поняття функції обвинувачення ні діючий КПК України, ні проекти КПК не дають. У п. 36 ст. 6 проекту КПК України № 1233 обвинувачення розглядається як правовий інститут, що полягає в твердженні уповноваженого органу чи особи про вчинення певною особою злочину, пред'явлене у встановленому Кодексом порядку.

Функцію обвинувачення прийнято розглядати як процесуальну діяльність уповноважених на те органів і осіб, спрямовану на викриття особи у скоєнні злочину, для того щоб забезпечити в остаточному підсумку осуд винного й застосування до нього справедливого покарання [3, с. 44; 4, с. 190; 5, с. 60].

Одним з розповсюджених поглядів, висловлених ще в 1912 р. І.Я. Фойницьким [6, с. 3–6], а потім підтриманим М.С. Строговичем [7, с. 65], є ототожнення понять „кримінальне переслідування” й „обвинувачення”. Дана позиція зазнавала критики не тільки за те, що немає необхідності позначати різними термінами ту саму діяльність, але також і за те, що при подібному підході за рамками обвинувальної функції залишається, зокрема, діяльність з викриття особи до пред'явлення їй обвинувачення. Представляється, що поняття „кримінальне переслідування” й „обвинувачення” співвідносяться як загальне й окреме [8, с. 214–215; 9, с. 69–70].

У число трьох основних кримінально-процесуальних функцій входить кримінальне переслідування. Зміст цієї функції утворює діяльність учасників кримінального судочинства з боку обвинувачення, яка реалізується спочатку у викритті особи, що скоїла злочин, потім здобуває форму підозри, і нарешті – обвинувачення.

Виходячи зі змісту „кримінального переслідування”, яке міститься в проектах КПК України, ми можемо зробити висновок, що кримінальне переслідування, як діяльність, включає в себе систему будь-яких дій та рішень, передбачених кримінально-процесуальним законом, що здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину. Ті ж дії та рішення, що здійснюються судом або стороною захисту, не є проявом кримінального переслідування.

Згідно з п. 26 ст. 6. проекту КПК України № 1233 „кримінальне переслідування – це процесуальна діяльність, яка здійснюється прокурором, а

у випадках, передбаченим цим Кодексом – і потерпілим, його законним представником чи представником з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину”. Тобто зазначена діяльність застосовується відносно конкретної особи, винної у вчиненні злочину.

У проекті КПК України № 1233 обвинувачення виступає в двох значеннях: як кримінально-процесуальна функція (ст. 20) та як твердження уповноваженого органу чи особи про вчинення певною особою злочину, пред’явлене у встановленому Кодексом порядку (п. 36 ст. 6 проекту). Аналогічні твердження містяться і в попередніх проектах КПК України. На нашу думку, таке поєднання понять не зовсім вдале. З метою виключення двоїстого розуміння обвинувачення, а також для відмежування цього поняття від „кримінального переслідування”, і в законі, і в теорії кримінального процесу необхідно іменувати дану кримінально-процесуальну функцію кримінальним переслідуванням.

У теорії момент, з якого починається кримінальне переслідування, однозначно не позначений.

Наприклад, у КПК Росії закріплено положення, що кримінальне переслідування пов’язано з переслідуванням конкретної особи, підозрюваного або обвинуваченого у скоєнні злочину (п. 55 ст. 5 КПК РФ). Якщо поняття кримінального переслідування досліджувати в системі з іншими нормами КПК РФ, зокрема тими, що визначають процесуальне положення підозрюваного та обвинувачуваного, то очевидно кримінальне переслідування починається з моменту: а) порушення кримінальної справи відносно конкретної особи; б) затримки особи по підозрі в скоєнні злочину; в) застосування до особи запобіжного заходу до пред’явлення обвинувачення; г) залучення особи в якості обвинувачуваного.

Згідно ж зі ст. 31 проекту КПК України № 1233 „прокурор здійснює кримінальне переслідування у досудовому провадженні при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, які провадять дізнання чи досудове слідство...”. Досудове ж провадження розуміється як „попередня перевірка заяви, повідомлення чи іншої інформації про злочин і досудове розслідування” (п. 13. ст. 6 проекту КПК № 1233). Аналогічні положення закріплені і в попередніх проектах КПК України. Тобто кримінальне переслідування, згідно з проектами КПК України, починається на стадії попередньої перевірки заяви, повідомлення чи іншої інформації про злочин.

Проте навряд чи правильно безмежно розширювати дане поняття. Так, деякі російські автори відносять до кримінального переслідування діяльність, що здійснюється не тільки на стадії порушення кримінальної справи, а навіть і непроцесуальну діяльність, що передує складанню рапорту про виявлення злочину [10, с. 37]. На нашу думку, кримінальне переслідування – діяльність процесуальна й тому за рамками кримінального судочинства (наприклад, при виконанні оперативно-розшукової або адміністративної діяльності) існувати не може. Якщо ж розглядати

кримінально-процесуальну діяльність на стадії попередньої перевірки заяви, повідомлення чи іншої інформації про злочин, то її призначення полягає не у викритті особи, що скоїла злочин, а лише у встановленні необхідних передумов для початку провадження по кримінальній справі, у т.ч. і для здійснення кримінального переслідування.

Таким чином, на нашу думку, кримінальне переслідування починається з моменту порушення кримінальної справи. На стадії досудового провадження кримінальному переслідуванню властиві кілька форм: порушення кримінальної справи; вжиття заходів по встановленню події злочину, а також по викриттю особи або осіб, винних у скоєнні злочину; висування відносно особи підозри у скоєнні злочину; формулювання й пред'явлення обвинувачення у скоєнні злочину; доказування обвинувачення; направлення кримінальної справи в суд з обвинувальним висновком.

М. Косюта вважає кримінальне переслідування функцією прокуратури, вказуючи, що органам прокуратури притаманна функція кримінального переслідування, яка має комплексний характер та реалізується і в межах нагляду за розслідуванням злочинів, і при підтриманні державного обвинувачення в суді [11, с. 17].

Протилежної думки дотримуються В. Долежан та Ю. Полянський, які зазначають, що кримінальне переслідування можна розглядати не як функцію прокуратури, а як її завдання [12, с. 21].

Ми вважаємо, що кримінальне переслідування слід розглядати як самостійну функцію кримінального процесу, оскільки воно представляє собою самостійний напрямок кримінально-процесуальної діяльності сторони обвинувачення, метою якої є розкриття злочину. А діяльність ця багатогранна, вона включає порушення кримінальної справи, її розслідування, викриття винної особи у вчиненні злочину, встановлення його обставин, застосування примусових заходів, направлення матеріалів справи до суду. Враховуючи сказане, не можна погодитись з позицією авторів, які ототожнюють кримінальне переслідування та обвинувачення, оскільки кримінальне переслідування змістовно ширше, ніж обвинувачення, та в загальному вигляді включає порушення кримінальної справи, її розслідування, застосування запобіжних заходів, направлення до суду подання про застосування запобіжних заходів (тримання під вартою), затвердження обвинувального висновку, підтримання державного обвинувачення. З наведеного переліку видно, що обвинувачення є складовою частиною кримінального переслідування, а не обмежується ним.

Крім того, ми погоджуємося з думкою М. Щегель про те, що кримінальне переслідування виступає системоутворюючою функцією кримінального процесу. Дійсно вона є такою, оскільки необхідність виявлення та кримінального переслідування особи, що скоїла злочин, є підставою для початку кримінально-процесуальної діяльності.

Висновок. Виходячи із вищевикладеного, кримінальне переслі-

дування розуміється нами як кримінально-процесуальна функція вповноважених законом учасників судочинства з боку обвинувачення, що полягає в обов'язку в кожному випадку виявлення ознак злочину вжити заходів по встановленню події злочину, викриттю, засудженню та покаранню особи або осіб, винних у вчиненні злочину.

Бібліографічні посилання

1. Проект Кримінально-процесуального кодексу України // <http://minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.
2. *Лобойко Л.М.* Кримінально-процесуальна компетенція: Монограф. – Дніпропетровськ, 2005.
3. *Савицкий В.М.* Государственное обвинение в суде. – М., 1971.
4. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса: Учеб.: в 2-х т. – М., 1968. – Т. 1.
5. *Элькинд П.С.* Сущность советского уголовно-процессуального права. – Ленинград, 1963.
6. *Фойницкий И.Я.* Курс уголовного судопроизводства: Учеб.: в 2-х т. – СПб, 1996. – Т. 2.
7. *Строгович М.С.* Уголовное преследование в советском уголовном процессе. – М., 1951.
8. *Чельцов М.А.* Советский уголовный процесс. – М., 1962.
9. *Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н.* Возбуждение уголовного дела. – М., 1961.
10. *Александров А.С., Ковтун Н.Н., Поляков М.П. и др.* Уголовный процесс России: Учеб. / Науч. ред. В.Т. Томин. – М., 2003.
11. *Косюта М.В.* Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2002.
12. *Долежан В., Полянський Ю.* Вимоги до прокурорів-обвинувачів у світлі рекомендацій Ради Європи // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 9–14.

Надійшла до редакції 17.03.2010

Г.І. Масяйкін

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 354.71

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЧАСІВ СРСР У БОРОТБІ ЗІ «ЗЛОДІЯМИ В ЗАКОНІ»

Викладено основний зміст ретроспективного аналізу діяльності правоохоронних органів часів СРСР у боротьбі зі «злочинцями в законі», розглянуто причини створення й умови функціонування цього феномена. Визначено основні негативні та позитивні чинники в організації й тактиці застосування індивідуально-профілактичних й оперативних-розшукових заходів впливу на осіб, які вважають себе «злочинцями в законі».

Ключові слова: «злочинці в законі», «злочинське» співтовариство, індивідуально-профілактичні заходи.

Изложено основное содержание ретроспективного анализа деятельности правоохранительных органов времен СССР в борьбе с «ворами в законе», рассмотрены причины создания и условия фун-

кционирования этого феномена. Определены основные негативные и позитивные факторы в организации и тактике применения индивидуально-профилактических и оперативно-розыскных мероприятий по влиянию на лиц, считающих себя «ворами в законе».

Ключевые слова: «воры в законе», «воровское» сообщество, индивидуально-профилактические мероприятия.

The basic maintenance(contents) of the retrospective analysis of activity of law enforcement bodies of times of the USSR in struggle with «thieves in the law» is stated, the reasons of creation and a condition of functioning of this phenomenon are considered. The basic negative and positive factors in the organization and tactics of application individual – preventive and operative – розыскных actions for influence on the persons, considering(counting) themselves «thieves in the law » are determined.

Key words: «thieves in the law », "thieves" community, individual – preventive actions.

Постановка проблеми. Під час вивчення будь-якого соціального явища, що має свої історичні коріння, важливо не забувати про наявність його основних зв'язків, розглядати кожне питання з точки зору того, як це явище виникло, які головні етапи у своєму розвитку проходило, в якому вигляді воно представлено сьогодні. Ми переконані, що з цього випливає теоретична та практична значущість вивчення історичного досвіду боротьби правоохоронних органів із феноменом, що набув свого забарвлення в часи радянського періоду, а саме співтовариством «злочинців у законі», оскільки й сьогодні причини та умови його функціонування остаточно не ліквідовані.

Вирішення окресленого наукового завдання не тільки забезпечить органічну єдність теорії та практики з урахуванням історичного досвіду, але й дозволить конкретизувати стратегічні завдання, що сьогодні визначено пріоритетними напрямками оперативно-службової діяльності спеціалізованих оперативних підрозділів ОВС із нейтралізації впливу лідерів злочинного середовища, «злочинців у законі», кримінальних авторитетів [6].

Аналіз останніх публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення особливостей професійної злочинності, що притаманні різним соціальним умовам і історичним періодам, причин створення й функціонування так званого «злочинського» співтовариства, впливу його представників на криміногенний та соціально-економічний стан у часи СРСР, а також співвідношення з організованою злочинністю на перехідних етапах державного управління достатньо розглядалися в науковій літературі, а також в окремих працях вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: Ю.М. Адашкевич, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, Б.Ф. Водолазський, Ю.О. Вакутін, Г. Глонті, О.І. Гуров, М.М. Гродзинський, А.І. Долгова, С.В. Д'якова, І.І. Карпець, М.А. Корсакевич, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, С.О. Кутякін, В.І. Куликов, С.І. Кузьмін, М.В. Корнієнко, С.Я. Лебедєв, В.П. Лавров, Г. Лобжанідзе,

В.Б. Малінін, В.І. Монахов, В.А. Номоконов, В.С. Овчинський, С.І. Поздняков, Г.Ю. Подлеських, Ю.І. Римаренко, В.С. Разінкин, Г.К. Сінілов, Ю.В. Солопанов, А.Я. Терешонок, Л.В. Тесс, В.М. Чисніков, М.П. Яблоков, Є.І. Яковлев, О.Н. Ярмиш та ін. Проте вивчення чинників, що впливали на ефективність роботи правоохоронних органів у протидії злочинній діяльності «злочинів у законі» та нейтралізації впливу «злочинського» співтовариства на різних історичних етапах, залишилося без системного наукового підходу.

Аналіз історичної літератури та наукових праць провідних кримінологів свідчить про те, що на початку ХХ століття на території Російської імперії, до складу якої входила Україна, швидко піднявся рівень злочинності, у тому числі її професійних і рецидивних форм. Відбулася консолідація злочинців-рецидивістів та об'єднання їх у стійкі бандитські групи, серед яких було немало злочинців різних мастей [2-4; 7-9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших завдань молодого Радянського держави у боротьбі з кримінальним елементом стало створення нової системи правоохоронних органів, які були здатні вести наступальну каральну політику, а також запровадження кримінально-правових норм, регламентуючих притягнення злочинців-професіоналів до кримінальної відповідальності.

Першими органами позасудової розправи з потенційними противниками стали Військово-Революційний Комітет (ВРК) та Всеросійська Надзвичайна Комісія (ВНК), пізніше – Державне Політичне Управління при НКВС (ДПУ). У той ж час було створено Народний Комісаріат Внутрішніх Справ (НКВС), але своєї значущості він здобув із початком стрімкого розвитку державної каральної системи у 1934 р. й активізації застосування засобів і методів фізичного знищення «ворогів народу», у тому числі організаторів і членів бандформувань, кримінальних авторитетів «старої» формації [7; 10; 11].

На початку 30-х рр. минулого століття зі створенням при НКВС спеціального підрозділу – ГУТАБу (Головного Управління виправно-виховних таборів, трудових поселень та місць ув'язнення) ставлення до представників професійної злочинності було змінено. Хоча офіційно було оголошено про ліквідацію злочинців-професіоналів, фактично вони активно почали заповнювали табори, створюючи новий заграбований світ. На думку багатьох учених, саме з цього періоду фактично розпочато створення інституту «злочинів у законі» [4; 7; 8; 9]. Окремі підтвердження цієї думки можна знайти в нормативних документах того часу (Наказ ВДПУ СРСР № 108/65 від 8 березня 1931 р.), відповідно до яких тюремним адміністраціям рекомендувалося «залучати класово близьких пролетаріату і селянству людей для виявлення ворожих елементів ...». Керівництво таборів і їхній оперативний склад однозначно трактували дані положення як можливість використовувати кримінальний елемент у бо-

ротьбі з «ворогами народу» [4; 5; 9]. До набрання чинності даної вказівки мала місце одна суттєва особливість, а саме: сувора заборона укладати з криміналітетом будь-які угоди й виходити за межі чітко визначених з цього приводу відомчих нормативних актів. Усі спроби встановити контакт із представниками злочинного світу з метою отримання інформації та глибокого впровадження в їх середовище трактувалися як зрада Батьківщині. Подібні спеціальні операції можна було здійснювати лише відділу кримінального розшуку Головної інспекції ОДПУ при НКВС СРСР, до функцій якого входили розробка та запровадження нетрадиційних методів боротьби з кримінальною злочинністю (впровадження в злочинне середовище штатного розвідника, залучення до негласного співробітництва членів організованих угруповань і банд тощо).

Фактично до початку Другої світової війни «зłodійське» співтовариство набирало силу та розвивалося, поповнюючи свої лави новими авторитетами. У побут тюремного життя міцно увійшли поняття «общак» і «зłodійська сходка», уведено неписаний «зłodійський закон», що являв собою напрацьовані кримінальною практикою принципи поведінки «зłodіїв», яких вони повинні додержуватися і якими мають керуватися в злочинному світі [2; 3; 4; 8]. Поширення «зłodійської» субкультури швидко закріпилося за всією системою ГУТАБу, що позначилося на взаємовідносинах між засудженими й адміністраціями таборів і тюрем.

Такий стан справ викликав незадоволення з боку Центральної влади, яка вбачала в цьому ідеологічне підґрунтя. Відповідна реакція виявила себе в серпні 1937 р., коли за наказом Генерального комісара державної безпеки СРСР керівництво виправних установ отримало вказівки підготувати та розглянути на «трійках»¹ НКВС справи стосовно осіб, які «ведуть активну антирадянську, підривну та іншу злочинну діяльність». Чималий удар дії цього наказу був спрямований на кримінальну «еліту». За даними НКВС, у таборах було розстріляно більше 30 тис. осіб, значною частиною з яких були лідери та авторитети злочинного світу [3; 4; 8].

Проте, незважаючи на жорсткий підхід у застосуванні заходів стосовно «зłodіїв у законі», останні продовжували складати потенційну силу в кримінально-злочинному світі. На початку 40-х рр. минулого століття кількість «зłodіїв» досягала приблизно 10 тис. осіб, а разом із оточенням «блатарів» – понад 40 тис. осіб [7; 8]. Така кількість авторитетів виявилася зайвою навіть для гіпертрофованої табірної системи, яка на той час охоплювала близько 3 млн ув'язнених. Однак значні корективи внесла Вітчизняна війна. Одна частина «зłodіїв» змушена була піти на фронт у складі штрафників, із яких більшість не повернулися жи-

¹ Особлива трійка НКВС – орган позасудового винесення вироків, що діяв у 1937-1938 рр., як правило, на рівні області. Складався з начальника обласного НКВС, секретаря обкому і прокурора області.

вими, інша – залишалась у таборах на умовах виживаності.

У 50-і рр. органи НКВС знову повернулися до проблеми нейтралізації «злочинів у законі», яких у таборах залишалось кілька тисяч. При цьому в таємних директивах та інших службових документах вираз «злочин у законі» намагалися не вживати. Йому додали іншого кримінального забарвлення – «уголовно-бандитствующий элемент» [3-5; 8].

До спеціально створених таборів суворого режиму, переважно розташованих у регіонах Сибіру, з усіх куточків СРСР звозили «злочинів у законі», у тому числі тих, які пройшли війну, але знов опинилися за ґратами. Адміністрацією таборів створювалися жорсткі умови перевиховання й переорієнтації, що змушували авторитетів кримінального світу відмовлятися від дотримання «злочинських» норм життя, а зрештою й складати «злочинські» повноваження. Тільки за належність до касти «злочинів у законі» можна було отримати додатковий строк ув'язнення. Зломлені в результаті індивідуально-профілактичної роботи «злочинці» ставали «розвінчаними» або «ссученими»¹, однак за такий вчинок, як правило, «злочинською сходкою», що перебувала в глибокому підпіллі, виносився смертельний вирок.

У той час до спецтаборів потрапляли так звані «польські злочинці» – кримінальні авторитети, що добровільно відійшли від дотримання суворого «злочинського закону» та відмежувалися від класичних «непманських злочинців». Їхні лави поповнювалися «розвінчаними», колишніми «злочинцями в законі», які повернулися з війни, але знов потрапили за ґрати, іншими засудженими за кримінальні злочини. Новостворений клан «злочинців» виявився менш відбірковим у кадрових питаннях і міг надати «злочинський» титул кожному, хто мав реальну силу в кримінальному світі. Між «непманськими злочинцями» і «польськими злочинцями» почалася кривава боротьба за владу в таборах і «общак», що зберігався не тільки в зонах, але й на волі. Адміністрація таборів виявилася неспроможною завадити цьому, хоча «законникам» збільшували термін ув'язнення, тримали їх у карцерах і навіть переводили до інших таборів, але жорстоке протиборство набирало обертів [2-4; 8].

Дестабілізація в забезпеченні режиму утримання численного кола «злочинців» значно ускладнювала обстановку в УВП у цілому, але, з іншого боку, позитивно сприймалася керівництвом НКВС, тому що використання конфлікту в «злочинському» середовищі сприяло суттєвому послабленню впливу кримінальної «еліти». Це дозволило оперативним підрозділам запровадити систему так званої індивідуально-профілактичної роботи, спрямованої на роз'єднання «злочинського»

¹ «Ссучені», «суки» – «злочинці в законі», які порушили «злочинський закон»; «зломлений злочин», або «блатний», що відкрито дав згоду співробітничати з адміністрацією УВП. Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. в таборах розгорнулася кривава бійка, відома як «війна сук і злочинців».

співтовариства. За допомогою «зломлених» і «відмовників» здійснювалася ретельна компрометація інших «злочинців у законі» з метою підірвати авторитет, викликати масові незадоволення серед засуджених їх становищем у таборі. Крім того, ефективності запроваджених заходів сприяла відсутність єдності в самому «злочинському» співтоваристві.

Не приховуючи фактичного стану справ у боротьбі з професійною «елітою» злочинців, Радянська влада підсилила свої прагнення прийняттям Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за розкрадання», що передбачав різке зростання санкцій за майнові злочини. В історії цей Указ названо «чорним папером», тому що багато «злочинців» було знешкоджено під час затримання, решта потрапила до тюрем, що змусило професійних злочинців серйозно замислитися над сенсом «злочинської» ідеї. Наприкінці 40-х рр. ХХ ст. під час проведення спеціальних заходів НКВС у Тбілісі було вбито сотні «злочинців у законі», а в кожній камері тюрми перебувало одночасно по 5-10 «злочинців» [5].

Уже в 50-60-х рр. минулого століття з розвитком нового політичного курсу державна система звернула особливу увагу на пенітенціарну систему. У 1961 р. було розроблено Положення про виправно-трудові колонії і в'язниці МВС СРСР, прийнято нові законодавчі акти, що передбачали створення колоній чотирьох видів: спільного, посиленого, суворого й особливого режимів. Уведення у ВТК особливого режиму стало ще однією спробою ліквідувати інститут «злочинців у законі». Залишки ворогуючих «злочинських» кланів були розподілені по окремих спеціальних таборах. Начальникам таких установ суворо заборонялося переводити «злочинців» із однієї колонії в іншу [5].

Одним із відомих прикладів активізації боротьби зі «злочинцями в законі» є створення у 1956 р. МВС СРСР експериментального табору – Солікамської ВТК-6, що отримала в народі назву «Білий лебідь», призначеної для утримання лише «злочинців у законі» та суспільно небезпечних кримінальних авторитетів¹. Для даної категорії це було найбільшчим ударом з боку правоохоронної системи, коли «злочинські закони» дійсно не мали сили [3-4].

Даний експеримент проводився МВС на офіційне замовлення ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР і полягав не в намаганні примусити «злочинця» працювати, а в спробі переламати авторитетів, змусити їх публічно (письмово) зректися від «злочинського» титулу та дотримання антисоціальних норм поведінки. У своїх листах до засуджених вони просили наслідувати їх приклад та працювати на благо держави. У перший

¹ У 1988 р. наказом Міністра внутрішніх справ А.В. Власова подібні установи було створено ще в 7-и управліннях ГУТВТУ. В офіційних документах МВС СРСР на єдине приміщення критого типу (ЄПКТ) покладено таке завдання: «Ізоляція засуджених, що активно чинять опір адміністрації ВТУ у забезпеченні правопорядку».

рік експерименту, коли оперативники ВТК застосовували метод «батога й пряника», на шлях виправлення стали лише одиниці. «Злодії», які ставали «активістами», як правило, закінчували життя, загинувши від ножа, їх знаходили повішеними в камерах або вбитими дорогою додому.

Наприкінці п'ятдесятих років на території СРСР від колишнього «злочинського» співтовариства 30-х рр. залишилося лише три відсотки. Після цього МВС, ґрунтуючись на звітах виправно-трудої системи, урочисто повідомило про смерть останнього «злочинця в законі». Переважно це стимулювалося політичними гаслами ЦК КПРС, яке оголосило про остаточну перемогу над професійною злочинністю. Унаслідок цього правоохоронні органи СРСР були піддані кардинальним змінам, що призвело до масових звільнень кваліфікованих працівників міліції й послаблення контролю над криміногенною ситуацією.

У свою чергу адміністрації ВТУ, орієнтуючись на суто політичні завдання щодо швидкого досягнення позитивних результатів у перевихованні криміналітету, стали уникати належного оперативного контролю за злочинним середовищем, більш того, підтримували рецидивістів, які тільки зовні демонстрували відмову від дотримання «злочинських» традицій і звичаїв кримінально-злочинного світу. Фактично це обумовило трансформацію основоположних принципів «злочинської» ідеології та повну адаптацію до нових політичних й економічних умов постсталінської держави.

Таким чином, спотворена оцінка рівня небезпеки лідерів злочинного середовища та несприятливі соціально-економічна і соціально-політична ситуації в країні в 1970-80-х рр. призвели до негативних наслідків. Послаблення наступальності державних інституцій у боротьбі зі «злочинцями в законі» виявилися для останніх своєрідним соціальним перепочинком, який призвів до реанімації і зростання загальної кримінальної ідеології, що стимулювало розповсюдження «злочинських» традицій [4; 5].

Як свідчать архівні документи МВС, у середині 80-х рр. проблема діяльності «злочинців у законі» знову почала серйозно турбувати центральне керівництво СРСР. У 1985 р. було оголошено ряд Накази МВС СРСР «Про стан і заходи посилення боротьби з рецидивною злочинністю» та «Про стан і заходи щодо посилення боротьби з небезпечними проявами групової злочинності», в яких зазначалося, що в 1985 р. на 95 % порівняно з 1977 р. зросла кількість злочинів, вчинених особливо небезпечними рецидивістами, різко підвищилася кількість групових злочинів, для яких характерними є глибока конспірація, внутрішньогрупова дисципліна, витонченість і винахідливість у здійсненні та приховуванні злочинів [1; 9; 11].

У цей період оперативні підрозділи МВС і КДБ стали створювати зачатки агентурної мережі в місцях позбавлення волі. Однак багато агентів не змогли себе зарекомендувати. Впроваджені в злочинне середовище неглас-

ні співробітники раз у раз «падали з нар», «натикалися на штир», «давилися язиком» і просто зникали, так і не встигнувши надати перше повідомлення.

На початку етапу «перебудови» всі правоохоронні органи були просто зобов'язані запроваджувати адекватні методи боротьби зі злочинністю, у тому числі з лідерами і авторитетами кримінально-злочинного середовища. Але до оперативних підрозділів уже почали надходити повідомлення від негласних співробітників про факти зрощення злочинних груп із крупними розкрадачами соціалістичної власності, активізації «зłodіїв у законі» й інших кримінальних авторитетів, існування спільних «зłodійських» кас – «общаків», місць нелегальних зборів – «сходок», а також про випадки встановлення контактів між працівниками МВС і «зłodіями» [1; 5].

З метою інформування оперативного складу про функціонування «зłodіїв у законі», кримінальних авторитетів МВС довело до відома секретну вказівку «Про особливості злочинної діяльності осіб із числа «зłodіїв у законі» і рекомендації щодо посилення боротьби з цією категорією кримінального елемента для практичного використання». Цією інформацією уперше на рівні центральної влади СРСР було зроблено спробу дати історичний аналіз і кримінологічну характеристику інституту «зłodіїв у законі», окреслити певні шляхи щодо боротьби з цим явищем. Але сутність цих рекомендацій стосувалася проведення індивідуально-профілактичної роботи лише в умовах пенітенціарної системи, не визначаючи конкретні напрямки організації взаємодії оперативних підрозділів УВП і УУР.

Активізація розпочатої наприкінці 80-х рр. минулого століття керівництвом МВС повноцінної оперативно-розшукової роботи, регламентованої вже службовими інструкціями, значно сприяла відкритому впливу на лідерів злочинного середовища й авторитетів. У таборах посилювалася дисципліна, дотримувався режим утримання для всіх категорій засуджених, частіше застосовувалися покарання для порушників. Для забезпечення неухильного виконання наданих інструкцій у всіх виправно-трудових установах МВС проводилися позапланові перевірки.

Згодом майже у всіх колоніях суворого, особливого і «критого» режимів почав діяти абсолютний оперативний контроль. Через негласних співробітників у колоніях оперативники намагалися підступитися до оточення лідерів кримінального середовища, впритул наблизитися до «зłodійського» співтовариства. В результаті цих заходів «зłodії» підозрювали один одного в зраді та співпраці з оперативниками. Майже на всіх «сходках» оголошували про нового «ссученого» і вимагали застосування «зłodійської санкції».

Однак «зłodійське» співтовариство знову виявилось здатним вийти з критичної ситуації, використавши свій головний козир – так звану «розморозку» зон. Майже по всій системі УВП «зłodіями в за-

коні» через своє близьке оточення – «наглядачів»¹ було розіслано «зłodійські» листи із закликами до організації масових безладів [3; 5; 8]. Ланцюговою реакцією колоніями суворого й особливого режимів, в'язницями і СІЗО на території колишнього СРСР прокотилася бунтівна хвиля, що продовжувалася кілька років.

Невідкладними заходами щодо припинення та запобігання масовим заворушенням в УВП керівництвом МВС було прийнято рішення про застосування спеціальних тактичних прийомів із використанням представників «зłodійського» співтовариства, з якими оперативні підрозділи УВП мали певні домовленості про співпрацю. Після прибуття в зону такі «зłodії» розпочинали накидати свій авторитет, компрометували організаторів бунту, били й калічили «заперечників», виганяли засуджених «роботяг» у промислову зону. Відновивши порядок, нові «наглядачі» тим самим «прибирали» зони до своїх рук і диктували свої умови. Усе поверталось до вихідних позицій.

Після ліквідації погромів і бунтів засуджених правоохоронним органам все ж таки довелося послабити тиск на заґратований світ і під гаслами демократичних перетворень вводити в зонах щадні форми режиму.

Наприкінці ХХ ст. завдання щодо нейтралізації «зłodіїв у законі» вже не ставилися як один із пріоритетних напрямків тільки для оперативних підрозділів пенітенціарної системи. Із запровадженням нових соціально-економічних і політичних реформ, що значно вплинули на динаміку загальної криміногенної ситуації, проблема розширення сфер впливу «зłodіїв у законі» увійшла в стадію протидії правоохоронними органами їх злочинній діяльності. Це в свою чергу обумовило визначення нових наукових завдань і запровадження комплексного підходу до їх вирішення.

Ми цілком поділяємо думку тих науковців і практиків, які переконані, що ця проблема об'єктивно має глибоке соціально-історичне коріння і все більше набуває феноменологічного забарвлення. Щоб зрозуміти, чому «зłodіїв у законі» можна розглядати як суспільно небезпечне явище, необхідно максимально наблизитися до вивчення їх загальних і внутрішніх характеристик, умов функціонування, а також передового досвіду правоохоронних органів у протидії цьому явищу.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що існування інституту «зłodіїв у законі» – це незаперечний факт соціального явища, феномен радянського періоду, який закріпився на початку 30-х рр. ХХ ст. за сприяння самої державної системи управління владою.

Значних успіхів в організації роботи щодо нейтралізації впливу «зłodіїв у законі» як на встановлений порядок виховно-трудової системи в УВП, так і на волі, а також запобіганні розповсюдженню «зло-

---

¹ У випадку, коли у в'язниці або колонії немає «зłodія в законі», «зłodійське» співтовариство може послати туди свого представника – «наглядача», який стежитиме за тим, щоб ув'язнені дотримувалися «тюремного закону» і «зłodійських наказів».

дійської» ідеології було досягнуто органами МВС і КДБ СРСР лише на початку 50-х рр. минулого століття. Однак традиційна система профілактичних і оперативно-розшукових заходів, а також дія примітивних норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства не були здатні ефективно впливати на рівень забезпечення захисту державних інтересів і суспільства від криміналітету.

Незважаючи на посилення заходів боротьби зі злочинністю, у 60-70-і рр. в СРСР відбулося остаточне формування організованих злочинних кланів нового типу, що об'єднали в собі професійних злочинців, представників тіньової економіки, чиновників найвищого рівня і корумпованих працівників правоохоронних структур. Ознаки професіоналізму в кримінальній злочинності, що обумовлені її трансформацією, змушували органи правопорядку поступово вдосконалювати тактику використання негласних сил, засобів і методів у оперативно-розшуковій роботі.

Злочинні організації, які очолювали «злочинці в законі», остаточно заповнили свою соціальну нішу, а їх функції поширилися як на загальнокримінальну злочинну діяльність, так і на сферу «тіньової» економіки.

Бібліографічні посилання

1. *Афонькин Г.П., Бобройских В.Н., Канцарин Ф.Г. и др.* Оперативно-розыскная деятельность в исправительно-трудовых учреждениях: Курс лекций и методических рекомендаций по подготовке и проведению занятий в системе служебной подготовки сотрудников оперативных аппаратов ИТУ. В 2-х ч. – Ч. 2. – Домодедово, 1985.
2. *Водолазский Б.Ф., Вакутин Ю.А.* Преступные группировки. Их традиции, обычаи, «законы»: (прошлое и настоящее). – Омск, 1979.
3. *Курбатова Г.В., Кутякин С.А.* «Воры в законе»: на рубеже веков: Лекция. – Рязань, 2003.
4. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М., 1990.
5. *Глонти Г., Лобжанидзе Г.* Профессиональная преступность в Грузии (воры в законе): Монограф. – Тбилиси, 2004.
6. Про актуальні питання забезпечення правопорядку в країні та основні напрямки вирішення завдань, поставлених перед правоохоронними органами України Головою держави та Урядом України на 2008 рік: Директива МВС України №1, схвалена засіданням колегії МВС України № 1км/1 від 18.02.2008 р.
7. *Мухин А.А.* Российская организованная преступность и власть: История взаимоотношений. – М., 2003.
8. Уголовная Россия. Тюрьмы и лагеря: Тюремный мир глазами политзаключенных. Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк) / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.Н. Ярмаша. – Х., 2001.
9. Проблемы профессионализма и организованности в общеуголовной преступности: Межвуз. сб. науч. тр. – Омськ, 1988.
10. *Поздняков С.И.* Организация аппаратов уголовного розыска по предупреждению, пресечению и раскрытию преступлений, совершаемых рецидивистами (1917-1920). – М., 1982.
11. Серия сборников документов и материалов с социологическим комментарием. Вып. 1 / Сост.: Чеснокова В.Ф.; отв. ред., сост.: Абрамкин В.Ф. – М., 1993.

Надійшла до редакції 15.06.2010

Д.А. Патрелюк

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

СИТУАЦІЇ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ, ПІДОЗРЮВАНИХ У ВЧИНЕННІ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Стаття присвячена дослідженню ситуацій, що можуть мати місце при допиті неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами. У статті узагальнені результати проведених опитувань практичних працівників органів внутрішніх справ щодо встановлення психологічного контакту з допитуваним, поділу ситуацій допиту на безконфліктні, конфліктні без гострого суперництва та конфліктні з гострим суперництвом тощо.

Ключові слова: *незаконне заволодіння транспортними засобами; неповнолітні; допит; ситуації допиту; безконфліктна ситуація; конфліктна ситуація з гострим суперництвом; конфліктна ситуація без гострого суперництва.*

Статья посвящена исследованию ситуаций, которые могут возникать при допросе несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) по делам о незаконных завладениях транспортными средствами. В статье обобщены результаты проведенных опросов практических сотрудников органов внутренних дел об установлении психологического контакта, разделении ситуаций допроса на бесконфликтные, конфликтные без острого соперничества и конфликтные с острым соперничеством.

Ключевые слова: *незаконное завладение транспортными средствами; несовершеннолетние; допрос; ситуации допроса; бесконфликтные ситуации; конфликтные ситуации с острым соперничеством; конфликтные ситуации без острого соперничества.*

The article is dedicated to the researching of situations, which can be occurred during the interrogation of juvenile suspect (accused) in cases about illegal acquisition of vehicles. The results of the interviews of practical militia officers concerning the establishing of psychological contact with interrogated person, dividing of interrogation situations into no conflict, conflict without sharp rivalry and conflict with sharp rivalry are generalized in the article.

Key words: *illegal acquisition of vehicles; juveniles; interrogation; interrogation situations; no conflict situation; conflict situation with sharp rivalry; conflict situation without sharp rivalry.*

Постановка проблеми. Ситуаційний підхід до вивчення явищ являє собою багатогранний напрям, що отримав останнім часом широке розповсюдження в різноманітних сферах науки та практики, в

тому числі і в криміналістиці.

Значення ситуаційного підходу для характеристики допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами полягає у визначенні основних моделей розвитку події, яка повинна бути проаналізована з точки зору ситуацій, що її наповнюють. Отримана модель відкидає всі несуттєві обставини так, щоб будь-яку нову ситуацію можна було б звести до вже знайомого типу. Ці знання дозволять слідчому здійснити діагноз ситуації для вирішення головних завдань, сформулювати цілі та окреслити шлях до їх досягнення, надати характеристику ситуації та визначити фактори, що впливають на прийняття рішень, розробити альтернативні тактичні алгоритми дій, оцінити кожний з них та визначити оптимальний до конкретної ситуації.

Метою статті є науковий результат у вигляді теоретично обґрунтованих та емпірично підтверджених ситуацій, що можуть виникати при допитах неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у незаконних заволодіннях транспортними засобами.

Відповідно до поставленої мети завданнями роботи є: 1) дослідження поняття ситуації; 2) аналіз позицій науковців щодо класифікації ситуацій допиту підозрюваного (обвинуваченого) та надання їм характеристики; 3) визначення ситуацій, що можуть мати місце при допиті неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) у незаконному заволодінні транспортним засобом.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що дослідженню ситуацій, які можуть мати місце під час допиту, приділили свою увагу такі вчені, як: А.І. Абасов, Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, Т.С. Волчецька, Г.Г. Доспулов, Е.П. Іщенко, Л.Л. Каневський, Н.І. Клименко, В.Е. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, О.М. Ларін, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, С.Г. Любічев, І.Ф. Пантелеєв, С.К. Пітерцев, А.Р. Ратинов, А.П. Резван, О.Р. Росинська, А.А. Степанов, М.В. Суботіна, О.О. Топорков, Ю.В. Харченко, В.Ю. Шепітько, Н.П. Яблуков.

Вказані науковці у загальному вигляді досліджували ситуації, що можуть виникнути при допитах, проте єдності у поглядах на цю проблему поки що немає. Окрім цього недослідженим залишається питання, щодо ситуацій, які можуть виникати при допиті неповнолітнього у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження різновидів ситуацій, що можуть мати місце при допитах неповнолітніх у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами, необхідно розглянути їх у загальному вигляді, їх поняття та сутність.

Семантично термін «ситуації» визначається як сукупність умов та обставин, що породжують ті чи інші відносини, обстановку, положення [14, с. 100].

У прикладному аспекті, з погляду Т.С. Волчецької, ситуація – це поняття, що характеризує процес розслідування та його стан на тому чи іншому етапі [5, с. 6].

Л.Л. Каневський визначає ситуацію як сукупність даних, що характеризують обстановку (умови) розслідування на певному етапі досудового слідства [8, с. 43].

Іншої думки притримуються А.П. Резван, М.В. Суботіна та Ю.В. Харченко, які підкреслюють, що ситуація не може являти собою сукупність даних про обстановку розслідування. Слідча ситуація, на їх думку, являє собою обстановку, сукупність умов, у яких знаходиться процес розслідування [10, с. 8].

Для абсолютної більшості ситуацій допиту характерна їх повторюваність. Сама ситуація індивідуальна, тому зрозуміло, що повне повторення її у всіх найдрібніших деталях неможливе. Проте мова йде про повторення основних, загальних рис ситуації, про виникнення однотипних ситуацій в іншому місці відповідно до основних моделей їх розвитку.

Значна кількість науковців, зокрема Е.П. Іщенко, О.О. Топорков, А.П. Резван, М.В. Суботіна, Ю.В. Харченко, В.Е. Коновалова, Н.П. Яблуков, П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко, В.Ю. Шепітько, А.Р. Ратинов, Т.В. Авер'янова, Ю.Г. Корухов, О.Р. Росинська, притримуються позиції, що за характером відносин між слідчим та підозрюваним (обвинуваченим) можна виділити дві ситуації допиту: конфліктні та безконфліктні. Критерієм для класифікації ситуацій допиту є психологічний фактор – суперництво та протидія сторін, кінцеві цілі та інтереси яких майже завжди протилежні.

Так, Е.П. Іщенко та А.А. Топорков в своїх працях у загальному вигляді описують зазначені види ситуацій. На їхню думку, безконфліктна ситуація виникає при повному або частковому збіганні інтересів учасників кримінального процесу, відсутності протиріч у цілях, на досягнення яких спрямовані їх зусилля на даному етапі досудового слідства. Конфлікти різної тривалості та гостроти спостерігаються тоді, коли між учасниками виникають відносини суперництва та протидії. Чим вони гостріше виявляються, тим більш проблемною стає конфліктна ситуація та тим важче перевести її в розряд безконфліктних [7, с. 327].

П.Д. Біленчук, Н.І. Клименко та В.К. Лисиченко до безконфліктної ситуації допиту відносять такі різновиди: 1) повідомлення допитуваним правдивих показань; 2) добросовісна помилка допитуваного, що тягне за собою виникнення перекручень у показаннях; 3) виникнення суперечностей у показаннях; 4) неспроможність допитуваного повідомити про певні обставини внаслідок забування. Конфліктні ситуації мають місце у випадках повідомлення неправди у показаннях та відмови допитуваного від надання свідчень [4, с. 327]. Аналогічної думки притримується В.Ю. Шепітько [9].

Конфліктна ситуація, як зауважує Р.С. Белкін, – це ситуація спілку-

вання суб'єктів з несумісними цілями або способами досягнення цих цілей, ситуація протиборства. Спілкування в конфліктній ситуації можуть бути «ложноконфліктними» (характеризуються помилковим розумінням сутності, спрямованості, цілей чи ролі того або іншого учасника) та конфліктними (з усвідомленням різниці цілей, що висувуються в процесі спілкування). Розвиток конфліктної ситуації має дві стадії: усвідомлення слідчим ситуації як конфліктної, вибір процесуальних та криміналістичних засобів її подолання; використання зазначених засобів [3, с. 108].

На противагу викладеним позиціям виступають І.Ф. Пантелєєв, С.Г. Любічев, А.І. Абасов, О.М. Ларін та ін. Названі вчені обстоюють позиції концепції «безконфліктного» слідства, яка фактично заперечує саму можливість виникнення конфліктних ситуацій у процесі попереднього розслідування кримінальних справ. Критикуючи концепцію «конфліктного» слідства, називають останню помилковою, такою, що суперечить принципам кримінального процесу, перетворює процес розслідування на боротьбу з особою, а це приводить до заперечення виховних цілей правосуддя [12, с. 223].

Так, А.І. Абасов акцентує увагу на тому, що концепція “конфліктного” слідства фактично ототожнює безконфліктну ситуацію допиту з визнанням обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину, а конфліктну – із запереченням вини, наявністю у обвинуваченого своєї власної позиції, відмінної від позиції слідчого [1, с. 27]. О.М. Ларін вважає, що теорія конфліктного слідства ототожнює обвинуваченого із злочинцем і служить засобом виправдання упередженості [11, с. 102].

Прихильники іншого підходу, зокрема О.Я. Баєв, С.К. Пітерцев, А.А. Степанов, Г.Г. Доспулов, виділяють три типові ситуації при допиті:

- а) безконфліктну;
- б) конфліктну без гострого суперництва;
- в) конфліктну з гострим суперництвом.

Безконфліктна ситуація, на нашу думку, характеризується тим, що в ній співпадають цілі допитуваного та допитуючого. Слідчий прагне отримати від допитуваного правдиві показання, а неповнолітній обвинувачений має намір їх надати. При безконфліктній ситуації немає протидії та суперечок.

Інша річ – два різновиди конфліктних ситуацій. Обидва вони пов'язані з протидією з боку неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) у встановленні істини. Вони відрізняються лише ступенем протидії та рівнем суперництва між слідчим та допитуваним у процесі досягнення власних цілей та інтересів.

На думку О.Я. Баєва, конфліктна ситуація допиту без гострого суперництва має місце тоді, коли між інтересами слідчого щодо отримання показань та інтересами допитуваного щодо їх надання слідчому немає принципових протиріч. Особа має інформацію та бажає її нада-

ти, однак могла сприйняти її з неумисним викривленням та (або), також добросовісно помиляючись, викривляє її, передаючи слідчому. Причини цьому можуть бути різні: від умов спостереження нею події злочину; ролі та місця знаходження цієї особи в момент вчинення злочину, про який вона дає показання; до суб'єктивних психофізіологічних особливостей та можливостей цієї особи зі сприйняття, збереження в пам'яті та адекватної передачі інформації тощо [2, с. 209].

Наведене вище визначення конфліктної ситуації без гострого суперництва описує, по суті, безконфліктну ситуацію допиту. Пояснити це можна тим, що в основі класифікації ситуацій знаходиться психологічний фактор відносин між учасниками слідчої дії. В характеристиці окресленої ситуації немає протиріччя між неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим) та слідчим.

Більш прийнятним, на наш погляд, визначення, запропоноване С.К. Пітерцевим та А.А. Степановим. На їх думку, конфліктна ситуація без гострого суперництва має місце при частковому визнанні вини обвинуваченим (підозр – підозрюваним) та має прояв у спробах частково викривити на свою користь реальну картину злочину. Така позиція обирається ним у випадках, коли повністю заперечувати свій зв'язок зі злочиним він не може, оскільки знає, що в розпорядженні слідчого є очевидні дані (або їх можна легко встановити) про його причетність до вчиненого. Тому свою протидію він спрямовує лише на ті окремі сторони злочину, про які, на його думку, слідству не відомо і з приводу яких вирішальне значення можуть мати саме його показання. Найчастіше до таких сторін злочину належать мотиви та інші обставини вчинення злочину, котрі можуть пом'якшити відповідальність [13, с. 41; 6, с. 15].

Конфліктна ситуація з гострим суперництвом найбільш складана. Інтереси взаємодіючих осіб діаметрально протилежні: підозрюваний (обвинувачений) умисно приховує або викривляє інформацію, необхідну для повного і всебічного дослідження обставин справи.

Як слушно зазначає Пітерцев С.К., ситуація може характеризуватись повним запереченням підозр або вини та самого злочину, інколи всупереч здоровому глузду, та виражається в крайніх формах протидії підозрюваним (обвинуваченим) встановленню істини у справі, включаючи відмову від дачі показань [13, с. 41].

Ми повністю розділяємо позицію С.К. Пітерцева та А.А. Степанова з приводу поділу ситуацій допиту на три різновиди. Теоретичні позиції цих авторів були підкріплені емпіричними даними опитування 330 слідчих органів внутрішніх справ з приводу ситуацій, які можуть виникнути при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми.

Проведене дослідження свідчить, що у 15,7 % випадків при допиті неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у справах про неза-

конні заволодіння транспортними засобами мають місце безконфліктні ситуації. При цьому між неповнолітнім допитуємим та слідчим не виникає суперечок по суті справи, неповнолітній визнає себе винним у вчиненому незаконному заволодінні транспортним засобом, охоче розповідає всі обставини вчинення злочину.

Конфліктна ситуація без гострого суперництва зустрічається в практичній діяльності найчастіше – у 54,3 % допитів неповнолітніх у справах зазначеної категорії. Слідчі вказують, що надання частково неправдивих показань виявляється у прагненнях неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) применшити власну роль у вчиненні незаконного заволодіння транспортним засобом, приховати власну ініціативу тощо.

Конфліктна ситуація з гострим суперництвом при розслідуванні незаконних заволодінь транспортом має місце у 30 % випадків при допитах неповнолітніх підозрюваних. При цьому у 13,5 % випадків неповнолітні підозрювані (обвинувачені) відмовляються від дачі показань та у 16,5 % – надають повністю неправдиві показання.

Висновок. Під час проведення допиту у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами між слідчим та неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим) можуть виникати три типові ситуації: безконфліктну; конфліктну без гострого суперництва та конфліктну з гострим суперництвом.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що найчастіше мають місце конфліктні ситуації без гострого суперництва – у 54,3 % випадків, конфліктні ситуації з гострим суперництвом – у 30 % випадків та лише у 15,7 % випадків ситуація допиту не має конфлікту інтересів слідчого та неповнолітнього обвинуваченого.

Викладені вище дані свідчать про поширений характер надання неповнолітніми підозрюваними (обвинуваченими) повністю або частково неправдивих показань, а тому від слідчого вимагається велика майстерність для їх виявлення і викриття.

Надалі дослідження окресленої тематики доцільно здійснювати за наступними такими: 1) встановлення ситуаційної зумовленості тактики допиту неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у справах про незаконні заволодіння транспортними засобами; 2) визначення слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми.

Бібліографічні посилання

1. *Абасов А.И.* Учет фактов, влияющих на показания обвиняемого // Сов. юстиция. – 1991. – № 6. // www.pravo.vuzlib.net.
2. *Баев О.Я.* Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Науч.-практ. пособ. – М., 2003.
3. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. – М., 2000. – 2-е изд., доп.
4. *Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.* Криміналістика: Підруч. / За ред. П.Д. Біленчука. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2001.
5. *Волчецкая Т.С.* Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности: Учеб. Пособ. – Калининград, 1999.

6. *Доспулов Г. Г.* Психология допроса на предварительном следствии. – М., 1976.
7. *Ищенко Е.П., Топорков А.А.* Криминалистика: Учеб. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Е.П. Ищенко. – М., 2006.
8. *Каневский Л.Л.* Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. – М., 1982.
9. Криміналістика: Підруч. / За ред. В.Ю. Шепітька. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 2004.
10. Криминалистика: тактика, организация и методика расследования преступлений: Учеб. / Под ред.: Резвана А.П., Субботиной М.В., Харченко Ю.В. – Волгоград, 2000.
11. *Ларин А.М.* Криминалистика и паракриминалистика. – М., 1996. // www.pravo.vuzlib.net.
12. *Пантелеев И.Ф.* Некоторые вопросы психологии расследования преступлений // Труды ВЮЗИ. – М., 1973. – Вып. XXIX. // www.pravo.vuzlib.net.
13. *Питерцев С. К., Степанов А. А.* Тактика допроса. – СПб., 2001.
14. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. – Изд. 3-е стереотип. – М., 1988. – Т. 4.

Надійшла до редакції 26.05.2010

В.М. Плетенець

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ ЗА ЗЛОЧИНАМИ, КВАЛІФІКОВАНИМИ ЗГІДНО ЗІ СТ. 259 КК УКРАЇНИ

Розглядаються особливості проведення допиту підозрюваних при невизнанні ними причетності до факту вчинення завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Ключові слова: *допит підозрюваного, тактичні прийоми.*

Рассматриваются особенности проведения допроса подозреваемых при непризнании ними причастности к факту совершения заведомо ложных сообщений об угрозе жизни граждан, уничтожения или повреждения объектов собственности.

Ключевые слова: *допрос подозреваемого, тактические приемы.*

The article is devoted to the features of realization of interrogation suspected at no recognition by them involvement to the fact of wittingly false reports about the threat to citizens' security, destruction or damage of property objects.

Keywords: *interrogation of suspect, tactical receptions.*

Постановка проблеми. Встановлення істини по справі, можливе, у першу чергу, шляхом проведення слідчих дій. Серед них на початковому етапі розслідування, важливе місце займає допит. Вивчення судово-слідчої практики за злочинами, кваліфікованими у відповідності до ст. 259 КК України, свідчить, що співробітниками правоохоронних органів

відчуваються труднощі у здійсненні допитів підозрюваних. У результаті цього можуть порушуватись визначені чинним законодавством строки проведення розслідування, прийматись не обґрунтовані рішення щодо зупинення справ у відповідності до п.3 ст. 206 КПК України.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проведенню допитів підозрюваних раніше вже приділялась увага, вчених-криміналістів: Р.С. Белкіна, В.К. Весельського, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька та інших. Однак, особливостям проведення допиту підозрюваних за фактами завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, залишились без належної уваги науковців з боку науковців. У зв'язку із цим, окремі аспекти зазначеної проблеми потребують додаткового дослідження. Це і визначає актуальність даної статті.

Метою даної статті є формування відповідних рекомендацій щодо проведення допиту підозрюваних за фактами вчинення завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Це обумовлено тим, що наявність знань про ці особливості визначає кількість сил та засобів, що витрачаються працівниками правоохоронних органів для отримання певного результату, який не завжди є позитивним, при розслідуванні цих злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В якості підозрюваного може бути допитана особа, котра у відповідності до ст. 43-1 КПК України затримана за підозрою у вчиненні злочину, або по відношенню до якої застосований запобіжний захід до винесення постанови про притягнення в якості обвинуваченого.

Під час допиту за справами розглядуваної категорії, слідчий може стикнутися з двома ситуаціями: 1) особа не визнає себе винним; 2) особа визнає провину.

Розглянемо особливості проведення допиту, при не визнанні злочинцем причетності до вчиненого злочину. У цьому разі слідчому необхідно якомога ретельніше провести допит із застосуванням тактичних прийомів. Тактика допиту підозрюваного визначається слідчим з урахуванням ситуації, що склалась по справі. У не залежності від того скільки часу минуло, слідчий має з'ясувати у підозрюваного: - де він знаходився, що робив у відповідний час; - хто може це підтвердити.

Безпосередньо у процесі допиту можуть застосовуватися наступні групи тактичних прийомів:

1) пробуджуючих допитуваного до міркувань та дачі свідчень (постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за даною справою; нагадування у загальних рисах про подію, що відбулась, постановка нагадуючих запитань, уточнення емоціонального стану допитуваного, обстановки, умов, за

яких формувалися його свідчення, оживлення його асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів і т.п.);

2) спрямованих на здійснення психологічного тиску на допитуваного: наміри допитуваного відмовитися від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, пред'явлення зненацька найбільш важливих доказів та ін.;

3) таких, що застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, сприяючих дачі повних та достовірних свідчень, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.;

4) використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті сувороро-робочої обстановки, котра була несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього, подолання негативної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи, переконання допитуваного у безкорисності конфліктувати, суперничати та приховувати відомі йому факти і т.п. [1 с. 33]

Показання підозрюваного, як правило, одержуються на початковому етапі розслідування злочину. У цей момент він ще не знає, якими доказами володіє слідчий і практично не в змозі протиставити свою лінію захисту. [2с. 193] Зазначене вказує на необхідність слідчого спрямовувати зусилля на проведення допиту підозрюваного у найкоротший, з моменту порушення кримінальної справи, час. Це не дозволить злочинцю виробити власну позицію. Підозрюваний може, досить швидко, змінити зайняту позицію під впливом тактичних прийомів. Без них складно, а іноді неможливо розкрити злочин. [3 с. 8]

Вивченням судово-слідчої практики нами встановлено, що допит підозрюваних проводився відразу ж після затримання у 50 % випадків. Тобто лише половиною слідчих були використані можливості отримання інформації від підозрюваного з меншою вірогідністю протидії з їх боку. Можуть використовуватися й інші тактичні прийоми.

Викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання. [4 с. 41] Відповідно, постановка уточнюючих, контрольних запитань сприяє його викриттю. Великого значення набувають й такі тактичні прийоми, як використання фактору раптовості, протиріч у свідченнях допитуваного, створення напруги. Доцільно використовувати як тактичний прийом різний темп допитів (прискорений, уповільнений). Все це ускладнює переключення уваги підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обмірковування вчинків слідчого, аналіз взаємозв'язку та логіки вчинюваних дій, позбавляє можливості до-

тримуватися обраного способу, лінії протидії розслідування. Результатом цього, як правило, є докази поведінки – обмови, повідомлення суперечливих даних та ін. Мета слідчого при використанні цього прийому, не спроба «спіймати» особу, котра протидіє розслідуванню на неточностях, обмовах, а створити обстановку, котра переконує у безкорисності спроб. Заслуговує на увагу й такий тактичний прийом, як допит на місці події. Повторне сприйняття місця де відбулася подія сприяє відновленні у пам'яті забутого. Не виключені випадки проведення повторних допитів у розрахунку на зміну особою показань для підтвердження версії обраної та перевіреної слідчим як перспективної [5 с. 260].

Вивченням судово-слідчої практики нами встановлено, що у 91 % випадків допит підозрюваних проводився більше одного разу. Малоймовірно, щоб під час повторного допиту особа пам'ятала всі деталі повідомлених нею раніше даних. Можуть використовуватися й інші тактичні прийоми. Їх кількість, послідовність визначатиметься слідчим у кожному конкретному випадку. Професіоналізм слідчого полягає, у першу чергу, у тому, щоб він міг спланувати та використати увесь потенціал тактичних прийомів та отримати якомога більше інформації.

Вивченням кримінальних справ за злочинами, кваліфікованими у відповідності до ст. 259 КК України нами встановлено, що допити підозрюваних спрямовувалися на: з'ясування події злочину, обставин повідомлення, характер дій кожного співучасника – 100 %; виявлення співучасників злочину – 18 %; з'ясування даних що мають тактичне значення – 100 %; з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню злочину – 93 %. Наведені відомості визначають недостатній рівень використання слідчими тактичних прийомів на прикладі таких, як негайний допит після затримання. Відповідно слідчими найбільш часто використовується як тактичний прийом повторний допит підозрюваних.

Висновок. Отримані нами дані дають можливість визначити важливість проведення допитів підозрюваних. Саме під час їх проведення отримується значна кількість інформації, що сприяє встановленню істини. При цьому слідчим доводиться стикатися з ситуаціями визнання та не визнання підозрюваним причетності до злочину. У ході допитів розглядуваної категорії осіб всіма слідчими з'ясовуються обставини злочину, повідомлення, характер дій кожного співучасника, дані що мають тактичне значення. Більшість слідчих під час допиту, приділяють увагу з'ясуванню причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Не одноразові допити підозрюваних переважною більшістю слідчих можуть бути розцінені як застосування тактичних прийомів. Про це ж свідчить й проведення допитів половиною слідчих відразу після затримання. Таким чином можемо наголосити на необхідність використання слідчими усього наявного комплексу тактичних прийомів при проведенні допитів підозрюваних з метою з'ясування істини по справі.

Перспективами подальшого дослідження завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності є висвітлення особливостей допиту інших категорій осіб.

Бібліографічні посилання

1. *Клим А. М.* Криминалистическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями. / Под ред. В. Ф. Ермоловича. — Минск: 2000. — 82 с.
2. *Стахівський С. М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: Монографія. / С. М. Стахівський. — К., 2005. — 272 с.
3. *Селиванов Н. А.* Расследование преступлений повышенной опасности: Пособие для следователя. / Н. А. Селиванов, А. И. Дворкин. — М.: Лига Разум. М. 1999. — 446 с.
4. *Митрохина З. И.* Использование знаний психологии при производстве допроса: Учебное пособие. / З. И. Митрохина. — Киев: УМК ВО, 1990. — 52с.
5. *Лускатов О. В.* Організаційно-тактичні особливості допиту після відновлення слідства у справі про нерозкритий злочин. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. — 2007. — №1 (32). — 360 с.

Надійшла до редакції 07.12.2010

Д.В. Симонович

ад'юнк

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.1 : 342.7

РОЗМЕЖУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

На підставі аналізу чинного кримінально-процесуального законодавства України, міжнародних документів, які стосуються кримінального судочинства, рішень Європейського суду з прав людини, законодавства інших країн, судової статистики та наукових праць обґрунтовані теоретичні положення та викладені практичні рекомендації щодо розмежування міжнародних та європейських стандартів у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: *міжнародні стандарти, європейські стандарти, права людини, правові стандарти.*

На основе анализа действующего уголовно-процессуального законодательства Украины, международных документов, которые касаются порядка осуществления судопроизводства, решений Европейского суда по правам человека, законодательства других стран, судебной статистики и научных трудов обоснованы теоретические положения и изложены практические рекомендации по разграничению международных и европейских стандартов в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: *международные стандарты, европейские стандарты, права человека, правовые стандарты.*

On the basis of analysis of current kriminal'no-protsessual legislation of Ukraine, international documents, which touch the order of realization of the legal proceeding, decisions of European Court on human rights, legislation of other countries, judicial statistics and scientific labors theoretical positions are grounded and practical recommendations are expounded, on differentiating of the international and European standards in the criminal legal proceeding.

Key words: international standards, European standards, human rights, legal standards.

Постановка проблеми. Загальна декларація прав людини [1] (далі – Декларація) й Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права [2] (далі – Пакт) безпосередньо вплинули на прийняття багатьох регіональних конвенцій і угод, на формування й розвиток європейських стандартів у галузі прав людини. У західноєвропейських країнах такі стандарти в галузі захисту прав людини діють уже декілька десятиліть. Після створення Ради Європи і функціонування її основних контрольних механізмів: Європейської Комісії із прав людини і Європейського суду з прав людини, а з листопада 1998 р. – єдиного Європейського суду з прав людини, а також діяльності Ради з безпеки й співробітництва в Європі, інших європейських організацій із захисту прав людини сформувалося поняття «європейські стандарти з прав людини».

На міжнародному рівні розроблений досить широкий і значимий комплекс міжнародно-правових стандартів із захисту прав людини у сфері кримінального судочинства, дотримання і виконання яких є необхідним для визнання національних правових систем такими, що відповідають міжнародним стандартам. З огляду на той факт, що міжнародні стандарти отримали свій розвиток та закріплення у такій регіональній організації як Рада Європи, а головним інструментом формування таких стандартів стала практика Європейського суду з прав людини, необхідно акцентувати увагу на розмежуванні понять «міжнародні стандарти з прав людини» та «європейські стандарти з прав людини».

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Визначенню понять «міжнародні стандарти з прав людини» та «європейські стандарти з прав людини» та критеріїв їх розмежування були присвячені роботи таких учених, як М.В. Баглай, В.М. Волженкіна, А.П. Гуськова, К.Ф. Гуценко, О.А. Зайцев, О.І. Логвиненко Є.Г. Ляхов, Д.В. Новіков, О.М. Талалаєв, С.М. Ягофаров та ін. Однак змісту і критеріям розмежування понять «міжнародні стандарти з прав людини» та «європейські стандарти з прав людини» у кримінальному судочинстві не було приділено належної уваги.

Формулювання цілей статті. Метою статті є науковий результат у вигляді визначення понять «міжнародні стандарти з прав людини» та «європейські стандарти з прав людини» та критеріїв їх розмежування.

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати наступні завдання: 1) проаналізувати тенденції розвитку міжнародних та європейських стандартів з прав людини у сфері кримінального судочинства; 2) дослідити висловлені в теорії кримінального процесу позиції щодо змісту міжнародних та європейських стандартів з прав людини; 3) дати визначення понять «міжнародні стандарти з прав людини» та «європейські стандарти з прав людини» та критеріїв їх розмежування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток міжнародного співтовариства показав, що головним компонентом в даній системі має стати людина, її права і гарантії, що забезпечать їх реалізацію. На сьогоднішній день вже утворено істотний комплекс прав як соціального, політичного, так і культурного характеру. Особливе місце в даному механізмі відведено правам людини, що пов'язані з процедурою здійснення правосуддя.

Важливість закріплених кримінально-процесуальних прав проявляється перш за все у тому, що правосуддя є видом державної діяльності, пов'язаної в деяких випадках із застосуванням заходів примусу. Саме тому визначити межі можливого обґрунтованого впливу держави на людину – це першочергове завдання, яке отримало визнання міжнародної спільноти.

Закономірним відображенням сучасної тенденції в напрямку посилення гарантій прав людей, які є учасниками кримінального судочинства, є підвищена увага до існуючих міжнародних стандартів у сфері прав людини, які акумулюють в собі передові правові концепції, що визначають певний правовий стан людини. Адже саме від ставлення держави до особи, її честі та гідності, інтересів, прав залежить механізм побудови кримінального процесу. З цього приводу І.Я. Фойницький ще у 1912 р. справедливо зазначав, що як характер і зміст кримінального процесу залежать від становища особи в державі, так і побудова кримінального процесу здійснює суттєвий вплив на права і становище особи в державі [3, с. 10–11].

Європейські стандарти в галузі прав людини несуть у собі ідеї, які, зародившись ще в стародавні часи, перебували в центрі процесу становлення й розвитку єдиної природно-правової теорії, суть якої полягає у тому, що фундаментальні права особистості мають позадержавне й позаюрідичне походження. Хоча конкретний зміст прав людини зазнав еволюції, розширився відповідно до змін у громадському житті країн, а в останнє сторіччя й у зв'язку з розвитком міжнародного співробітництва, стрижень самої ідеї – природність і невід'ємність прав людини – залишився незмінним.

Формування загальноновизнаних європейських стандартів із захисту прав людини відбувалося із урахуванням багаторічного досвіду міжнародного законодавства у цій галузі, зокрема міжнародних стандартів. Міжнародні стандарти отримали свій розвиток і закріплення у

європейських стандартах. Та процес становлення і розвиток європейських стандартів з прав людини можна з'ясувати лише на підставі аналізу становлення і розвитку міжнародних стандартів у цілому.

Масове винищування людей під час Другої світової війни, боротьба з фашизмом підштовхнули світове співтовариство до пошуку якісно нових організаційних, політичних і правових засобів забезпечення основних прав і свобод людини за допомогою спільних дій держав. Результатом цих зусиль стало створення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в 1945 р., яка розгорнула активну нормотворчу діяльність із захисту прав людини.

Статут ООН став одним з перших універсальних актів, в якому поряд з іншими, закріплені принципи самовизначення народів і захисту прав людини [4, с. 10].

У грудні 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію [1], яка згідно з положеннями Статуту ООН, спрямованими на захист прав й основних свобод людини, конкретизувала перелік прав і свобод. Декларація проголосила принципи, спрямовані на забезпечення громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав людини.

Загальну декларацію держави-учасники не підписували і не ратифікували відповідно до встановлених процедур як міжнародний документ, що має юридичну силу. Попри це, вагомість її положень і моральний вплив є значним, і більшість держав визнають записані в ній права як юридично обов'язкові договірні норми.

Глобалізація, розповсюдження міжнародно-правових стандартів у сфері кримінального судочинства, інтернаціоналізація відповідних міжнародно-правових вимог є взаємопов'язаними. Саме тому, в силу загального процесу правової інтеграції, учасником якого з кінця ХХ ст. є і Україна, наближення українського законодавства до таких стандартів є природним і необхідним.

Вважаємо за необхідне також звернути увагу на той факт, що одним з головних завдань української юридичної і нормотворчої діяльності, а також і правозастосовчої практики, пов'язаних з утвердженням України як правової держави, є реальне забезпечення і захист прав та свобод людини.

Заслуговує на увагу твердження А.П. Гуськової з приводу того, що сьогодні у достатній мірі мають місце конкретні проблеми, що впливають із розбіжностей у регулюванні у державах Співдружності (ЄС. – Авт.) багатьох питань. Так, наприклад, не всі держави визнали загальновизнані норми міжнародного права частиною національної правової системи [5, с. 7].

М.В. Баглай правильно наголошує на тому, що міжнародні стандарти за відсутності конституційної чи іншої регламентації, за наявності колізій чи ситуацій спільного застосування можуть мати значення самостійного нормативного регулятора, а не лише виступати як норматив-

ний мінімум, що визначає рівень державної регламентації [6, с. 163].

У даному контексті, як основний елемент, що є важливою гарантією здійснення прав особистості в сфері кримінального правосуддя, повинен виступати найбільш оптимальний механізм здійснення кримінального судочинства, в основу якого закладено максимальний рівень забезпечення прав особистості. З метою створення такого механізму кримінального судочинства виникає потреба у здійсненні дослідження існуючих міжнародних стандартів прав людини у сфері кримінального судочинства. По суті, це буде складати його первинний зміст, базову основу.

Відразу слід зауважити, що попри достатню вживаність таких категорій як «міжнародні стандарти», «стандарти Ради Європи», ні в науці міжнародного права, а тим більше у кримінальному процесі, не було приділено достатньо уваги розкриттю змісту даних категорій. Усе це може свідчити про можливе поверхнєве уявлення українських юристів, не кажучи вже про простих громадян, про існуючі міжнародні та європейські стандарти.

Так, деякі спеціалісти, наприклад Е.Б. Мельникова і М.І. Маришев, взагалі не вбачають потреби у конкретизації даних термінів, наполягаючи на тому, що їх слід відносити до понятійного апарату загального міжнародного права [7, с. 87], інші до таких відносять абстрактні ідеї, звичаї, що існують самі по собі, або ж потребують встановлення у кожному конкретному випадку. Розповсюдженим слід вважати твердження щодо прирівнювання до міжнародних принципів і норм міжнародного права різних міжнародних документів загального характеру або міжнародних договорів, ратифікованих всіма або більшістю держав.

На сьогоднішній день фактично немає жодного міжнародного документа, який би був ратифікований всіма державами світової спільноти. Тому сам по собі термін загальноновизнаність – категорія умовна. Разом з тим безсумнівним є те, що існує і ряд авторитетних документів, положень яких намагаються дотримуватися більшість держав. До них належать перш за все Статут ООН [4], Декларація [1] і Пакт [5]. Саме ці документи, на думку більшості вчених, слід відносити до загальноновизнаних норм. Правда, у цьому випадку залишається незрозумілою доцільність внесення положень про загальноновизнані норми в текст Конституції України, Кримінально-процесуального кодексу України та інших нормативних актів, якщо для України дані положення і так мають обов'язкову силу, виходячи з факту їх ратифікації.

Конституція 1996 р. вперше включила у правову систему нашої держави принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори України (ст. 9) [9]. Ця обставина дала можливість особам, залученим до кримінального процесу, під час захисту своїх прав і свобод безпосередньо посилатися на демократичні норми, прийняті у міжнародному праві. На цій підставі правоохоронні та судові органи можуть безпосередньо застосовувати норми, що містяться в міжнарод-

них договорах, ратифікованих Україною в установленому порядку. Стаття 19 Закону України від 24 червня 2004 року «Про міжнародні договори України» додає, що «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності у встановленому законом порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору». Це правило поширюється і на кримінальне судочинство.

Отже, нагальною є реалізація гострої проблеми імплементації українського законодавства до європейських стандартів з прав людини у сфері кримінального судочинства, що є необхідною передумовою повноцінного входження України до Європейської спільноти як повноправного члена з відповідно розвинутою правовою системою.

Що ж являють європейські стандарти з прав людини у сфері кримінального судочинства? Складність відповіді на дане питання полягає, на думку О.М. Талалаєва, в тому, що вони не зафіксовані у якомусь одному міжнародному акті, а розкидані по численних договорах і звичаях, оскільки в міжнародному праві відсутні кодекси, подібні до тих, які є у внутрішньому праві держав [10, с. 66]. І ми з автором у цьому повністю згодні.

На наш погляд, цілком можливо взяти за основу концепцію, яка б включила в себе тезу про те, що норми міжнародного права, які містять у собі стандарти у сфері прав людини, автоматично належать до загальноновизнаних норм і принципів в силу існуючого принципу поваги до прав і свобод людини, і це відповідає б прийнятій концепції правової демократичної держави. Адже одна поява будь-якого міжнародного документа, присвяченого правам і свободам особи, вже свідчить про актуальність даного положення і міжнародного визнання необхідності конкретних змін в існуючому порядку діяльності держав, визначальним вектором яких будуть права людини і гарантії їх реального втілення.

Грунтуючись на даному положенні, необхідно визнати як невід'ємну ситуацію, коли будь-який міжнародний акт, що розширює перелік статутних прав особи, автоматично набуває статусу загальноновизнаної норми, що не потребує ратифікації.

На нашу думку, слід констатувати наступне: характер загальноновизнаності тієї чи іншої норми визначається не самим статусом даної норми як існуючої автономно, а ставленням держави, і в першу чергу громадянського суспільства даної держави, до цієї норми як загальноновизнаної. Тому поки не буде чітко визначена позиція держави, така норма буде мати декларативний характер і, по суті, ігноруватиметься правозастосовником.

Між тим безсумнівним є і те, що загальноновизнані принципи і норми ніяким чином не можуть повністю відобразити сутність розуміння міжнародних стандартів як в силу їх недостатньої визначеності, так і загальної правової конструкції. До того ж всі документи, що належать до загальноновизнаних принципів і норм, з'явилися на світ більш як півстоліття

тому, що наводить на думку про те, що вони зазнали певної моральної застарілості у зв'язку з прогресом розвитку людської цивілізації, який відбувся протягом вказаного періоду. Однак це ні в якому разі не означає, що даний матеріал втратив свою соціальну цінність, навпаки, такий стан можна охарактеризувати як набуття закладеними в них стандартами нових якостей, де сутнісне розуміння певних положень вже не поглинається визначальним поняттям і являє собою складну систему – конгломерат, що включає в себе як базовий стандарт, так і стандарти, що тісно з ним пов'язані, але визнані вже як самостійно існуючі.

Декларація й міжнародні Пакти безпосередньо вплинули на прийняття багатьох регіональних конвенцій й угод, на формування й розвиток європейських стандартів у галузі прав людини. У західно-європейських країнах такі стандарти в галузі захисту прав людини діють уже кілька десятиліть.

Слід також зазначити, що Україна не є учасником всіх подібних угод, до того ж ті, за якими вона несе зобов'язання, виконуються не в повному обсязі і, не зважаючи на конституційні положення про пріоритет міжнародних договорів, факти їх реального застосування є поодинокими та неоднозначними. Крім того, існує досить велика кількість документів, прийнятих в рамках міжнародних організацій, таких як Генеральна Асамблея ООН, Комісія з попередження злочинності і кримінальному правосуддю, Економічна і Соціальна Рада ООН, Конгрес ООН з попередження злочинності і поведження з правопорушниками, Рада Європи і ОБСЄ. Дані акти, якщо наслідувати доктринальні положення, не є ні міжнародними договорами, ні загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права, вони є рекомендаційними правовими актами, у правову систему вони не імплементовані і застосуванню правозастосовними органами не підлягають [11]. Між тим подібними документами виробляються не лише способи найбільш ефективного втілення і застосування існуючих міжнародних стандартів у кримінальне судочинство, але й основа для нових напрямів зміни існуючих стандартів у нову якість.

На сьогодні вчені зазначають, що Конвенція набула характеру конституційного закону, вплив її на національне право всіх держав-учасниць, у тому числі кримінально-процесуальне, постійно зростає [12, с. 71], що підтверджує тезу про те, що Конвенція – це не застиглий монумент, а живий організм, підтверджений прогресивним впливом [13, с. 56].

Важливе місце у системі міжнародних стандартів займають положення, вироблені різними судами, створеними і існуючими на основі міжнародних договорів. Міжнародні суди, відповідно до загальноприйнятої юридичної доктрини, так само як і національні, є правозастосовними органами, тому їх рішення не утворюють нових норм права, в той же час рішення судів розглядаються у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН як допоміжні засоби у процесі міжнарод-

дної правотворчості і тим самим є базовим елементом міжнародного стандарту. Але для кримінально-процесуальної науки пріоритетною значимістю наділені рішення, в силу предмета розгляду виниклого спору, далекого від кримінального процесу, не Міжнародного Суду ООН, а перш за все діючих на наднаціональній основі міжнародних судів регіональних організацій, серед яких найбільш ефективно функціонуючим прийнято вважати Європейський суд з прав людини.

Європейський захист прав людини містить у собі як правові норми конвенцій й угод, прийнятих країнами в межах Ради Європи, Організації з безпеки й співробітництва в Європі, інших європейських організацій щодо захисту прав людини й таких, що знайшли відображення в національних законодавствах, так і безпосередньо судовий захист, що здійснюється Європейським судом з прав людини у Страсбурзі, рішення якого враховуються країнами-учасницями Ради Європи.

Ратифікація Україною Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) [14] та протоколів до неї зробила обов'язковими для України не лише положення, що стосуються прав людини, але і визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини з питань тлумачення і застосування Конвенції.

Правові норми Конвенції і ті, що сформувалися на основі рішень Європейського Суду й Комісії з прав людини (прецедентне право) відображають європейські стандарти в галузі прав людини, на які спирається правова система європейських держав.

Наслідком невизнання судових прецедентів як джерел права є відсутність чіткого і відпрацьованого механізму роботи з ними, що і створює основну проблему в реалізації положень-тлумачень, а як наслідок, закономірним чином приводить українську правову систему у частині здійснення кримінального судочинства до відмежування від міжнародних стандартів.

Таким чином, міжнародні стандарти в сфері прав людини являють собою вироблені міжнародним співтовариством передові норми-принципи, що містять у собі і визначають статутне становище особи у кримінальному судочинстві.

За визначенням, даним у Юридичній енциклопедії, міжнародні стандарти – це міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки [15, с. 615].

На думку С.М. Ягофарова, міжнародні стандарти – це певні принципи положення, реальне втілення яких часто утруднено їх локальним характером, що і створює певні труднощі в їх розумінні, а відповідно, і у практичному застосуванні. І якщо для європейської системи є характерною наявність спеціалізованого суду, то для універсальної системи стандартів подібний механізм відсутній [13, с. 20].

Міжнародні стандарти – це комплекс, який динамічно розвива-

ється, і який не можна ототожнювати лише із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, оскільки в більшій мірі це лише морально-політичні зобов'язання, за рівнем реалізації яких можна отримати відповідь як про реальні процеси демократизації в суспільстві і характері взаємовідносин особи і держави, так і про ступінь розвитку громадянського суспільства в цілому.

Тому сутність міжнародного стандарту трансформується в рамках певної національно-правової системи, що пропонує своє бачення механізму реалізації міжнародних стандартів. На підставі вказаного вище, комплексне дослідження міжнародних стандартів без урахування досвіду інших держав у вирішенні питання щодо створення діючого механізму судочинства, що відповідає вимогам щодо дотримання прав особи, є неможливим.

Під європейськими стандартами з прав людини О.І. Логвиненко пропонує розуміти визнані Європейським співтовариством і закріплені в його документах юридичні норми, що включають всі життєво необхідні права людини, а також механізми їхнього гарантування, захисту й забезпечення на практиці [16, с. 37]. Визнання й дотримання прав людини і її основних свобод відповідно до прийнятих європейських стандартів стали критерієм у визначенні ступеня верховенства права й рівня розвитку демократії в окремих європейських державах. Відбувається розширення й поглиблення змісту європейських стандартів у галузі прав і свобод людини, що здобувають чинність норм міжнародної моралі й міжнародного права.

Необхідно зважати на те, що європейські конвенційні норми в галузі прав людини ґрунтуються на концепції, відповідно до якої державні інститути повинні виконувати свої функції в інтересах окремих людей, які мають право користуватися особистою незалежністю у всіх випадках, за винятком тих, коли йдеться про вищі інтереси суспільства. Термін «європейські стандарти з прав людини» містить правові норми таких документів: Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Європейської соціальної хартії, Європейської конвенції щодо запобігання катуванням і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, Європейської хартії місцевого самоврядування, Рамкової конвенції про захист національних меншостей та ін.

Висновки. 1. Поняття «європейські стандарти з прав людини», на відміну від міжнародних стандартів, крім правових норм Конвенції та її протоколів, містить поняття прецедентного права єдиного Європейського суду з прав людини і його попередника – Європейської Комісії із прав людини. Завдяки діяльності цих органів Ради Європи була побудована цілісна процесуальна система й створено європейський правовий простір, де до матеріальних і процесуальних норм ставляться єдині європейські вимоги.

2. Критеріями розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини є: 1) дія міжнародних стандартів з прав людини розповсю-

джується на всю світову спільноту, тому вони автоматично вважаються загальноновизнаними; дія європейських стандартів розповсюджується лише на держав-учасниць РЄ і загальноновизнаними вважаються з моменту ратифікації; 2) міжнародні стандарти з прав людини приймаються Генеральною Асамблеєю ООН; європейські стандарти з прав людини приймаються Радою Європи; 3) міжнародні стандарти – результат пошуку якісно нових організаційних, політичних і правових засобів забезпечення основних прав і свобод людини світовою спільнотою; європейські стандарти закріплюють та розвивають міжнародні стандарти з прав людини.

Зважаючи на інтеграцію України до європейської спільноти, де існують давні правові традиції дотримання прав людини, питання щодо розмежування європейських та міжнародних стандартів з прав людини в кримінальному судочинстві України, є вкрай необхідними і актуальними. Адже від того, наскільки повно і всебічно будуть досліджені питання розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини в кримінальному судочинстві, залежить подальше вдосконалення системи європейських стандартів у кримінальному судочинстві України та подальше реформування українського кримінально-процесуального законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Загальна декларація прав людини: Резолюція № 217 А (III) Генеральної асамблеї ООН від 10.12.1948 р. // http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk_final.html (станом на 08.10.2009 р.).
2. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права: Резолюція № 2200 А (XXI) Генеральної асамблеї ООН від 16.12.1966 р. // http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk_final.html (станом на 04.10.2009 р.).
3. *Фойницький І.Я.* Курс уголовного судопроизводства. – СПб., 1912. – Т. 1.
4. *Гуценко К.Ф., Ляхов Е.Г.* Устав ООН, его цели и принципы, и актуальные проблемы разработки и применения международных норм, касающихся уголовного правосудия. – М., 1980.
5. *Гуськова А.П.* Проблемы правового регулирования международного взаимодействия по вопросам уголовно-процессуального права // Человек и общество: материалы международной научно-практической конференции 15–17 ноября 2001 г. – Ч. 4. – Оренбург, 2001.
6. *Баглай М.В.* Конституционное право РФ. – М., 1998.
7. *Волженкина В.М.* Нормы международного права в Российском уголовном процессе. – М.; СПб., 2001.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2008.
9. Конституція України. – К., 2006.
10. *Талалаев А.Н.* Два вопроса международного права в связи с Конституцией РФ // Государство и право. – 1998. – № 3.
11. *Епанешников А.С.* Нормы международного права в механизме уголовно-процессуального регулирования в свете нового УПК РФ // Новый Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации и практика его применения // под ред. А.П. Гуськовой. – Оренбург, 2002.
12. *Брусницын Л.В.* Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века. – М., 2001. – С. 71.
13. *Ягофаров С.М.* Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: Учеб. пособ. / под ред. доктора юр. наук, профессора А.П. Гуськовой. – Оренбург, 2006.
14. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод // Государство и право. – 1993. – № 4.
15. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. –

К., 1998. – Т. 5: П-С. – 2003.

16. *Логвиненко О.І.* Значення декларації прав людини у становленні інституту європейських стандартів захисту прав людини: Міжн. наук.-практ. конф.: «Проблеми забезпечення прав людини в Україні в світлі декларації прав людини» (присвячена 60-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини ООН). 10 листопада 2008 р. – К., 2008.

Надійшла до редакції 10.03.2010

С.В. Сторожко

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИКРАДЕННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ ШЛЯХОМ ЇЇ САМОВІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Розкриваються поняття, сутність та структура слідчої ситуації. Розглядаються типові слідчі ситуації, притаманні викраденню електричної енергії шляхом її самовільного використання, і наводиться система дій слідчого щодо їх вирішення.

Ключові слова: *слідча ситуація, конкретна слідча ситуація, типова слідча ситуація, електрична енергія.*

Раскрываются понятие, сущность и структура следственной ситуации. Рассматриваются типичные следственные ситуации, свойственные хищению электрической энергии путем ее самовольного использования, и приводится система действий следователя по их решению.

Ключевые слова: *следственная ситуация, конкретная следственная ситуация, типичная следственная ситуация, электрическая энергия.*

The article opened up concept, essence and structure of investigation situation. The typical situations of consequences, incident to the theft of electric energy by its willful use and the system of actions of investigator is pointed on their decision, are examined.

Key words: *investigation situation, concrete investigation situation, typical investigation situation, electric energy.*

Постановка проблеми. Економіка будь-якої країни значною мірою залежить від функціонування такої галузі, як електроенергетика. Рівень енерговиробництва та енергоспоживання є одним із визначальних критеріїв оцінки індустріального та економічного розвитку держави. Однак щорічне зростання обсягів викрадання електроенергії промисловими та побутовими споживачами завдає велику шкоду як енергопостачальним підприємствам України, так і державі в цілому. Так, за 2004-2006 рр. в державі викрадено 948 мільйонів кіловат-

годин електроенергії на суму 203 мільйона гривень [3].

Однак наявні статистичні показники поки ще не дозволяють дати реальну оцінку стану, рівню та динаміці злочинів, передбачених ст. 188-1 КК України. На заваді цьому стоять такі обставини: 1) відповідні статистичні обліки ведуться протягом невеликого періоду; 2) недосконалість чинного кримінального законодавства – значна кількість злочинів, передбачених ст. 188-1 КК України, кваліфікуються за іншими кримінально-правовими нормами (наприклад, за ст.ст. 185, 190, 192 КК України); 3) недосконала робота правоохоронних органів щодо виявлення, документування та розслідування цього виду злочину; 4) відсутність належних механізмів, сил та засобів щодо оперативного виявлення і розкриття цього злочину; 5) відсутність методики розкриття та розслідування цієї категорії злочинів із застосуванням сучасних технічних засобів.

Тому **метою** даної роботи є розкриття поняття, сутності та структури слідчої ситуації, розгляд типових слідчих ситуацій, що притаманні викраденню електричної енергії шляхом її самовільного використання, і наведення системи дій слідчого щодо їх вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням кримінально-правової протидії злочинам, що посягають на об'єкти електроенергетики, у своїх наукових розробках приділяли увагу П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, В.Г. Гончаренко, Л.В. Дорош, О.О. Дудоров, В.І. Касинюк, М.Й. Коржанський, Л.М. Кривоченко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, В.О. Навроцький, М.І. Панов, О.А. Чуваков, Н.М. Ярмиш та інші вчені. Проте в криміналістиці цьому питанню приділялося недостатньо уваги. Наукові розробки за вказаним напрямком переважно мають характер науково-практичних коментарів і містяться в основному в навчальній літературі та науково-практичних коментарях до КК України. У зв'язку з цим перед вченими-криміналістами постає завдання вивчення даної проблематики, розробки сучасних методів розкриття та розслідування цієї категорії злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В пізнавальній діяльності істина може бути встановлена тільки в тому випадку, коли вибір і застосування засобів пізнання здійснюється з врахуванням реально існуючих умов, в яких протікає цей процес.

Розслідування кожного злочину відбувається під впливом факторів місця, часу його проведення, поведінки осіб – учасників кримінального процесу, наявності у розпорядженні слідчого відповідних засобів вирішення завдань розслідування, протікання процесів суспільного життя, які тим чи іншим чином впливають на діяльність правоохоронних органів. Сукупність цих факторів утворює ту конкретну динамічну обстановку, в якій діють слідчий, оперативні працівники, в якій здійснюється конкретний акт розслідування. Враховуючи безумовний вплив цієї обстановки на процес розслідування кримінальної справи, в криміналісти-

ці їй приділяється значна увага і вона одержала назву слідчої ситуації. Криміналістична методика, вивчаючи такий об'єкт, як діяльність з розслідування злочинів, і базуючись на вищенаведеному посиленні, звертає увагу перш за все на залежності, пов'язані з виникненням слідчих ситуацій, та їх детермінуючим впливом на черговість і особливості проведення слідчих і оперативно-розшукових дій.

Поняття слідчої ситуації відіграє важливу роль у формуванні наукових положень і практичних рекомендацій з розслідування злочинів. У криміналістичній літературі постійно зверталася увага на значення слідчих ситуацій для діяльності з розслідування злочинів, необхідність їх врахування під час застосування криміналістичних рекомендацій. Але аналіз літературних джерел свідчить, що в теорії фактично існує два підходи тлумачення поняття слідчої ситуації.

Перший підхід найбільш повно і послідовно знайшов відображення в роботах Р.С. Белкіна [1], в яких на основі історичного аналізу точок зору науковців, особистих досліджень автор дійшов висновку, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких в даний момент здійснюється розслідування. У структуру слідчої ситуації входить багато компонентів, які повинні враховуватися слідчим. На думку Р.С. Белкіна, вона складається з кількох груп компонентів (умов):

1) психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим і особами, що протистоять йому; прояви психологічних властивостей слідчого та осіб, що проходять у кримінальній справі, тощо;

2) інформаційного характеру: обізнаність слідчого про обставини вчинення злочину; обізнаність осіб, що проходять у кримінальній справі, про стан розслідування та його можливості, наміри слідчого тощо;

3) процесуального і тактичного характеру: стан провадження у справі; можливість застосування запобіжного заходу; ізоляція один від одного осіб, що проходять у справі; можливість проведення конкретної слідчої дії тощо;

4) матеріального та організаційно-технічного характеру: наявність зв'язку між черговою частиною та слідчо-оперативною групою; можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами тощо.

Відповідно до такого підходу слідча ситуація включає в себе велику кількість компонентів, які має враховувати слідчий, – їх навіть важко перелічити, а можна тільки згрупувати. Очевидно, що тут мається на увазі конкретна слідча ситуація. Поеднання і результати взаємодії названих компонентів, як визначає Р.С. Белкін, обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації, тобто конкретну сукупність умов, в яких випало чи належить діяти слідчому.

Безумовно, такий підхід відбиває перш за все практичний аспект проблеми, оскільки дає знання реальної структури конкретної слідчої ситуації у кримінальній справі. Він націлює слідчого на одержання

інформації про складові елементи ситуації, що склалася, і прийняття відповідних заходів для створення сприятливих умов розслідування. Але використовувати поняття слідчої ситуації з таким широким змістом у наукових дослідженнях, зокрема в методиці розслідування злочинів, дуже важко. Це пояснюється великою кількістю складових компонентів слідчої ситуації і обумовленим цією обставиною занадто складним завданням їх узагальнення і типізації.

Другий підхід до тлумачення поняття слідчої ситуації пов'язаний з тим, що її зміст розглядається лише як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей) на певний момент розслідування. Таке визначення поняття значно звужує його, але, на думку О.Г. Філіппова, є вимушеним, оскільки узагальнити величезну кількість компонентів, які власне складають реальні умови розслідування, практично неможливо [2].

Зведення змісту слідчої ситуації до одного (але найголовнішого) компоненту дає можливість типізувати ситуації, що складаються під час розслідування злочинів окремих видів, і з урахуванням цього формувати рекомендації в межах окремих методик розслідування. З цим важко погодитися, беручи до уваги й те, що компоненти слідчої ситуації мають нерівнозначний вплив на процес розслідування і деякими з них можна знехтувати при розробці криміналістичних методик. Слід тільки зауважити, що при визначенні слідчої ситуації в цьому аспекті точніше вказувати не на певний момент розслідування (у криміналістичних науково-методичних дослідженнях використовується не будь-який момент), а певний етап розслідування. На наш погляд, саме звужене тлумачення поняття слідчої ситуації має ключове значення для конкретизації наукових досліджень у межах методик розслідування злочинів окремих видів.

З аналізу наведених двох підходів до тлумачення поняття слідчої ситуації неважко помітити, що вони відбивають взаємопов'язані, але все ж таки різні аспекти – практичний і теоретичний. Це дає підстави для висновку, що використовуване в криміналістиці поняття слідчої ситуації є узагальненим і фактично охоплює два поняття: 1) конкретної слідчої ситуації у кримінальній справі; 2) типової слідчої ситуації. З урахуванням розглянутих вище положень можна надати такі їх визначення.

Конкретна слідча ситуація у кримінальній справі – це сукупність усіх умов, в яких здійснюється розслідування в певний його момент, і включає в себе компоненти інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного та матеріально-технічного характеру.

Типова слідча ситуація – це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування за кримінальними справами окремих категорій.

У методиці розслідування викрадення електричної енергії шляхом її самовільного використання як загальне завдання початкового етапу розслідування може бути визначено встановлення таких обставин: 1) особи (осіб), якою вчинено викрадення; 2) місце і час вчинення викрадення; 3) спосіб вчинення і джерела викрадення; 4) розмір

заподіяної матеріальної шкоди; 5) докази вчинення викрадання конкретною особою (документи, речові докази, свідчення осіб тощо), достатні для пред'явлення обвинувачення. Слід підкреслити, що для завершення початкового етапу розслідування достатньо вирішити названі завдання хоча б за одним епізодом розкрадання. Ознакою цього є процесуальне рішення про притягнення особи як обвинуваченої і пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні викрадання.

Типові слідчі ситуації початкового етапу визначаються на основі врахування характеру первинного матеріалу про розкрадання, на основі якого порушується кримінальна справа. Виходячи з цього, у криміналістичній літературі з методики розслідування викрадань, що вчиняються посадовими і матеріально-відповідальними особами, традиційно виділяються дві узагальнені типові ситуації:

1) кримінальна справа порушується на основі матеріалів документальної ревізії, в яких містяться ознаки викрадання (самовільне втручання у роботу електролічильників, самовільний відбір електроенергії шляхом паралельного підключення лінії від мережного уведення);

2) кримінальна справа порушується на основі матеріалів оперативно-розшукової діяльності, в яких задокументовані дії осіб, що свідчать про вчинення викрадання електроенергії.

З характером первинних матеріалів про розкрадання поєднується і можливість використання фактору раптовості в розслідуванні для збирання доказів і попередження можливої протидії з боку винних осіб. Іноді як третю типову слідчу ситуацію розглядають ситуацію, коли кримінальна справа порушується на основі результатів перевірки заяв або повідомлень про викрадання. Але аналіз цієї ситуації показує, що вона являє собою поєднання елементів першої і другої, оскільки результати перевірки таких заяв, повідомлень виступають все ж таки у вигляді матеріалів відповідних ОРЗ та ревізій.

Узагальнення кримінальних справ про викрадання електричної енергії шляхом її самовільного використання, які було вчинено споживачами електроенергії, дає підстави для виділення таких типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, коли кримінальна справа порушується відносно:

1) споживача електроенергії на підставі матеріалів перевірки правоохоронними органами заяви керівника енергопостачальної компанії про викрадення електричної енергії;

2) працівника енергопостачальної компанії (посадової особи) на підставі матеріалів службового розслідування чи документальної ревізії, проведених за ініціативою правоохоронного органу.

Кожна з названих типових слідчих ситуацій тісно поєднана з певним способом вчинення викрадання електроенергії, має свою специфіку і заслуговує окремого детального розгляду.

Ситуація 1. Кримінальна справа порушується відносно споживача електроенергії на підставі матеріалів перевірки заяви керівника енергопостачальної компанії про викрадення електричної енергії. Перевірка та-

ких заяв потребує прийняття значної кількості оперативних заходів у стислі строки – до 10 днів (ст. 97 КПК України). Ця обставина детермінує особливості структури первинного матеріалу, на підставі якого приймається рішення про порушення кримінальної справи, а також особливості предмету доказування і, відповідно, тактичних завдань розслідування.

Показовою в цьому плані є кримінальна справа щодо обвинувачення одного із керівників підприємства на Івано-Франківщині. Стосовно власника і водночас директора підприємства порушено кримінальну справу за викрадення електричної енергії шляхом її самовільного використання.

Щоб з'ясувати, куди таємниче зникає електроенергія, працівники міліції ініціювали ретельну перевірку мережі електропередач, підстанції і лічильників. Було встановлено, що повітряною лінією електропередач з однієї з підстанцій живиться виключно це підприємство. Дивні речі почали виявлятися при звірці показників лічильників. Лічильник підстанції стверджував, що за певний період через нього споживачеві надійшло 2 млн 456 тис. 136 кВт/год. електроенергії. Інший лічильник, встановлений за півкілометра на території приватного підприємства, зафіксував вхід лише 56 тис. 941 кВт/год. Причому, як засвідчили висновки спеціалістів науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС в області, які проводили дослідження, слідів механічного втручання в роботу лічильних механізмів не було, пломби не порушувалися. У свою чергу, фахівці державного підприємства «Івано-Франківськстандартметрологія», які також провели технічну експертизу приладів обліку, знову ж таки не виявили відхилень у характеристиках лічильників.

Надалі з'ясувалося, що позаобліковий рух електроенергії слід шукати не на повітряній лінії електропередач, а «під ногами». Саме в землі правоохоронці виявили самовільно прокладений кабель, через який електроенергія від підстанції, минаючи легальний електролічильник підприємства, надходила безпосередньо на виробничі об'єкти. У такий спосіб було встановлено, що за період з вересня 2005 р. до березня 2008 р. приватне підприємство безоплатно отримало 2 млн 399 тис. 195 кВт/год електроенергії. Нескладний підрахунок натомість зафіксував збитки енергетиків на суму 1 млн 1013 грн. [4].

Ситуація 2. Кримінальна справа порушується відносно працівника енергопостачальної компанії (посадової особи) на підставі матеріалів службового розслідування чи документальної ревізії, проведених за ініціативою правоохоронного органу. Така ситуація характерна для розслідування викрадання електричної енергії, вчинених працівниками енергопостачальних компаній шляхом здійснення ними незаконного підключення споживачів електричної енергії до електромереж.

У зв'язку з цим слід зазначити, що енергопостачальні компанії за фактами вчинення корисливих злочинів своїми службовцями звертаються до правоохоронних органів у виключних випадках. Як правило, вони віддають перевагу внутрішньому розслідуванню подібних фактів без клопотання про притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Тільки тоді, коли сума збитків від викрадання є дуже великою і від-

шкодувати її без втручання правоохоронних органів енергопостачальна компанія не в змозі, її керівники починають клопотання про притягнення винних до кримінальної відповідальності. Успіх розслідування в цьому разі залежить від часу, який минув з моменту викрадання і взаємодії правоохоронних органів і служби внутрішньої безпеки енергопостачальної компанії, сприяння з боку його керівництва. Такий механізм взаємовідносин енергопостачальних компаній і правоохоронних органів давно склався і функціонує у західних країнах з розвиненою економікою.

Первинний матеріал, що містить ознаки розкрадання, як правило, складається з матеріалів службового розслідування, проведеного службою внутрішньої безпеки енергопостачальної компанії (акту перевірки, ревізії діяльності окремих службових осіб, пояснень працівників).

Слід підкреслити, що цей матеріал збирається без втручання державних контролюючих та правоохоронних органів. Тому його якість залежить перш за все від кваліфікації працівників служби внутрішньої безпеки енергопостачальної компанії (чи мають вони досвід виявлення і розслідування викрадань) і наявності контактів останніх з правоохоронними органами. У випадку виявлення прогалин в такому матеріалі на стадії порушення кримінальної справи вони, як правило, швидко ліквідуються за відповідним запитом слідчого про надання тих чи інших документів. Тактичні завдання розслідування в цій ситуації визначаються механізмом вчинення викрадання і структурою первинного матеріалу.

Висновок. Наведений аналіз способів викрадання електроенергії показує, що ці способи будуть не тільки застосовуватися надалі, але й удосконалюватися, приймаючи все більше сховані й витончені форми. Для цього існують об'єктивні передумови, у т.ч. підвищення вартості електроенергії, зниження платоспроможності населення, порівняльна простота й доступність використання розглянутих способів розкрадання, недосконалість законодавчої бази для притягнення викрадачів електроенергії до відповідальності й та ін.

Тому для виявлення, запобігання й усунення викрадання електроенергії потрібна тривала цілеспрямована робота. Вона вимагає постійної уваги й пильності з боку правоохоронних органів, а також значних матеріальних витрат на вдосконалювання засобів обліку електроенергії, створення інформаційного забезпечення й ефективних технічних засобів для виявлення фактів викрадань.

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика: Підруч. / За ред. Р.С. Белкіна. – М., 1986.
2. Криміналістика: Підруч. / За ред. проф. А.Г. Філіпова, А.Ф. Волинського. – М., 1999.
3. Лист Національної комісії регулювання електроенергетики України № 3512 від 28.12.2006 р.
4. Нескладний підрахунок натомість зафіксував збитки енергетиків на суму 1 мільйон 1013 гривень // *KpuNews*. – 12 червня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravda.if.ua/news-3324.html>.

Надійшла до редакції 23.04.2010

НАУКОВЕ ЖИТТЯ**ПЕРСОНАЛІЇ****ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА**

**Академіка Національної академії наук України,
Академіка Національної академії правових наук України,
директора Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
ЮРІЯ СЕРГІЙОВИЧА ШЕМШУЧЕНКА**

з 75-л і т т я м

Народився 14 грудня 1935 р. у м. Глухів Чернігівської (тепер – Сумської обл.) – український правознавець, фахівець в галузі конституційного, адміністративного, екологічного і аграрного права. Доктор юридичних наук (1979 р.), професор (1985 р.), академік НАН України (1992 р.), Національної академії правових наук України (1993 р.) і Української академії політичних наук (1995 р.), іноземний член Російської Академії наук (1999 р.). Вищу освіту отримав на юридичному факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1962 р.). Потім працював в органах прокуратури Сумської обл. З 15 листопада 1966 р. – аспірант Сектора, а потім – Інституту держави і права АН УРСР.

Після завершення навчання в аспірантурі свою подальшу творчу діяльність Ю.С. Шемшученко пов'язав з Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Працював молодшим (1969-72 рр.) і старшим науковим співробітником (1972-79 рр.), завідувачем відділу проблем радянського будівництва (1979-82 рр.), а в жовтні 1982 р. очолив відділ правових проблем сільського господарства і охорони навколишнього середовища (зараз – відділ аграрного і екологічного права). З 12 жовтня 1988 р. – директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Кандидатську дисертацію на тему «Забезпечення соціалістичної законності в діяльності місцевих органів радянського

державного управління засобами прокурорського нагляду» захистив у 1970 р., а докторську – «Державне управління охороною навколишнього середовища в СРСР» – у 1979 р. Опублікував понад 500 наукових праць. Є автором або співавтором 25 монографій: «Місцеві Ради і забезпечення законності» (1973 р.); «Адміністративно-правова охорона природи Української РСР» (1973 р.); «Організаційно-правові питання охорони навколишнього середовища в СРСР» (1976 р.); «Юридична відповідальність в галузі охорони навколишнього середовища» (1978 р.); «Місцеві Ради і охорона навколишнього середовища» (1988 р.); «Правові проблеми екології» (1989 р.); «Національна державність союзної республіки» (1991 р.); «Юридична наука і освіта на Україні» (1992 р.); «Жертви репресій» (1993 р.); «Академічна юридична думка» (1998 р.); «Український парламентаризм: минуле і сучасне» (1999 р.); «Державотворення і правотворення в Україні» (2001 р.) та ін. Наукові праці Ю.С. Шемшученка є вагомим внеском у розвиток юридичної науки і одержали високу оцінку наукової громадськості в Україні та за її межами, є значним кроком у пошуку нових шляхів ефективного вирішення суспільних проблем, розвитку правової системи України.

Ю.С. Шемшученко був автором проекту, керівником авторського колективу і головою редколегії 6-томної «Юридичної енциклопедії» та 10-томної «Антології української юридичної думки», організатором багатьох інших фундаментальних юридичних видань. Є членом колегії Міністерства юстиції України. Брав участь у розробці багатьох проектів законів України. Президент Української асоціації політологів (1991-94 рр.), перший голова Спілки юристів України (1991-93 рр.). З 1994 р. – академік-секретар Відділення правових проблем екологічного, аграрного і господарського права Національної академії правових наук України. Ректор Київського університету права (1996-2005 рр.). Голова Комісії з питань громадянства при Президентові України (1994-2004 рр.), арбітр Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України, експерт Ради Європи з екологічного права (1993 р.). Заслужений діяч науки і техніки України (1995 р.), лауреат премії НАН України ім. М.П. Василенка (1997 р.), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2004 р.).

Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого IV (2006 р.) та III ступенів (2009 р.), орденом «За заслуги» III ступеня (2010 р.).

Редколегія збірника наукових праць «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх Сергійовича Шемшученка зі славним ювілеєм і висловлюють найкращі побажання здоров'я та професійних успіхів у справі розвитку юридичної науки в Україні.

КОНКУРСИ**ВІТАЄМО ЛАУРЕАТА**

*начальника кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктора юридичних наук*

ЛОБОЙКА Леоніда Миколайовича

*зі здобуттям Премії
імені Ярослава Мудрого 2010 року
за підручник «Кримінально-процесуальне пра-
во» у номінації «За підготовку й видання
підручників для студентів юридичних
спеціальностей вищих закладів освіти»*

***

◆ Підбито підсумки VIII Обласного міжвузівського конкурсу – 2010 на «Кращі наукові, навчальні, навчально-методичні та художньо-публіцистичні видання», організованого Фондом соціального захисту, підтримки і допомоги вченим України і членам їх сімей. Лауреатами конкурсу стали автори кращих видань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ:

- У номінації «Монографії»:
- I місце – Фрицький О.Ф. Вибране. Антологія української юридичної думки; Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука; Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність; Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України; Негодченко О.В., Савченко О.І. Адміністративні делікти у сфері міграції; Сердюк І.А. Основи теорії правоохоронних відносин; Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні, [Шуба В.В.] Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України;
- II місце – Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення розслідування організованої злочинної діяльності; Павлова Н.В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла; Титаренко О.О. Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості; Тель-

кінєна Т.Е. Внутрішньополітичне життя французької республіки у дзеркалі консервативної публіцистики (кінець XIX – початок XX ст.);

- III місце – Лускатов О.В. Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років; Макаренко Є.І. Крадіжки з квартир: мистецтво розслідування; Негодченко О.В., Авер'янов В.Б. та ін. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту; Кузьмічов В.С., Пиріг І.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті.

- У номінації «Підручники»:

- I місце – Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України;

- II місце – Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ

- У номінації «Навчальні посібники»:

- I місце – Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці;

- II місце – Березняк В.С., Негодченко О.В., Тертишник В.М. Екстрадиція осіб у сфері кримінального судочинства; Березняк В.С., Городецька М.С., Заброда Д.Г., Книга М.М., Титаренко О.О. Запобігання протиправній поведінці футболістів-уболівальників.

- У номінації «Навчально-методичні посібники з інноваційних технологій у навчанні»:

- I місце – Фрицький О.Ф., Боняк В.О., Макушев П.В., Самотуга А.В. Конституційне право України;

- II місце – Мислива О.О., Лускатов О.В., Березняк В.С. Особливості розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконною трансплантацією органів або тканин людини;

- III місце – Березняк В.С., Вербенський В.С. Правове регулювання взаємодії МВС України та правоохоронних органів зарубіжних країн у сфері протидії злочинності; Заброда Д.Г. Правові та організаційні засади міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній корупції; Лобойко Л.М. Прийняття міліцією рішень за заявами і повідомленнями про злочини.

- У номінації «Художньо-публіцистична література»:

- I місце – Корнієнко М.В. Дорогами правозахисту.

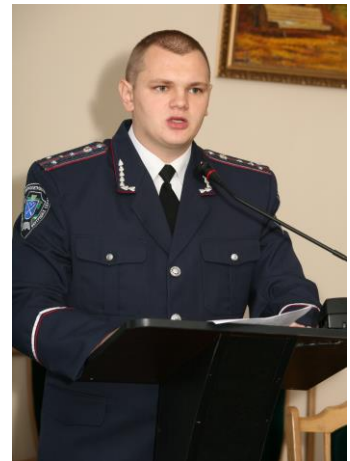

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙ

На засіданнях спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відбулися прилюдні захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

29 жовтня 2010 року

ЗАВГОРОДНИЙ Віталій Анатолійович, інспектор відділу планування навчального процесу Навчально-методичного центру ДДДУВС – АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право).

Науковий керівник – канд. юрид. наук **Заброда Дмитро Григорович**, начальник докторантури та ад'юнктури ДДУВС. *Офіційні опоненти*: д-р юрид. наук, проф. **Стеценко Семен Григорович** – зав. каф. теорії держави і права Національної академії прокуратури України; канд. юрид. наук, доц. **Ващенко Сергій Володимирович** – доц. каф. адміністративного права і процесу Запорізького юридичного інституту ДДУВС.

26 листопада 2010 року

БУРТОВОЙ Максим Олександрович, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету ДДУВС – ДОКУМЕНТ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право).

Науковий керівник – д-р юрид. наук, проф. **Мисливий Володимир Андрійович**, проректор з наукової роботи ДДУВС. *Офіційні опоненти*: д-р юрид. наук, проф. **Дудоров Олександр Олексійович** – проф. каф. кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка; канд. юрид. наук **Ужва Лілія Олександрівна** – нач. орг.-метод. відділу Інституту післядипломної освіти Академії митної служби України.

17 грудня 2010 року

ЛОСКУТОВ Тимур Олександрович, викладач кафедри кримінального процесу ДДУВС – **КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ, ЗДІЙСНЮВАНЕ СЛІДЧИМ** (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність).

Науковий керівник – д-р юрид. наук, доц. **Лобойко Леонід Миколайович**, нач. каф. кримінального процесу ДДУВС. *Офіційні опоненти*: д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України **Погорецький Микола Анатолійович** – заст.

нач. Управління Служби безпеки України; канд. юрид. наук, доц. **Баулін Олег В'ячеславович** – проф. каф. кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ.

24 листопада 2010 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради СРД 26.0007.02 Національної академії внутрішніх справ (НАВС) відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

КРАСНОБРИЖИЙ Ігор Володимирович, викладач кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій ДДУВС (за спецтемою, спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність).

Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Козаченко Олександр Іванович**, доц. каф. ОРД НАВС. *Офіційні опоненти*: д-р юрид. наук, проф. **Удалова Лариса Давидівна** – нач. каф. кримінального процесу НАВС; канд. юрид. наук **Сев'юк Олександр Васильович** – нач. каф. ОРД Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ.

Редакційна колегія «Наукового вісника...», науково-педагогічний колектив Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ вітають своїх колег Завгороднього В.А., Буртового М.О., Лоскутова Т.О., Краснобрижого І.В. з успішним захистом дисертацій та бажають успіхів у професійній діяльності.

НОВІ ВИДАННЯ

У ІV кварталі 2010 р. науковцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ видано друком:

- 📖 Березняк В.С., Тертишник В.М. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України: Монографія. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 188 с.
- 📖 Городецька М.С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ: Монографія. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 232 с.
- 📖 Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матер. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд. 2009 р., 16 лют., 11 бер. та 28 трав. 2010 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 324 с.
- 📖 Держава та правотворчість в Україні: теорія, практика, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. курсантів, студентів та молодих вчених (м. Дніпропетровськ, 25 листоп. 2010 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 240 с.
- 📖 Методика виявлення, документування, профілактики протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угру-

- повань: практичний посібник / [В.С. Березняк, С.А. Буткевич, Г.В. Ревіна, Д.С. Савочкін]. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 253 с.
- 📖 Проблемні питання щодо кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство): методичні рекомендації / [І.Г. Богатирьов, А.А. Галючек, М.С. Городецька, А.О. Кривий, В.А. Мисливий, В.Ф. Примаченко, О.Ф. Фрицький]. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 48 с.
- 📖 Виявлення та документування злочинів та правопорушень, які вчиняються у сфері грального бізнесу під виглядом інтерактивних клубів та розважальних закладів: методичні рекомендації / [В.С. Березняк, В.В. Корж, Д.С. Приходько]. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 44 с.
- 📖 Методика документування злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : методичні рекомендації / [В.С. Березняк, І.В. Качинська, Я.М. Ковч]. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 36 с.
- 📖 Методика виявлення та документування крадіжок особистого майна в пасажирських поїздах: методичні рекомендації / [В.С. Березняк, Я.М. Ковч, С.М. Школа, Б.М. Шпінь]. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 48 с.
- 📖 Професор Анатолій Михайлович Поповський: Біобібліографія (до 75-річчя з дня народження). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 88 с. (Серія «Біобібліографія визначних вчених». – Вип. 14).
- 📖 Виявлення та документування порушень авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет: методичні рекомендації / [Ю.В. Заскока, І.В. Краснобрижій, Є.В. Матвієнко, В.О. Мирошніченко, В.К. Рублевський]. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 68 с.
- 📖 Документування злочинів, пов'язаних зі збутом та розповсюдженням продукції порнографічного характеру в мережі Інтернет та локальних мережах : практич. посіб. / [Т.М. Бухтіарова, О.А. Черкас, В.О. Мирошніченко, О.І. Соболев, О.О. Титаренко та ін.]. – 2-е вид., доп. і перероб. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 125 с.
- 📖 Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом : методичні рекомендації / [М.С. Городецька, В.М. Плетенець, О.О. Титаренко, О.Ф. Фрицький, К.О. Чаплинський, А.П. Черненко, О.В. Щербина]. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 64 с.
- 📖 Право і суспільство: Науковий журнал. – 2010. – № 5.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Безсмертний Євген Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу стандартів та якості навчання Навчально-методичного центру навчальних закладів МВС

Березняк Василь Сергійович – кандидат юридичних наук, начальник наукової лабораторії протидії злочинності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Берлянд Катерина Ігорівна – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

Благодир Ангеліна Адамівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ

Будзієвський Максим Юрійович – кандидат юридичних наук, начальник кафедри криміналістики Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бурбело Богдан Юрійович - викладач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Бурбело Роксана Юрійівна – ад'юнкт кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Буцикіна Віта Петрівна – ад'юнкт кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Василинчук Віктор Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

Василюк Анатолій Лук'янович – аспірант Національної академії Служби безпеки України

Гуренко Дмитро Юрійович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

Демидова Людмила Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувача відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України

Єна Ірина Вікторівна – викладач Запорізького національного університету

Жбанчик Андрій Васильович – здобувач кафедри адміністративної дія-

льності органів внутрішніх справ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Заброда Дмитро Григорович – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор з навчальної та методичної роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Зубко Георгій Юрійович – ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

Зуєв Роман Ігорович – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Іванський Андрій Йосипович – доктор юридичних наук, заслужений юрист України, начальник Управління Державного казначейства України в м. Одеса.

Кацуба Роман Миколайович – ад'юнкт кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Киян Володимир Якович – начальник кафедри цивільного права та процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Комісаров Олександр Геннадійович – кандидат юридичних наук, доцент, докторант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кохановська Оксана Ігорівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кучинська Олена Петрівна – кандидат юридичних наук, доцент, проректор Академії адвокатури України

Легеза Євген Олександрович – ад'юнкт кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лещенко Дмитро Сергійович – кандидат юридичних наук, начальник кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лобойко Леонід Миколайович – доктор юридичних наук, начальник кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Масяйкін Герман Іванович – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мельник Олександр Володимирович – здобувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Миронюк Роман Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративного права та адміністративного процесу

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мінка Павло Якович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мойсей Любомир Олексійович – здобувач кафедри правового забезпечення Національного університету оборони України

Небеська Марина Сергіївна – ад'юнкт кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Обрусна Світлана Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту (м. Черкаси)

Олексіва Ірина Миколаївна. – ад'юнкт кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Олефіренко Наталя Анатоліївна – здобувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Омельяненко Маріуца Іванівна – аспірант Запорізького національного університету

Патрелюк Дмитро Андрійович - науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ – начальник Кіровоградського юридичного інституту

Пиріг Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, докторант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Плетенець Віктор Миколайович – викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Полетило Катерина Сергіївна – аспірант Волинського національного університету ім. Лесі Українки

Саєнко Сергій Іванович – кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Свистун Лариса Яківна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Серьогін Віталій Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри конституційного та міжнародного права Харківського національного університету внутрішніх справ

Сибірякова Маргарита Василівна – головний спеціаліст Секретаріату Кабінету Міністрів України

Сидор Вікторія Дмитрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Симонович Давид Володимирович – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Сіц Дмитро Олександрович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Скалозуб Леонід Павлович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Словська Ірина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент Чернівецького навчального центру Національного університету «Одеська юридична академія»

Спектор Ольга Михайлівна – аспірант кафедри правосуддя Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Старченко Олександр Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Сторожко Сергій Валерійович – ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тертишник Володимир Митрофанович – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Титаренко Олексій Олексійович – кандидат юридичних наук, начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Хрідочкін Андрій Вікторович – кандидат історичних наук, доцент, доцент Дніпропетровського гуманітарного університету

Чаплинський Костянтин Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шиян Дмитро Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Щербина Євген Миколайович – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**Л.М. Лобойко**

Предмет і межі реформування
кримінально-процесуального законодавства 3

В.М. Тертишник

Диспозитивність та змагальність у кримінальному процесі 11

Д.Г. Забрда

Антикорупційне законодавство як джерело
інформації про стан корупції в Україні 17

В.П. Петков

Проблеми та перспективи підготовки
юристів-менеджерів у вищих навчальних закладах МВС України 24

О.Г. Комісаров

Формування інформаційної компетентності: роль
та місце тактико-спеціальної підготовки 32

Л.П. Скалозуб, В.І. Василичук

Оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки
як головний напрямок в сучасній оперативно-розшуковій діяльності 40

Є.О. Безсмертний

Проблеми розвитку вищої освіти МВС України в умовах
існування загальноєвропейського освітянського простору 51

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА**В.О. Серьогін**

Передісторія прайвеси в державах античності 58

І.Є. Словська

Теоретичні аспекти інституту лобювання 66

С.Ю. Обрусна

Принципи організації та діяльності судової системи України:
сучасний стан та перспективи розвитку 74

Г.Ю. Зубко

Умови правової маргіналізації особи в Україні 81

К.С. Полетило

Основний закон Чехії про інформаційні права і свободи
людини та можливості їх судового захисту 88

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО
ТА АГРАРНОГО ПРАВА

В.Я. Киян

Особливості прикомандирування працівників
органів внутрішніх справ до цивільних установ 97

Л.Я. Свистун

Правове регулювання строків у договорах купівлі-продажу 103

В.Д. Сидор

Земельне законодавство та його місце
в системі національного законодавства 110

О.М. Спектор

Проблема визначення поняття та системи
АВС у сучасній юридичній літературі 117

Л.О. Мойсей

Основні напрями вдосконалення законодавства
у сфері забезпечення військовослужбовців житлом 124

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Д.С. Лещенко

Альтернативні механізми управління у світлі
адміністративно-політичних реформ в Україні 134

Р.В. Миронюк

Особливості правового статусу особи, яка підозрюється
у вчиненні правопорушення 142

С.І. Сасенко

Оцінка ефективності адміністративно-деліктного законодавства України: теоретико-прикладний аспект 151

А.Й. Іванський

Фінансова-правова відповідальність та фінансово-правовий примус 157

Б.Ю. Бурбело

Повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху 166

В.П. Буцикіна

Особливості реалізації завдань та функцій міліції з охорони громадського порядку в аеропортах 173

А.В. Жбанчик

Основні підходи до розуміння громадського порядку як об'єкта впливу міліції та внутрішніх військ МВС України 180

Р.І. Зуєв

Основні підходи до розуміння сутності адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини 188

Р.М. Кацуба

Адміністративно-правове забезпечення охорони громадського порядку під час масових спортивних заходів 195

Є.О. Легеза

Щодо визначення адміністративних послуг в Україні 203

О.В. Мельник

Охорона приватної власності як адміністративно-правова категорія 208

М.С. Небеська

Деякі питання щодо характеристики та поняття механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки 215

І.М. Олексієва

Доказування у справах про адміністративні правопорушення: гносеологічний вимір 222

Н.А. Олефіренко

Особливості змісту правового статусу учасників адміністративно-деліктного процесу 228

М.В. СибіряковаГромадянська освіта як засіб формування
антикорупційної громадянської свідомості ..... 235**Є.М. Щербина**Забезпечення правил благоустрою територій міст
та інших населених пунктів екологічною міліцією 246

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Л.М. Демидова

Актуальні проблеми кримінально-правової охорони власності 255

О.О. ТитаренкоСучасний стан розвитку кримінологічних досліджень,
пов'язаних із запобіганням злочинам у сфері
громадської безпеки та громадського порядку ..... 263**Д.С. Шиян**Застосування позбавлення права обіймати певні посади
або займатися певною діяльністю при звільненні
засудженого від покарання та його відбування ..... 269**К.І. Берлянд**

Загальне поняття злочинів, вчинених з хуліганських мотивів 278

Р.Ю. Бурбело

Проблеми вивчення особистості професійного злочинця 285

Д.Ю. ГуренкоПосягання на життя представника правоохоронного органу,
члена громадського формування з охорони громадського порядку
і державного кордону або військовослужбовця:
загальна характеристика складу злочину ..... 291**О.І. Кохановська**Історико-правова характеристика криміналізації незаконних
дій з інсайдерською інформацією в Україні ..... 299**М.І. Омеляненко**Правове регулювання арешту майна в Україні:
сучасний стан та перспективи 308

Д.О. Сіц

Міжнародне співробітництво у галузі запобігання расизму та ксенофобії у діях окремих неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань 314

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

В.С. Березняк, І.В. Пиріг

Терміни проведення судових експертиз 320

М.Ю. Будзієвський

Історичні етапи розвитку техніко-криміналістичного дослідження документів 328

О.П. Кучинська

Деякі питання щодо попереднього розгляду справи суддею 334

П.Я. Мінка, А.В. Хрідочкін

Особливості правового регулювання оперативно-розшукової діяльності в країнах Співдружності незалежних держав 339

О.В. Старченко

Тактичні прийоми взаємодії слідчих ОВС із засобами масової інформації у розкритті й розслідуванні злочинів 345

К.О. Чаплинський

Проблемні питання тактики проведення очної ставки 353

А.А. Благодир

Примусові слідчі дії 359

А.Л. Василюк

Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів як завдання правоохоронної діяльності 365

І.В. Єна

Кримінальне переслідування в діяльності прокурора 373

Г.І. Масяйкін

Діяльність правоохоронних органів часів СРСР у боротьбі зі «злочинами в законі» 380

Д.А. Патрелюк

Ситуації допиту неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні незаконних заволодінь транспортними засобами 390

В.М. Плетенець

Особливості допиту підозрюваних за злочинами,
кваліфікованими згідно зі ст. 259 КК України 396

Д.В. Симонович

Розмежування міжнародних та європейських
стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві 400

С.В. Сторожко

Типові слідчі ситуації початкового етапу
розслідування викрадення електричної енергії
шляхом її самовільного використання 410

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Персоналії	417
Конкурси	419
Захист дисертацій	421
Нові видання	423
<i>Довідка про авторів</i>	425

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Збірник наукових праць

2010. – № 4 (51)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*
Редактори *О.Ю. Бакуньова, О.В. Ясюкевич*
Коректори: *К.А. Ларіонова, Л.В. Омельченко*
Дизайн – *О.М. Янченко*, фото – *О.А. Дубовський*

Підп. до друку 24.12.2010 р. Формат 60x84/16. Друк – RISO.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 25,00. Обл.-вид. арк. 25,25. Тираж – 120 прим.

Редакційно-видавничий відділ ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ПОРЯДОК ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. **«Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»**, а саме: *постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.*

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа в окремих рядках – ініціали та прізвище автора, науковий ступінь та вчене звання, місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотації українською, російською та англійською мовами з ключовими словами; текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел в алфавітному порядку з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення. У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). В кінці рукопису – підпис автора і дата. Обсяг рукопису – 8-10 сторінок. Фотознімки подавати в оригіналі або на магнітних носіях у форматі jpeg, скановані або відзняті цифровою камерою.

До рукопису додаються:

– 2 рецензії – зовнішня та внутрішня, завірені печатками відповідних установ (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензій не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони;

– електронний носій рукопису – дискета 3,5' або компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та магнітні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням з редколегією.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Адреса редакції:

49005, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

**У в а г а! Матеріали надсилаються тільки поштою
із супровідним листом на ім'я голови редколегії,
його заступника або відповідального секретаря.**

Терміни подання матеріалів:

для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня,
у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня

ДО УВАГИ НАУКОВЦІВ, ЗДОБУВАЧІВ!

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ спільно з Національною академією внутрішніх справ, Всеукраїнським фондом юридичної науки академіка права В.В. Сташиса і ТОВ «Фонд юрнауки АПС» виступив співзасновником наукового журналу **«Право і суспільство»**, який виходить друком з 2004 р. шість разів на рік. З 2008 р. журнал розповсюджується за передплатою (передплатний індекс – 99881).

Постановою президії ВАК України від 15.02.2007 р. № 1-05/2 журнал внесено до переліку № 19 *наукових фахових видань України*, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки) (Бюлетень ВАК України. – 2007. – № 3).

Вимоги до рукописів та порядок подання статей до наукового журналу «Право і суспільство»

Для опублікування у журналі подаються лише наукові статті у чорно-білому варіанті, обсягом до 15 сторінок з такими обов'язковими елементами:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується представлена до друку стаття;
- формулювання мети статті (постановка задачі);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Стаття має бути подана автором у двох варіантах: надрукованою на білому папері (формат А4; примірник має бути поданий у папці для паперів) та на дискеті (3,5 дюйми).

Рукопис має супроводжуватися

- кодом за новою Універсальною десятиковою класифікацією (Універсальна десяткова класифікація (УДК): У 2-кн. Кн. 1. Таблиці: Пер. з англ. / Голов. ред. М.І. Сенченко; UDC Consortium, Кн. Палата України. – К.: Кн. палата України, 2002. – 932 с.);
- анотацією українською, російською та англійською мовами з ключовими словами;
- витягом із протоколу засідання кафедри (лабораторії);
- рецензією фахівця з відповідної наукової галузі;
- відомостями про авторів (прізвище, ім'я, та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня або службова адреса, телефон для зв'язку, електронна адреса).

Вимоги до рукописів

1. Мова: українська або російська.
2. Основні елементи статті мають бути розміщені у такій послідовності: номер УДК, ініціали та прізвище автора, назва статті, анотації, текст, додатки (якщо вони є), список літератури.
3. У статті необхідно дотримуватись технології, прийнятої державним стандартом; використовуючи новий термін чи абревіатуру, автор має розшифрувати та пояснити їх.
4. При виборі одиниць фізичних величин слід дотримуватись системи СІ.
5. Стаття має бути структурована, а формули, рисунки, таблиці, розділи мати звичайну наскрізну нумерацію арабськими цифрами.
6. Не слід нумерувати розділи та формули, якщо на них немає посилань у тексті.
7. Таблиці не повинні дублювати графіки.
8. Список літератури має бути поданий у порядку посилання. Неприпустиме посилання на неопубліковані та незавершені праці.

За детальнішою інформацією звертатися до редакційно-видавничого відділу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(49005, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59)